

2 ŘECKÁ NÁRODNĚOSVOBOZENECKÁ REVOLUCE

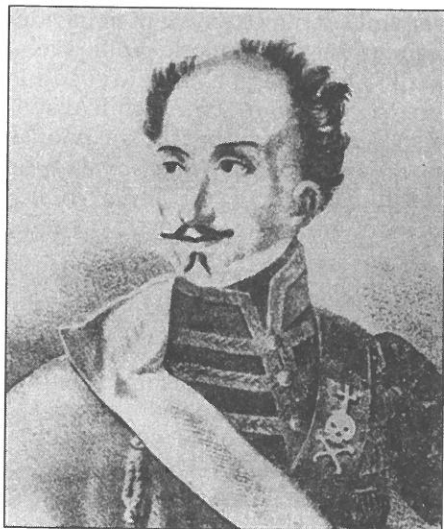
Povstání v rumunských knížectvích a na řeckém území

První jiskru povstání zažehl sám vůdce Filiki Eterie Alexandros Ypsilantis, který počátkem března 1821 s nevelkým oddílem přívrženců překročil řeku Prut do Moldavska a ze svého vojenského ležení u Jas vyzval Řeky, aby spolu s ostatními křesťanskými poddanými osmanské říše povstali do boje proti nenáviděným Turkům za svou „víru a vlast“. Přestože Ypsilantisovi eteristé nanarazili v Moldavsku na odpor (naopak zde sami iniciativně podnikli likvidační zákroky proti tureckým muslimským civilistům ve městech Jasy a Galac/Galați) a bez potíží postoupili na území Valašska, neměla jejich akce od samého počátku nejmenší naději na úspěch. Žádný z předpokladů, na nichž založili svůj „rumunský plán“, se nesplnil. Carské Rusko, na jehož podporu nejvíce spoléhali, nejenže pomoc neposkytlo, ale naopak jejich akci otevřeně odsoudilo a dalo tak sultánovi možnost přistoupit k jejímu potlačení.

Ypsilantisovo vystoupení se nestalo ani impulsem celobalkánského povstání. Srbsko neprojevalo nejmenší aktivitu a většinové rumunské obyvatelstvo obou knížectví, které pocítovalo namnoze větší odpor k řeckým fanariotům než

k osmanským Turkům, zaujalo rezervovaný postoj. Nevyšel nakonec ani zamýšlený plán na koordinaci postupu s povstáním valašských pandurů a sedláků, které vypuklo v únoru 1821 a bylo vedeno Tudorem Vladimirescem. Tento rumunský revolucionář byl sice ve styku s eteristy již dříve, svému povstání se však snažil vtisknout od počátku specificky lokální sociální a politický ráz. Po zjištění, že Rusko nepodnikne žádnou vojenskou intervenci do podunajských knížectví, se dokonce začal od eteristů distancovat a hledal za jejich zády východisko ze situace v jednání s tureckými úřady. Ypsilantis, který se dozvěděl o těchto rozhovorech, dal Tudora Vladimiresca unést a vzápětí popravil.

Tváří v tvář tureckým jednotkám, které v květnu 1821 začaly pronikat do Valašska a Moldavska, zůstali eteristé

Alexandros Ypsilantis mladší, organizátor a vůdce řeckého protiosmanského vystoupení v podunajských knížectvích

Patrský metropolita Germanos vztýčuje kříž a přijímá přísahu řeckých povstalců. Obraz italského malíře Lodevica Lappariniho

v cizím prostředí sami bez jakékoliv vnější pomoci. V rozhodující srážce u valašské obce Dragašani (Drăgășani) v červnu 1821 vykrvácelo jádro vojenské síly eteristů – tzv. *Svatá legie* (Ieros lochos). Sám Ypsilantis po této nezdařené bitvě uprchl do sousední habsburské monarchie. Zde byl rakouskými úřady zatčen a více než šest let vězněn, nejdříve v podkarpatském Mukačevu a posléze v českém Terezíně. Odtud byl propuštěn s ohledem na svůj vážný zdravotní stav teprve v listopadu 1827. O dva měsíce později, dne 31. ledna 1828, ve Vídni zemřel. Osud nebyl příznivý ani ke zbylým eteristům, kteří přežili bitvu u Dragašani. Jen několika z nich se podařilo probít zpět na ruské území. Neúspěch povstání měl za následek i konec panování fanariotů v obou rumunských knížectvích. Sultán a Vysoká porta ztratili důvěru v jejich loajalitu a od roku 1822 svěřovali správu Valašska a Moldavska znovu příslušníkům rodů, které vzešly z rumunského prostředí.

Dříve než v podunajských knížectvích dospěla Ypsilantisova akce k tragickému rozuzlení, započalo v samotné osmanské říši – na územích, která byla osídlena většinovým řeckým obyvatelstvem – vlastní řecké národněosvobozenecké vystoupení širokého charakteru, dlouhodobého trvání a dalekosáhlých důsledků. Epicentrum tohoto povstání se nalézalo, tak jak eteristické plány předpokládaly, na Peloponésu, označovaném tehdy nejčastěji jménem Morea. K jeho vzniku nepochybně přispěla aktivita emisarů Filiki eterie, tzv. *apostolů*. Povstá-

Laskarina Bubulina, legendární řecká námořní kapitánka

ni přesto nebylo prvořadě jejich dílem, ale spíše výslednicí působení domácích impulsů. Počátek řecké národněosvobozené revoluce bývá tradičně spojován s datem 25. března (tento den je proto oslavován jako hlavní svátek novodobého řeckého státu), kdy se uskutečnilo setkání peloponéských řeckých vůdců v klášteře Agia Lavra u Kalavrity, na němž patriarchální metropolita Germanos vyzval své krajany a souvěrce k boji za osvobození z osmanského područí. Ve skutečnosti se tato událost odehrála až 6. dubna (neboť Řekové až do roku 1923 užívali k datování juliánský kalendář) a již v předchozích březnových dnech roku 1821 ji na mnoha místech předcházela první ozbrojená protiturecká vystoupení.

Povstalecké hnutí nebylo jednotně organizováno a řízeno. Oddíly vzbouřenců, uplatňující zásady partyzánského boje a využívající výhod horského terénu a domácího prostředí, přesto během krátkého období ovládly celý Peloponés s výjimkou několika tureckých strategických bodů na pobřeží a správního střediska morejského pašalíku – města Tripolitsy. Řízení operací měli ve svých rukou vojenští velitelé těchto oddílů, kteří pocházeli z řad kapetaniů kleftů či kaposů. Nejproslulejším z nich se stal Theodoros Kolokotronis, skvělý vojenský strateg bez jakéhokoliv vzdělání. Do povstalecké aktivity se zapojila i místní řecká honorace – bohatí notáblové (kodžabašiové), spíše však pod tlakem okolností než z vlastního rozhodnutí. Největší autoritou mezi představiteli peloponéské řecké samosprávy byl vůdce nepřístupného kraje Mani Petros Mavromichalis, známý nejčastěji pod označením Petrobej. Řadovou složku povstaleckých oddílů tvořili peloponéští venkované.

Na osvobozené území začali již v prvních měsících povstání přicházet Řekové z jiných částí osmanské říše, z diaspory (tzv. *eterochtones*) i první dobrovolníci z řad cizinců. Mezi přistěhovalci byli také někteří fanarioté, především Dimitrios Ypsilantis, kterého jeho starší bratr Alexandr jmenoval již dříve zplnomocněncem Filiki Eterie pro Peloponés, a obratný politik a diplomat Alexandros Mavrokordatos. Ke vzbouřeným Peloponésanům se postupně přidávali Řekové z tzv. pevninského Řecka, zejména z jeho přílehlých částí (západní a východní Rumelie), ale i z Thesálie, Epiru, Makedonie a z většiny ostrovů – s výjimkou těch, které byly obydleny římskokatolickými Řeky (Syros, Tinos, Naxos a některé další kykladské ostrovy) a které nyní vyhlásily „neutralitu“. Někteří ostrované (např. z Ydry) si svou účast v povstání museli nejdříve vybojovat vzpourou proti domácí elitě z řad bohatých majitelů lodí a kodžabašiu, která chtěla z opatrnosti setrvat v pasivitě.

Součinnost egejských ostrovanů umocňovala sílu osvobozenéckého povstání. Někdejší obchodní lodě z ostrovů (zvláště Spetses, Ydra a Psara) se rychle přebudovaly na malé válečné lodě, které přepadaly plavidla turecké námořní flotily a vážně narušovaly zásobování tureckých pozemních vojsk po moři. Z celé plejády odvážných a talentovaných lodních kapitánů se nejvíce proslavili Konstantinos Kanaris z ostrova Psary, pozdější admirál a politik, který v červnu 1822 potopil v chioském přístavu vlajkovou loď osmanského loďstva s více než 2000 námořníky, na jejíž palubě byl turecký kapudan paša admirál Kara Ali, dále Andreas Vokos Miaulis z Ydry a legendární kapitánka Laskarina Bubulina, označovaná tehdejšími západoevropskými filhelény nadneseně za řeckou Johanku z Arku.

Sultánský režim byl výbuchem masového řeckého národněosvobozenéckého povstání překvapen a zaskočen. K důraznějším protiopatřením většího rozsahu přistoupil teprve v průběhu roku 1822 po likvidaci odbojného janinského paši Aliho. Svých strategických cílů dosáhl v Makedonii, Thesálii, Epiru a na některých ostrovech, zejména na těch, které přiléhaly k maloasijskému pobřeží. Zde všude se podařilo potlačit jednotlivá izolovaná ohniska řeckého odporu. Naproti tomu Porta ztroskotala při pokusech o opětovné podrobení Peloponésu a skoncování se všemi zbylými centry odporu v tzv. pevninském Řecku. Povstalecké oddíly pod Kolokotronisovým vedením v srpnu 1822 zcela rozprášily tureckou armádu Mahmuda paši Dramalihu v soutěsce Dervenakia (mezi Korintem a Argem). V tzv. pevninském Řecku si povstalci udrželi dva strategicky významné předsunuté body – Athény s Akropolí v Attice a na západě Mesolongi, jež se sultánovo vojsko neúspěšně pokoušelo dobýt od října do prosince

Protiřecké pogromy v Istanbulu – turecká reakce na výbuch řeckého povstání roku 1821

1822. K nezdaru prvního tureckého obléhání této pevnosti přispěl významnou měrou suliotský kapetanos Markos Botsaris, který padl o několik měsíců později jako velitel povstaleckých oddílů v Etolii.

Zápas mezi Řeky a osmanským režimem měl od počátku charakter nelítostného a nemilosrdného boje na život a na smrt. Jeho integrální součástí byl i teror namířený proti civilnímu obyvatelstvu a etnická a náboženská „očista“ dobytých či znovudobytých území. Rozvášněný oddíl osmanských janičárů již na počátku povstání o velikonoční neděli 10. dubna 1821 oběsil na jedné z bran paláce konstantinopolského patriarchátu samotného patriarchu Grigoria V., osobnost, která snad nejvíce ze všech Řeků projevovала trpnou poslušnost sultánskému režimu. Obdobný osud postihl i řadu dalších biskupů. V Istanbulu, Smyrně, Ayvaliku/Kydonies a na dalších místech docházelo k pogromům tamního řeckého obyvatelstva ortodoxní víry, na nichž se spolu s muslimy aktivně podíleli i katolíci a židé. Smutný primát mezi tureckými zločiny připadl nepochybně vyvraždění řeckých obyvatel ostrova Chiu sultánovými jednotkami v dubnu 1822. Tato tragédie se stala námětem slavnému francouzskému malíři Eugenu Delacroix pro jeho proslulý obraz *Vraždění na Chiu*. Nejčernější kapitolou řeckého národněosvobozeneckého zápasu bylo naproti tomu vyvraždění veškerého muslimského tureckého obyvatelstva města Tripolitsa, správního střediska Peloponésu, po jeho dobytí v říjnu 1821, které dovršilo proces „etnické očisty“ Peloponésu od tamní turecké menšiny.

Řecká revoluce a svět

Řecký národněosvobozenecký zápas byl od samého počátku přijímán svobodomyšlnými vrstvami evropské společnosti se značnými sympatiemi. Jejich prořecké zaujetí navazovalo nepochybně na stále živé tradice západoevropského neoklasicismu nebo – v prostředí východoevropského pravoslaví – na předchozí projevy náboženské sounáležitosti s trpícími souvěrci. V podmínkách mocenské hegemonie konzervativismu a absolutismu v Evropě navíc *filhelénství* nabývalo dodatečného širšího významu. Stávalo se politickým hnutím napomáhajícím prosazování idejí občanské společnosti, národního státu a politického liberalismu.

Aktivita filhelénů podporujících bojující Řeky měla rozmanitou podobu. V Madridu, Londýně, Paříži, Ženevě, Bernu, Curychu, Stuttgartu, Mnichově i v dalších městech vznikaly řecké výbory, které vyvíjely propagační a tiskovou kampaň, pořádaly sbírky ve prospěch Řeků a odesílaly do Řecka peníze i zbraně. Ze všech koutů Evropy, zejména z Anglie a Německa, ale i z Ameriky, přicházeli Řekům na pomoc mnozí dobrovolníci: lidé toužící po dobrodružství i nadšení idealisté a racionálně uvažující válečníci. Byl mezi nimi i nejproslulejší světový filhelén, anglický básník lord Byron, který v městě Mesolongi onemocněl malárií a také tam v roce 1824 zemřel. Filhelénové představovali vlivné nátlakové skupiny a významně napomáhali bojujícím Řekům také vybízením vlád svých zemí ke změně jejich dosavadních postojů ve východní otázce.

Počáteční reakce všech evropských mocností na řecké povstání vskutku nebyla příznivá. Zvláště odmítavé stanovisko zaujaly obě vůdčí mocnosti Svaté aliance, Rakousko a Rusko, které v něm viděly nový článek řetězu nelegitimních komplotů a povstaleckých spiknutí, navazující na předchozí revoluce ve

Filhelénové

Španělsku, Portugalsku, španělských koloniích v Americe, Neapolském království (Království obojí Sicílie) a Sardinii. Rakouský kancléř Clemens Metternich vyjádřil přesvědčení, že turecký sultán brzy plně obnoví pořádek na celém území své rozlehlé říše. Svatá aliance zaujala jednoznačně odmítavé stanovisko k řeckému povstání již na svém zasedání v Lublani (leden–květen 1821), kdy se o něm poprvé dozvěděla, i o rok později v italské Veroně (říjen–prosinec 1822), kde nepustila řeckou deputaci ani ke slyšení.

Postoj jednotlivých mocností k řeckému povstání nebyl přesto určen pouze odmítavým poměrem k revoluci jako takové, ale i celkovým vztahem k *východní otázce*. V tomto směru mezi velmocemi existovaly značné rozdíly, které se odrážely v konkrétních přístupech k řeckému problému. Velká Británie, Francie i Rakousko se, nehledě na rozdílnost svých vlastních mocenských ambicí, shodovaly v přesvědčení, že je třeba zabránit Rusku, aby využilo řeckého povstání k vyhlášení nové války osmanské říši, a tím i k dalšímu ohrožení její integrity a vnitřní stability. Vybízely proto ruského cara Alexandra I. k umírněnosti k osmanské říši a tureckého sultána Mahmuda II. ke vstřícnosti vůči Rusku.

Přestože se car Alexandr I. rozhodl – ke zklamání Ioannise Kapodistriase, vykonávajícího stále funkci druhého ruského ministra zahraničí – neposkytnout řeckým povstalcům žádnou pomoc, nemohl zcela tolerovat počínání Turecka. Nutil jej k tomu jak vlastní zájem o prosazení ruského mocenského vlivu na Balkáně, především v podunajských knížectvích a Srbsku, tak důvody prestižní. Vražda patriarchy i dalších představitelů ortodoxní církve byla spíše aktem „svaté války“ muslimů proti pravoslavnému křesťanstvu než projevem potlačování revolučního spiknutí a car, vystupující v roli ochránce ortodoxního obyvatelstva osmanské říše, nemohl tuto skutečnost přejít mlčením.

Ruský vyslanec u Vysoké Porty Grigorij Alexandrovič Stroganov proto z příkazu svého panovníka předložil 27. července 1821 sultánovi ultimátum, obsahující několik konkrétních požadavků, které se týkaly především církevních záležitostí a podunajských knížectví. Vysoká porta kategoricky odmítla podmínky ultimáta a car na Kapodistriasovo doporučení rozhodl přerušit s Tureckem diplomatické styky. Pod vlivem naléhavých doporučení představitelů ostatních velmocí, zejména rakouského knížete Metternicha a britského ministra zahraničí Roberta Castlereagha, Alexandr I. tentokrát k dalšímu zklamání svého řeckého ministra zahraničí nevyhlásil válku osmanské říši. Kapodistrias po vzájemné dohodě s panovníkem řešil svou delikátní situaci faktickým odchodem z ruských diplomatických služeb a odjezdem do Švýcarska. Ruský pokus o znovuzískání ztracené iniciativy předložením vlastního plánu na řešení řecké otázky v lednu 1824 nepřinesl výsledek. Návrh na vytvoření tří řeckých autonomních knížectví, která by byla ve vztahu k sultánovi ve stejném právním postavení jako podunajská knížectví, nenašel ohlas ani v řeckém prostředí, ani u ostatních velmocí.

První mocností, která ve své politice začala brát výrazněji v úvahu realnost změn vytvořených řeckým povstáním, byla Velká Británie. Její ministr zahraničí George Canning, který se ujal funkce v srpnu 1822 po sebevraždě svého předchůdce Castlereagha, dospěl brzy k závěru, že nejlepším prostředkem k zabezpečení britských zájmů ve východním Středomoří je nepřepustit Rusku iniciativu v řeckých záležitostech a uplatňovat v této oblasti pružný kurs.

První projevy nové Canningovy linie na sebe nedaly dlouho čekat. V březnu 1823 Londýn Řekům fakticky přiznal práva „bojující strany“. V listopadu téhož roku poskytli britští bankéři Řekům první – i když pro příjemce dosti nevýhodnou – peněžní půjčku. Britské úřady v Spojených státech sedmi ostrovů upustily od dosavadní praxe internování utečenců z pevniny. Žádost o intervenci, se kterou se Řekové na Velkou Británii obrátili v srpnu 1824, byla v prosinci téhož roku zamítnuta. Canning tehdy prohlásil, že Britové mohou působit jako zprostředkovatelé pouze v případě souhlasu obou stran. Současně však Řekům naznačil, že jim ze strany Londýna nebudou vnucována řešení, která by nebyla v souladu s jejich představami. Změna britské politiky byla diktována vlastními mocenskými zájmy impéria. K jejímu prosazení však přesto výraznou měrou přispělo působení britských filhelénů i statečné vystupování samotných Řeků.

Úspěchy řeckých povstalců by byly nepochybně ještě větší, kdyby v jejich řadách nepanovala nejednota a kdyby mezi jejich představiteli neprobíhal od samého počátku nelítostný zápas o politickou moc. Aktéři tohoto boje, který vystoupil do popředí ihned po stabilizaci situace řeckého povstání proti osmanské říši, byli především vojenští vůdcové-kapetaniové, vlivní notáblové-kodžabašiové, bohatí rejdaři a další majetní představitelé ostrovů i jednotlivci z řad fanariotů a dalších přistěhovalých Řeků (eterochtonů). V tomto zápolení se střetávaly, ale také prolínaly zájmy jednotlivých společenských tříd, individuální požadavky regionů, skupinové zájmy vůdčích rodin a frakcí i proměnlivé ambice silných jedinců – patronů klientel, kteří disponovali vojenským potenciálem svých chráněnců.

Vytvoření jednotného státu s ústředním vedením bylo mimořádně obtížným úkolem, neboť jednotlivé části osvobozeného území byly od počátku spravo-

vány regionálními vládami – tzv. Peloponéským senátem, Senátem západního Řecka, Areopagem východního pevninského Řecka i místními vládami jednotlivých ostrovů. Úsilí propagátorů celonárodní státní moci, jež se snažil z diaspory diskretními radami podpořit nejvýznamnější zahraniční Řek Kapodistrias, se zdálo být korunováno úspěchem svoláním a působením *národního shromáždění* v Piadě u Epidauru od prosince 1821 do ledna 1822. Přestože tento orgán nebyl ani demokraticky ustavený, ani reprezentativní (jeho delegáti nebyli zvoleni a skládali se z převážné části z kodžabašiů), působil svými závěry liberálně a demokraticky.

„Prozatímní“ *epidaurská ústava* z 1. ledna 1822 v duchu ústavy francouzského direktoria z roku 1795 formulovala základní práva občanů a vyhlášovala princip dělby zákonodárné, výkonné a soudní moci. Zákonodárný orgán (vulefiko) měli tvořit zástupci (parastates) různých částí Řecka. Exekutivní moc byla svěřena pětičlennému výkonnému výboru (ektelestiko). Zákonodárný i výkonný orgán se měly vzájemně kontrolovat. Jmenování státního kancléře a sedmi dalších ministrů však příslušelo pouze výkonnému výboru. Nejvyššími státními funkcionáři byli v souladu s principy epidaurské ústavy zvoleni tři bývalí fanarioté – Alexandros Mavrokordatos jako předseda výkonného výboru, Dimitrios Ypsilantis jako předseda zastupitelského orgánu a Theodoros Negris jako státní kancléř a ministr zahraničí. Vůdcové povstání se svým počínáním pokoušeli rozptýlit nedůvěru a nepřátelský postoj velmocí. Proto ponechali v epidaurské ústavě otevřenou otázku definitivního výběru státního zřízení i hlavy státu a své vyhlášení nezávislosti z 1. ledna 1822 doprovodili smířlivým ujištěním, že řecké povstání je nacionálně-náboženskou revolucí, která nemá nic společného s buržoazními revoltami ve Španělsku, Neapolském království či Sardinii.

Přes svůj formálně demokratický charakter nezměnila prozatímní ústava nic na povaze poměrů na osvobozeném území. Skutečná moc zde zůstala nadále koncentrována v rukou regionálních vlád, ovládaných kodžabaši, bohatými loďaři a jednotlivými fanarioty, jmenovitě Alexandrem Mavrokordatem. Některé čelné funkce, zejména úřad předsedy zákonodárního sboru (v případě Dimitria Ypsilantise), sloužily pouze k odsunutí nepohodlných osobností. Vojenští velitelé, kteří přes své mimořádné zásluhy o rozmach povstání nezískali odpovídající podíl na politické moci, nerespektovali centrální orgány a snažili se k prosazení svých ambicí využít lidových vrstev, z nichž vzešli a za jejichž tribuny se nadále vydávali.

Druhé národní shromáždění, které zasedalo v prosinci 1822 v Astrosu na Peloponésu, provedlo některé závažné úpravy v textu epidaurské ústavy. Formálně dále rozšířilo demokratická práva občanů a zrušilo dosavadní regionální vlády. Existující oligarchický způsob uplatňování moci kodžabašiů, loďařů a fanariotských politiků však nebyl odstraněn, ale pouze nahrazen novou centralizovanější podobou.

V souvislosti s astroským zasedáním se začalo ostře vyhrcovat napětí mezi táborem peloponéských *vojáků*, označovaným svými protivníky za *vládu nožů* (macherokratia) a vedeným Kolokotronisem, a na druhé straně seskupením *politiků*, které bylo odpůrci posměšně nazýváno „pisálky“ (kalamarades) a které zahrnovalo nejen peloponéské notáble, ale také jejich spojence z řad fanariotů a řecké „elity“ z pevninského Řecka a z ostrovů. „Politikové“ se pokoušeli

Theodoros Kolokotronis

na počátku roku 1824. Výměnou za omezený podíl na finančním obnosu této půjčky stáhl Kolokotronis své jednotky z Nauplia.

Vnitropolitické napětí se nezklidnilo ani v dalším průběhu roku 1824. Dosaďadní do značné míry sociálně podbarvený spor mezi „vojáky“ a „politiky“ byl pouze nahrazen novým antagonismem, spočívajícím v meziregionálních rozdílech. Peloponéští kodžabašiové se spojili se svými úhlavními nepřáteli, tamními vojenskými veliteli (kapetanii) do jednoho šiku proti dřívějším spojencům – ostrovanům, „Rumeliotům“ (Řekům z tzv. pevninského Řecka) a proti Mavrokordatově fanariotské frakci. V průběhu druhé občanské války, probíhající v listopadu a prosinci 1824, získala „protimorejská“ koalice konečnou převahu. Rumeliotské oddíly pronikly na Peloponés, zpusťily řadu tamních vesnic a dokonce zajaly samotného Kolokotronise, který byl uvězněn na ostrově Ydra. Vedle Kunduriotise, nejvlivnějšího loďaře z Ydry, a obratného fanariota Mavrokordata přispěl k porážce Peloponésanů významnou měrou především záluďný a nevybíravý vůdce rumeliotských oddílů Ioannis Kolettis, který dříve působil jako osobní lékař odbojného janinského paši Aliho.

Zatímco řečtí povstalci vyčerpávali své síly ve vzájemných střetech, připravila turecká strana operaci, která ve svých důsledcích přinesla rychlý zvrat do dosavadního vyváženého poměru sil v osmansko-řeckém konfliktu. Sultánovi Mahmudovi II., který vládl v letech 1808–1839, se totiž podařilo získat pro myšlenku společného vystoupení proti řeckému povstání Muhammada Aliho, fakticky nezávislého místodržícího Egypta. Tento mimořádně schopný hodnostář albánského původu, který se stal zakladatelem dynastie egyptských vládců (chedívů) a později králů, jež v Egyptě vládla až do roku 1952, měl za odměnu obdržet ostrov Krétu a jeho syn Ibrahim paša se měl stát guvernérem Peloponésu. Přípravná fáze společné osmansko-egyptské operace se začala odvíjet již

podlomit Kolokotronisovu moc jeho odstraněním z funkce vrchního velitele (archistratigos) povstaleckých sil. Vůdce „vojáků“ odpověděl únosem čtyř členů vlády do svého hlavního stanu v Naupliu. Jeho odpůrci z legislativního orgánu se uchýlili do Kraniďi pod ochranu bohatých loďařů z ostrovů Ydra a Spetses a zvolili jejich představitele Georgiose Kunduriotise do čela nového výkonného výboru. Vzájemný konflikt obou mocenských center („občanského“ a „vojenského“) nabył mezitím v listopadu 1823 podobu regulérní občanské války, která v červnu 1824 skončila porážkou vojenské strany. Ke konečnému rozhodnutí boje přispěla v neposlední řadě okolnost, že vítězové mohli čerpat z prostředků první britské peněžní půjčky, poskytnuté bojujícím Řekům

v průběhu roku 1824, kdy Ibrahimovy oddíly dobyly a zpusťily ostrovy Kasos a Psara a vylodily se na Krétě. Vlastní útok započal v únoru a březnu 1825, kdy se Egypťané zmocnili Methoni na jihozápadě Peloponésu a zahájili odtud své ničivé tažení do dalších částí poloostrova.

Řecká strana zjevně podcenila kvality nového protivníka. Její oddíly nebyly schopny vzdorovat moderně vycvičené a organizované egyptské armádě a utrpěly řadu porážek. Nepříznivému vývoji situace nezabránila ani okolnost, že Kunduriotisův výkonný výbor propustil Kolokotronise a svěřil mu opět funkci vrchního velitele ozbrojených sil. Řečtí povstalci byli nuceni vzdorovat nejen útokům Egypťanů z jihu, ale i operacím vlastních tureckých vojsk ze severu. Po novém obléhání města Mesolongi, které trvalo téměř celý rok (od 27. dubna 1825 do 23. dubna 1826), se Turci nakonec zmocnili tohoto posledního ohniska řeckého odporu v západní části pevninského Řecka. Za dalších 16 měsíců, v srpnu 1827, dobyli v Attice Athény s výjimkou obležené Akropole, kterou ovládli později. Řecké národněosvobozenecké povstání se dostalo do své nejkritičtější fáze. V jeho rukou zůstávala pouze jihovýchodní část Peloponésu kolem Nauplia a několik přilehlých ostrovů, zejména Ydra a Spetses. Řecké vojsko utrpělo velmi citelné lidské ztráty. V obranných bojích v Attice zahynul např. jeden z nejschopnějších vojenských velitelů povstání Georgios Karaiskakis.

Ani akutní hrozba násilného potlačení řeckého povstání nepřinesla smír mezi zneprátelenými skupinami vůdců protiosmanského zápasu. Na zmíněné „sociální“ a „regionální“ fáze vnitrořeckého konfliktu navázalo nyní individuální soupeření osobních frakcí, budovaných na základě rodinných a rodových vazeb, svazků klientely či skupinových zájmů. Třetí národní shromáždění, které se sešlo počátkem dubna 1826 opět v Piadě u Epidauru, pouze schválilo vytvoření nového nejvyššího výkonného orgánu – jedenáctičlenného *řídícího výboru*, vedeného reprezentantem peloponéských notáblů Andreasem Zaimisem, který vystřídal dosavadní Kunduriotisovu exekutivu. Po pádu Mesolongi však samo přerušilo svou činnost.

Řecká otázka v politice velmocí

Za situace, kdy řecké povstání ohrožovaly vojenské neúspěchy i vnitřní spory, závisel jeho další osud do značné míry na tom, zda se mu dostane účinné podpory ciziny. Vedoucí představitelé řeckého prostředí si přes vzájemné rozdíly v plně míře uvědomovali nutnost získání zahraniční pomoci. Stupňovali proto své dosavadní úsilí o zajištění podpory mocností i o jejich politické, finanční, a vojenského přispění. Aby dosáhli svých cílů, snažili se vycházet vstříc konzervativnímu zaměření klíčových států i jejich představitelů a využívat ve svůj prospěch jejich vzájemné revnivosti. V jednáních s cizími zástupci naznačovali ochotu nastolit monarchistické zřízení a předkládali dokonce nabídky neexistující „řecké královské koruny“ či protektorátu nad Řeckem.

Přestože se tyto tendence u některých politických činitelů vyskytovaly ve skryté podobě již v prvních etapách revoluce, dostaly nyní ve chvílích jejího akutního ohrožení novou, téměř oficiální formu. Řada řeckých osobností se v průběhu června a července 1825 podepsala pod petici, která vybízela Velkou Británii k převzetí ochrany nad Řeckem. Legislativní orgán vuleftiko tento do-

kument, tzv. *Akt podřízenosti* (Act of submission), dodatečně schválil 1. srpna 1825 a vyslal do Londýna své zástupce k jeho oficiálnímu předání. S obdobnými žádostmi putovali jiní řečtí představitelé v listopadu a prosinci 1825 do Paříže a Petrohradu. V únoru 1826 se obrátila jiná skupina Řeků na orleánského vévodu Ludvíka Filipa, pozdějšího francouzského krále, s nabídkou řecké královské koruny pro jeho druhorozeného syna Filipa Karla, vévodu z Nemours.

Otázka vnější orientace řeckého povstání začala v tomto období hrát stále významnější roli ve vnitrořeckém politickém zápolení. Důsledkem této skutečnosti bylo vytvoření tří odlišně orientovaných zahraničněpolitických frakcí – anglické, ruské a francouzské – které se staly zárodkem pozdějších stejnojmenných politických stran. Přesné hranice mezi jednotlivými frakcemi zpočátku neexistovaly, neboť mnozí povstalečtí vůdci chtěli pro Řecko a především pro sebe zajistit současně podporu z více stran. Např. Kolokotronis, považovaný za jednoho z hlavních reprezentantů ruské frakce, figuroval mezi osobnostmi, které podepsaly zmíněný *Akt podřízenosti* Velké Británii.

Nejaktivněji si počínali zástupci britské a ruské frakce, kteří dokonce zformovali dva konkurenční „parlamenty“ – ruský se sídlem v Ermioni na Peloponésu a anglický na ostrově Egina. Obě zmíněné frakce dospěly nakonec k dohodě o obnově činnosti přerušeno národního shromáždění. Úkolem tohoto orgánu mělo být zvolení Ioannise Kapodistriase, osobnosti nevtážené do dosavadních domácích sporů a požívající velké autority v cizině, do čela řeckého státu. V dřívější Kapodistriaseově funkci druhého ruského ministra zahraničí byla spatřována pevná záruka příznivého postoje Petrohradu. Povolání britských vojenských specialistů, generála Richarda Churcha a admirála Thomase Cochraneho, do vedení armády a loďstva bylo naproti tomu považováno za bezpečnou pojistku proti převládnutí ruského vlivu.

Třetí národní shromáždění se nakonec sešlo na svém obnoveném zasedání na neutrální půdě – v peloponéské Trizině v dubnu 1827. Podle předpokladu jmenoval Churcha generalissimem řecké armády a admirála Cochraneho vrchním velitelem loďstva. Především však zvolilo Kapodistriase prozatímním *vladařem* (kyvernitis) země na sedmileté období. Podle nové ústavy, která byla v Trizině rovněž přijata, nebyl zmíněný nejvyšší představitel státu obdařen nemezenými pravomocemi. Jeho činnost se nacházela pod kontrolou legislativního orgánu, který Kapodistrias nesměl rozpustit. Trizinská ústava vyhlášovala principy suverenity lidu, národní suverenity a parlamentní reprezentace. Přes svůj deklamativní charakter patřila ve své době k nejdemokratičtějším a nejliberálnějším ústavám na světě a byla nejpokrokovější ze všech řeckých ústav přijatých v 19. století.

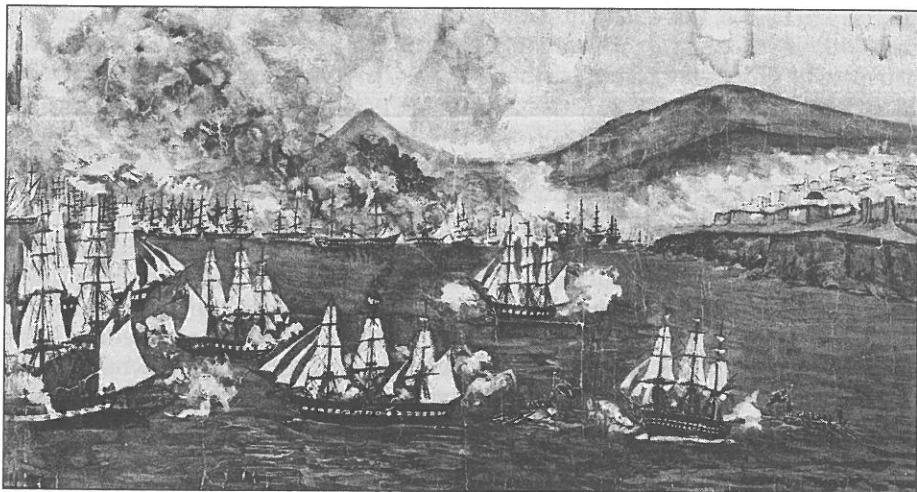
Hrozba konečné porážky povstání uvedla mezitím do pohybu síly, které se posléze zasloužily o její odvrácení. Evropští filhelénové vystupňovali svou dosavadní politickou aktivitu i další formy podpůrné činnosti. Londýnské banky poskytl Řekům v únoru 1825 druhou půjčku. Velká Británie začala jako první z cizích mocností diplomaticky reagovat na změnu rovnováhy v řecko-tureckém konfliktu. Rozhodujícím impulsem pro její angažovanost nebylo pochopitelně řecké volání o pomoc ani naléhání britských filhelénů, ale obava, aby některá z konkurenčních mocností nepřevzala v řecké otázce iniciativu a nepřistoupila k akcím poškozujícím britské zájmy. Ministr zahraničí Canning měl na mysli

především Rusko, které po smrti Alexandra I. v roce 1825 a po nástupu nového cara Mikuláše I. začalo projevovat zvýšenou aktivitu ve východní otázce a vyhrocovalo znovu své vztahy k osmanské říši. Petrohrad předložil Vysoké portě 17. března 1826 ultimátum, které zahrnovalo především požadavek stažení tureckých vojsk z podunajských knížectví, obnovení tamních poměrů před rokem 1821 a dodržení tureckého závazku srbské autonomie podle mírové smlouvy z roku 1812. Aby paralyzoval nebezpečí individuální ruské akce v řecké otázce, rozhodl se Canning přesvědčit cara o výhodnosti společného postupu.

Vévoda Arthur Wellington, oficiálně vyslaný do Petrohradu jako britský zástupce na korunovaci cara Mikuláše I., vedl v tomto směru jednání s ruskými představiteli a uzavřel dne 16. dubna 1826 s ruským ministrem zahraničí Nesselrodem tajný protokol o společném postupu v řecké otázce. Na jeho základě se měly obě mocnosti zasadit o vyhlášení řecké autonomie pod sultánovou svrchovaností. Dokument, který vévoda Wellington spolupodepsal, nebyl zcela v souladu s Canningovými představami, neboť obsahoval ustanovení, že v případě odmítavého postoje Turecka ke zprostředkovací misi nemusí obě mocnosti nadále postupovat společně. Tzv. *Petrohradský protokol* tudíž Rusku neuzavíral cestu k samostatné intervenci. Obavy britského ministra zahraničí prohloubila okolnost, že Rusko využilo vnitřních obtíží osmanské říše, které souvisely s reorganizací její armády a s odstraněním janičárského sboru (červen 1826), k prosazení podpisu rusko-turecké *Akkermanské konvence* (7. říjen 1826), která zavazovala Portu ke splnění všech požadavků ruského březnového ultimáta.

Canning, který v dubnu 1827 převzal funkci britského premiéra, zaměřil své úsilí na získání podpory ostatních mocností pro myšlenku zprostředkování v řecko-tureckém konfliktu. Rakousko a Prusko tuto součinnost odmítly s poukazem na její neslučitelnost se základními principy Svaté aliance. Francie, která usilovala o obnovu svého mocenského postavení ve východním Středomoří, však nabídku přijala. Dne 6. července 1827 byla mezi představiteli tří mocností (Velké Británie, Ruska a Francie) podepsána tzv. *Londýnská konvence*, která dále rozvíjela britsko-ruský *Petrohradský protokol*. Zúčastněné strany se zavazovaly nabídnout své zprostředkovací služby v řecko-tureckém konfliktu s cílem prosadit vytvoření autonomního řeckého státu, který by se nalézal ve vazalském postavení vůči sultánovi a který by mu odváděl každoroční tribut. Územní otázky nebyly v tomto dokumentu specifikovány, obdobně jako v *Petrohradském protokolu*. Tajná dodatková klauzule *Londýnské konvence* však obsahovala ustanovení, že v případě tureckého nesouhlasu s příměřím a zprostředkováním odvolají podepsané mocnosti své vyslance z Istanbulu, vyšlou konzuly do Řecka a v krajním případě přimějí Vysokou portu k povolnosti všemi dostupnými prostředky.

Zprostředkovací návrhy nebyly přijaty ani tureckým sultánem, ani egyptským Ibrahimem pašou, který odolal i všem výzvám k opuštění sultána a k zahájení separátních jednání. Společná britsko-rusko-francouzská námořní eskadra pod vedením admirála Edwarda Codringtona začala za těchto okolností uskutečňovat u řeckých břehů blokádu tureckých a egyptských lodí. Náhodný incident mezi ní a turecko-egyptskou flotilou, soustředěnou v navarinském zálivu, přerostl 20. října 1827 ve velkou námořní bitvu, která během několika hodin skončila potopením prakticky všech turecko-egyptských plavidel.

Námořní bitva u Navarina mezi spojenou anglo-francouzsko-ruskou flotilou a osmanko-egyptským válečným loďstvem v říjnu 1827

Neplánovaná bitva, která se setkala s nepříznivou odezvou osmanské říše, ale také některých evropských mocností (zejména Rakouska), se stala klíčovým článkem řetězce následných událostí, jež se bezprostředně dotkly řecké otázky a ovlivnily způsob a rozsah jejího řešení. Sultán Mahmud II. nejenže neprojevil očekávanou ústupnost, ale naopak – s odvoláním na potopení své flotily bez vyhlášení válečného stavu – žádal, aby všechny tři mocnosti poskytly jeho zemi odškodnění a aby upustily od dalšího zasahování do řecké otázky. Vysoká porta vyhlásila embargo na plavbu velmocenských lodí Úžinami a anulovala v listopadu 1827 rusko-tureckou *Akkermanskou konvenci*. Rusko, Francie i Velká Británie v prosinci 1827 odvolaly své vyslance z Istanbulu.

Anglo-francouzsko-ruské spojení však spočívalo na nepevných základech. Tři mocnosti, které sledovaly odlišné zájmy ve východním Středomoří, se nemohly shodnout na linii společného postupu vůči Turecku, bez níž nebylo možno dosáhnout ani pokroku v řešení řecké otázky. Velká Británie, postrádající již Canninga, který zamřel dva měsíce před bitvou u Navarina, si počínala váhavě a nebyla schopna zabránit individuálním akcím svých partnerů. Car Mikuláš I. využil situace a vyhlásil v dubnu 1828 osmanské říši válku. Francie prosadila svůj záměr vyslat na Peloponés vlastní expediční sbor, jehož úkolem mělo být osvobození poloostrova od Ibrahimových egyptských sil. Pod vlivem britského diplomatického tlaku na Muhammada Alího a vylodění 8000 francouzských vojáků, vedených generálem Nicolasem-Josephem Maisonem, na Peloponésu, přistoupil Egypt v tzv. *Alexandrijské konvenci* ze 7. září 1828 na závazek evakuace větší části svých oddílů z Řecka. Na sklonku podzimu 1828 zbylo z egyptské morejské armády již pouze 1200 mužů. S ohledem na výrazné změny ve vojensko-politické konstelaci, k nimž patřil i přesun většiny tureckých jednotek na severní frontu proti Rusku, obnovily řecké oddíly ofenzivní operace proti osmanské říši na pevnině i na moři.

Řecká otázka se za těchto okolností znovu stala předmětem diplomatických jednání Velké Británie, Ruska a Francie. Rozhovory byly zprvu vedeny na úrovni vyslanců na řeckém ostrově Poros (září–prosinec 1828) a posléze v březnu 1829 v Londýně. Vedle problému státoprávního postavení byly v tripartitních jednáních zevrubně posuzovány i hraniční otázky. *Londýnský protokol* z 22. března 1829 vyhlášoval, že Řecko získá vnitřní autonomii a bude sultánovi odvádět pouze každoroční poplatek ve výši 1,5 milionů tureckých piastrů a že má kromě Peloponésu a části tzv. pevninského Řecka (po vzdušnou hranici mezi Artským a Voloským zálivem) zahrnovat též Kyklady, Euboii a ostrovy poblíž Peloponésu, nikoliv však Krétu či Samos. Osmanská říše vyslovila ochotu přistoupit na spojenecký plán teprve po své konečné porážce ve válce s Ruskem v září 1829. Drinopolská mírová smlouva z 14. září 1829 přinášela Petrohradu řadu zisků i politických a ekonomických výhod. Rusové, kteří se snažili získat iniciativu i v řeckých záležitostech, zavázali Portu v tomto dokumentu (článek 10) též k přijetí návrhů, jež byly obsaženy v britsko-rusko-francouzské úmluvě z 6. července 1827 i v protokolu z 22. března 1829.

Londýnská konference zástupců tří mocností se ve své další etapě zaměřila na řešení vzájemných sporů v otázce uvolnění všech dosavadních svazků Řecka s Tureckem, na rozhodnutí teritoriálních problémů a na výběr panovníka, který měl stanout v čele řeckého státu. V této spojitosti byla přijata zásada, že královskou korunu nemá získat žádný z příslušníků vládnoucích velmocenských dynastií.

Nový *Londýnský protokol* z 15. února 1830, sestavený znovu výlučně představiteli Velké Británie, Ruska a Francie, prohlašoval, že řecký stát v poněkud zmenšené podobě (jeho pevninskou hranici měla představovat čára vedoucí od ústí řeky Acheloos na západě k ústí řeky Sperchios na východě) bude nezávislým královstvím. Hlavou státu se měl stát Leopold z německé dynastie Sachsen-Koburg. Řekové, kteří byli o rozhodnutí tří mocností oficiálně informováni až 8. března 1830, neskrývali své zklamání, především nad nedostatečnou velikostí svého státu. Britsko-rusko-francouzskému diktátu se však prakticky vzepřít nemohli. Na rozdíl od nich dal princ Leopold otevřeně najevo své připomínky k velmocenskému rozhodnutí. Požadoval záruky velmocí, ochranu Řeků na Krétě a na Samu před zlovůli Turků, rozšíření pozemních hranic státu, finanční pomoc, poskytnutí cizích vojenských oddílů do doby vybudování řádné řecké armády a ujištění, že se Řekové budou moci sami svobodně vyjádřit, zda jej chtějí přijmout za svého panovníka. Jakmile se Leopold přesvědčil o neústupnosti velmocí, zvláště v územních otázkách, a o dalších obtížích, které by ho v Řecku čekaly, rezignoval na přijetí řecké královské koruny.

Přestože zahraničněpolitická i vojenská konstelace naznačovala již po bitvě u Navarina, že Velká Británie, Rusko ani Francie nepřipustí – s ohledem na vlastní mocenské soupeření – zánik řeckého státu, byla jeho situace nadále po všech stránkách tíživá a komplikovaná. Klíčové otázky jeho státoprávního postavení, územního rozhraničení a společenského uspořádání zůstávaly z mezinárodního hlediska dosud nezodpovězeny. Postoj velmocí navíc nedával přílišnou naději, že při jejich řešení bude brán dostatečný ohled na řecké zájmy. Větší část území, která byla dějištěm řeckého povstání, se nadále nacházela v rukou tureckých, částečně též egyptských jednotek. Osvobozené území se stalo dějištěm

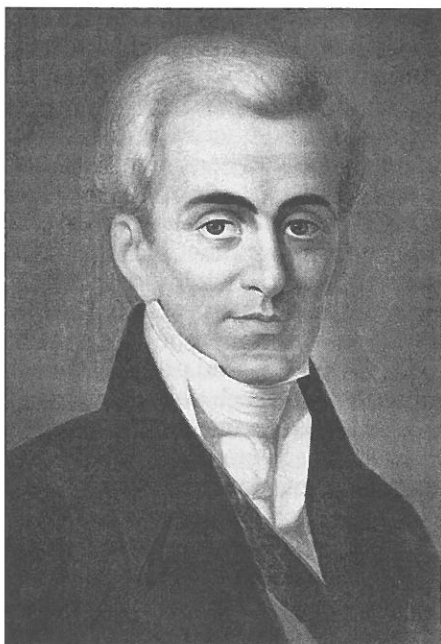
pokračujícího mocenského zápolení politických frakcí i místních klik, chaosu, úpadku bezpečnosti a hospodářského rozvratu. S ojedinělými výjimkami (např. ostrov Syros v Kykladách) byly zpuštěny všechny kraje, jimiž prošla válka. Jejich obyvatelstvo strádalo bídou, hladem i nakažlivými nemocemi.

Kapodistriasův stát

Nápravu neutěšených vnitřních poměrů i stabilizaci mezinárodněpolitického postavení země si vytkl za svůj cíl hrabě Ioannis Kapodistrias. Po sedmiměsíčním prodlení, vyplněném zahraničními jednáními o zajištění politické i finanční pomoci, dorazil 30. ledna 1828 na palubě britské lodi do Nauplia a převzal úřad vladaře (kyvernitis), do něhož byl zvolen trizinským shromážděním. Koncepte, kterou chtěl v Řecku začít uskutečňovat, byla hluboce ovlivněna jak jeho umírněnými liberálními názory, zformovanými za jeho pobytu v západní Evropě, tak praktickými politickými zkušenostmi, které si osvojil při uplatňování zahraniční politiky absolutistického ruského impéria. Jejím základem bylo přesvědčení, že Řekové potřebují kromě nezbytné politické a finanční pomoci ze zahraničí centralizovaný byrokratický a paternalisticky řízený stát, který by k jejich prospěchu, ale třeba proti jejich vůli, přetvořil dosavadní tradiční balkánsko-orientální řeckou společnost v moderní stát západoevropského typu.

Své specifické „osvícensko-absolutistické“ představy začal Kapodistrias neprodleně uskutečňovat. Již v den svého příjezdu přiměl k poslušnosti a k okamžitému zastavení bojů dvě znesvářené místní vojenské frakce, které se navzájem ostřelovaly ze dvou nauplijských pevností Palamidi a Akronauplio.

Dne 30. ledna 1828, rovněž donutil parlamentní shromáždění pod pohrůzkou svého okamžitého odjezdu ze země a se slibem brzkého ustavení národního shromáždění, aby pozastavilo platnost ústavy, předalo jemu samému výjimečné prezidentské pravomoci a nakonec se samo rozpustilo. Náhražkou zákonodárného orgánu se mělo stát nové těleso – *panellinio* – jehož funkce však měla být pouze poradní a jehož členy Kapodistrias osobně jmenoval. Také druhý nejdůležitější představitel Řeckého státu (Elliniki politia), který se nazýval státní tajemník (grammateas epikratias), měl být spíše poslušným vykonavatelem vladařových záměrů než samotným ministerským předsedou. Kapodistriasovým výlučným postavením ve státě neotřáslo ani čtvrté národní shromáždění,

Ioannis Kapodistrias.
Obraz Dionysiose Tsokose

jehož konání bylo přesunuto na červenec a srpen 1829. Jedinou závažnější institucionální změnou se stalo zrušení *panellinia* a ustavení senátu (*gerusia*).

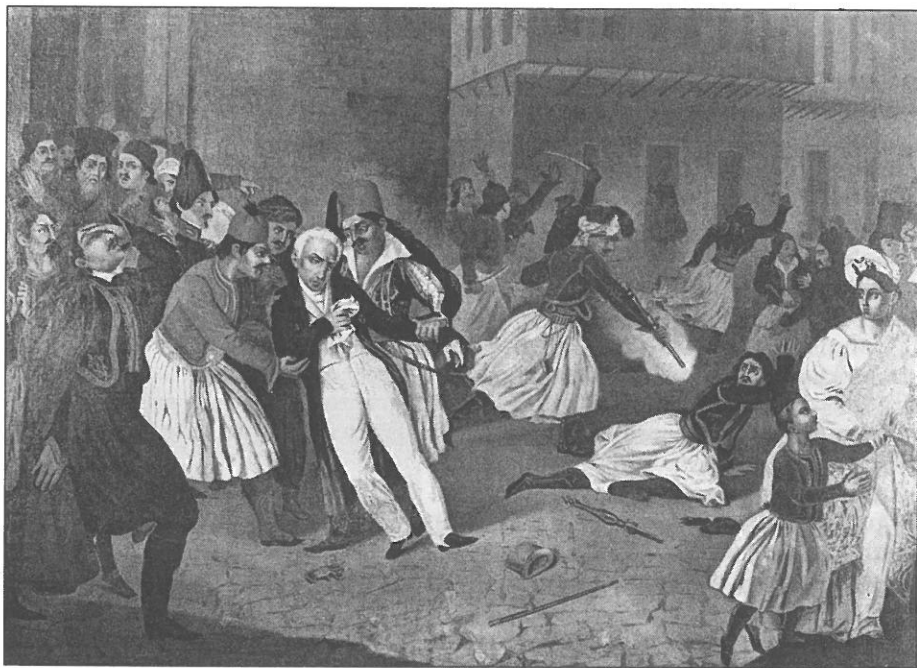
Jako zkušený diplomat a ostřílený účastník dřívějších velmocenských jednání neopomíjel Kapodistrias ani nyní oblast zahraniční politiky. S vědomím všech těžkostí a úskalí, které tuto činnost provázely, se snažil umírněně, ale důsledně prosazovat národní zájmy a přesvědčovat mocnosti o vhodnosti a oprávněnosti uznání nezávislosti řeckého státu a o nutnosti poskytnout mu větší zahraniční půjčku. Byl to dokonce on sám, kdo z taktických důvodů jako první navrhl, aby byla princovi Leopoldovi nabídnuta řecká královská koruna. V zájmu zajištění co nejpříznivějších hranic nového státu Kapodistrias inicioval pokračování vojenských operací zaměřených na osvobození dalších řeckých oblastí od Turků. Systematicky v tomto směru využíval změněných mezinárodněpolitických i domácích vojenských podmínek, mj. přítomnosti francouzského expedičního sboru generála Maisona. Řecké oddíly se znovu zmocnily Mesolongi i Athén (s výjimkou Akropole, na níž turecká posádka setrvala až do roku 1833). Poslední vítěznou bitvu své národněosvobozené války svedli Řekové 25. září 1829 v Boiótii. V čele jejich jednotek stál „princ“ Dimitrios Ypsilantis, který, jak napsal skotský historik, filhelén George Finlay, „měl tu čest ukončit válku, kterou jeho bratr započal v roce 1821 na březích Prutu“.

Přesto byla hlavní pozornost Ioannise Kapodistriase od roku 1828 přednostně upřena na budování nového státu, který měl být zbaven vlivu dosavadních špiček řecké společnosti, jež vladař považoval za viníky jejího neblahého stavu a jež označoval za „křesťanské Turky“ (kodžabašiové), „lupiče“ (vojenští kaptaniové), „blázny“ (intelektuálové) či za „satanovy děti“ (fanarioté). Kapodistrias zavedl novou správní strukturu, která nejenže nespočívala na institucích tradiční řecké místní samosprávy, ale naopak plánovitě směřovala k jejich rozbití. Navíc nahradil dosavadní nepravdivé ozbrojené oddíly jednotně řízenými vojenskými a polovojenskými jednotkami. Přispěl též významnou měrou ke zlepšení bezpečnostních poměrů na pevnině i k vymýcení námořního pirátství. Paralelně s těmito kroky se pokoušel v rámci svých velmi omezených finančních možností podpořit rozvoj hospodářství a vzdělanosti. Do tohoto období spadá mj. počátek pěstování některých nových plodin v Řecku (především brambor), založení první banky v roce 1828 (Národní finanční banka) i zřízení sítě základních škol.

Ioannis Kapodistrias původně předpokládal, že se mu podaří vládnout nadstranicky a že sociální základnu jeho režimu bude představovat „statečný a dobrý lid“ drobných vlastníků půdy. Ve své praktické politice se však musel – v rozporu se svou teoretickou představou – orientovat na ty skupiny obyvatelstva, které mu byly sociálně či názorově nejbližší. Bylo tomu tak i proto, že se mu nepodařilo uskutečnit rozdělení tzv. *národní půdy* (ethniki ji), tj. pozemků patřících dříve osmanskému státu a uprchlým tureckým občanům, a že pět šestin řeckých venkovanů zůstalo nadále bez půdy. Z eterochtonů – řeckých přistěhovalců z diaspory či z území zůstávajících v držení sultána, zejména však z Řeků příšlých z Jónských ostrovů a z ruské politické frakce kolem Theodora Kolokotronise a politika Andrease Metaxase – se zformovala vládní, tzv. *kapodistriovská strana*, jejímž příslušníkům byly svěřovány všechny důležité funkce ve státním aparátu.

Kapodistriasova politika se na domácí půdě nesetkávala pouze s pozitivním ohlaselem, ale také s nepříznivou odezvou. K jejím hlavním oponentům patřila většina příslušníků dosavadních privilegovaných vrstev, ohrožených opatřeními nového režimu: notábové-kodžabašiové, demobilizovaní velitelé někdejších povstaleckých oddílů, bohatí obchodníci a podnikatelé (zejména loďaři z ostrova Ydra) i většina politiků fanariotského původu. Mezi nespokojenci bylo možno nalézt i příslušníky anglické a francouzské politické frakce a vášnivé odpůrce diktatury. Z těchto různorodých sociálních a politických složek se zformoval opoziční blok, tzv. *ústavní strana*, jejímž jednotícím poutem bylo důrazné volání po návratu k ústavě. K nezapálenějším hlasatelům svobody a demokracie patřili nezřídka i lidé, kteří její pravidla trvale porušovali v době, kdy byli sami u moci.

Ústavní strana se ve svém působení snažila využívat všech nezdarů a potíží nového režimu, především nezískání zahraniční peněžní půjčky, neuspokojivého stavu obchodu se zahraničím, krize lodní dopravy, která prakticky pouze s jedinou výjimkou (přístav Ermupoli na ostrově Syru) zasáhla všechna přímořská centra, dále nespokojenosti širokých vrstev obyvatelstva s daňovým zatížením i rozladění rolníků nad nerozdělením tzv. národní půdy. Zvláště záladně si v tomto směru počínali kodžabašiové, kteří se snažili zabránit přidělení „národní půdy“ bezzemkům (dokonce pro sebe násilně uzurpovali její část), a na druhé straně přesvědčovali nemajetné rolnictvo, že viníkem jeho neutěšeného postavení je sám vladař-kyvernitis. Součástí protirežimní politiky „obráců

Zavraždění Ioannise Kapodistriase v Naupliu v říjnu 1831

ústavy“ bylo i záměrné očerňování vladaře v očích Západu jako „ruského rezidenta“, vyvíjejícího zákulisní aktivitu proti nastolení prince Leopolda z rodu Sachsen-Koburg na řecký trůn a v neprospěch britského protektorátu nad Jónskými ostrovy. Londýn, který Kapodistriasovi nikdy příliš nedůvěřoval, popřával sluchu těmto zprávám, šířeným nezřídka též prostřednictvím britských filhelénů, a využíval jich k zdůvodňování svých dosavadních výhrad. K ochlazení jeho poměru k novému řeckému režimu přispěly i demise obou britských vojenských činitelů – Churcha (1829) a Cochraneho (1828) – z řídicích funkcí v řecké armádě a loďstvu.

Nespokojenost odpůrců režimu našla svůj odraz v několika vzpourách. První z nich vypukla na jaře 1830 v Mani na Peloponésu a byla vedena dosavadním vůdcem tohoto nepřístupného horského kraje Petrobejem Mavromichalisem i dalšími příslušníky jeho rozvětveného rodového klanu. Přestože se ozbrojeným složkám režimu podařilo vůdce Maniotů dvakrát zatknout, nebyly podlomny jeho pozice a nebyla uhašena stále doutnající ohniska odporu odbojných oblastí. Největší rozsah však mělo povstání ostrovanů z Ydry a jejich pevninských spojenců, vedených představitelem anglické strany Alexandrem Mavrokordatem, které začalo v srpnu 1830. Povstalecké loďstvo, jemuž velel Andreas Miaulis, se 27. července 1831 zmocnilo vládního námořního arzenálu na ostrově Poros. Příkladným ruské egejské flotily, na jejíhož velitele, admirála Petra Ivanoviče Rikorda se Kapodistrias obrátil s žádostí o pomoc, byli vzbouřenci z Poru zahnáni. Při útěku stačili ještě 13. srpna 1831 zapálit vlajkovou loď Ellas a několik dalších vládních plavidel.

Přestože bojovníci za obnovu ústavy (*syntagmatikové*) neměli v přímé konfrontaci s vladařem naději na úspěch, nevyšli z vnitropolitického boje poraženi. Jejich úhlavní nepřítel Kapodistrias byl totiž 9. října 1831 v Naupliu úkladně zavražděn. Atentát nebyl výsledkem promyšleného spiknutí, ale spíše projevem rodové msty za nedodržení slibu propuštění Petrobeje Mavromichalise z vězení. Kapodistriasovými vrahy byli dva nejbližší Petrobejovi příbuzní – bratr Konstantinos a syn Georgios.

Z rozhodnutí senátu byl po vladařově zavraždění pověřen dočasným řízením státu tříčlenný řídicí výbor, vedený mladším bratrem Ioannise Kapodistriase Avgostinem. Zbývajícími členy triumvirátu byli Theodoros Kolokotronis a Ioannis Kolettis, vůdcové stran ruské a francouzské. Kolettis, který do té doby nevyvíjel přílišnou opoziční aktivitu (nepochybně také proto, že jeho protektorská velmoc tehdy byla absorbována červencovou revolucí roku 1830), se brzy dostal do konfliktu s Kolokotronisem, hájícím zájmy nepřítelů Avgostina. Na národním shromáždění v Astosu v prosinci 1831 sice provládní blok zvolil Avgostina Kapodistriase *druhým vladařem* Řecka, ale Kolettis, který se sblížil s ústavním táborem a ujal se jeho vedení, znovu vtáhl s jednotkami Rumeliotů na Peloponés, ovládl (obdobně jako v roce 1824) Nauplio a přiměl Avgostina k rezignaci i k odjezdu ze země v dubnu 1832. Odchod druhého vladaře prosazovaly také velmoci, které již tehdy oficiálně nabídly řecký trůn bavorskému králi Ludvíkovi I. pro jeho – tehdy teprve sedmnáctiletého – druhorozeného syna Otu.

Boj o moc mezi jednotlivými politickými frakcemi však mezitím dostal podobu regulérní občanské války. Znepřátelené strany hledaly oporu u diplomatických zástupců svých protektorských mocností a velitelů jejich flotil, v přípa-

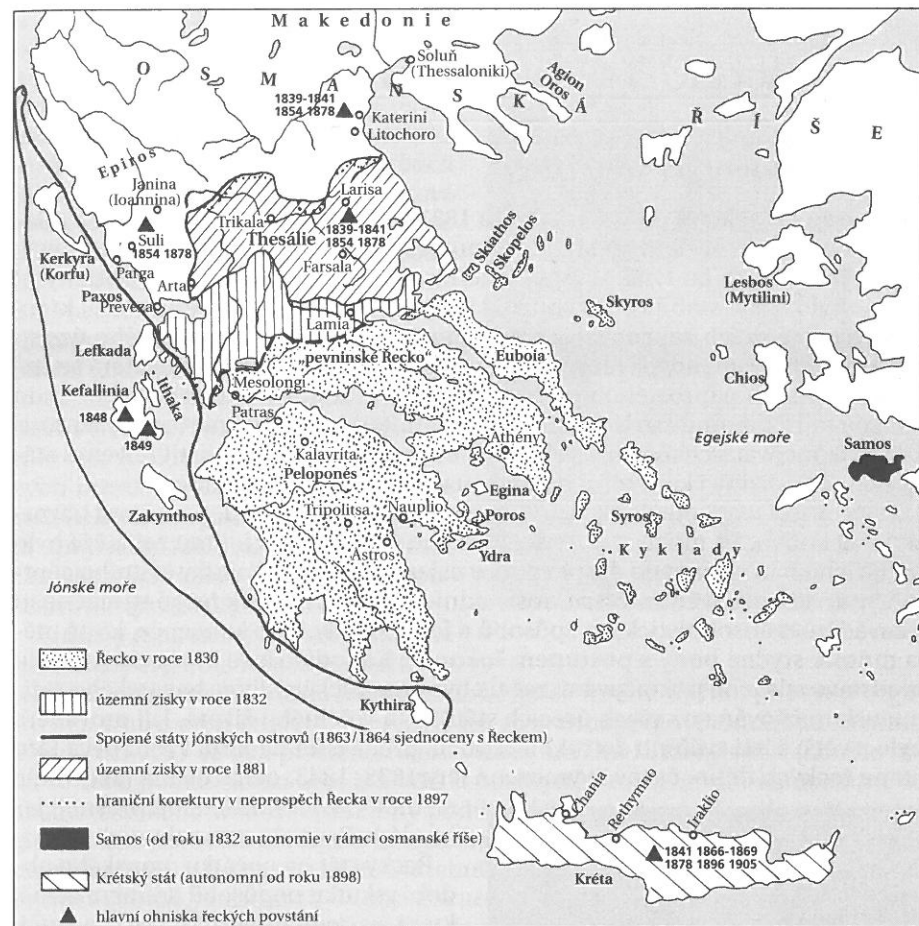
dě francouzské politické strany i u velitele francouzského expedičního sboru, působícího dosud na řecké půdě. Občanská válka, která vyústila v naprostý rozpad ústřední moci, byla provázena novou vlnou chaosu, anarchie, teroru a pustošení, která podle dobových svědectví dokonce předčila hrůzy Ibrahima egyptského řádění na Peloponésu. Velký počet lidí tehdy znovu hledal záchranu v útěku do hor, mnohdy dokonce i do oblastí, které se nacházely v rukou osmanské říše.

Mezinárodní úprava řecké otázky

Jednání tří protektorských mocností o osudu Řeků mezitím dospěla do svého závěrečného stadia. Zástupci Velké Británie, Ruska a Francie uzavřeli 7. května 1832 s bavorským králem Ludvíkem I. smlouvu o tom, že se jeho syn Oto stane dědičným panovníkem nezávislého Řeckého království. Po dobu Otovy nezletilosti, tj. do 1. června 1835, kdy měl dosáhnout dvaceti let, se nositelkou královských pravomocí stávala regentská rada, jejíž členy měl jmenovat bavorský panovník Ludvík I. Dohoda dále stanovila, že se Řecko jako „nezávislá monarchie“ bude nacházet pod společnou ochranou tří mocností, které jí napomohou k získání zahraniční půjčky v hodnotě 60 miliónů francouzských franků. Francouzský expediční sbor, který dosud setrval v zemi, měl být podle zmíněného ujednání nahrazen bavorským vojenským kontingentem. Z prostředků zmíněné půjčky měly být hrazeny náklady spojené s jeho pobytem a také finanční odškodnění Turecku za postoupení Etoakarnanie (tj. za tu část území řeckého státu, kterou řecké vojsko samo neosvobodilo). S amortizací půjčky a se splácením úroků mělo Řecko začít ihned po obdržení její první kvóty. Plnění těchto finančních závazků obdrželo přednost před jakýmkoliv jinými státními výdaji. Tímto způsobem získaly protektorské mocnosti možnost plné kontroly financí nového království.

Územní otázky byly upraveny istanbulským ujednáním s Tureckem z 9. července 1832 a následně potvrzeny dalším *Londýnským protokolem* z 30. srpna 1832. Ve srovnání s rokem 1830 byla pro Řecko pevninská hraniční linie výhodnější, neboť probíhala po čáře spojující Artský a Voloský záliv. Naproti tomu v oblasti egejských souostroví zůstávala nezměněna. V září 1832 turecký sultán uznal autonomii ostrova Samos, do jehož čela byl postaven „křesťanský princ pravoslavné víry“. Nedořešené ovšem zůstalo postavení Kréty, která byla až do roku 1840 okupována Ibrahimovými egyptskými oddíly.

Po dlouholetém úsilí se Řekům dostalo mezinárodněprávního řešení jejich národní otázky. Jeho způsob i rozsah však ani zdaleka neodpovídaly představám a předsevzetím, s nimiž řecká veřejnost v roce 1821 vstupovala do revoluce. Nový stát nezískal ani odpovídající územní rozsah, ani očekávaný politický systém. Místo demokratického a republikánského zřízení, opírajícího se o ústavu, mu byl oktrojován absolutistický režim cizí dynastie, který měl charakter protektorátu. K mezinárodnímu rozhodování o svém vlastním osudu nebyli Řekové přizváni. Mocnosti nepřihlédly ani k monarchistické ústavě, kterou schválilo prokapodistriovskými orientované řecké národní shromáždění v březnu 1832, ani k monarchisticky zaměřené proklamaci, se kterou vystoupila protikapodistriovská konstituanta v Prónii v srpnu 1832. Pronijskému shro-

Územní vývoj řeckého státu v letech 1830–1912

máždění nezbylo nakonec jiné východisko než rozhodnutí velmocí o předání královské koruny bavorskému princovi Otovi dodatečně odsouhlasit. Řecká veřejnost si v té době plně neuvědomovala důsledky „opomenutí“ ústavní otázky ve velmocenském rozhodnutí. Do příchodu cizí dynastie tehdy naopak vkládala velkou naději v nadstranické a nestranné řešení vleklých vnitřních sporů a v okamžité ukončení pustošivých občanských válek.

3 ŘECKO V OTONSKÉM OBDOBÍ

Bavorské desetiletí

Regentská rada, která počátkem února 1833 přijela do Nauplia společně s mladým, tehdy ještě nezletilým králem Otou I., aby se z pověření jeho otce, bavorského panovníka Ludvíka I., ujala řízení státu, se nacházela před obtížnými úkoly. Bylo třeba stabilizovat vnitřní i vnější postavení nevelkého státu, který ve svých hranicích zahrnoval jen necelou polovinu dnešního řeckého území a pouhou třetinu tehdejší řecké populace, pozvednout ekonomiku, která se nalézala ve stadiu naprostého úpadku, modernizovat dosavadní různorodou, do značné míry předindustriální společnost, zmítanou vnitřními rozpory a protiklady, skoncovat s chaosem, anarchií a občanskou válkou a zajistit novému státu sympatie ciziny i konkrétní politickou a hospodářskou pomoc.

Za prioritní úkol, otevírající cestu k dosažení ostatních cílů, považoval bavorský král Ludvík I. vnitřní stabilizaci Řeckého království. K jejímu zajištění bylo podle jeho názoru možno dospět pouze uskutečňováním politiky státního centralismu, odstraňováním výsad dosavadních řídicích složek řecké společnosti a zaváděním absolutistických způsobů a forem vlády. Tato koncepce, která měla mnohé styčné body s postupem Ioannise Kapodistriase a v jistém smyslu představovala jeho pokračování, začala být v praktické politice bavorského režimu uskutečňována na všech úsecích státního a veřejného života. Její provádění bylo z větší části svěřeno do rukou cizinců, především Bavorů. Proto bývá tato etapa řeckých dějin, časově vymezená léty 1833–1843, označována jako vláda

Král Ota I.

cizinců (*xenokratia*) nebo přesněji jako vláda Bavorů (*vavarokratia*).

Řecký stát na počátku otonského období vskutku nepůsobil dojmem země, která se vymanila z cizího područí. Žádná z klíčových funkcí mladého království nebyla svěřena osobě řeckého původu. Regentská rada, která zastupovala Otu I. po dobu jeho nezletilosti, byla složena výhradně z bavorských Němců. Jejimi prvními členy se stali hrabě Joseph Ludwig Armannsperg, který vykonával funkci předsedy, profesor Georg Ludwig Maurer, jenž měl na starosti oblast legislativy a záležitosti církevní a školské, a generálmajor Karl Wilhelm Heideck, jenž se věnoval otázkám bezpečnostním a vojenským. Jako tajemník regentské rady působil Karl August Abel. Schůzí tohoto orgá-

nu se zúčastňoval i Johann Baptist Greiner, odborník na administrativní a finanční záležitosti. Vzájemné vztahy regentů byly velmi konfliktní. Z jejich mocenského soupeření vyšel vítězně hrabě Armannsperg, který přesvědčil krále Ludvíka I. o vhodnosti Maurerova a Abelova odvolání zpět do Bavorska. Jako nový člen regentské rady působil od července 1834 po boku Armannsperga a Heidecka Ägid Kobell. Armannsperg si své vůdčí postavení udržel i na počátku panování krále Oty (od 1. června 1835), kdy mu byl svěřen nově vytvořený úřad arcikancléře. Z titulu této funkce řídil činnost jednotlivých ministerstev, v jejichž čele sice stáli Řekové – s výjimkou úřadu ministra války, který zastával bavorský Němec Christian Schmalz – jež však byla pouze provádějícími orgány.

Přílišný mocenský vzestup hraběte Armannsperga byl nakonec příčinou jeho odvolání do Bavorska. Jeho nástupce Ignaz Rudhardt řídil již státní orgány bez titulu arcikancléře, který byl po Armannspergově odchodu zrušen. V prosinci 1837 se ujal přímého řízení vlády sám Oto I., který se ze slabého syna silného pedantského otce Ludvíka I. postupně proměňoval v samostatného absolutistického vládce. Významný podíl na jeho vnitřním přerodu měla energická a mimořádně schopná manželka Amálie z Oldenburgu, s níž Oto I. uzavřel sňatek v listopadu 1836. Svatební obřad proběhl v Německu a řecká veřejnost včetně politiků se o jeho uskutečnění dozvěděla teprve s několika týdenním zpožděním. K řízení státních záležitostí využíval Oto I. dvorské rady (anaktovulio), nazývané Řeky *kamarillou*. *Státní rada*, vytvořená v roce 1835, plnila funkci poradního orgánu a správního soudu. Velký počet cizinců, zejména Bavorů, se uplatňoval i ve státním, civilním a vojenském aparátu i ve veřejném životě. Jen na ministerstvech pracovalo v roce 1836 146 cizích úředníků. Menší počet cizinců v řeckých státních službách tvořili filheléni – účastníci národněosvobozené války 1821–1829.

Úsilí o stabilizaci mocenského postavení Otova režimu a o nastolení „zákonnosti a pořádku“ vyústilo v řadu opatření mocenského, administrativního i legislativního rázu. Mimořádní význam měla především reorganizace ozbrojených sil. Dosavadní nepravidelné vojenské i polovojskové oddíly byly rozpuštěny a nahrazeny řádnou armádou. Její nejdůležitější složkou se stal německý vojenský kontingent, složený zprvu z několika útvarů bavorské armády v celkovém početním stavu více než 5000 mužů a posléze z najatých dobrovolníků. Právním základem jejich působení byla vedle zmíněné smlouvy mezi třemi protektorskými velmocemi a Bavorskem ze 7. května 1832 bavorsko-řecká

Královna Amálie

přátelská a spojenecká smlouva uzavřená v listopadu 1832 za účelem obrany Otova režimu před „vnitřním nepřítelem“. Jen menší počet řeckých veteránů národněosvobozenického boje (asi 1000–1200) se začlenil do nového armádního organismu nebo do vznikajícího četnictva. Většina ostatních buď nebyla přijata, nebo sama odmítla přistoupit na podmínky stanovené bavorským vedením armády. Teprve po zavedení všeobecné vojenské povinnosti (v délce čtyř let, ale s četnými výjimkami) a po odchodu bavorského vojenského kontingentu z Řecka v roce 1838 ve vojsku jednoznačně převážil řecký vojenský element. Řídící armádní funkce přesto zůstaly v německých rukou až do roku 1841. Bavorského vlivu zůstalo od počátku ušetřeno pouze válečné loďstvo.

Uskutečněním správní reformy zamýšlel bavorský režim podlomit přetrvávající základy domácího samosprávného zřízení a navíc vytvořit moderní byrokratický aparát, bezvýhradně oddaný královské koruně. Vedoucí hodnostáři provincií i okresů byli jmenováni regentskou radou a posléze panovníkem z řad občanů bez stranické orientace nebo těch, kteří nezaujímalí čelné postavení v anglické, ruské nebo francouzské straně. Provinční i okresní prefekti navíc nikdy nepocházeli z místních rodáků. Pouze v jednotlivých obcích mohli domácí obyvatelé částečně ovlivňovat výběr svých představitelů. Z rozhodnutí centrálních orgánů mohli být všichni provinční funkcionáři na všech úrovních kdykoliv odvoláni. Mimořádně plodná byla činnost regentské rady v legislativní oblasti. Zásluhou profesora Maurera, nazývaného „Justiniánem novodobého Řecka“, byly tehdy vydány zákoníky, které čerpaly především z římsko-byzantského práva (v oblasti občanského práva), z francouzského zákonodárství (trestní a obchodní právo) i ze samotného německého práva.

Citelným zásahem režimu do vnitřních poměrů řecké společnosti bylo jednostranné odtržení pravoslavné církve řeckého státu od konstantinopolského patriarchátu a vyhlášení autokefální ortodoxní církve Řeckého království v roce 1833. Hlavním smyslem tohoto radikálního opatření mělo být nastolení přímé státní kontroly nad náboženskými institucemi a odstranění dosavadních církevních a církevněpolitických vlivů, které přicházely jak z prostředí konstantinopolského patriarchátu v osmanské říši, tak z Petrohradu. Paradoxním důsledkem jednostranného oddělení řecké ortodoxní církve od konstantinopolského patriarchátu se stala nejen skutečnost, že se král prohlásil za hlavu nové církevní organizace a že usměrňoval její činnost prostřednictvím synodu, který sám jmenoval, ale také okolnost, že stál v jejím čele jako jinověrec, neboť

Georg Ludwig von Maurer

setrval u své dosavadní římsko-katolické víry. Součástí církevních opatření režimu bylo i zrušení 412 z 593 klášterů a převzetí jejich majetku státem.

Budování státního aparátu – civilního i vojenského – představovalo velmi náročnou finanční operaci. Jen náklady na armádu a četnictvo tvořily často více než polovinu všech rozpočtových státních výdajů. Domácí zdroje ani zdaleka nestačily k získání nezbytných peněžních prostředků, přestože se daňové zatížení obyvatelstva nejen nesnížilo, ale naopak zaznamenalo další nárůst. Bavorský režim byl za těchto okolností nucen omezovat investice do hospodářské sféry (s výjimkou lodní dopravy a silničních komunikací) i na školské a kulturní účely. Rezignoval také na uskutečnění svého původního sociálně-ekonomického plánu, který počítal s bezplatným rozdělením tzv. národní půdy (tj. pozemků vyvlastněných tureckému státu a jeho občanům) veteránům národněosvobozenického boje, bezzemkům a maloročníkům a s vytvořením široké třídy drobných vlastníků, jež se měla stát výraznou oporou královského režimu. Podle zvláštního zákona z roku 1835 mělo více než 66 tisíc potřebných rodin nárok na úvěrový list v hodnotě 2000 drachem, za který si mohlo nakoupit pozemky. Dlužný obnos měl být státu vrácen v průběhu následujících 36 let spolu s 6 % úrokem. Vzhledem k rychlému růstu ceny půdy a poklesu hodnoty drachmy i nedostatku finančních prostředků ke splácení tohoto dluhu mohla jen menší část venkovského obyvatelstva získat půdu do svého vlastnictví. Podle údajů řeckého historika Nikose Svoronose přešlo do rukou rolníků do roku 1856 pouze 28 tisíc z celkového rozsahu 721 tisíc hektarů „národní půdy“ a 300 tisíc hektarů bylo protiprávně uzurpováno příslušníky různých sociálních vrstev, především těch nejmajetnějších.

Pod vlivem všech zmíněných okolností zachraňovaly řecký stát před finančním krachem pouze zahraniční půjčky, především zmíněná „třífázová“ půjčka v celkové hodnotě 60 milionů francouzských franků, která byla poskytnuta se zárukami tří protektorských mocností bankovním domem Rothschild. Její značná část nebyla produktivně využita a sloužila vedle výdajů na státní aparát ke splácení úroků, k umořování předchozích půjček a k úhradě finančního odškodnění osmanské říši za postoupení EtoIoakarnanie v roce 1832.

Finanční závislost Řeckého království na zahraničí byla zdrojem vnitřních problémů i vnějších komplikací. Pod jejím vlivem nebyl navíc Otův režim schopen realizovat svůj základní zahraničněpolitický záměr, který měl spočívat ve využívání vzájemných rozporů protektorských mocností k provádění vyvážené zahraniční politiky a k získávání mezinárodní podpory pro uskutečňování koncepce dalšího územního rozšiřování státu. Ve své praktické politice musel naopak trvale ustupovat vnějším tlakům tří mocností, uplatňovaným nejrůznějšími cestami – finančními prostředky, intervencemi vyslanců i pomocí anglické, ruské a francouzské politické strany. Přestože se Francie v tomto období výrazně spolupodílela na mezinárodním řešení řecké otázky, klíčovým faktorem mocenského zápolení o získání rozhodujícího vlivu na Řecko byl britsko-ruský antagonismus. „Skutečně nezávislé Řecko je absurdita“, prohlásil britský vyslanec v Athénách Edmund Lyons svému rakouskému kolegovi Antonu Prokesch-Ostenovi. „Řecko může být buď ruské, nebo anglické a jelikož nesmí být ruské, musí být anglické.“ Otův režim si s ohledem na autoritu všech tří protektorských mocností nemohl dovolit zakázat činnost velmocenských stran, snažil se

však uplatnit vůči nim restriktivní politiku. Jednou z forem tohoto postupu bylo pověřování vůdců těchto stran vykonáváním vyslanecských funkcí v cizině.

Otovu režimu nelze upřít některé zásluhy o modernizaci poměrů v Řecku. S jeho jménem je např. spojeno vybudování novodobé řecké měny a poštovní služby, uskutečňování prvních melioračních prací na venkově, zakládání i oživování nových obcí, modernizace Athén po jejich přeměně v hlavní město v roce 1834, budování silnic a veřejných staveb či zahájení prací na rekonstrukci zchátralých antických památek. Nehledě na tyto okolnosti byl vztah domácího obyvatelstva k cizímu oktrojovanému režimu charakterizován po počáteční etapě očekávání narůstajícími výhradami a averzí. Zdrojem všeobecné nespokojenosti bylo vedle přetrvávající tíživé ekonomické a sociální situace většiny obyvatel a vysokého daňového zatížení především upřednostňování cizinců, zejména bavorských Němců, ve všech úsecích státního života, uplatňování absolutistických forem vlády a trvalé přehlížení potřeby přijetí ústavy.

Jednotlivé sociální a politické vrstvy řeckého státu měly pro svou vzrůstající nespokojenost s režimem i další důvody. Dosavadní privilegovaná část společnosti se nemínila smířit se ztrátou svých tradičních výsad a s faktickou likvidací samosprávného zřízení. Obchodní a měšťanské složky se cítily pobouřeny nedostatečnou podporou ekonomického rozvoje a přetrvávající stagnací drtivě většiny hospodářských odvětví. Většina venkovského obyvatelstva byla rozčarována vlastní bídou i obtížemi při získávání půdy. Veteráni národněosvobozenecké války z řad kapetaniů i řadových bojovníků se cítili podvedeni a odstrčení a hledali východisko v návratu ke „zbojnickému“ životu v horských oblastech řeckého státu i na území osmanské říše. Větší část duchovenstva spatřovala v úpravě církevních poměrů, zejména v podřízení autokefální ortodoxní církve Řeckého království katolickému panovníkovi Otovi I. a v likvidaci většiny klášterů, projev spiknutí proti ortodoxní víře.

Politické strany dávaly najevo nespokojenost se svým nedostatečným podílem na státní moci a s opomíjením svých vnitropolitických i zahraničněpolitických priorit. Liberálně orientovaná anglická strana v čele s Alexandrem Mavrokordatem si stěžovala zejména na absolutistické poměry, na nedostatečnou péči státu o hospodářský rozvoj a na absenci moderních politických institucí včetně parlamentu. Francouzská strana, vedená Ioannisem Kolettisem a stále zřetelněji nacionalisticky orientovaná, obviňovala režim z nezájmu o další řešení řecké národní otázky. Ruská strana se svými vůdci – politikem Andreasem Metaxasem a vojákem Theodorem Kolokotronisem – protestovala proti ponižování ortodoxní církve a proti zpřetrhání jejich

Alexandros Mavrokordatos, vůdce „anglické strany“

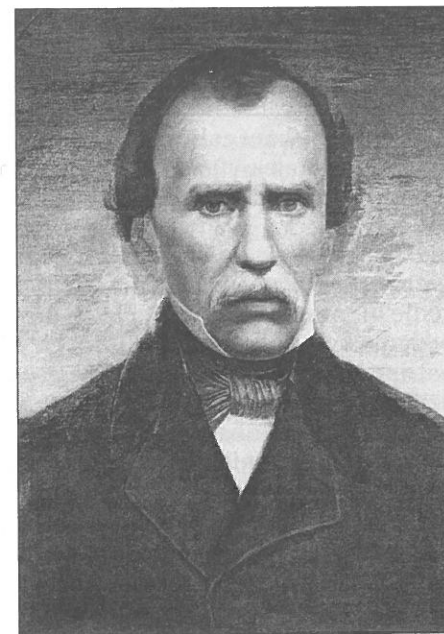
dosavadních vazeb ke konstantinopolskému patriarchátu a k Rusku.

Nejpádňější důvody ke znepokojení měla zpočátku ruská strana. Regentská rada, která ji pokládala za exponentku někdejšího kapodistriovského režimu, totiž zřetelně vyvíjela probritskou a profrancouzskou politiku a příslušníky ruské strany záměrně opomíjela při obsazování státních úřadů. Radikální křídlo této strany, vedené Kolokotronisem, nemínilo trpně přihlížet k diskriminaci a obracelo se na ruského ministra zahraničí Nesselrodeho i na samotného cara Mikuláše I. s žádostmi o intervenci ve prospěch restaurace dřívějšího postavení ortodoxní církve, předčasného ukončení činnosti regentské rady a neprodleného předání státní moci tehdy ještě neploletému Otovi I.

Počínání Kolokotronise a jeho přívrženců poskytlo regentské radě příležitost k brutálnímu zásahu. Populární hrdina protitureckého národněosvobozeneckého boje byl v září 1833 spolu s Dimitriem Koliopulem-Plaputasem a několika dalšími stoupenci zatčen a ve vykonstruovaném politickém procesu odsouzen k trestu smrti. Poprava slavného národního vůdce by v řecké společnosti byla nepochybně vyvolala bouřlivou odezvu. Hrabě Armansperg proto nevyhověl žádostem Kolokotronisových politických odpůrců (zejména Kolettise), kteří naléhali na okamžité vykonání rozsudku, a rozhodl o „zmírnění“ trestu odsouzených na 25 let vězení, což v případě šedesátitýřletého Kolokotronise znamenalo doživotní pobyt v žaláři. Teprve Oto I. po svém nástupu na trůn v roce 1835 v zájmu zklidnění poměrů v zemi a zlepšení vztahu k Petrohradu poskytl Kolokotronisovi a jeho druhům amnestii.

Nespokojenost s panováním Bavorů, prohloubená soudním procesem s Kolokotronisem, vedla nejen k oživení „zbojnických“ aktivit v horách, zejména na nepřístupném řecko-osmanském pomezí, ale vyústila na některých místech i v bouře a povstání regionálního charakteru. Jejich dějištěm se stal nejen Peloponés (oblasti Mani, Messénie, Arkádie), ale i další části řeckého státu – Akaranie a ostrov Ydra.

Král Oto I., který nebyl ochoten přistoupit ani na liberalizaci státního systému, ani na obnovu tradičních autonomních privilegií a který na nápravu neutěšených hospodářských a sociálních poměrů neměl finanční prostředky, se snažil otupit hrot všeobecné nespokojenosti usměrňováním pozornosti řecké veřejnosti na zahraničněpolitické otázky. Ztotožnil se beze zbytku s koncepcí územního rozšiřování řeckého státu na úkor Turecka. Za tímto účelem prosa-

Andreas Metaxas, klíčová politická osobnost „ruské“ strany

zoval zkvalitnění bojové přípravy řeckých ozbrojených sil, tajně podněcoval aktivitu řeckých povstaleckých družin v osmanské říši a neratifikoval řecko-tureckou obchodní smlouvu, kterou v roce 1839 v Istanbulu dojednal tehdejší řecký ministr zahraničí a faktický premiér Konstantinos Zografos.

V zájmu získání zahraniční podpory pro svůj program se snažil projevovat náklonnost nejen vůči Francii, která na sklonku 30. let dávala otevřeně najevo své protiosmanské zaměření, ale i ve vztahu k Rusku, nejnebezpečnějšímu soupeři Turecka. Významným signálem Otova zájmu o získání ruských sympatií bylo nepotrestání účastníků spiknutí organizovaného v roce 1839 tzv. *Filorthodoxní společnosti* (Filorthodoxos eteria). V programu spiklenců figurovaly vedle organizace protitureckých povstání v Epiru, Thesálii a Makedonii také požadavky na obnovu přerušovaných církevních svazků s konstantinopolským patriarchátem a Petrohradem, na přestup řeckého královského páru k ortodoxní církvi a – v případě jeho odmítnutí – na nastolení jiné, pravoslavné dynastie.

Mezinárodní konstelace se zdála být koncem 30. let příznivá pro uskutečnění Otových zahraničněpolitických plánů. Muhammad Alí, místodržitel Egypta a někdejší sultánův spojenec proti řeckému povstání, který již v letech 1832–1833 vojensky vystoupil proti osmanské říši, s ní od roku 1839 stál v novém konfliktu. V důsledku vojenských úspěchů nevlastního syna Muhammada Alího Ibrahima, smrti tureckého sultána Mahmuda II. v roce 1839 a všestranné pomoci poskytované Egyptanům Francií, se situace osmanské říše stala kritickou. Východní krize 1839–1841 však nakonec skončila zcela jinak než Ota I. předpokládal. Rusko se nechtělo vzdát mocenského vlivu na Istanbul, který získalo zásluhou svého překvapivého protitureckého postoje v době prvního egyptsko-tureckého konfliktu na základě rusko-turecké smlouvy v Hüňkar Iskelesi (1833). Vyslovilo proto i nyní spolu s Velkou Británií, Rakouskem a Pruskem podporu osmanské říši londýnskou konvencí z 15. července 1840. Pod tlakem zmíněných mocností musel Muhammad Alí vrátit sultánovi všechna dobytá území s výjimkou Egypta a Súdánu. Francii nezbylo jiné východisko, než se navrátit do „velmocenského koncertu“ a spolupodepsat se svými partnery novou londýnskou konvencí o Úžinách z 13. července 1841. Podle tohoto dokumentu, nevýhodného především pro Rusko, bylo netureckým válečným lodím zakázáno proplouvat v době míru Bosporem a Dardanelami.

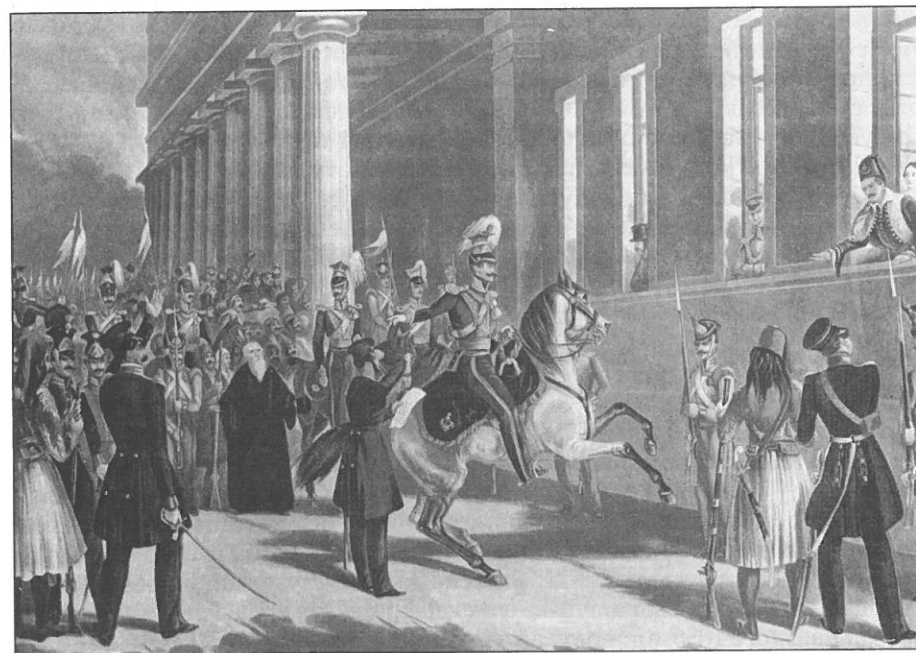
Protiturecké vyústění východní krize 1839–1841 znamenalo pro Řeky ztrátu příležitosti k osvobození Kréty z cizího područí. Z rozhodnutí velmocí musel Muhammad Alí vrátit tento ostrov zpět sultánovi do jeho plného vlastnictví. Řecké obyvatelstvo Kréty se na jaře 1841 postavilo na odpor proti tomuto řešení. Povstání bylo tureckým vojskem krutě potlačeno. Nespokojenost řecké veřejnosti se za těchto podmínek začala znovu obracet proti Otovu režimu, který zemi nezajistil vytoužený zahraničněpolitický úspěch, ale naopak ji vážně oslabil enormními výdaji na armádu a na vysílání záškodnických čet pro předpokládaný vojenský konflikt s Tureckem.

Kritická finanční situace státu si vynutila zavedení krajně nepopulárních restriktivních opatření, která se citelně dotkla i ozbrojených sil. Proti panovníkovi se za těchto okolností začala formovat široká opoziční fronta, v níž byli zastoupeni příslušníci všech tří politických stran i přední vojenští činitelé. Jednotícím prvkem této nesourodé koalice se stal požadavek odvolání všech cizinců z řeckých

státních služeb, zrušení absolutismu a vyhlášení ústavy. Protektorské mocnosti, které samy měly proti Otovi I. různé motivované výhrady, se nepostavily na jeho stranu, ale svým postupem jeho situaci dále ztížily. Když řecká vláda v roce 1842 nezaplatila úroky a amortizaci zmíněné šedesátimilionové londýnské půjčky a úhradu dlužné částky za ni musely zaplatit samy garanční mocnosti, bylo Řecko na finanční konferenci v Londýně počátkem května 1843 donuceno zástupci Velké Británie, Ruska a Francie podřídit se jejich podmínkám. Velmoci si vynutily zavedení nových restriktivních opatření ze strany řeckého státu a nastolily svou přímou kontrolu nad jeho finančním hospodařením.

Záříjový převrat 1843 a ústava 1844

Pro domácí protiotonskou opozici znamenalo zveřejnění londýnského finančního ujednání poslední impuls k zahájení ozbrojené akce. Královský palác, který se tehdy nacházel v nynější budově parlamentu na dnešním athénském Ústavním náměstí (*Syntagma*), byl v noci z 14. na 15. září obklíčen jednotkami athénské posádky, vedenými plukovníkem Dimitriem Kallergisem a několika dalšími důstojníky, s voláním „*Ať žije ústava*“ (*Zito to syntagma*). Vůdcové vzpoury žádali od překvapeného krále zrušení absolutismu, svolání ústavodárného shromáždění, propuštění cizinců ze státních služeb a splnění dalších požadavků včetně personálních výhod – povýšení a vyznamenání. Po konzultaci s vyslanci mocností a po jejich upozornění, že případná nepovolnost by mohla

Vojenský puč v září 1843. Plukovník Dimitrios Kallergis předkládá králi Otovi požadavky vzbouřenců

vést k eskalaci napětí a k přímému ohrožení krále mocenského postavení, zvolil nakonec Ota I. cestu ústupků. Jmenoval Andreade Metaxase, politického vůdce ruské strany, do čela prozatímní vlády, složené rovnoměrně z představitelů všech tří politických stran. Zároveň pověřil zvláštní komisi vypracováním návrhu ústavy a souhlasil se svoláním národního shromáždění k projednání a schválení konečného znění dokumentu.

Záříjová nekrvavá vzpoura roku 1843, která byla prvním z řady vojenských pučů v dějinách novořeckého státu, otevřela tradičním privilegovaným složkám řecké společnosti cestu k restauraci jejich dřívějšího mocenského postavení. Na druhé straně však nevykořenila absolutismus ani výrazněji neomezila úlohu krále v politickém životě země. Podle textu ústavy, zveřejněné 20. března 1844 a koncipované jako „úmluva“ mezi královskou korunou a představiteli národa, si král podržel významné pravomoci v oblasti zákonodárné, výkonné i soudní. Legislativní funkci měl spolu s ním vykonávat parlament, složený z poslanců, volených všeobecným a tajným hlasováním většiny dospělého mužského obyvatelstva, a senát, jehož členy doživotně jmenoval panovník. Za nositelku výkonné moci byla prohlášena vláda, jejíž členové měli být jmenováni králem, nebyli politicky odpovědní parlamentu a jen nepřímo podléhali kontrole zákonodárných sborů. Také soudní moc měla spočívat v rukou soudců dosazených králem.

Ústava prohlašovala ortodoxii za oficiální státní náboženství, vyhýbala se však přesnému pojmenování vztahu mezi panovníkem a autokefální ortodoxní církví Řeckého království. Očekávaný následník trůnu však již měl vyznávat stejnou víru jako jeho poddaní. Palčivá otázka státního občanství, která byla odrazem vleklého střetávání mezi autochtonními, domácími Řeky a jejich přistěhovalými krajany (eterochtony), byla řešena kompromisem. Řekové, kteří přišli na území řeckého státu před rokem 1827, získávali automaticky řecké občanství, a tím i právo na zastávání veřejných úřadů. Ti, kteří se přistěhovali v letech 1827–1832, měli nárok na jeho získání po dvou letech, novousedlíci z let 1832–1837 a 1837–1843 po třech, resp. čtyřech letech. Přes převažující konzervativní ráz obsahovala březnová ústava z roku 1844 také některé pozitivní prvky. Vyhlášovala princip rovnosti občanů před zákonem, odstraňovala poddanství a proklamovala svobodu tisku, slova i shromažďování.

Velká myšlenka a pád Otova režimu

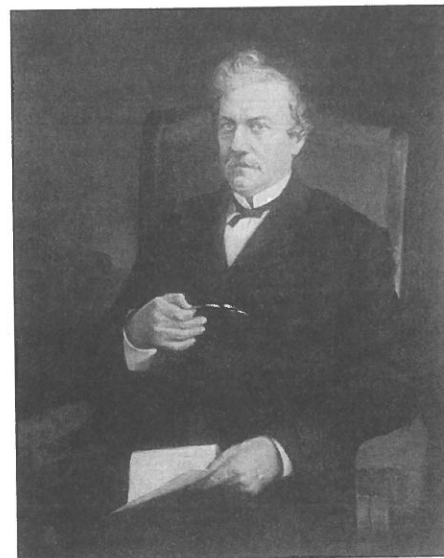
Intelektuální a politický vývoj v Řeckém království po roce 1843 byl charakteristický dalším oslabováním vlivů osvícenského liberálního nacionalismu a plným převládnutím militantního konzervatismu. V oblasti náboženské a církevní se tento trend projevil návratem k zesílenému zdůrazňování úlohy ortodoxie jako strážkyně duchovní a národní jednoty Řeků, oživováním ortodoxního náboženského fundamentalismu, potlačováním náboženské kritiky a normalizací přerušovaných vztahů autokefální ortodoxní církve Řeckého království s konstantinopolským patriarchátem. Za spolupůsobení ruské církevní diplomacie uznal konstantinopolský patriarchát v roce 1850 autonomii ortodoxní církve řeckého státu.

Na kulturním poli vyústil konzervativní vývoj ve zformování ideologické koncepce *řecko-křesťanské civilizace*. Tato doktrína vycházela z ideje etnologické

a kulturní kontinuity řeckého národa a řecké civilizace od pravěku po současnost. Ve svých pravech ji nejucelněji zformuloval zakladatel řecké národní historiografie Konstantinos Paparrigopoulos. Jeho koncepce dozrávala v konfrontaci s pojetím rakousko-německého historika Jacoba Philippa Fallmerayera, který se snažil dokázat, že Novořekové mají z rasového hlediska blíže k Slovanům a Albáncům než ke starým Řekům. Konzervativní idea řecko-křesťanské civilizace zbavovala pohanskou antiku všech „nehodných“ republikánských a sociálněkritických prvků a redukovala ji na pouhé rétorické vyzdvihování starověké řecké velikosti. V roce 1849 se vítězství konzervatismu na kulturním poli odrazilo také ve vyhlášení umělého spisovného jazyka (*kathareusy*) úřední řeči Řeckého království.

Převaha militantního nacionálně-konzervativního proudu nad proudem liberálním se zřetelně projevila při utváření národního politického programu osvobození a sjednocení všech Řeků ve společném státě, v tzv. koncepci *Velké myšlenky* (Megali idea). Z názorového střetávání o její podobu vzešla vítězně nejextrémnější varianta, která představovala nejnovější vývojovou fázi někdejšího novobyzantského univerzalizismu, usilujícího o vytvoření sjednocené řecké říše s hlavním městem Konstantinopolí. Prvním, kdo tuto koncepci jasně formuloval a přistoupil k jejímu praktickému uskutečňování, byl Ioannis Kolettis, obratný a bezohledný vůdce francouzské strany. Autorem samotného názvu *Megali idea* nebyl ovšem on sám, ale opoziční básník a satirik Alexandros Soutsos. Ve svém vystoupení v národním shromáždění v roce 1844 Kolettis zdůrazňoval, že „*Řecké království není Řeckem, ale jen jeho částí, nejmenší a nejchudší. Řekem není pouze ten, kdo žije v tomto království, ale také ten, kdo žije v městech Janina, Thessalonike, Serres, Drinopol, Konstantinopol, Trapezunt, na Krétě či na Samu nebo v kterékoliv zemi, která je historicky řecká, nebo kdokoli, kdo je řeckého rodu... Jsou dvě velká centra helénství – Athény a Konstantinopol. Athény jsou pouze hlavním městem království, Konstantinopol je velké hlavní město, je radostí a nadějí všech Helénů*“.

Vnitropolitický život Řecka po vydání ústavy roku 1844 nerozvíjel její skromné liberální prvky, ale naopak je zcela popíral. V oživeném mocenském soupeření politických stran a klik se uplatňovaly metody nátlaku, zastrašování, vydírání, podplácení, zvýhodňování příslušníků vlastní politické klientely i falšování volebních výsledků. Zmíněných prostředků politického a mocenského boje dokázal ve vztahu k veřejnosti nejdokonaleji využít právě Ioannis Kolettis. Po krátkém intermezzu vlád ovládaných politiky ruské a anglické strany Andreadem

Konstantinos Paparrigopoulos – zakladatel novodobého řeckého dějepiscetví

Ioannis Kolettis, vůdce „francouzské strany“

Metaxasem, Konstantinem Kanarisem a Alexandrem Mavrokordatem získal od krále Oty I. pověření k řízení vlády v roce 1844 a zůstal v jejím čele až do své smrti v roce 1847. Tajemství Kolettisových úspěchů spočívalo vždy, a zvláště pak v tomto závěrečném období jeho politické dráhy, nejen v bezohlednosti a nevybíravosti politických postupů, ale také v obratném využití národních hesel k ovládnutí a usměrňování řecké veřejnosti.

Přestože koncepce Velké myšlenky neměla vždy jednotnou podobu a postupem doby procházela některými výraznými proměnami, stala se na dlouhá desetiletí, prakticky až do porážky Řecka ve válce s kemalistickým Tureckem v roce 1922, vůdčím principem i osou zahraniční politiky Řeckého království. Od Kolettisových dob však nebyl zanedbatelný ani její vnitropolitický aspekt. Řídící složky státu s její pomocí vnitřně stmelovaly řeckou společnost a odváděly její pozornost od

neutěšené domácí ekonomické, sociální i politické reality k národnímu ideálu. Toto snažení bylo do značné míry korunováno úspěchem: široké vrstvy řeckého obyvatelstva skutečně věřily, že dosažení vysněného národního cíle – sjednocení všech území osídlených Řeky – bude provázeno i zvýšením jejich životní úrovně a řešením všech palčivých ekonomických i sociálních problémů.

Kolettisově koncepci Velké myšlenky se dostalo bezvýhradné podpory krále Oty I., který se chtěl s její pomocí znovu pokusit napravit svou pošramocenou pověst. Za Kolettisova života i po jeho smrti věnoval panovník zvýšenou pozornost budování ozbrojených sil, podněcování řecké iredenty a vysílání záškodnických oddílů na turecké území. Oficiální vztahy mezi osmanskou říší a Řeckým královstvím se za těchto okolností v druhé polovině 40. let 19. století znovu vyhrocovaly. Vysoká porta vznášela diplomatické protesty proti vměšování Athén do svých vnitřních záležitostí a její vyslanec Konstantinos Musuros paša, shodou okolností turecký diplomat řeckého původu, demonstrativně opustil Athény po incidentu s králem Otou I. v roce 1847. (Král ho tehdy urazil, když odmítl vydat vízum jeho adjutantovi Tsamisi Karatasosovi, někdejšímu organizátoru řeckého protiosmanského povstání v Thesálii z roku 1841.)

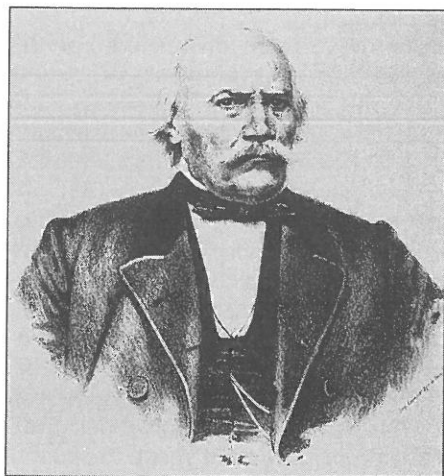
Prosazování koncepce Velké myšlenky a vyhrocování řecko-tureckých vztahů nezůstalo bez vlivu na utváření poměru nejvlivnější protektorské mocnosti – Velké Británie – vůči Řecku a Otovu režimu. Lord Henry Palmerston, britský ministr zahraničí, i britský vyslanec v Athénách opakovaně varovali řecké představitele, že za žádných okolností nepřipustí jakoukoliv další dělbu osmanské

ho území. Britská nelibost byla zřetelně patrná na způsobu prosazování několika dílčích požadavků, týkajících se postoupení dvou malých ostrůvků poblíž Peloponésu – Sapientza a Elafonisi – britské správě Jónských ostrovů a majetkového odškodnění několika britských občanů, jednak maltéžského Žida a portugalského vicekonzula Dona Davida Pacifica, jehož dům byl zpusťošen při antisemitské demonstraci v Athénách, a jednak skotského historika-filheléna George Finlaye. Londýn si splnění svých požadavků vynutil v roce 1850 několikaměsíční námořní bloádou přístavu Pireus.

Ruský vztah k Otovu režimu se naproti tomu vyznačoval opačnou tendencí. Car Mikuláš I., který se již na podzim 1843 z principiálních ideových důvodů distancoval od protiotonského postoje svého vyslanca Gabriela Katakaziho k athénskému vojenskému puči (vyslanec byl neprodleně odvolán), dával nyní ve spojitosti s novou aktivizací své protiturecké politiky stále zřetelněji najevo prořecké sympatie. Ve sporech mezi Velkou Británií a Řeckem vystupovalo Rusko aktivně na řeckou obranu, zřeklo se vymáhání svých finančních nároků vyplývajících ze šedesátimilionové mezinárodní půjčky a úspěšně asistovalo při urovnání sporu mezi konstantinopolským patriarchátem a autokefální ortodoxní církví Řeckého království. S ohledem na okolnost, že Francie po sesazení krále Luvíka Filipa na počátku roku 1848 dočasně oslabilu svou zahraničněpolitickou aktivitu ve východním Středomoří a po upevnění postavení Napoleona III. zde koordinovala svůj postup s Velkou Británií, představovalo Rusko pro Otou I. jediného spojence, který mu mohl být nápomocen při realizaci plánů územního rozšíření řeckého státu.

Vstup ruských vojsk do podunajských knížectví na jaře roku 1853, který spolu se sporem o kontrolu svatých míst v Palestině stál na počátku válečného konfliktu mezi Ruskem a osmanskou říší, v jehož průběhu se v roce 1854 do bojů na turecké straně vojensky zapojila Velká Británie, Francie a Sardinské království, se stal pro Řecko impulsem k zahájení protitureckých akcí. Vojenské jednotky se soustředily na hranicích a záškodnické řecké čety přecházely na osmanské území a snažily se vyvolat povstání mezi řeckým obyvatelstvem Epiru, Thesálie a Makedonie. K vytváření falešných iluzí o konečném úspěchu přispívala velmi rozšířená prorocství o nadcházejícím konečném zániku osmanské nadvlády v roce čtyřstého výročí pádu Konstantinopole.

Vytoužený zahraničněpolitický a vojenský úspěch se přesto nedostavil. Velká Británie spolu s Francií v květnu 1854 vojensky okupovaly přístav Pireus a vynutily si na králi Otovi vyhlášení neutrality v krymské válce. Na straně Rusů se přímých bojů zúčastnil pouze dobrovolnický řecký oddíl. Všechny řecké vzpoury v osmanské říši byly mezitím potlačeny. Rezervovanost obou západoevropských mocností vůči Otovi I. však nezmizela. Velká Británie ani Francie neodvolaly své oddíly z Řecka ani po konečné porážce Ruska v krymské válce a po podpisu pařížského míru dne 7. června 1856. K uskutečnění tohoto kroku se odhodlaly teprve v únoru 1857. Téměř současně zahájila svou činnost společná komise protektorských mocností (již za účasti Ruska) pro kontrolu finančního hospodaření řeckého státu, která v Athénách setrvala až do roku 1859. V úvahách představitelů západních mocností se v tomto období začala stále neodbytněji objevovat myšlenka nahrazení Oty I. na řeckém trůně příslušníkem některé jiné panovnické dynastie. Otázka následnictví znepokojovala i samotného panovníka, neboť jeho manželství zůstávalo bezdětné a žádný z jeho bavorských příbuzných nebyl ochot-

Konstantinos Kanaris, statečný admirál a neúplatný politik

li v porevolučním období a získali vzdělání na athénské univerzitě či na zahraničních vysokých školách. Idolem mládeže byl zejména Epaminondas Delijeorgis, organizátor liberálního *Národního výboru* (Ethniko komitaton).

Opoziční síly považovaly krále za hlavního strůjce nepříznivé zahraniční i vnitřní situace a neutěšených politických i ekonomických poměrů. Královský pár nebral zřetel na množící se projevy nespokojenosti (v roce 1861 došlo mj. k pokusu o atentát na královnu Amálii), ani na okolnost, že se řecké veřejnosti definitivně odcizil svou podporou Rakouska v boji proti italskému národně-osvobozenckému a sjednocovacímu hnutí. Všichni Řekové téměř bez výjimky stáli na straně Giuseppe Garibaldiho a Camilla Bensy Cavoura.

Ota I. a jeho manželka Amálie předpokládali, že s pomocí své osobní agitace i byrokratického a vojenského aparátu udrží situaci pod kontrolou. Vzpoury, které vypukly na různých místech Řecka na počátku roku 1862, se ještě podařilo potlačit. Revoluci připravenou představiteli opozičních vojenských a civilních kruhů a zahájenou na počátku října 1862 však již nebylo možno odvrátit. Povstalci, jejichž řídicí politickou složku představoval „triumvirát“ Dimitrios Vulgaris, Venizelos Rufos a Konstantinos Kanaris, vystoupili v noci z 22. na 23. října 1862 v Athénách s prohlášením o sesazení krále. Ota I., který se tehdy spolu s Amálií nacházel na propagační cestě po Peloponésu, se již nemohl vrátit do hlavního města a na doporučení mocností odjel ze země. Přestože se královské koruny nikdy nezřekl, ztratil navždy naději na její udržení. Jeho odchodem skončila etapa panování bavorské dynastie v Řecku.

Řekové v osmanské říši a na Jónských ostrovech

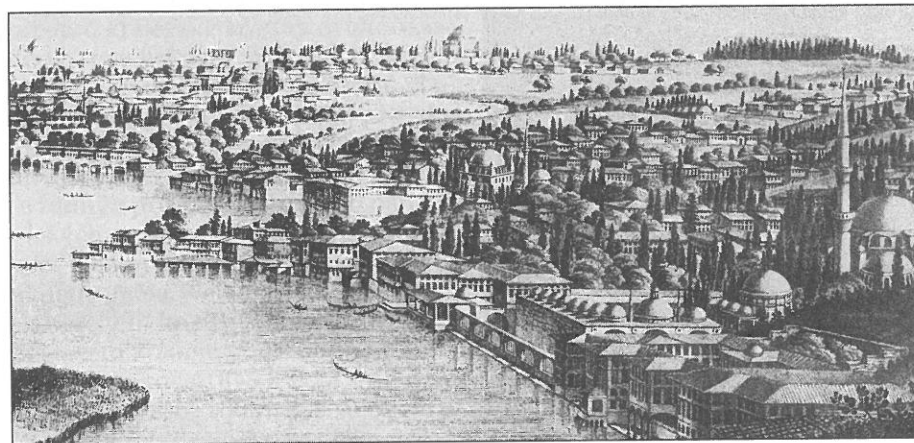
Převážná část Řeků tehdy ještě žila v osmanské říši a byla v tomto období ovlivňována více jejími osudy než vývojem vlastního Řeckého království. Sultánský režim se ve 20. letech a po větší část následujícího desetiletí choval ke svým

ten splnit podmínku ústavy a přestoupit z katolictví na pravoslavnou víru.

Současně s oslabováním zahraničně-politických pozic krále začala znovu prudce klesat i jeho autorita v samotné řecké společnosti. Absence zahraničně-politického úspěchu připravila Otu I. o možnost obrátit pozornost veřejnosti od palčivých vnitřních problémů k „celonárodním“ otázkám. Jeho autoritářský způsob vlády, spojený s přehlížením a nedodržováním základních ústavních principů, se setkával se stále větším odporem. Představiteli opozice se stali nejen někteří vůdcové odcházející generace hrdinů národně-osvobozencké války (především nezkorumpovaný admirál Konstantinos Kanaris), ale ve stále větší míře i mladí politikové, kteří již vyrůsta-

řeckým poddaným jako ke „zrádcům impéria“. Osmanští Řekové ztratili postavení privilegovaného křesťanského národa a byli také vystaveni nejrůznějším příkořím. Od konce 30. let se však jejich celkové postavení začalo znovu výrazně zlepšovat. Svou roli sehrála nepochybně hospodářská konjunktura související s otevřením Turecka Evropě a proces vnitřních přeměn říše, který byl iniciován vydáním sultánského ediktu z roku 1839 (tzv. Gülhanského Hatt-ı şerifi), zahajujícího období reformem (tanzimatu). Významným krokem na této cestě bylo vydání panovníkovy dekrety z roku 1856 (tzv. Hatt-ı hümayun), který přinášel plné zrovnoprávnění muslimů s nemuslimy. Řekové sice nezískali zpět původní politická privilegia, obnovili však do značné míry své dominantní postavení v hospodářském životě říše, zejména ve sféře lodní dopravy, velkoobchodu a bankovníctví i v některých dalších úsecích. Hlavními ohnisky řecké ekonomické aktivity byly Istanbul, Soluň a Smyrna.

Průvodním jevem řeckého hospodářského rozmachu byl proces demografické rehelenizace maloasijských pobřežních oblastí. Podle britského historika Richarda Clogga klesl v letech 1830–1860 počet tureckých obyvatel ve Smyrně z 80 tisíc na 41 tisíc osob a počet Řeků se naopak zvýšil z 20 na 75 tisíc osob. Ve 40. letech, v době, kdy hlavní město Řeckého království mělo pouhých 26 tisíc obyvatel, žilo jen v samotném Istanbulu 120 tisíc osob řecké národnosti. Početní nárůst řeckého živlu v osmanské říši, zejména v jejích hospodářských centrech, nebyl pouze výsledkem vysoké míry reprodukce tamních Řeků, ale také důsledkem masové migrace Řeků z Řeckého království do Turecka, motivované ekonomickými příčinami. Ta převyšovala stěhování osmanských Řeků do řeckého státu, vyvolávané politickými důvody, zejména sankcemi proti účastníkům protitureckých povstání v Thesálii, Epiru, Makedonii a na Krétě. Stagnující ekonomika malého a zaostalého Řeckého království neposkytovala jeho občanům dostatek příležitostí k obživě a osmanská říše nabízela z tohoto hlediska nesrovnatelně lepší možnosti. Někteří Řekové odcházeli do Turecka i z politických důvodů. Byl mezi nimi i známý odpůrce Otova absolutismu, opoziční básník a satirik Alexandros Sutsos.

Istanbul zůstal i v polovině 19. století „největším řeckým městem“

Dočasné uvolnění politických poměrů v osmanské říši umožnilo řeckému státu vyvíjet prakticky nerušeně ideologickou aktivitu mezi osmanskými Řeky, jejímž cílem nebylo pouze jejich národní sebeuvědomování, ale také popularizace koncepce národního sjednocení cestou ozbrojeného boje a prosazování militantní varianty Velké myšlenky. Hlavními nástroji tohoto působení se staly řecké školy, národní spolky (sylogi) a ozbrojené čety. Nacionalistická agitace ve své radikální podobě nacházela živý ohlas v řecko-osmanském prostředí, zejména mezi inteligencí a mezi hůře situovanými společenskými vrstvami. Ekonomicky prosperující část osmanských Řeků spolu s konstantinopolským patriarchátem zůstávala naproti tomu do značné míry imunní vůči násilné variantě Velké myšlenky a upřednostňovala spíše ideu postupného přetváření osmanské říše v řecký stát pokojnou cestou.

S výjimkou konzervativních potomků někdejší feudální elity Benátské republiky dávali Řekové z Jónských ostrovů ve stejném časovém období stále zřetelněji najevo svou touhu po sjednocení s Řeckem. Většina z nich však toto vlastenecké přání spojovala i s požadavkem uskutečnění vnitřních sociálně-ekonomických i politických přeměn. Polovičaté liberální reformy, které britská správa vyhlásila na jaře 1843, však Sedmiostrovany ani zdaleka neuspokojily. Evropské revoluční události roku 1848 se za těchto okolností setkaly s mimořádným ohlasem právě v prostředí Jónských ostrovů. Jeho projevem byla povstání na ostrovech Kefallinii a Zakynthu v letech 1848–1849. V rozporu s vyhlášenými liberálními principy britské úřady všechny projevy odporu brutálně potlačily a v politických procesech odsoudily 21 osob k trestu smrti. Poměry v Sedmiostrovním státě se ovšem nestabilizovaly ani v následujících letech. Přestože Jónské ostrovy ztratily svůj někdejší prvořadý význam v britské středomořské strategii, Londýn neprojevoval přílišnou ochotu k jejich předání Athénám. William Ewart Gladstone, pozdější několikanásobný britský ministerský předseda, který byl v roce 1858 vyslán do Spojených států Jónských ostrovů ve funkci mimořádného vysokého komisaře, varoval ještě v roce 1861 Dolní sněmovnu, že by postoupení tohoto územního celku Řecku bylo „*zločinem proti míru v Evropě*“.

4 ZÁPAS O MODERNIZACI A ÚZEMNÍ ROZŠÍŘENÍ STÁTU

Nástup glücksburské dynastie

Do „pootonského“ období svých dějin vstoupil řecký stát způsobem, který v mnohém připomínal vývoj poměrů po zavraždění Ioannise Kapodistriase a před nastolením bavorského regentského režimu. Protikrálovská koalice, složená z různorodých opozičních sil, se po vítězství říjnového převratu roku 1862 rychle rozpadla a vnitrořecký mocenský zápas nabyl v následujícím roce znovu podoby nelitostné občanské války. Jejimi aktéry však již nyní nebyly tradiční „zahraniční“ politické strany, které se nedlouho po krymské válce rozpadly, ale osobní politické frakce, stmelené zpočátku do dvou velkých koaličních bloků, jež se označovaly (nepochybně po vzoru někdejší revoluční Francie) za *Rovinu* (Pedini) a *Horu* (Orini). Tábor Roviny tvořili přívrženci autoritářského politika Dimitria Vulgarise, blok Hory jejich odpůrci.

Přes vzájemné krvavé spory se všechny řecké politické směry shodovaly v přesvědčení, že by jejich i celořeckým zájmům nejlépe vyhovovalo, kdyby v čele státu stanul příslušník britského panovnického rodu. Podle těchto kalkulací by Velká Británie předala Řecku nejen Sedmiostrovní stát, který dosud spravovala, ale změnila by v řecký prospěch i svou dosavadní protureckou politiku. Obdobné představy sdílela i široká domácí veřejnost, která se v neoficiálním provinčním plebiscitu vyslovila drtivou většinou (230 016 hlasů z 244 202) pro předání královské koruny druhorozenému synu královny Viktorie Alfrédovi.

Faktické rozhodování o osobě vladaře bylo však i nyní v rukou protektorských mocností, které znovu potvrdily někdejší dohodu z roku 1830, že se žádný z příslušníků jejich tří panovnických rodů nemá stát řeckým králem. Hlavní slovo v tripartitních jednáních měla Velká Británie, která – s ohledem na oslabení mocenského postavení Francie ve východním Středomoří po roce 1848 a Ruska na Balkáně po porážce v krymské válce roku 1856 – prosadila na panovnický stolec v Athénách svého kandidáta. Byl jím

Jiří I., zakladatel nové dynastie na řeckém trůně

Wilhelm Christian Ferdinand Adolf z rodu Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, druhý syn následníka dánského trůnu a od roku 1863 dánského krále Kristiána IX. Rozhodnutí protektorských mocností mělo na rozdíl od jejich postupu při dosazení Oty I. podobu „doporučení“. Řecké národní shromáždění výzvě vyhovělo a 30. března 1863 doporučeného kandidáta, který přijal jméno Jiří (Georgios) I., skutečně zvolilo.

Nový panovník, který byl v červenci 1863 definitivně potvrzen garančními mocnostmi a v říjnu 1863 přijel do Athén, vzbuzoval svými rodinnými vazbami naději na získání významné mezinárodní podpory pro Řecko. Prostřednictvím sňatků svých sester Alexandry a Dagmar (Marie) se stal švagrem dvou pozdějších panovníků – anglického krále Eduarda VII. a ruského cara Alexandra III. Vztah k carskému dvoru Jiří I. dále upevnil sňatkem s velkovévodkyní Olgou, dcerou Konstantina Nikolajeviče, bratra tehdejšího cara Alexandra II. Na zvolení svého kandidáta reagoval Londýn gestem dobré vůle – rozhodnutím předat Jónské ostrovy Řecku. Smyslem britského postupu bylo posílit postavení Jiřího I., zavázat si řeckou společnost pocity vděčnosti za tento dar a umlčet narůstající protitureckou řeckou iredentu. Z mezinárodněprávního hlediska byl tento krok definitivně schválen *Londýnskou dohodou* Velké Británie, Ruska a Francie s Řeckem ze 29. března 1864. Na základě rozhodnutí velmocí byly ostrovy Kerkyra a Paxos demilitarizovány. Připojením Spojených států Jónských ostrovů se Řecko zvětšilo o 1921,5 km² nového území a rozrostlo se o více než 200 tisíc obyvatel. Noví občané byli veřejností „starého“ Řecka pokládáni za nositele a zprostředkovatele západního vlivu v řecké společnosti.

Řecké politické kruhy bez ohledu na své vzájemné rozpory zamýšlely využít příchodu nové královské dynastie k prosazení úpravy státního systému a k vytvoření právních záruk proti zneužívání státní moci panovníkem. Po vleklých jednáních, která zavedla dokonce příčinu k intervenci Jiřího I., přijalo národní shromáždění 29. října 1864 novou ústavu. Její text, který ve srovnání s předchozím ústavním dokumentem z roku 1844 představoval významný krok vpřed na cestě demokratizace státního systému, se z formálního hlediska nesporně řadil k nejpokrokovějším ústavám tehdejší Evropy. Ústava z roku 1864 charakterizovala nové státní zřízení jako *demokracii s králem v čele* (vasilevomeni dimokratia) a prohlašovala, že všechna moc „vyvěrá z lidu“ a že panovník jako dědičně zvolená hlava státu, nesoucí titul „král Helénů“ (a nikoliv král Řecka jako doposud), smí vykonávat pouze ty pravomoci, které jsou v jejím textu výslovně uvedeny. Ústavní dokument ponechával králi možnost jmenovat a odvolávat premiéra i jednotlivé ministry, svolávat a rozpouštět parlament, uzavírat mezinárodní smlouvy a vyhlášovat válku. Zatímco výkonnou moc panovník uskutečňoval prostřednictvím vlády a jednotlivých ministrů, na zákonodárné moci se spolu s ním podílel jednokomorový parlament (*Vuli*). Místo zrušeného senátu byla vytvořena tzv. státní rada, která však existovala jen do roku 1865 a představovala pouhý poradní orgán. Soudní instituce získaly formální nezávislost a soudcům se dostalo doživotního jmenování. Práva a svobody občanů byly ve srovnání s minulostí dále rozšířeny. Volební právo v Řecku obdrželi – v předstihu před drtivou většinou ostatních států světa – všichni muži starší 21 let. Ústava z roku 1864 přesto nezakotvovala princip odpovědnosti vlády parlamentu.

Vyhlášené demokratické principy měly v praktickém politickém životě daleko ke svému uskutečnění. V rozporu s literou a duchem ústavy se mladý panovník pokoušel kráčet ve stopách svého předchůdce a přisvojovat si rozhodování o všech klíčových státních záležitostech. Využíval k tomu mj. svého intrikujícího dánského poradce, hraběte Williama Sponnecka, kterého byl nucen po protestech Řeků v roce 1865 propustit, i vůdců malých politických stran, jimž svěřoval výkon vládních funkcí a provádění voleb, často bez ohledu na mínění poslanecké většiny.

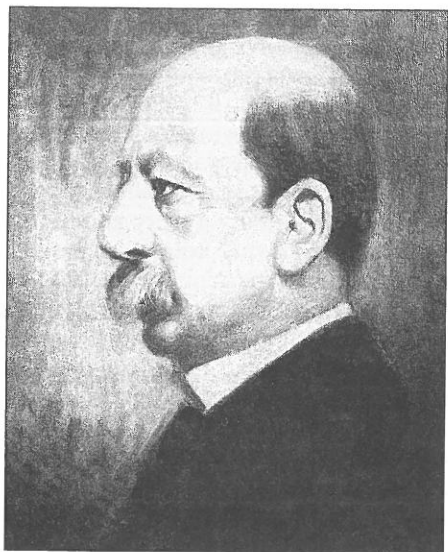
Politické strany měly po rozpadu bloků stoupenců Roviny a Hory znovu podobu proměnlivých osobních frakcí, sdružujících *klienty* kolem osobností hlavních *patronů*. V čele tehdejších nejlivnějších politických stran stáli Dimitrios Vulgaris, Alexandros Kumunduros, Thrasivulos Zaimis a Epaminondas Delijeorjis. Političtí vůdcové, především zmínění Vulgaris a Delijeorjis, se ve svém postupu neštítali uplatňovat způsoby, které dříve ostře kritizovali u svých předchůdců: uplácení, vydírání, podvádění i zastrahování. Některé politické směry k prosazování svých cílů neváhaly využívat na lokální úrovni i zločineckých band, které na mnoha místech sužovaly obyvatele venkovských oblastí.

Charakteristickým rysem vnitropolitických poměrů byla výrazná nestabilita vlád. V průběhu let 1864–1880 se v Řecku uskutečnilo devět voleb a ve vedení státu se vystříдалo 31 kabinetů. Z politických osobností figurovali nejčastěji ve funkci ministerských předsedů Alexandros Kumunduros (desetkrát v tomto období) a Dimitrios Vulgaris (šestkrát). Vnitropolitická aktivita domácích politiků byla plně soustředěna na boj o získání či udržení mocenských pozic a na uspokojování požadavků svých klientů, kteří za svou podporu a loajalitu očekávali odměnu, mj. i v podobě přidělení výnosných funkcí ve státním aparátu. Výměna vládních kabinetů byla za těchto okolností nezřídkou provázena rozsáhlými změnami v personálním obsazení všech státních úřadů.

Charilaos Trikupis a jeho reformní úsilí

Náprava neutěšených vnitropolitických poměrů se stala jedním z prvořadých programových cílů mimořádně schopného politika Charilaose Trikupise, syna známého diplomata a historika Spyridona Trikupise a Ekaterini, sestry někdejšího vůdce anglické strany Alexandra Mavrokordata. Charilaos Trikupis již v 60. letech zastával funkce poslance a ministra zahraničí ve vládě Alexandra Kumundurose a posléze založil vlastní *Pátou stranu* (Pempto komma), označovanou později jako Trikupistická strana či *Moderní strana* (Neoteristiko komma).

Ve svém pozoruhodném článku *Kdo je vinen?* (Tis pti?), zveřejněném v listě *I Keri* v červnu 1874, označil za původce politické nestability samotného krále Jiřího I. Panovník jej sice nechal krátkodobě uvěznit, v květnu 1875 mu však svěřil úřad předsedy vlády, uprázdněný po odvolání diskreditovaného Vulgarise. Krátce poté dokonce vyhověl Trikupisovu naléhání a ve své trůnní řeči se zavázal respektovat princip tzv. *vyslovené důvěry* (archi tis dedilomenis), tj. pravidlo, že jmenování premiéra má odrážet vůli parlamentní většiny. Sám Trikupis prokázal věrnost požadovanému principu, když po parlamentních volbách, které organizoval v témže roce, se svým kabinetem odstoupil, neboť jeho strana nezískala potřebnou většinu. Parlamentní volby z roku 1875 byly nejkorektnější ze všech, které do té doby v Řecku proběhly.

Charilaos Trikoupis

měny v liberální právní stát západoevropského typu. Jeho neúnavný premiér reorganizoval soudnictví a správu, zavedl kvalifikační požadavky pro výkon úřednických funkcí, posílil obecní samosprávu, pozměnil volební systém a přispěl k zjednodušení domácího politického spektra. Místo většího počtu slabých politických stran se prosadil systém dvou velkých politických subjektů. První z nich představovala jeho vlastní Moderní strana, která byla reprezentantkou silícího řeckého měšťanstva. Druhý z nich tvořili jeho konzervativně a nacionalisticky orientovaní odpůrci sdružení v *Národní straně* (Ethniko komma). V jejich čele od poloviny 80. let působil populisticky orientovaný politik Theodoros Dilijannis, který se stal Trikupisovým hlavním protihráčem. Sám pětkrát zastával úřad ministerského předsedy (1885–1886, 1890–1892, 1895–1897, 1902–1903, 1904–1905).

Vzestup vlivu a autority Charilaose Trikupise měl svou časovou a příčinnou spojitost s proměnami hospodářských a hospodářsko-společenských poměrů v zemi – s postupným, ale výrazným ožíváním ekonomického života v Řecku a s prosazováním nové třídy moderního domácího měšťanstva. Stát, který v roce 1870, po připojení Jónských ostrovů, obývalo celkem 1 457 854 obyvatel, začal rychle procítat ze své dosavadní zaostalosti a stagnace.

Nejviditelnější pokrok zaznamenávala pochopitelně tradiční řecká hospodářská odvětví – lodní doprava, obchod a bankovníctví. Podle údajů řeckého historika Nikose Svoronose počet obchodních lodí-plachetnic v letech 1875–1895 poklesl z 5410 na 1059 (celková tonáž se snížila z 253 781 na 246 191 tun), počet parníků se však ve stejném období zvýšil z 37 na 107 a jejich tonáž stoupla z 8241 na 144 975 tun. Zahraniční obchod zaznamenal v poslední třetině 19. století rychlý rozmach. Jeho hodnota (v přepočtu na obyvatele), která v letech 1861–1870 činila podle Svoronosových údajů 69,94 zlatých drachem ročně, se zvýšila v následujícím desetiletí na 93,57 a v letech 1881–1890 na

K uskutečňování svých dalekosáhlých představ a plánů se Trikupisovi dostalo v budoucnu opakovaných příležitostí. V období let 1878–1895 vykonával ještě šestkrát funkci premiéra (1878, 1880, 1882–1885, 1886–1890, 1892–1893, 1893–1895) v úhrnné délce deseti a půl let, často spolu s dalšími vládními úřady. V silách tohoto houževnatého politika však nebylo odstranit všechny neduhy státního systému, především zasahování panovníka do řízení státních záležitostí, vratkost vlád, systém politické klientely ani rozmohlou korupci.

V letech 1881–1910 se u moci vystřídalo 39 vládních kabinetů a bylo uskutečněno 12 parlamentních voleb. Řecko pod Trikupisovým vedením v tomto období přesto učinilo významný krok vpřed na cestě své modernizace a pře-

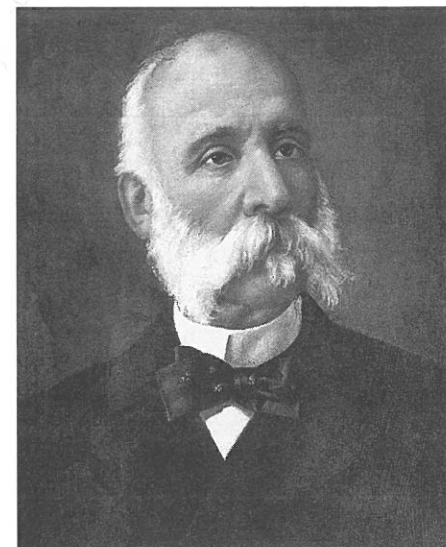
97,89 drachem. Specifické domácí agrární produkty (olivový olej, tabák a především hrozinky korintky) se staly vyhledávanými vývozními artikly a korintky navíc řeckým „chlebem“. Z prostředků získaných jejich exportem byl financován dovoz obilnin, jejichž domácí produkce zdaleka nestačila ke krytí vzrůstající spotřeby. Přes podstatné zvýšení vývozu zboží do zahraničí zůstávala celková obchodní bilance státu trvale pasivní.

Významnou součástí změn v zemědělství se stala pozemková reforma uskutečněná ještě v předtrikupistickém období v roce 1871, která dovršila proces parcelace tzv. národní půdy a pozemků konfiskovaných zrušeným klášterům ve prospěch bezzemků a drobných rolníků. Na jejím základě bylo celkově rozděleno 285 tisíc ha

o celkové hodnotě 90 milionů drachem na 357 217 dílů. Venkovské obyvatelstvo mělo půdu splatit v 26 (v případě ovocných plantáží a olivových hájů v 18) ročních splátkách za přijatelných úvěrových podmínek. Agrární reforma z roku 1871 s konečnou platností rozhodla o převaze drobného pozemkového vlastnictví ve „starém“ Řeckém království. Plocha obdělávané zemědělské půdy se v letech 1860–1911 zvýšila ze 70 tisíc na 111 tisíc ha.

Průmyslová výroba se v poslední čtvrtině 19. století vyvíjela relativně nejpomalěji a do značné míry zůstávala omezena na sféru potravinářskou, na prádelny a tkalcovny, těžební odvětví a loděnice. V průběhu tohoto období se přesto zdvojnásobilo strojové vybavení domácích továren a počet průmyslových dělníků se ztrojnásobil. V roce 1900 v Řeckém království působilo 220 podniků průmyslového charakteru, které disponovaly celkovou strojní kapacitou 10 000 HP a zaměstnávaly 15 000 dělníků.

Nejpříznačnějším rysem hospodářského vývoje bylo systematické budování infrastruktury a uskutečňování rozsáhlých veřejných prací. Rozhodující impuls vyšel v tomto směru od samotného Trikupise, který v rozvoji této sféry spatřoval základní předpoklad modernizace řecké ekonomiky. Jen v letech 1882–1890 bylo vybudováno 3862 km nových silnic a 1300 km železničních tratí. Zatímco v roce 1870 působila v tehdejší Řecku pouze jediná železnice v délce 12 km, v roce 1910 zde již existovala rozsáhlá síť, dosahující celkové délky 1573 km a představující základní kostru dnešních železničních linek v této části řeckého státu. V průběhu let 1882–1893 byl vybudován toužebně očekávaný Korintský průplav, který je 6,3 km dlouhý, 25–30 metrů široký a 8 metrů hluboký. Přibližně ve stejném časovém období došlo k vysušení rozsáhlého močálovitého Kopajského jezera v Boiótii. Uskutečňování těchto i dalších veřejných prací bylo Trikupisem svěřováno zahraničním společnostem. V jejich

Theodoros Dilijannis

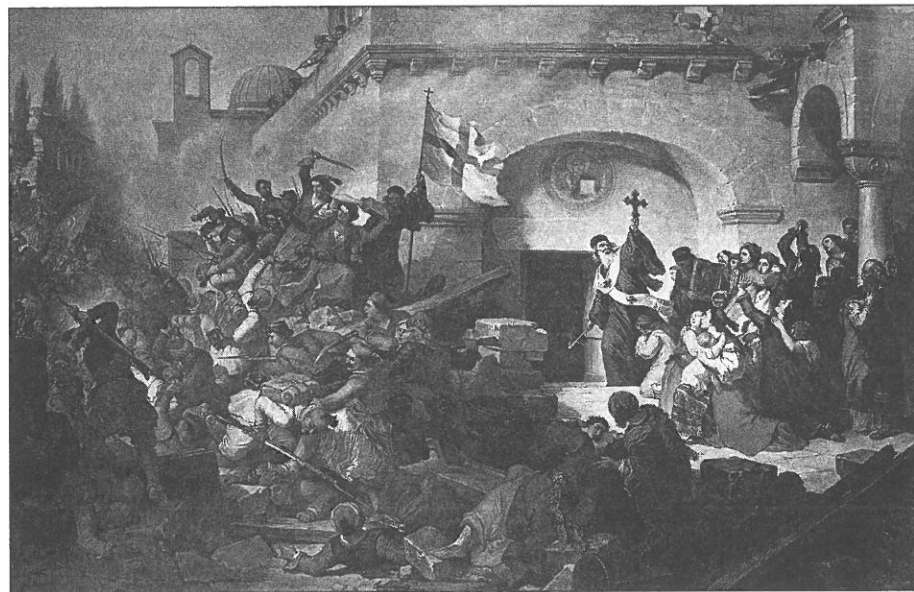
rámci i mimo něj se začal ve „starém“ Řecku výrazně angažovat též kapitál Řeků z diaspor. Rada řeckých podnikatelů z osmanské říše pokládala z nejrůznějších důvodů (politické napětí a nejistota poměrů v Turecku, vysoká úroková míra v Řecku) za výhodné investovat kapitál do řeckého hospodářství. Někteří z nich se na území řeckého státu dokonce sami přestěhovali a vedle své podnikatelské činnosti prosluli také jako mecenáši (např. Andreas Syngros).

Trikupisovy modernizační tendence nebyly motivovány pouze vnitropolitickými důvody a přáním přeměnit zaostalou balkánskou zemi v prosperující moderní stát západoevropského typu, ale také touhou vytvořit nezbytné materiální předpoklady pro uskutečnění zahraničněpolitických cílů – pro další rozšíření řeckého státu a uskutečnění Velké myšlenky. Nedílnou součástí vnitřních reforem byla proto i reorganizace ozbrojených sil, uskutečňovaná s pomocí francouzské vojenské mise. Na rozdíl od svých odpůrců, především Theodora Dilijannise, zastával Trikupis názor, že bez přebudování a modernizace státního aparátu, ekonomiky i ozbrojených sil a bez zajištění účinné vnější podpory ze strany Velké Británie by bylo vyhrocování vztahů k osmanské říši nezodpovědným hazardem.

Realizace zmíněného reformního programu v oblasti hospodářské, správní i vojenské vyžadovala velké finanční prostředky, které se jeho autor pokoušel získat zvyšováním daní, zejména nepřímých, znesnadňováním daňových úniků, vypisováním vnitřních půjček a uzavíráním zahraničních půjček za podmínek mnohdy velmi nepříznivých. Jen v letech 1879–1890 bylo těchto nových půjček uzavřeno šest. Jejich celková hodnota činila 630 milionů drachem. Značnou část takto získaných peněžních prostředků pohlcovaly neproduktivní výdaje na státní aparát, odvody úroků a amortizace dřívějších nezaplacených půjček. V roce 1887 bylo dokonce 40 % státního rozpočtu určeno na splácení úroků dosavadních veřejných dluhů. Trikupisova finanční opatření vyvolávala v širokých vrstvách řecké společnosti značné znepokojení. Těto okolnosti se snažil využít jeho sok Theodoros Dilijannis, který vystupoval s programem snižování daní, negace Trikupisových reformních opatření a s požadavkem aktivní zahraniční politiky.

Zahraničněpolitické priority 60. a 70. let

Zahraničněpolitická aktivita řeckého státu byla nadále plně podřízena úsilí o územní rozšíření. V ohnisku pozornosti byla ve druhé polovině 60. let nejdříve Kréta, kde řecké obyvatelstvo již od roku 1858 dávalo znovu najevo svou nespokojenost s odkladem reforem slibovaných Vysokou portou a se zvyšováním daňového zatížení. Na jaře 1866, čtvrt století po posledním velkém protiosmanském vystoupení Kréťanů, vypuklo na „Velkém ostrově“ nové masové povstání. Vzbouřenci z řad Řeků ortodoxní křesťanské víry, kteří zde již tehdy početně značně převyšovali muslimy tureckého a řeckého původu (v letech 1821–1866 se počet zdejších křesťanů zvýšil ze 129 tisíc na 200 tisíc a počet muslimů poklesl ze 160 tisíc na 60 tisíc osob), požadovali uskutečnění reformu a přiznání autonomie a samosprávy ostrova v podobě, kterou již tehdy měl ostrov Samos. Ve skutečnosti však většina povstalců směřovala k *enosis*, tj. ke sjednocení s Řeckem. V tomto duchu představitelé Krétského shromáždění vyhlásili v září 1866 odstranění osmanské nadvlády a připojení k mateřské vlasti.

Kréťští povstalci v klášteře Arkadi v nerovném boji proti osmanské přesile (listopad 1866)

Sultánský režim po marných pokusech zastavit šířící se vzpuru novými reformními sliby zvolil k jejímu potlačení otevřeně násilí. Na Krétu byly vyslány vojenské posily, složené z tureckých i egyptských jednotek. Osmanská vojenská ofenzíva vedla sice k dobytí mnoha strategických základů povstalců (včetně jejich hlavního stanu v klášteře Arkadi v listopadu 1866), nikoliv však k podlomení jejich odhodlání k dalšímu odporu.

Pod vlivem nejednotných zahraničněpolitických představ krále Jiřího I., rychle se střídajících vládních kabinetů a navzájem zneprátených politických stran procházela řecká politika v krétské otázce nejrůznějšími fázemi, umírněnými i vyhroceně radikálními. Převažovala přitom podpora krétských povstalců neoficiálními cestami. Řídící úlohu sehrál v tomto směru tzv. ústřední výbor, založený guvernérem Řecké národní banky Markosem Renierisem, který byl krétského původu. Na Krétu směřovali řečtí dobrovolníci, zbraně, munice i potraviny. Podpora tamního povstání řeckým státem se stávala natolik zřejmou, že nakonec v prosinci 1868, v době vlády Dimitria Vulgarise, zavdala Vysoké portě záminku k ultimativním krokům a posléze i k přerušení diplomatických styků s Athénami.

K otevřenému vstupu do války se řídící složky řeckého státu přesto neodhodlaly. Klíčovým faktorem byla v tomto směru nejen nedostatečná vojenská připravenost státu a jeho slabost, ale i odmítavý postoj některých mocností, především nejvlivnější Velké Británie, která byla rozhodnuta nepřipustit řecko-turecký válečný konflikt. Athény přesto doufaly ve vytvoření příznivějších mezinárodních podmínek, především ve změnu postojů Londýna. Tomuto očekávání se snažily navíc napomoci jednáními s balkánskými partnery o vytvoření společné protiosmanské fronty.

Snaha Athén přinesla své plody pouze ve vztahu k Srbsku, se kterým Řekové vedli rozhovory o spojenectví již v roce 1861. Dne 26. srpna 1867 byla v rakouských lázních Vöslau u Vídně za osobní účasti srbského knížete Michala Obrenoviće podepsána tajná řecko-srbská spojenecká dohoda. Oba státy se v tomto dokumentu, doplněném na počátku roku 1868 ještě o vojenskou konvenci, zavazovaly ke společnému vojenskému vystoupení proti osmanské říši a ke vzájemné podpoře svých územních nároků – Srbska na Bosnu a Hercegovinu a Řecka na Thesálii a Epir. K praktickému uskutečnění řecko-srbských záměrů však tehdy nedošlo, a to nejen proto, že byl kníže Michal, hlavní srbský stoupenec řecko-srbské součinnosti, v červnu 1868 zavražděn a že jeho nástupce kníže Milan provedl zásadní změnu zahraničněpolitické orientace Srbska. Klíčovou roli sehrála nepochybně okolnost, že negativní postoj Londýna k možnosti řecko-tureckého konfliktu zůstal nezměněn.

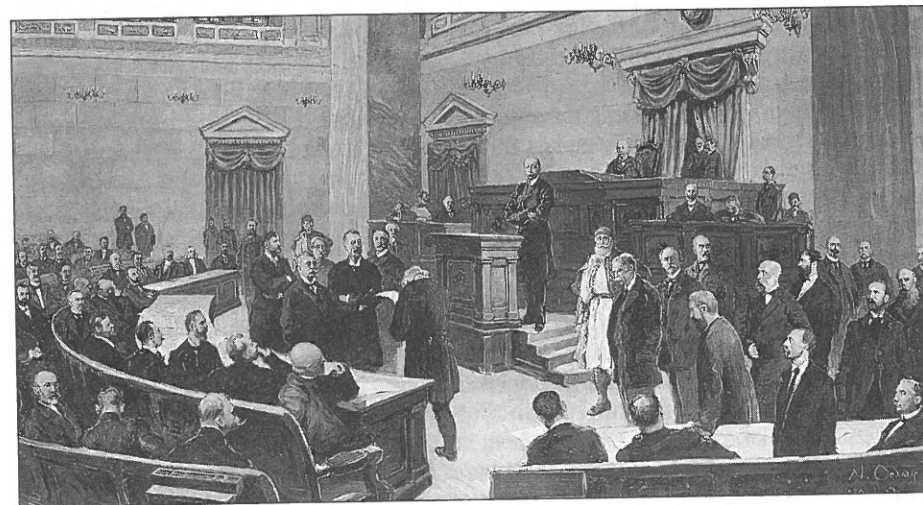
V důsledku množících se násilností na krétských křesťanech se politika většiny velmocí v krétské otázce přesto stávala rozhodnější. Aby zmírnil nepříznivý dojem, který jeho postup vyvolával v cizině, rozhodl se sultánský režim projevit navenek smířlivost. V průběhu roku 1868 vyhlásil amnestii pro krétské povstalce a vydal tzv. *Organický statut*, který křesťanským Řekům zajišťoval větší spoluúčast na správě ostrova po boku muslimů. Smírné ukončení této fáze krétské krize však přinesl teprve diplomatický zásah velmocí na počátku roku 1869. Jejich berlínská konference rozhodla, že Řecko má zanechat všech akcí namířených proti integritě osmanské říše a Turecko musí ze své strany pardonovat krétské povstalce a umožnit návrat řeckých uprchlíků do jejich domovů na Krétě. Oba znepřátelené státy byly povinny podřídit se tomuto přání velmocí.

Těžiště pozornosti Řecka a Řeků se začalo od konce 60. let jednoznačně přesouvat do centrálních balkánských provincií – vilajetů (vilayet) – osmanské říše, kde se znovu přirostával poměr mezi Řeky a Turky i vzájemné vztahy mezi křesťanskými národnostmi impéria, zejména mezi Řeky a Bulhary. Bulharsko-řecké napětí mělo zpočátku podobu sporu o emancipaci bulharského a nacionálně nevyhraněného slavofonního obyvatelstva z řeckého církevního vlivu. Bulharské národní hnutí zaměřilo v tomto směru své úsilí na bojkot konstantinopolského patriarchátu a na vytvoření samostatné bulharské pravoslavné církve. Hlava ortodoxní církve v osmanské říši tomuto snažení oponoval tvrzením, že církevní jednota východních křesťanů by neměla být narušována nacionálním štěpením.

Narůstající konflikt nebyl pochopitelně proti mysli osmanskému režimu, který se jej snažil využít k oslabení pozic Řeků na území impéria. V roce 1870 sultán svým zvláštním výnosem povolil zřízení samostatné bulharské církevní organizace, tzv. *bulharského exarchátu*. Na základě plebiscitu zorganizované osmanskými úřady bylo bulharské církvi svěřeno do správy nejen celé území dnešního Bulharska, ale i východní Srbsko, Thrákie a většina Makedonie. Konstantinopolský patriarchát se s těmito rozhodnutími nemínil smířit a na zvolení bulharského exarchy v únoru 1872 reagoval o měsíc později jeho vyobcováním z církve a prohlášením bulharské církevní organizace za heretickou. Bulharský exarcha na oplátku exkomunikoval z církve konstantinopolského patriarchu. K normalizaci vztahů mezi oběma církvemi došlo teprve v únoru 1945.

Zřízení bulharského exarchátu bylo nejen závažným církevním krokem s kulturními důsledky, ale především aktem značného politického dosahu. Řekové v Řeckém království i v diaspoře v něm právem spatřovali zásadní překážku na cestě uskutečňování Velké myšlenky – prvořadého národního a státního cíle. Neméně znepokojivé však pro ně bylo i zjištění, že se bulharskému církevnímu i politickému snažení dostalo všestranné pomoci ze strany Ruska, které se v průběhu 60. let 19. století ve své balkánské politice začalo jednoznačně přeorientovávat z dosavadní podpory balkánského křesťanského obyvatelstva bez rozdílu jeho etnického a nacionálního původu na pomoc balkánským Slovanům, především Bulharům. Z pocitů rozčarování nad „zradou Rusů“ a ze znepokojení nad expanzivními ambicemi balkánských slovanských států a národních hnutí se v řeckém prostředí rychle rodila a utvrzovala představa o hrozbě panslavismu a o permanentním nebezpečí ze severu. Část řecké veřejnosti se pod vlivem poznání, že se balkánští Slované stanou v blízkém budoucnu větší překážkou uskutečňování Velké myšlenky než samotní Turci, začala přiklánět k názoru, že slovanský tlak na jih by bylo vhodné paralyzovat normalizací a zlepšením řecko-tureckého poměru. V této spojitosti se mezi Řeky v diaspoře objevovala i idea vytvoření řecko-osmanského soustátí po vzoru rakousko-uherského vyrovnání z roku 1867.

Pod vlivem těchto úvah i silného britského diplomatického nátlaku zachovalo Řecké království neutralitu vůči osmanské říši v prvních etapách východní krize 1875–1878, v době protiosmanských povstání v Bosně a Hercegovině (1875) a Bulharsku (1876) a v průběhu války Srbska a Černé Hory proti osmanské říši. Vývoj událostí na Balkáně přesto v řeckém prostředí vzbuzoval stále větší nervozitu a znepokojení. Jednání konference velmocí o východní otázce v Istanbulu v prosinci 1876, jehož se aktivně účastnili i zástupci Rakousko-Uherska a sjednocené Německa, naznačila, že v rámci programu reform a změn navržených pro osmanskou říši jsou mocnosti ochotny začlenit do předpokládaných autonomních bulharských provincií i některá území osídlená Řeky. K skutečně-

Zasedání řeckého parlamentu na sklonku 80. let 19. století

ní velmocenského projektu nedošlo pro odpor Velké Británie a nového sultána Abdülhamida II., který dal najevo, že s ohledem na změny uskutečněné v Turecku v roce 1876 (svržení sultánů Abdülazize a Murada V. a vyhlášení ústavy, zaručující rovná práva všem občanům bez rozdílu víry a národnosti v duchu idejí panosmanismu) se stal požadavek dalších reforem bezpředmětným.

Po vypuknutí rusko-tureckého válečného konfliktu v dubnu 1877, zejména však po prolomení turecké obrany u Plevna v prosinci 1877, převládlo v Řecku přesvědčení o nutnosti vlastního zapojení do válečných operací proti osmanské říši. Motivem tohoto kroku nebyla snaha usnadnit další postup ruských vojsk, ale záměr zabránit poválečné dělbě balkánských vilajetů osmanské říše bez řecké účasti a případnému předání území, na něž si Řekové činili nárok, balkánským sousedům. Od konce roku 1877 začaly proto znovu propukat řecké revolty, nejdříve na Krétě a posléze v Thesálii, Epiru a Makedonii. Dne 2. února 1878 překročilo 25 tisíc vojáků řecké armády osmanské hranice a vstoupilo na území Thesálie. Krétský revoluční výbor vzápětí znovu vyhlásil *enosis* – sjednocení svého ostrova s Řeckým královstvím. Řecká válečná kampaň však započala pozdě, neboť Rusko se 3. února 1878 dohodlo s Tureckem na příměří. Aby předešla možné turecké protiofenzivě, přistoupila athénská vláda urychleně k vyklizení Thesálie. Řečtí povstalci na Krétě, v Epiru a v Makedonii přesto nadále setrvali v dosavadním boji i za ztížených okolností.

Východní krize 1875–1878 svým vyústěním potvrdila oprávněnost nejčernějších řeckých obav. Sanstefanská předběžná mírová smlouva mezi Ruskem a osmanskou říší z 3. března 1878 nepřinesla Řeckému království žádné územní zisky, ale naopak vážně oslabila jeho postavení vytvořením nového autonomního balkánského státu (Bulharska), který měl zahrnovat rozsáhlé území od Dunaje a Černého moře až k Ochridskému jezeru a Egejskému moři s výjimkou Istanbulu, Edirne, Soluně a poloostrova Chalkidiki.

K praktickému uskutečnění tohoto ujednání, které bylo zcela protichůdné záměrům Řecka i Srbska, nakonec nedošlo. Velmocenští partneři Ruska nebyli ochotni souhlasit s převahou ruského vlivu na Balkáně a vynutili si jednání o revizi podmínek sanstefanského míru. Berlínský kongres, který zasedal v červnu a červenci 1878, rozhodl (především na naléhání Londýna), aby byla osmanské říši do plného vlastnictví vrácena asi jedna třetina území, které mělo podle sanstefanské smlouvy získat Bulharsko a které zahrnovalo zeměpisné teritorium Makedonie a Thrákie. Ze zbylých částí byly vytvořeny dva odlišné celky. Severní, představující území mezi Dunajem a pohořím Balkán, se stal autonomním Bulharským knížectvím; jižní, označený za tzv. Východní Rumelii, získal pouze poloautonomní postavení a byl spravován křesťanským guvernérem, jmenovaným Vysokou portou a potvrzeným velmocemi.

Mírové ujednání uzavřené dne 13. července 1878 na závěr berlínského kongresu obsahovalo i některá další ustanovení, která měla bezprostřední dopad na vývoj řeckého etnika v osmanské říši. Šlo především o závazek Vysoké porty provést reformy v evropských provinciích (vilajetech) a rozšířit dále práva křesťanů na Krétě obsažená v *Organickém statutu* z roku 1868. Na základě tohoto ustanovení vydal sultán v říjnu 1878 tzv. *Chalepský pakt*, který Řekům-křesťanům zajišťoval početní převahu v zastupitelském shromáždění Kréty, prohlášoval i řečtinu za úřední jazyk tohoto orgánu i soudních institucí, přinášel slib

Územní rozdělení Balkánu podle záměru sanstefanské mírové smlouvy a podle rozhodnutí berlínského kongresu (1878)

daňových úlev pro obyvatele ostrova a určoval, že generální guvernér pověřený správou Kréty má mít po svém boku vždy zástupce odlišné náboženské příslušnosti – křesťan muslima a muslim křesťana.

Ve spojitosti s jednáními o revizi sanstefanského míru souhlasilo Turecko ještě před zahájením berlínského kongresu s postoupením ostrova Kypru Velké Británii na základě spojenecké smlouvy z 4. června 1878 výměnou za závazek Londýna chránit turecké zájmy v Malé Asii před „třetí mocností“ (tj. před dalšími výboji Ruska). Formální příslušnost Kypru k osmanské říši se od té doby až do roku 1914, kdy Velká Británie ostrov anektovala, projevovala pouze nepříliš vysokým finančním poplatkem, který Londýn odváděl sultánovi. Řecká vláda ani řecká veřejnost nad touto změnou neprojevovaly přílišné znepokojení, neboť předpokládaly, že Velká Británie ostrov, osídlený ve své většině obyvatelstvem řecké národnosti, dříve či později předá do rukou Athén, obdobně jako v případě Jónských ostrovů.

Berlínská smlouva sice neobsahovala žádné konkrétní ustanovení o územním rozšíření řeckého státu, vyzývala však osmanskou říši k úpravě hranic ve prospěch Řecka v Thesálii a Epiru. Příslušný článek měl podobu doporučení, nikoliv nařízení, a svěřoval řešení této otázky bilaterálním řecko-tureckým jednáním. Teprve v případě jejich nezdaru měl být spor řešen za spoluúčasti mocností. Osmanská delegace v dvoustranných jednáních neprojevovala dostatek ochoty vyjít vstříc řeckým požadavkům a oddalovala řešení hraničních otázek. Athénské vládě bylo dokonce nabízeno postoupení Kréty výměnou za závazek rezignace na územní nároky v Thesálii a Epiru. V okamžiku, kdy hraniční spor hrozil přerůst ve válečný konflikt, se jeho řešení ujaly velmoci. Na základě jejich rozhodnutí muselo Turecko v průběhu roku 1881 předat Řecku celou Thesálii a menší část jižního Epiru (oblast Arty). Řecký stát takto mírovou cestou zvětšil svůj dosavadní územní rozsah o 27 % (tj. o 13 394 km²) a získal téměř 300 tisíc nových obyvatel.

Krize „trikupismu“

Přes úspěchy, kterých Řecko dosáhlo v poslední třetině 19. století na poli hospodářském, vnitropolitickém i zahraničněpolitickém, se začaly v jeho vývoji projevat již v průběhu 80. let zřetelné příznaky narůstajících vážných obtíží, které v první polovině 90. let přerostly v hlubokou krizi. Dalekosáhlý program veřejných prací spolu s výdaji na zbrojení a opakovaně vojenské mobilizace se ukázal být nad síly řecké ekonomiky. Obchodní a platební bilance se vyznačovala trvalým a stále rostoucím deficitem. Přes zdvojnásobení příjmů z daní v období let 1873–1893 se státní dluh stále zvyšoval. Nově přijímané půjčky jen z nevelké části směřovaly do produktivních investic a z větší části sloužily na neproduktivní výdaje státního aparátu a na splácení starých dluhů. Prudký pád vývozu hlavně exportního artiklu (hrozinek), vyvolaný v roce 1893 ztrátou francouzského odbytiště, dovřil hospodářskou katastrofu. Trikupis vyhlásil po marných pokusech o získání nově zahraniční půjčky státní bankrot, když jednostranně snížil úroky starých půjček o 70 %.

V důsledku vzrůstajícího daňového zatížení i existenčních obtíží se sociální situace většiny obyvatel zřetelně zhoršila. Nejubožejší bylo postavení prostých venkovanů v Thesálii, kteří po svém začlenění do řeckého státu v roce 1881 nezískali půdu, ale byli ve své většině nuceni pracovat jako pachtýři nebo zemědělství dělníci na velkostatkách, které bohatí Řekové, zejména z diaspory, odkoupili od tureckých bejů. Venkovské obyvatelstvo Thesálie dávalo najevo svou nespokojenost. Představitelé vlády, především sám Trikupis, však – s ohledem na svůj zájem neodradit cizí kapitál od investic – odmítli řešit nový agrární problém obdobným způsobem jako ve „starém“ Řecku. Velký počet Řeků z venkovských oblastí, které vzhledem k rychlému nárůstu obyvatelstva a nedostatku zemědělské půdy trpěly od 80. let relativní přelidněností, hledal východisko z bídy v přesídlování do měst nebo v odchodu do ciziny. Hlavní proud emigrantů začal směřovat od 90. let 19. století do zámoří, zejména do Spojených států amerických. V menší míře se obyvatelé Řeckého království nadále usazovali v osmanské říši, v Egyptě a v dalších zemích. V průběhu let 1890–1914 opustilo svou vlast 350 tisíc osob, tj. zhruba jedna šestina občanů Řecka (většinou mužů). Jen asi 40 % z nich se po letech vrátilo domů.

Vnitropolitický život Řecka byl i v posledních desetiletích 19. století vedle protiústavních zásahů panovníka a přetrvávajících praktik politického klientelismu komplikován vzájemnou vyhocenou averzí obou klíčových politických osobností – vůdce Moderní strany Charilaose Trikupise a jeho oponenta, nacionalistického agitátora Theodora Dilijannise. Oba tyto politikové vzápětí po svém nástupu k moci rušili či bojkotovali opatření, která vyhlásil jejich předchůdce. Dilijannis přímo prohlásil, že je a priori proti všemu, oč usiluje Trikupis.

Zdrojem zahraničněpolitických obtíží, které rovněž začaly vystupovat na povrch v průběhu 80. let 19. století, byl protiklad mezi ctižádostivými cíli Řeckého království na jedné straně, a politikou velmocí, Turecka i sousedních balkánských států na straně druhé. Žádná z mocností nepostupovala po berlínském kongresu na Balkáně způsobem, který by vyhovoval řeckým národním zájmům. Rusko, které z východní krize 1875–1878 přes svůj závěrečný diplomatický neúspěch vytěžilo územní zisky v Besarábii a na Kavkaze, se v soupeření s rakous-

ko-uherskou monarchií o ovládnutí Balkánu jednoznačně orientovalo na tamní slovanské státy, nejdříve Bulharsko a posléze Srbsko. Rakousko-Uhersko, jež na berlínském kongresu získalo souhlas k okupaci Bosny a Hercegoviny a k správě Novopazarského sandžaku (jež však z mezinárodněprávního hlediska zůstaly i nadále součástí osmanské říše), se snažilo všemožně rozšířit svůj vliv i do jižních částí Balkánu. Německo dávalo zprvu najevo svou nezainteresovanost v balkánských záležitostech, posléze však začalo v tomto směru vyvíjet velkou aktivitu s protureckým zaměřením. Francie v tomto období neměla vlastní mocenské zájmy v balkánském regionu. O slovo v mocenském zápole o Balkán se naproti tomu začala aktivně hlásit Itálie prostřednictvím podpory silícího albánského národního hnutí a v neprospěch řeckých aspirací na získání všech částí Epiru. Velká Británie, která si udržovala rozhodující mocenský vliv na Řecko, se sice výrazně odkláněla od své tradiční koncepce zachování územní celistvosti osmanského impéria, k řeckému národnímu programu Velké myšlenky však přesto stále zaujímal velmi rezervovaný postoj.

Odmítavý přístup velmocí k řeckým územním plánům a aspiracím se výrazně projevil v letech 1885–1886. V souvislosti s bulharským povstáním ve Východní Rumelii a s následným sjednocením této oblasti s Bulharským knížec-

„Vinici naši situace“. Dobová karikatura, znázorňující odmítavý postoj mnoha Řeků ke konfrontační politice Charilaose Trikupise a Theodora Dilijannise

tvím došlo k výraznému vyhocení mezibalkánských vztahů. Řecko i Srbsko v tomto kroku spatřovaly jednostranné porušení berlínské smlouvy z roku 1878 a počátek nové vlny bulharské expanze a dožadovaly se na Vysoké portě obnovy dřívějších poměrů ve Východní Rumelii (odkud tehdy do Řeckého království uprchlo několik desítek tisíc tamních Řeků), nebo územních kompenzací v Epiru. Velmoci (s výjimkou Francie) přinutily Řecko námořní blokadou jeho pobřeží v květnu 1886 k odvolání vojenské mobilizace, vyhlášené tehdejšími premiéry Dilijannisem, a překazili tak jeho úmysl využít tehdejší balkánské krize k prosazení řeckých územních požadavků ozbrojenou cestou.

Zrod makedonské otázky

Zhoršování vztahů mezi Řeky a sousedními balkánskými národy a státy měla do značné míry na svědomí rodící se *makedonská otázka* – počínající zápas o ovládnutí Makedonie, geograficky ne zcela přesně a trvale vymezené oblasti, k níž bylo v druhé polovině 19. století přiřazováno rozsáhlé území mezi pohořími Šar Planina a Rila na severu, pohořími Pindos, Olymp a egejským pobřežím na jihu, jezery Ochrid a Prespa na západě a řekou Nestos (Mesta) na východě. Pro svou strategicky významnou polohu v jižní části centrálního Balkánu i pro svůj hospodářský význam byla Makedonie středem pozornosti a místem střetávání vlivů velmocí. Etnografická i náboženská skladba tohoto regionu byla mimořádně pestrá. Samotný název Makedonie tehdy vyvolával představu promíšenosti a nepřehlednosti. Makedonie jako taková v osmanském období nikdy netvořila zvláštní či samostatný celek. V poslední třetině 19. století bylo její území rozčleněno do tří vilajetů evropského Turecka (soluňského, bitoljského a kosovského), které ovšem částečně zahrnovaly i některé „nemakedonské“ oblasti a byly osídleny obyvatelstvem, jež se považovalo za Řeky, Turky, Albánce, Židy, Bulhary či Srby, nebo zůstávalo dosud národnostně nevyhraněné a svou vlastní identitu nadále určovalo spíše podle náboženské víry.

Zápas o získání tohoto nacionálně nezformovaného a převážně negramotného selského obyvatelstva, které ještě v roce 1916 švédský autor Rudolf Kjellén přirovnával k „*těstu, ze kterého lze upéci každý koláč*“, představoval druhý, neméně závažný vnitřní aspekt komplikované makedonské otázky. S ohledem na okolnost, že rozhodující etnickou složku obyvatelstva tvořilo na severu Makedonie vedle Turků slovanské obyvatelstvo a na jihu Řekové, byla aktivita Řecka soustředěna především do středního pásma, které se nalézalo přibližně po obou stranách dnešní severní řecké hranice a které mělo z etnického hlediska nejpestřejší charakter.

Na rozdíl od severní Makedonie, která s ohledem na menší podíl řeckého obyvatelstva v tamní národnostní skladbě zůstávala spíše na okraji pozornosti Řeků a představovala předmět zápolení jiných aktérů (Srbů, Bulharů, ale také Albánců a Turků), byla střední a jižní Makedonie bez ohledu na účast jiných faktorů především dějištěm mocenského boje řecko-bulharského. Řekové proto považovali Bulhary z perspektivního hlediska za nebezpečnější soky než samotnou osmanskou říši, která rozhodnutím berlínské kongresu získala všechny části Makedonie zpět. Za projev bulharských snah o restauraci „sanstefanského“ Bulharska a o znemožnění Velké myšlenky bylo z řecké strany po-

kládáno zápolení „exarchistů“ proti „patriarchistům“, zakládání bulharských škol a spolků a vytváření tajných organizací.

Nejzávažnějšími z nich se staly Makedonská revoluční organizace, založená v roce 1893 a všeobecně známá pod svým pozdějším názvem, přijatým teprve v roce 1905 – *Vnitřní makedonská revoluční organizace* (VMRO) a *Vrchní makedonský komitét*, vytvořený v roce 1895. Zatímco „vrchovisté“ otevřeně bojovali za sjednocení s Bulharskem, vyslovovala se VMRO pod heslem „*Makedonie Makedoncům*“ za autonomii makedonského území. Pojem „Makedonec“ koncem 19. století (ale ještě v meziválečném období) označoval obyvatele tohoto regionu bez rozdílu národnostní a náboženské příslušnosti, současně však byl používán Řeky i Bulhary pro pojmenování příslušníka jejich národa na makedonském území. S ohledem na tuto okolnost zakladatelé VMRO upustili od původního ustanovení svých stanov z roku 1896, že členy jejich organizace smějí být pouze Bulhaři, a nahradili ho v roce 1902 formulací, že VMRO „*je otevřena všem nespokojencům v evropském Turecku bez ohledu na pohlaví, náboženství, národnost a přesvědčení*“. Praktický význam však toto ustanovení nemělo, neboť podíl neslovanských členů ve VMRO zůstal zanedbatelný. Většina příslušníků této organizace byla orientována probulharsky a chápala autonomii Makedonie jako předstupeň k pozdějšímu sjednocení s mateřskou bulharskou vlastí. Menší část členů VMRO (především levicové orientace) naproti tomu usilovala o autonomii či zapojení do „balkánské federace“. K nim patřili i lidé příklánějící se k názoru úzké skupiny slovanských intelektuálů z Makedonie, vystupujících s tezí o svébytné etnické příslušnosti makedonských Slovanů. Badatelka Jutta de Jongová odhaduje, že v rámci VMRO tehdy činil podíl osob se specifickým domácím „slavomakedonským“ (a nikoliv bulharským) povědomím 23 %. K dovršení terminologického zmatku začala také tato skupina používat názvu „Makedonci“ pro své vlastní pojmenování.

Z hlediska Řeků, ale i ostatních uchazečů o Makedonii (Srbů, Arumunů, Albánců, Turků) představovaly koncepce „autonomie“ Makedonie i „sjednocení“ s Bulharskem pouze dvě taktické varianty jedné a téže politiky, která sloužila k prosazení vlivu Sofie. Odpůrci bulharského tlaku se navzájem nedohodli na společném postupu. Řecko-srbská jednání, vedená v tomto směru v letech 1890–1892, definitivně ztroskotala na problému vymezení vzájemných sfér vlivu a na obavách Athén, že by důsledkem řecko-srbského spojení bylo vytvoření krajně nebezpečné bulharsko-turecké koalice. Balkánské státy, resp. balkánská národní hnutí za těchto okolností bojovaly samy za sebe a každý proti každému. Osmanský režim sultána Abdülhamida II. zmíněné konstelace využíval k zachování kontroly nad citlivým regionem. Vysílal do Makedonie bašibozuky (bašibozuk – příslušník nepravidelných vojenských jednotek), podněcoval a vyzbrojoval tamní muslimy a rozeštvával křesťanské národnosti.

Bulharská aktivita v Makedonii se stala impulsem pro rozhodnou řeckou pro-
tiakci. Obě hlavní centra řeckých snah – athénská vláda a konstantinopolský patriarchát – zaměřovala od počátku shodně svou pozornost na budování vzdělávacích a výchovných zařízení. V roce 1902 působilo v Makedonii více než 1000 řeckých škol, které navštěvovalo téměř 80 tisíc žáků (bulharských „exarchistických“ škol existovalo ve stejném období na makedonském území téměř 600 s přibližně 30 tisíci žáky). V řeckých vládních kruzích se brzy prosadila kon-

Ozbrojené čtyři řeckých povstalců (andartů) se od poloviny 80. let aktivně zapojily do mezibalkánského zápasu o ovládnutí Makedonie

cepe aktivní podpory radikální varianty politického postupu, která měla podobu vysílání ozbrojených čet na makedonské území a zakládání tajných spolků. Jako odpověď na vytvoření organizace VMRO vznikla v roce 1894 řecká tajná nacionalistická organizace *Národní společnost* (Ethniki eteria), která se hlásila k odkazu někdejšího spolku Filiki eteria, a ujala se iniciativně řízení iredentistické aktivity. K jejím členům patřila vedle vojáků i řada významných civilistů, např. známý byzantolog Spyridon Lambros či básník Kostis Palamas. Ethniki eteria neomezovala své působení pouze na Makedonii, ale vyvíjela aktivitu také v Epiru a na Krétě.

Řecko-turecká válka 1897 a její důsledky

Řecko-turecké vztahy se v průběhu 90. let prudce zhoršovaly pod vlivem vyhrcoující se makedonské otázky i přetrvávajícího krétského problému. Krétská křesťané, nespokojení s nedodržením *Chalepského paktu* ze strany despotickeho režimu tureckého sultána Abdülhamida II., v průběhu roku 1896 znovu obnovili svou povstaleckou aktivitu a nedali se od ní odradit ani sultánovými sliby o nastolení plné autonomie „Velkého ostrova“. Radikální složky krétského prostředí netoužily po kompromisu, ale po spojení s řeckým státem a své odhodlaní projevily oficiálním vyhlášením *enosis*. Jejich postup se setkal s plným porozuměním krále Jiřího, populistické Diljannisovy vlády a nacionalistických organizací, zejména Národní společnosti. Řecké lodě začaly znovu přivážet na Krétu dobrovolníky, zbraně i munici. S odvoláním na vyhlášení *enosis* vyslal král Jiří I. v únoru 1897 svého druhorozeného syna Jiřího a svého

adjutanta, plukovníka Timoleona Vassose k převzetí kontroly nad ostrovem. Souběžně s prvními konflikty oficiálního řeckého vojenského kontingentu s tureckou posádkou ostrova narůstaly i incidenty na řecko-turecké pevninské hranici, zejména na thesálsko-makedonském pomezí.

Velmocí se pokoušely předejít výbuchu válečného konfliktu vysláním svých válečných plavidel ke Krétě s cílem zabránit Turkům v přivážení posil a přimět Řeky ke stažení jejich lodí a vojáků z ostrova. Admirálové loďstva šesti velmocí, které obsadilo hlavní krétské přístavy, nakonec v březnu 1897 sami proklamovali autonomii ostrova. Praktický účinek těchto kroků byl však vážně zeslabován velmocenskými rozpory. Řecku nejnepříznivější byl postoj Německa, které za krétské krize vystupovalo již jednostranně proturecky a vyslovovalo se pro blokádu Pirea a dalších řeckých přístavů. Rakousko-Uhersko se zpočátku klonilo k neutralitě, postupem doby se však plně přizpůsobilo chování Berlína. V neprospěch Athén působilo i rusko-rakouské ujednání o vzájemné součinnosti na Balkáně za účelem zachování tamního statu quo, na jehož základě si obě mocnosti v dubnu 1897 vynutily na balkánských slovanských státech neutralitu v řecko-tureckém konfliktu.

Z ozbrojených šarvátek na řecko-tureckých hranicích v thesálsko-makedonském pomezí, k nimž teoreticky nemělo dojít za předpokladu respektování výzvy velmocí k vytvoření demilitarizovaného pohraničního pásma, se mezitím dne 17. dubna 1897 v plné síle rozhořela řecko-turecká válka. Trvala krátce,

Křesťanští Řekové na Krétě obnovili v roce 1896 svůj boj za osvobození z osmanského područí a za sjednocení s Řeckem (*enosis*)

Bitva u Velesťinu – jedna z epizod řecko-tureckého válečného konfliktu v roce 1897, který skončil porážkou řecké armády. Lidový plakát

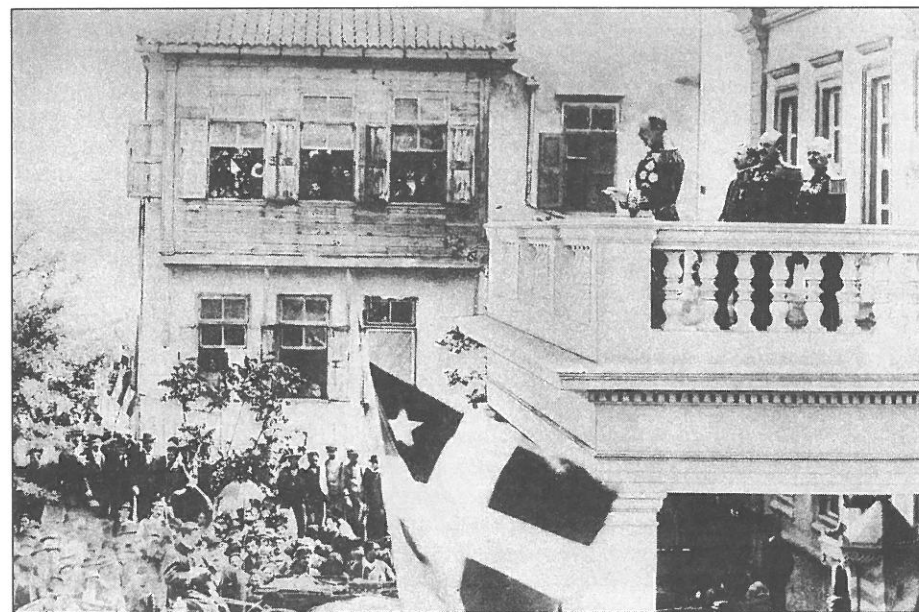
pouhý měsíc, a v rozporu s očekáváním Řeků nepřinesla úspěch jejich zbraň. Řecká armáda, která byla početně slabší a hůře vycvičená a vyzbrojená než turecké vojsko, pod velením nezkušeného následníka trůnu, prince Konstantína utrpěla řadu porážek a musela vyklidit celou Thesálii. Pod vlivem vojenského debaklu a hrozby dalšího postupu Turků padla tehdejší krajně nacionalistická Dilijannisova vláda a nový kabinet vedený Dimitriem Rallisem se musel obrátit na velmoci se žádostí o zprostředkování. V důsledku velmocenského zásahu byl nucen sultán Abdülhamid II. zastavit 21. května 1897 postup svých vojsk a uzavřít příměří.

Řecko-turecká mírová smlouva, která byla nakonec podepsána až v prosinci 1897 v Istanbulu, nepřinesla z územního hlediska žádné převratné změny. Řecko muselo provést pouze menší hraniční korektury ve prospěch osmanské říše, které jej připravily o 395 km² dosavadního území. Na druhé straně způsobila nová mezinárodněprávní úprava řecko-tureckého poměru pokrok v krétské otázce. „Velkému ostrovu“ byla přiznána plná autonomie (včetně práva na obchodní vlajku a vlastní měnu) a jeho závislost na osmanském sultánovi měla v budoucnu zůstat pouze formální. Řízení správy Krétského státu (Kritiki politia) mělo být svěřeno generálnímu guvernérovi, jmenovanému velmocemi.

Řecko-turecká istanbulská smlouva ovšem sama o sobě krétskou otázku nevyřešila. Boje mezi tureckými oddíly a křesťanskými Řeky na ostrově dále pokračovaly. Skončily teprve v listopadu 1898, kdy velmoci prosadily odsun tureckých jednotek z Kréty a jmenovaly řeckého prince Jiřího generálním guverné-

rem ostrova. Německo a Rakousko-Uhersko s tímto většinovým rozhodnutím svých mocenských partnerů nesouhlasily a svůj protest vyjádřily odvoláním svých válečných lodí ze společné velmocenské flotily. Mírová smlouva s Tureckem z roku 1897 měla na druhé straně pro Řecko také některé krajně nepříznivé důsledky. Athény se zavázaly zaplatit osmanské říši válečné odškodnění ve výši 4 milionů tureckých lir. Nakonec musely souhlasit též se zřízením mezinárodní velmocenské komise pro kontrolu řeckého finančního hospodaření.

Po prohrané válce s Tureckem se Řecko ocitlo ve stavu hluboké vnitřní krize, která se protáhla na celé následující desetiletí a odrazila se ve všech úsecích státního a veřejného života. Krizové jevy v ekonomické i sociální oblasti, které narůstaly již před rokem 1897, se v těchto letech vyhrtyly a dále prohloubily. Proces modernizace hospodářského života se výrazně zpomalil a na některých úsecích dokonce zcela zastavil. Negativní tendence sociálního vývoje – zejména nedostatek pracovních příležitostí, agrární otázka a nárůst emigrace – se naproti tomu dále umocnily. Vnitropolitický život byl poznamenán restaurací anarchie, chaosu a politické nestability. Po odchodu Trikupise a Dilijannise, obou hlavních protagonistů domácí politické scény (první z obou státníků po své volební porážce v roce 1895 odešel do ciziny, kde zanedlouho v roce 1896 zemřel, druhý se stal v roce 1905 obětí apoliticky motivovaného atentátu), neměla země žádnou charismatickou politickou osobnost. Obě nejdůležitější politické strany – Moderní a Národní – se začaly po smrti svých vůdců rychle štěpit. Dezintegrace politických stran dávala králi Jiřímu I. znovu možnost intenzivně zasahovat do politického života země. Od nástupu Rallisova kabinetu v roce 1897 do září 1909 se v Řecku vystříдалo celkem 13 vlád.

Řecký princ Jiří se ujímá funkce guvernéra autonomního Krétského státu (prosinec 1898)

Pod vlivem „ostudy z roku 1897“, jak Řekové často označovali válečnou prohru s Tureckem, převládly v domácí společnosti pocity zklamání, frustrace a deziluze. Nespokojenost, která zachvátila nejrůznější sociální vrstvy a skupiny, se stále zřetelněji obracela proti královskému dvoru a vládnoucí mocenské elitě. Na krále Jiřího I. byl v roce 1898 spáchán nezdařený atentát a Ethniki eteria, označovaná spolu s králem za hlavního viníka vojenského fiaska, se sama rozpustila. Stoupenci radikálních politických názorů – pravicových i levicových – se stále zřetelněji hlásili o slovo. Pravicoví extrémisté, spojující sterilní kult antiky s tradicionalismem ortodoxní církve, dali tehdy mj. najevo, že nemíní připustit zatlačení umělého spisovného jazyka (*kathareusy*) jeho odlišnou podobou založenou na lidové řeči (*dimotiki*). Kathareusa byla podle jejich názoru nositelkou kontinuity řecké civilizace a dimotiki naopak barbarskou řečí a nástrojem slovanské expanze. Zveřejnění překladu *Nového zákona* do lidové řeči v roce 1901 se stalo pro zfanatizované konzervativce impulsem k masovým protestním demonstracím (tzv. *Evangeliaka*), které zapříčinily smrt osmi lidí a vyústily v demisi vlády vedené Georgiem Theotokisem. O dva roky později, v listopadu 1903, při obdobných demonstracích, tentokrát proti uvádění Aischylovy tragédie *Oresteia* na athénské divadelní scéně v překladu do dimotiki, zahynuli opět dva lidé a několik dalších bylo vážně zraněno.

Na druhé straně řeckého politického spektra se prvními akcemi začali hlásit o slovo i stoupenci socialismu. Pocházeli většinou z prostředí maloobchodníků, řemeslníků a mladých intelektuálů, kteří měli svůj idol v nezávislém republikánském poslanci Rokkosu Choidasovi a svou organizační základnu v odbo-

Zveřejnění překladu *Nového zákona* do lidového jazyka (*dimotiki*) se stalo impulsem k rozpoutání násilností v Athénách

rových spolicích a levicových klubech. V neprospěch rychlejšího šíření socialistických idejí působila nejen slabost a roztržitost dělnické třídy (v průmyslových závodech s 25 a více zaměstnanci pracovalo v roce 1900 pouze kolem 16 tisíc osob), ale i fakt, že pozornost řecké veřejnosti včetně sociálně slabších vrstev byla v tomto období přednostně zaměřena na řešení národní otázky.

Boj o Makedonii a Krétu

Zdrojem znepokojení řecké společnosti byla zvláště situace na sever od státních hranic – v Makedonii, kde odpůrci Řeků bulharofilské i autonomistické orientace, obecně ztotožňovaní s Bulhary, vystupňovali svou dosavadní ozbrojenou aktivitu do podoby teroristických akcí, soustřeďujících na sebe mimořádnou pozornost (exploze pobočky Banque Ottomane v Soluni, zapálení francouzského parníku Guadalquivir apod.). Počátkem srpna 1903, na den sv. Ilji, vyhlásili tzv. *ilindenské povstání*, jež ve své podstatě nebylo namířeno pouze proti osmanské říši, ale také proti řeckým pozicím v Makedonii. Řešení stále vyhocenějších mezietských problémů v tomto regionu nepřinesl ani reformní program, dohodnutý mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem v době návštěvy cara Mikuláše II. u císaře Františka Josefa I. ve štyrském Mürzstegu v říjnu 1903, který byl po svém schválení ostatními velmocemi jako společný projekt předložen sultánovi ve formě ultimáta. Vyslání vojenských zástupců velmocí do jednotlivých částí tří makedonských vilajetů s pověřením organizovat činnost četnictva a policie v roce 1904 neodstranilo třenic, chaos a anarchii. Třetí článek mürzstegského programu, vyzývající Turecko k úpravě územního členění správních jednotek v souladu s národnostními principy, se stal pro všechny aktéry zápasu o Makedonii naopak podnětem k dalšímu vystupňování jejich dosavadní aktivity.

Dominující formou tohoto zápasu, který dosáhl svého kulminačního bodu v letech 1904–1908, byl nemilosrdný ozbrojený boj, zaměřený nezřídkka spíše proti příslušníkům jinonárodních či jinak politicky orientovaných čet než proti samotnému osmanskému režimu. Vlády Řecka, Bulharska i Srbska s ohledem na osmanskou říši i na sebe navzájem zůstávaly navenek stranou tohoto zápasu, vedeného za získání kontroly nad co nejširším územím a za usměrnění národnostní příslušnosti tamního obyvatelstva. Ve skutečnosti jej však všemi dostupnými prostředky podporovaly. Řeckým četám se podařilo uhájit řecké pozice v Makedonii proti tlakům konkurenčních oddílů. Tento úspěch byl vykoupen těžkými ztrátami, jejichž symbolem se stala smrt Pavlose Melase, jednoho z organizátorů guerillového boje, a utrpením obyvatelstva, vystaveného represáliím sultánského režimu i dalších odpůrců řeckého národního hnutí.

K dočasnému přerušení „makedonského zápasu“ došlo v době mladoturecké revoluce 1908–1909, která přinesla obnovu ústavy z roku 1876 a svržení nenáviděného despoty sultána Abdülhamida II. Řekové z Řeckého království i z osmanské říše stejně jako příslušníci ostatních balkánských národů vkládali velké naděje do slibů mladoturků, že v osmanské říši dojde i k spravedlivému řešení národnostní otázky a nastolení svobody. Centralizační a odnárodňovací politika s turkofilským zaměřením, kterou ve jménu panosmanismu začal uplatňovat mladoturecký režim po stabilizaci svého mocenského postavení,

měla za následek nové oživení bojů o Makedonii a v Makedonii, tentokrát se znovu zdůrazněným protiosmanským zaměřením.

Zahraniční politika řeckého státu, podporující řeckou iredentu v Makedonii a další akce proti Turecku a současně usilující o navázání přátelských vztahů s osmanskou říší v zájmu odvrácení slovanské, zejména bulharské expanze do Makedonie, nebyla zcela v souladu se zájmy konstantinopolského patriarchátu, který se zasazoval o „ekumenické“ řešení sporu mezi osmanskými křesťany a za zlepšení podmínek vzájemného soužití národností v osmanské říši. Na druhé straně tato politika vyvolávala rozladění v nejrůznějších vrstvách společnosti Řeckého království, které pokládaly aktivitu Athén v Makedonii za zcela nedostatečnou a vinily domácí politickou elitu včetně krále ze zrady národních zájmů.

Neměně ostrá kritika mířila na adresu panovníka a režimu pro jejich politiku v krétské otázce. Princ Jiří se za svého působení ve funkci generálního guvernéra Kréty pro své konzervativně-autoritářské sklony dostal do konfliktu s tamními Řeky, kteří proti němu v březnu 1905 v Therissu u Kydonie dokonce povstali pod vedením liberálního politika Eleftheria Venizela. Princ byl nucen téhož roku podat demisi. Jeho místo zaujal z rozhodnutí velmocí umírněný státník, bývalý řecký premiér Alexandros Zaimis. Kréťané v roce 1908 využili změněné situace na Balkáně (vytvořené mladotureckým převratem, rakousko-uherskou anexí Bosny a Hercegoviny a vyhlášením plné nezávislosti Bulharska na Turecku) k nové proklamaci *enosis* v říjnu 1908. Král a ministerský předseda Theotokis se však s jejich krokem neztotožnili z obav před protiakcí velmocí a Turecka.

Revoluce Gudi

K sociálním skupinám nejvíce znepokojeným vývojem vnitřních i zahraničních poměrů Řecka patřili příslušníci velitelského sboru armády a námořnictva, zejména jeho středních a nižších složek, kteří činili vládnoucí politickou elitu zodpovědnou za neutěšený stav vojenské připravenosti země a za nedostatečnou obhajobu národních zájmů. Organizačním centrem těchto nespokojenců se stala *Vojenská liga* (Stratiotikos syndesmos), která vznikla v červenci 1909 sloučením tří menších tajných vojenských spolků. Po příkladu mladotureckého výboru *Sjednocení a pokrok* (Ittihat ve terakki) se vojenská organizace, vedená plukovníkem Nikolaem Zorbasem, rozhodla pro vlastní zásah. Když tehdejší premiér Dimitrios Rallis odmítl jednat s vůdci Vojenské ligy o jejich programu, týkajícím se především vyzbrojování a reorganizace ozbrojených sil, ale zahrnujícím i požadavek odvolání členů královské rodiny z řídících funkcí v armádě a námořnictvu, rozhodli se nespokojenci pro ozbrojený puč. V noci ze 27. na 28. srpna (15. srpna podle tehdejšího kalendáře) 1909 se shromáždili na athénském předměstí Gudi a vynutili si pod hrozbou pochodu na hlavní město demisi Rallisova kabinetu a přijetí svých ultimativně formulovaných požadavků králem a novým premiérem Kyriakulise Mavromichalidem.

Vůdcové *hnutí Gudi* byli sice úspěšnými vojáky a spiklenci, ne však schopnými politiky. Jejich taktický postup uplatňovaný po vítězství revoluce roku 1909 (prosazování vlastních požadavků nátlakem na představitele dosavadní politické elity, kteří setrvali v mocenských institucích) nepřinášel očekávané změny

Řecko oslavuje vítězství revoluce Gudi (1909). V horní části praporu je nápis „Obrození 15. srpen 1909“, ve středovém pruhu heslo „Ať žije vojsko – ať žije lid!“ Alegorické zobrazení na dobovém lidovém obraze

a stával se neúčinným. Vedl pouze k dvojvládí, k přetrvávání krize a k oslabování sympatií veřejnosti, která do vojenského převratu vkládala své vlastní naděje na ozdravení poměrů v zemi. V lidových vrstvách vyvolalo pobouření zejména brutální potlačení demonstrace thesálských venkovanů za pozemkovou reformu na jaře roku 1910 v Kileleru (Kypseli), jemuž padlo za oběť pět osob.

Aby předešli neúspěchu a ztroskotání, hledali mezitím vedoucí představitelé hnutí Gudi politickou osobnost, která by byla schopna prosadit uskutečnění reformního programu. Jejich volba padla na Eleftheria Venizela, krétského liberála, tribuna lidu a člena krétského vládního výboru, který získal v řecké společnosti mimořádnou popularitu svým konfliktem s princem Jiřím a neohroženým bojem za *enosis*. „Velký Kréťan“, osoba vybavená mimořádným citem pro politickou strategii i vlastnostmi charismatického vůdce, neměl v úmyslu působit v roli vykonavatele vůle představitelů vojenského hnutí. Nepřistoupil proto zpočátku v lednu 1910 na jejich nabídku a po březnových volbách v autonomním Krétském státě přijal dokonce funkci tamního premiéra.

Do politického života vlastního Řecka Venizelos vstoupil beze zbytku teprve o několik měsíců později, poté co byl jeho doporučující návrh na svolání národního shromáždění k provedení revize ústavy přijat jak vojenským hnutím, tak královskou korunou. Přestože se osobně nezúčastnil volební kampaně, byl

v srpnu 1910 spolu se skupinou přívrženců hnutí Gudi zvolen poslancem parlamentu Řeckého království. Vojenská liga v té době již oficiálně neexistovala – rozpustila se ještě před vydáním královského výnosu o vypsání voleb. Venizelos koncem srpna 1910 ohlásil demisi z úřadu krétského ministerského předsedy a odjel do Řecka. Jeho příjezd do Athén 18. září 1910 znamenal opožděné ukončení staré epochy řeckých dějin 19. století.

5 KULTURNÍ VÝVOJ OD NÁRODNÍHO OBROZENÍ DO BALKÁNSKÝCH VÁLEK

Období osvícenství a národního obrození

V tomto období se začala utvářet řecká měšťanská vrstva obchodníků a loďařů a Rusko zahájilo svou expanzivní politiku proti Turecku, přičemž na Balkáně využívalo pravoslavního společného s Řeky, Bulhary a Srby. Evropské mocnosti se snažily řešit *východní otázku* vyřazením oslabeného Turecka z evropské politiky a rozdělením jeho dědictví. Silně nyní působily i myšlenky francouzského osvícenství a francouzské revoluce. V Řecku narůstal zájem o intelektuální vývoj v západní Evropě, Řekové se znovu chtěli stát součástí Evropy (Řekové dodnes cestují „do Evropy“ nebo označují zboží odsud dovezené jako „evropské“ na rozdíl od „řeckého“). Rostla žízeň po vzdělání, nyní už nejen ve městech, ale i v provinciích. Lidé často odcházeli do ciziny, jejich cesty vedly především za poznáním a vzděláním. Evropa pro ně přestávala být symbolem nepřátelského latinského Západu, ale stávala se vzorem pokroku a svobody.

V tomto období se i mnoho Řeků usazovalo z podnětu Kateřiny Veliké v nově získaných oblastech jižní Ukrajiny a Krymu. Zdejší řecké kolonie sehrály později rovněž významnou úlohu při intelektuální obrodě Řecka (potomci těchto řeckých kolonistů, Pontii, se začali po rozpadu Sovětského svazu vracet do vlasti svých řeckých předků). Na Západě se tvořily menší řecké kolonie v habsburské monarchii; byli to zpravidla bohatí podnikatelé a bankéři. Mezi potomky těchto kolonistů patřil např. slavný rakouský dirigent Herbert Karajan (Karajannis). Svobodomyšlné francouzské myšlenky působily zvláště na Řeky žijící ve Francii (Adamantios Korais) nebo v Rakousku (Rigas), zde však narážely na absolutistický režim.

V době, kdy se blížilo osvobození, působily tedy v řeckém kulturním prostředí dva proudy – univerzalistický, kosmopolitní z okruhu fanariotů (Alexandros Ypsilantis), jejichž ideálem byl novobyzantský nadnárodní stát, a proud národní, nesoucí řeckou liberální buržoazii, usilující v souladu s tehdy v Evropě silnými tendencemi o samostatný národní řecký stát a zdůrazňující pod vlivem filhelénismu antické řecké tradice. Symbolicky tu proti sobě stály Konstantinopol se Svatou Sofií a Athény s Parthenónem, který obdivovala filhelénská a klasicistická Evropa. Později vstoupil do hry ještě romantismus se zálibou v historismu a národním folklóru.

V roce 1812 byla v Athénách založena *Společnost přátel Múz* (Eteria ton Filomuson), kladoucí si za cíl ochranu antických památek, založení muzea a knihovny i zakládání dalších škol. Roku 1814 založili v Oděse řečtí obchodníci tajnou *Přátelskou společnost* (Filiki eteria), vycházející zčásti ze vzoru tajných zednářských lóží. Působila v celém Řecku a sledovala už ryze politické cíle, totiž vytvoření národního státu národní revolucí.

Významným osvícencem byl Eugenios Vulgaris. Jeho názory a moderní přístup k výuce filozofie vyvolávaly proti němu obvinění z ateismu, takže se po

Eugenios Vulgaris

působení na různých učitelských místech (včetně vysoké školy při patriarchátu) usadil v Lipsku, kde vydal *Logiku*, vycházející z antické i soudobé filozofie, a zde se také seznámil s dílem Voltairovým. V roce 1771 jej Kateřina Veliká pozvala do Petrohradu a pověřila jej správou své knihovny. Pro naše kulturní dějiny je zajímavá Vulgarisova polemika s Gelasiem Dobnerem o původu Čechů. Na základě fonetiky odmítl Vulgaris nesprávné odvození jména Čechů z označení kavkazského kmene Zichi, doloženého v byzantských pramenech.

Učitelské i církevní dráze se věnoval i Vulgarisův krajan (oba pocházeli z liberálnějšího prostředí Jónských ostrovů) Nikiforos Theotokis. I jemu zabránili konzervativní kolegové v učitelské

činnosti v Jasech a Theotokis odešel za svým přítelem do Lipska a doprovázel jej pak i do Petrohradu, kde zemřel. V Lipsku vydával teologická díla i překlady učebnic přírodních věd.

V díle obou těchto osvícenců se již projevují roztržky mezi církví a osvícenskými snahami fanariotů. Vyplyvaly z protikladů mezi konzervativní byzantskou tradicí, kterou ve výchově a kulturní činnosti uplatňovaly příslušníci kléru, a mezi obecným pokrokem ve vývoji evropské kultury.

Řecké myšlení se ovšem neosvobozovalo snadno od tlaku a dozoru ortodoxní církve. Jeho obětí se stal, dokonce už v osvobozeném státě v první polovině 19. století, Theofilos Kairis, absolvent univerzit v Pise a v Paříži, znalec Voltairovy filozofie, Comta a Rousseaua i anglických deistů, učitel filozofie a přírodních věd ve Smyrně, zastánce francouzského racionalismu. Svými názory a odmítáním církevního dogmatismu si vysloužil obvinění z hereze, poté byl uvězněn a zemřel jako oběť náboženské intolerance. Racionalistické úvahy u něj byly spojeny s dědictvím byzantského ortodoxního mysticismu, jak ukazuje jeho dílo *Theosofia*, vydané v Londýně roku 1852. Vytvořil si jakési osobní náboženství, pro něž si archaickým jazykem a stylem skládal hymny a modlitby.

Osmnácté století je obdobím silícího řeckého nacionalismu, kdy se v nejrůznějších spojení začíná objevovat slovo národ, *genos* (původně vlastně „rod“, „původ“). Později bylo v tomto smyslu nahrazeno výrazem *ethnos*. Hovoří se o „učitelích národa“, o „národní tiskárně“ a o jiných národních jevech a institucích. Řecko se nejen začínalo znovu považovat za součást Evropy, ale působením evropského filhelénismu si uvědomovalo, že je kolébkou evropské kultury.

Představitelem těch, kteří se snažili šířit vzdělání i v lidových vrstvách, zvláště na venkově, byl Kosmas Etolos, potulný kazatel, který však nekázal jen zásady náboženského života, ale šířil i vzdělání. Putoval všemi oblastmi Řecka od Thrákie po Krétu a Dodekanesos a nosil sebou ve vaku knihy, které rozdával.

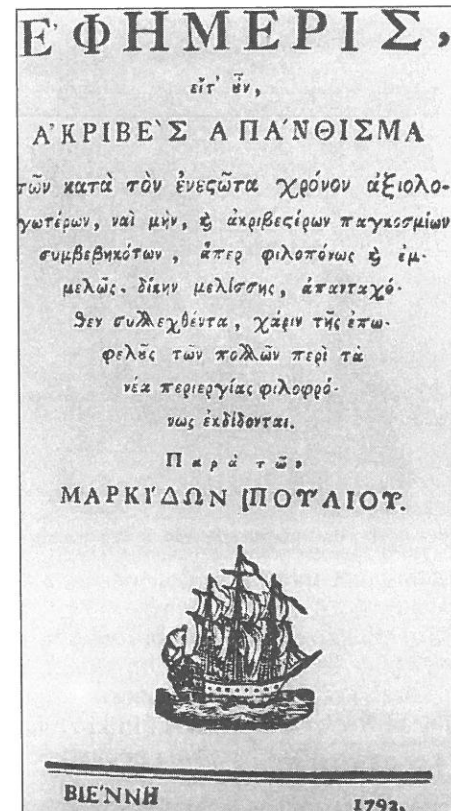
Navštěvoval i klefity v horách, ohlasy jeho působení mezi nimi nacházíme v některých klefťských písních. Zasloužil se i o zakládání škol na řeckém venkově, i když jich sotva založil 200, jak vypráví legenda. Kázal o obecných morálních problémech, o vzájemném porozumění, brojil proti nadměrnému bohatství. Při čtvrté cestě po Řecku byl zatčen Benáťčany a obviněn z rozvracečství, vydán místnímu agovi a popraven.

Reformátorem školství byl Iosipos Misiodax. Své pedagogické zásady vložil v *Pojednání o výchově dětí*, vycházející z učení Johna Locka, z antických tradic i z vlastní zkušenosti. Vyzdvihoval přitom důležitost výuky přírodních věd. Učebnice pro tyto obory se v době osvícenství překládaly ze západních jazyků.

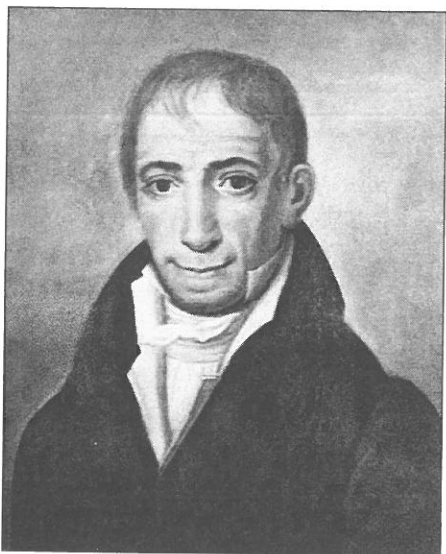
Významnou úlohu při obnově řeckého národního sebeuvědomění sehrály první řecké noviny, jejichž vydávání bylo zahájeno ve Vídni roku 1790 (*Efimeris*). Přinášely jen strohé informace, ostatně ani rakouská cenzura nepřipouštěla otevřenou podporu řeckých národních snah. Když vydavatel těchto novin uveřejnil roku 1797 několik svobodomyslných básní a vydal ve své tiskárně Rigasův *Thurios* (Bojový pochod), byly noviny zakázány a tiskárna uzavřena. Až roku 1811 pak začali řečtí intelektuálové v emigraci vydávat literárně kritický časopis *Ermis o logios*, jehož iniciátorem byl Adamantios Korais a redaktorem jeden z vedoucích činitelů Filiki eteria – Anthimos Gazis. Časopis, který měl zejména kulturně-vzdělávací cíle, vycházel deset let. Noviny publikované tehdy v Rakousku byly v Turecku volně šířeny, protože mezi oběma státy existovaly dobré vztahy. Proto bylo po vypuknutí povstání vydávání řeckého tisku ve Vídni zastaveno.

Adamantios Korais a Rigas Ferreos Velestinlis

Pod vlivem francouzského klasicismu chtěl řeckou kulturu povznést návratem k antickým kořenům Adamantios Korais. Působila na něj i rodinná tradice. Vyrostl v bohaté obchodnické rodině ve Smyrně a už po svém dědovi zdědil rozsáhlou knihovnu. Spíše než obchodní podnikání jej přitahovala literatura a filologická práce, přestože vystudoval lékařství (postava lékaře-literáta a lékaře-filozofa [*iatrofilosofos*] měla v řeckém prostředí už byzantské kořeny).

Řecké noviny Efimeris, vydávané ve Vídni

Adamantios Korais

„jaro, rájové, rájové, ještě jen toto léto, ubohá Rumelie, a přijdou Moskvané, rájové, rájové, se svými vojsky, na Moreu, do Rumelie!“

Korais soustředil svou pozornost na vydávání antických klasiků v řadě, kterou nazval *Řecká knihovna* (Elliniki Vivliothiki) a pro niž našel i mecenáše. V úvodcích k edicím se zabýval i pedagogickými, politickými a kulturními otázkami. Jeho činnost charakterizuje spojení odborné vědecké práce s aktuálními potřebami doby. Do vývoje řecké kultury nejvíce zasáhl svým návrhem řešení jazykové otázky (*glossiko zitima*). Tento řecký jazykový problém měl kořeny v období 1. a 2. století po Kr., kdy Řecko ovládli Římané, a tehdejší filologové, atticisté, chtěli chránit jazyk před úpadkem a pronikáním cizích prvků návratem k jazyku a stylu klasických autorů 5. a 4. století př. Kr. (Platón, Xenofón, Thúkydídés). Napodobování těchto klasických vzorů (*mimésis tón archaión*) mělo napomoci i k obnovení dávné slávy. Podobné myšlenky inspirovaly i Koraise. Veden úsilím o klasickou harmonii a umírněnost navrhoval jakousi střední cestu v podobě *kathareusy* (*katharos* – čistý), jazyku „očistěného“ od novotvarů a cizích vlivů lexikálních, ale strukturou přece jen bližšího obecné mluvené řečtině, vzešlé přirozeným vývojem z obecného jazyka helénistické doby (*koiné glóssa*), jímž je například psán *Nový Zákon*. Jeho řešení však odsuzovali jak důslední archaisté, tak pozdější dimotikisté, přívrženci živého lidového jazyka (Jannis Psycharis).

Panajotis Kodrikas chtěl za základ společného řeckého jazyka, rozděleného tehdy ještě do řady novodobých dialektů, zvolit archaizující jazyk rozšířený ve fanariotském prostředí konstantinopolského patriarchátu. V dalším vývoji se pak jazyková otázka stala jáblkem politických svárů a dosáhla konečného řešení až vydáním jazykového zákona v roce 1976 a reformou pravopisu roku 1982.

Národnímu obrození sloužilo také divadlo, které se po renesančním krétském divadle objevuje v řecké kultuře (s výjimkou Jónských ostrovů) znovu až

Dlouhodobý pobyt ve Francii, kde studoval lékařství v Montpellieru, mu ukázal v ostřejším světle propast, která dělila Řecko od modernizujícího se evropského myšlení. Došel k přesvědčení, že podporou vzdělanosti národa urychlí jeho cestu ke svobodě. K touze po ní ho povzbuzoval i revoluční vývoj ve Francii, který jej podněcoval k psaní revolučních veršů ve stylu francouzské revoluční poezie (*Bojová píseň, Bojový hlas polnice*). V době vítězných Napoleonových tažení očekával osvobození Řecka francouzskými zbraněmi, nikoliv carským ruským vojskem, jak to činily dřívější generace, jež podle věsteb anonymního spisu *Agathangelos* (Dobrý posel), který za Kateřiny Veliké šířili na řecké půdě i ruští emisaři, očekávaly osvobození „plavými severany“ a zpívaly: „*Jen toto*

v 19. století, zvláště na scénách řeckých komunit v Jasech, Bukurešti a Oděse (od roku 1814). Tato dramata s oblibou zpracovávala antické náměty. Podobné tragédie psali Athanasios Christopoulos a Jakovakis Rizos Nerulos. Z kulturně historického hlediska je však z prací tohoto autora zajímavější jeho aristofanovsky laděná komedie *Korakistika* (Krákorání), která paroduje Koraisovu jazykovou reformu. Je příznačné, že některá nová slova, která autor zesměšňuje, se stala později součástí živého jazyka.

Dramatická literatura tehdejších řeckých autorů nemá literární hodnotu. Překlady cizích dramatických děl Goldoniho, Molièra, Goetha a Lessinga však ukazují, že v té době bylo řecké publikum už dobře obeznámeno s evropskou dramatickou literaturou. Překladaťelé se snažili svědomitě překonávat ještě nedostatečně vyvinutým literárním jazykem všechny překladaťelské problémy, na něž poukazují i v předmluvách k překladům. V nich také zdůvodňují volbu příslušného textu, např. překlad Molièrova *Lakomce* měl ukázat ošklivost lakoty a podnítit řecké mecenáše ke štědrosti. Překladaťelská činnost, nejen překlady literárních děl, ale i překlady učebnic, zvláště přírodních věd, měly v této době velký význam pro modernizaci řecké společnosti.

Tak jako Korais zosobňuje vzdělaneckou stránku řeckého osvícenství (*diafothismos*), symbolizuje Rigas jeho stránku revoluční. Pocházel z thesálského města Velestino (starověké Ferrai). Už v mládí musel uprchnout ze svého rodiště, protože v hádce zabil jakéhosi Turka. Nějaký čas ztrávil mezi klefty a také na Athosu. Odtud odešel do Istanbulu a působil jako učitel ve fanariotských rodinách. Později se stal tajemníkem v rodině Ypsilantisů. V letech 1789–1790 byl tajemníkem tehdejšího valašského knížete a po jeho smrti odešel do Vídně, do služeb barona Langenfelda. Zde začal být literárně činný překlady francouzských milostných povídek (*Rétif de la Bretonne*) a Barthelémyho *Cesty mladého Anacharsise*. Mapu Řecka, kterou vydal na dvanácti velkých listech, ozdobil portréty antických vládařů a vyznačil na ní slavná bojiště starých Řeků. Některé jeho básně byly zpívány na melodie francouzských revolučních písní, nejslavnější jsou básně *Vlastenecký hymnus* a *Thurios* (Bojový pochod), jakási řecká Marseillaisa, která ostatně v té době byla rovněž anonymními autory několikrát přeložena do řečtiny. Jako jakousi ústavu pro národy Balkánu, Malé Asie a valašských knížectví přeložil a upravil francouzskou *Deklaraci lidských a občanských práv* z roku 1789. Suverénním lidem Rigasem navrhované republiky měli být Řekové, Albánci, Valaši, Arméni a Turci bez ohledu na

Rigas Ferreos Velestinlis na kresbě Panajotise Zografa

jazyk a náboženství. Tato utopická představa vzbudila podezření na rakouské i turecké straně. Roku 1797 byl Rigas zadržen rakouskou policií v Terstu, před vídeňským soudem byl obžalován z revolučního spiknutí proti zákonné moci, vydán Turecku a roku 1798 popraven uškrčením v bělehradské pevnosti. V Rigasových představách se spojily dvě větve řecké tradice – antická a univerzalistická byzantská – s demokratickými ideály francouzské revoluce.

Pro literární produkci na území ovládaném Osmany je třeba brát v úvahu, že kulturní vývoj se zde přibrzdil (zejména po prvních sto padesát let), a proto zde byl okruh možných autorů i konzumentů literárních děl velmi úzký, podařilo se však udržet kontinuitu vlastního písemnictví. V celkovém vývoji řeckého prostoru sehrála významnou úlohu Kréta a Jónské ostrovy, odkud v dalším vývoji vzešly první výhonky novodobé řecké poezie, inspirované zpočátku i italskou poezií.

Počátky novodobé řecké literatury

Novodobý řecký stát se rodí v období romantismu. Ideálem se stal lord Byron, hrdina od Mesolongi, byť nepadl jako bojovník, ale zemřel při epidemii tyfu. Sdílel však v osvobozeném městě osud Řeků, kteří v něm ctili básníka-revolucionáře.

Nový stát i jeho kultura hledaly vlastní identitu. Podněcovala je k tomu i takzvaná Fallmerayerova teorie, již německý historik Jacob Philipp Fallmerayer vyslovil v knize o dějinách středověkého Peloponésu (1830), totiž že novodobí Řekové nejsou potomky slavných Řeků antické doby, ale pořečtělí Albánci a Slované, kteří v 6. století pronikli až na Peloponés. Snad byl tento názor i reakcí zklamaných evropských filhelénů, zvláště německých profesorů, kteří v balkánském Řecku nenašli svou idealizovanou klasickou antiku moudrých filozofů a bílých chrámů. Evropští cestovatelé, kteří sem přicházeli (z Čechů později Jan Neruda a Vítězslav Hálek), nesrovnávali Řeky, s nimiž se setkávali, s prostým venkovským lidem své vlasti, ale právě s oněmi antickými filozofy. Tím hůře Řekko z tohoto srovnání vycházelo.

V 18. století vystoupil Johann Gottfried Herder se svými teoriemi, zdůrazňujícími hodnotu a význam všech původních národních kultur a lidové tvorby (spis *Hlasy národů v písních*). Tento střet klasicismu a romantismu aktualizoval řeckou otázku, zda má nové Řekko hledat své kořeny v klasické antice, nebo vycházet z lidové tradice, která přetrvala i v době osmanské nadvlády, a z křesťanských tradic (na rozdíl od antických-pohanských), navazujících na Byzanc. Řešení tohoto problému komplikovala i skutečnost, že některé oblasti, které se nyní spojily v novém státě, byly po staletí součástí různých kulturních okruhů – italského a osmanského. K významným řeckým kulturním centřům stále ještě patřila Smyrna, Istanbul i egyptská Alexandrie. Řekové tedy stáli před otázkou – je symbolem Řecka Parthenón nebo konstantinopolská Agia Sofia? Reakcí na tyto rozpory se stala snaha o sjednocení – *enosis*. S tímto výrazem se v novodobém řeckém vývoji opakovaně setkáváme.

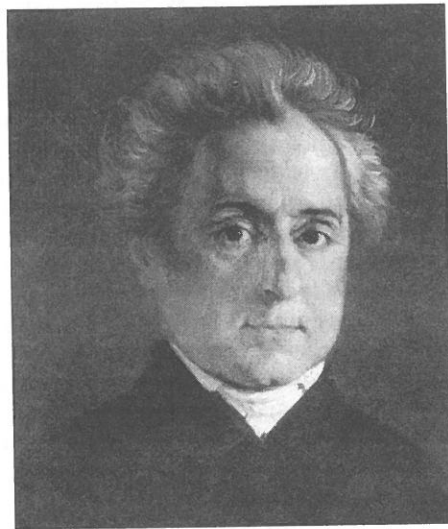
Jedním z dílčích problémů tohoto komplexu nejasností zůstávala nadále jazyková otázka. Bylo zapotřebí najít jednotný jazyk, který se v roztržitém řeckém prostoru bez sjednocující školské výchovy nemohl vytvořit. Obrazem této

situace se stala komedie Dimitria Chatziaslanise-Vyzantia *Babylonská věž*, která karikovala poměry panující v Naupliu v době osvobozovacích bojů prostřednictvím nedorozumění, vyvolaných velkým množstvím řeckých dialektů.

Archaistům nestačila Koraisova kathareusa. Roku 1853 prohlašoval Panajotis Sutsos: „*Jazyk starých Řeků a nás, mladších Řeků, bude jeden a týž, jejich literatura a naše literatura budou jednou literaturou.*“ Takové představy mohly být jistě vyvolávány i názory evropských vzdělanců, kteří přijížděli do Řecka v době, kdy klasické vzdělání v Evropě kvetlo. Praktičtí Řekové se ovšem raději učili moderním jazykům, které jim otvíraly cestu k evropské vzdělanosti, zatímco archaisté přijali stanovisko evropských filhelénů. Po čtvrt století pak byly v letech 1851–1877 pořádány univerzitní básnické soutěže, chápané jako kontinuita antických dramatických soutěží. Vítězili v nich básníci, kteří skládali své verše archaickým jazykem. Vedle jednotného jazyka bylo zapotřebí i sjednocující národní ideje. Jako odpověď Fallmerayerovi se jí stala myšlenka o kontinuitě řeckého národa, kultury i jazyka. Roku 1834 byl vydán zákon o základní školní výchově, který nařizoval užívání archaického jazyka při školní výuce. Téměř veškeré výchovné úsilí bylo nutno věnovat jeho zvládnutí. Tímto jazykem byly rovněž psány veškeré oficiální dokumenty této doby.

Rok 1821 vytvořil nové podmínky pro vývoj řecké literatury, přičemž si dřívější tradice, z nichž vycházelo to či ono kulturní centrum, uchovaly značný význam. Bylo proto zcela přirozené, že první podněty nového vývoje přicházely z jónského Sedmiostroví.

Za zakladatele novořecké poezie lze považovat Dionysia Solomose. Jeho italský otec byl zakyntským hrabětem, ale uznal svého nemanželského potomka za zákonného dědice a již v deseti letech jej poslal na studia do Itálie. V dětství však stačila Solomosova matka, řecká služebná v rodině jeho otce, seznámit syna s řeckými lidovými písněmi a pohádkami. Když se Solomos ve dvaceti letech vrátil ze studií na rodný ostrov, zajímal se i nadále o folklorní tradice a živý řecký jazyk. Své první verše psal sice ještě italsky, ale řecký osvobozovací boj jej inspiroval k řecké literární tvorbě. Na jaře roku 1823 napsal Solomos *Hymnus na svobodu*, jehož první sloky byly zhudebněny Nikolaosem Mantzarem a staly se řeckou národní hymnou. Spojením motivu boje proti Turkům s motivem bitvy Řeků proti Peršanům u Thermopyl uvedl Solomos do své poezie i myšlenku kontinuity řeckého národa a jeho historie od starověku do nové doby. Vnesl do ní též ideu vyšších mravních hodnot, které boji za národní svobodu propůjčovaly téměř náboženský ráz. Podobné myšlenky vyslovil Solomos v básni *Na smrt lorda Byrona*. Pád obléhané-

Dionysios Solomos

ho města Mesolongi jej inspiroval k básnické skladbě *Svobodní obléhaní*, z níž známe tři nedokončené verze. Byronovy verše měl před očima, když psal báseň *Lambros*, jejímž hrdinou se stal rozpolcený, romantický, vášněmi zmítaný člověk, dopouštějící se zla, který je však zároveň statečným bojovníkem za řeckou svobodu. Přestože Solomos stojí na samém počátku novodobé řecké poezie, patří zároveň k jejím vrcholným představitelům.

Do sporů o jazyk zasáhl Solomos *Dialogem mezi básníkem, jeho přítelem a učencem*, dialogem, který kritizoval Koraisův kathareusianismos i krajní archaismus a obohacoval tehdejší živý jazyk lidu. Podle Solomose se jazyk měli učit básníci od lidu, nikoliv lid od spisovatelů, protože tento jazyk je přirozeným vývojovým stadiem řečtiny. Solomos tak významně zasáhl do všech problémů, které doba stavěla před řeckou kulturu.

Solomosovo dílo se stalo inspirací pro básníky tzv. *sedmiostrovní školy*. Určitou výjimkou v ní představoval jen klasicista Andreas Kalvos, autor dvaceti ód, který pocházel rovněž ze Zakynthu a jemuž se též dostalo italské výchovy. Kalvos však odmítal inspiraci lidovou slovesností a obrátil se k archaickému jazyku i verši. Své ódy psal v letech povstání, naplnil je bojovým romantismem a přes svůj klasicismus se stal básníkem řecké revoluce. Kalvos věřil, že novodobí Řekové jsou hodni svých starověkých předků, hlásil se k etickému ideálu starověké řecké *areté*, vlastnosti, která v sobě spojovala všechny lidské ctnosti a podle Kalvose i touhu po svobodě. Klasická forma se v jeho poezii snoubila s romantickými dobovými myšlenkami.

Solomos i Kalvos sledovali různými prostředky stejné cíle. Solomos viděl v lidovém jazyce přirozenou etapu vývoje staré řečtiny k její nové podobě, Kalvos chtěl kontinuitu dokázat oživením starých vzorů. Romantický ideál svobody byl společný oběma.

Vedle jazyka mohlo kontinuitu národního vývoje dokazovat i porovnání lidových zvyků a pohádek se zvyky a mýty starých Řeků. Proto se v Řecku stala důležitým oborem folkloristika (řecky *laografia*), jejímž zakladatelem je Nikolaos G. Politis. Úvahy o souvislosti novořeckého folklóru se starověkem nebyly zcela nové. Podobné myšlenky nacházíme i u cestovatelů, kteří navštěvovali Řecko ještě za doby osmanské nadvlády. Nyní se však těmto otázkám začala věnovat systematická pozornost: Zkoumaly se lidové zvyky, sbíraly se písně, pohádky a přísloví. V souvislosti s herderovským romantismem se této práci věnovali i evropští badatelé (Claude Fauriel, Arnold Passow), novořecké písně překládal i klasicista Johann Wolfgang Goethe a u nás Václav Bolemír Nebeský. V úvodu k jeho překladu čteme: „*Tyto písně dostávají tím zvláštního půvabu, že vyrostly jako z rozvalin čarovného světa helénského. Duch jeho žije ve vzdělanosti naší... a vrátil se zase nazpět k svému rodišti, jež tak dlouho byl opustil. Když všechen vyšší duchovní život tu vyhuben byl, vyrážely tyto písně jako mlází na důkaz, že v něm ještě života, ze starého kořání. A mnohé z nich jsou zajisté pravé prvosenky, zvěstující dlouho napřed příchod jara národní svobody a samostatnosti Novořeků.*“

Novohumanistické myšlenky zde byly spojeny s romantickým vztahem k národu a k jeho umělecké tvorbě. Dodejme, že tři z těchto písní v Nebeského překladu zhudebnil Antonín Dvořák.

V Řecku spojil Spyros Zambelios folkloristická studia se studiem řeckých, a zvláště byzantských dějin, které vyplňovaly mezeru mezi antikou a novou do-

bou. V oblasti historických studií byl nejhrolivějším zastáncem myšlenky kontinuity řeckých dějin Konstantinos Paparrigopoulos, autor pětisvazkových *Dějin Řecka*. Po nástupu bavorské dynastie byly archaizující klasicismus a přehnaný kult antických předků (*progonolatria, progonoplaxia*) podporovány i bavorským novoklasicismem a *filhelénismem*.

Povstání let 1821–1828 skončilo, ale ne všichni účastníci posuzovali jeho průběh a jednání různých osobností stejným způsobem. Proto se začala rozšiřovat memoárová literatura, autory pamětí byli Neofytos Vamvas, Nikolaos Dragumis i Alexandros Rizos Rhangavis, jehož čtyřsvazkové paměti popisují fanariotskou společnost a její způsob života. Nejznámější jsou dvousvazkové *Paměti* Ioannise Makryjannise. Autor – velitel v osvobozovacích bojích – byl negramotný a psát se prý naučil až v době, kdy došel k rozhodnutí sepsat své vzpomínky. Jeho líčení, psané živým jazykem, je plné názorných dialogů a zachovává si plastičnost a živost autentického prožitku. V jednom ze svých esejů později Makryjannisovo dílo vysoce ocenil Jorgos Seferis. Georgios Tertsetis vydal Kolkotronisovy vzpomínky podle diktátu jejich autora a později byly různými editory vydávány i paměti dalších významných účastníků povstání (Markos Botsaris, Karaiskakis). Vznik těchto děl odpovídal řecké tradici, přičítající velký význam zachycování historických událostí na základě očitého svědectví. Roku 1837 byla založena *Národní Kapodistrijsova athénská univerzita* (Ethniko ke Kapodistriako panepistimio Athinon), nesoucí jméno první hlavy novořeckého státu. Tak byly vytvořeny i základní podmínky pro vážnější badatelskou práci.

Řecký romantismus

Nástupem Oty I. na řecký trůn roku 1833 byla v Řecku nastolena absolutní monarchie v duchu zásad Svaté aliance. Existence malého státu byla plně v rukou velmocí, které sledovaly vlastní politické cíle. V literatuře se zásluhou fanariotů nejsilněji prosazoval francouzský vliv. Dohasínající klasicismus byl vystřídán romantismem, jehož charakteristickými znaky byly historismus, touha po svobodě jednotlivce, obdiv k folklorní slovesnosti, melancholické životní pocity a motiv smrti. Romantismus našel v Řecku přípravu živnou půdu, protože i řecké lidové písně obsahovaly motivy romantické poezie – lásku ke svobodě a nezávislosti v kleftských písních, motiv smrti v *charondikách*, písních o nevyhnutelnosti smrti, a v *mirolojích*, žalozpěvech nad zemřelými. Romantický historismus podporoval národní sebeuvědomování návratem ke ztracené slavné minulosti Řecka.

Romantické prvky pronikly i do fanariotské poezie, která se také snažila navazovat na lidové tradice. Báseň *Kleft* Alexandra Rizose Rhangavise byla dokonce zhudebněna a dodnes je známa jako vojenský pochod. Na prózu měl největší vliv historický román Waltera Scotta. V jeho duchu napsal Rhangavis historický román *Pán Moreje* (1850). Pro Alexandra Sutsose se stala vzorem Bérangerova revoluční poezie, která spojovala tradici lidové písně s politickou aktualitou (*Na smrt Kapodistrijsovu, List králi Otovi*). V tisku nahrazovaly jeho verše politické eseje. Jeho bratr Panajotis Sutsos se stal autorem romantické básně *Poutník*. Hrdina v ní dává přednost lásce k vlasti a plnění vlasteneckých povinností před láskou k milence. Tito fanarioté působili ještě v Istanbulu, jed-

ním z posledních z této skupiny byl Ilias Tantalidis. Později se centrum řecké kultury přeneslo do Athén.

Určitou výjimkou zůstávalo po nějaký čas jónské Sedmiostroví. Zde působila Jónská akademie, která dávala možnost samostatného vývoje intelektuálního života. Vzorem básníkům takzvané Sedmiostrovní školy zůstával Solomos a italská poezie ve formě verše i strof. V obsahu převládaly erotické prvky a oslava přírody. Na rozdíl od fanariotů tvořili tito básníci lidovým jazykem, např. Antios Matesis, Julios Typaldos a Jakovos Polylas. Některé básně těchto autorů byly zhudebněny. Písňové zhudebnění básní se v Řecku ostatně udrželo dodnes.

V této době již přicházela většina fanariotů do Athén, nového centra řeckého státu, a položila tu základ *athénské romantické školy*. Hlavním motivem jejich děl se stalo vlastenectví, ve výchově k patriotismu spatřovalo svůj hlavní úkol. Zpočátku byl ještě jejich vzorem Byron, později Béranger, Lamartine a Victor Hugo. K básníkům tohoto směru patří Theodoros Orfanidis a Dimosthenis Valavanis. Ioannis Karasutsas se od subjektivních romantiků lišil sklonem k impresionismu; citlivě vnímal motivy barev, vůní a světla. Svůj život zakončil sebevraždou, jevem, který se v další generaci objevuje v biografiích řady řeckých básníků. Posledním z typických romantiků byl Achilleas Paraschos. Na rozdíl od fanariotských romantiků obdivoval lidový jazyk a snažil se napodobovat klefťské písně. Nedostatkem athénské romantické školy byla chudoba motivů, jejich básně se opakovaně vracely k základním motivům romantické poezie – k nemoci, hrobům a smrti.

V polovině 19. století docházelo k živějším kulturním stykům Athén s Jónskými ostrovy, obchodní cesty na západ vedly převážně přes Patras na ostrov Zakyntos. Mnozí Řekové z ostrovů působili alespoň dočasně v Athénách. Tyto okolnosti umožnily přímé kontakty sedmiostrovního směru s athénským romantismem. Začala vycházet literární periodika (*Euterpi*, *Pandora*), do nichž přispívali představitelé obou směrů. Předními představiteli tohoto kulturního splynutí byli Georgios Tertsetis, který sahal k historickým námětům (*Svatba Alexandra Velikého*, *Korinna a Pindaros*), Georgios Zalokostas, jenž navazoval na lidovou píseň, podobně jako Aristotelis Valaoritis (*Paní Frosyni*, *Athanasios Diakos*), který už psal výhradně lidovým jazykem. Inspirací Gerasima Markorase v básni *Přísaha* bylo protiturecké povstání na Krétě v roce 1866, kdy povstalci sami zapálili klášter Arkadi, aby znemožnili Turkům jeho dobytí a aby neupadli do jejich zajetí. Autor tu vyzdvihl povinnost muže obětovat život za vlast.

Návrat k próze

Hlavním literárním prostředkem athénské romantismu byl verš. Navazoval na dlouhou písňovou lidovou tradici a nacházel podněty u italských a francouzských vzorů. Próza následovala za veršem opožděně a obtížněji hledala svůj výraz. Zpočátku nahrazovaly originální díla překlady – oblíbeny byly romantické historické romány Waltera Scotta, Alexandra Dumase a podobně jako v jiných evropských literaturách Goethův *Werther*. Později nacházely původní historické romány látku v období osvobozených bojů, bohatý pramen pro románovou fikci představovaly paměti a vzpomínky účastníků řecké revoluce. Tyto historické romány měly přispívat k národnímu sebevědomování,

autoři však psali prózu vesměs kathareusou a jejich díla se tak mohla stát jen četbou vzdělanců.

Stefanos Xenos přistupoval k literární tvorbě po důkladném studiu historických pramenů. V některých jeho knihách (*Hrdinka řecké revoluce*, *Đábel v Tuřecku*) se objevily i autobiografické rysy. Ze současnosti, tj. z doby vlády Oty I., čerpal román Pavlose Kalligase *Thanos Vlekas*, který bývá interpretován jako první společenský román řecké literatury. Reálné problémy období bavorské vlády se tu proplétají s legendárními motivy. Osvobozovací boje inspirovaly Konstantina Ramfose v románech *Katsandonis* a *Poslední dny Ali paši*. Ramfos se snažil zvýšit čtivost svých románů tím, že nechával hrdiny v dialogích používat lidový jazyk, kdežto narativní partie zůstávaly v kathareuse.

Proti módě těchto historických románů se postavil Emmanuil Roidis satirickým románem *Papežka Jana* (do češtiny byl tento román přeložen již v roce 1911, snad kvůli svému antiklerikálnímu zaměření), za který byl vyobcován z řecké církve. Podtitulem *Historická studie* a poznámkami k úvodní kapitole se snažil dát dílu, jehož námětem byla středověká legenda o ženě na papežském stolci, vědecký ráz.

Za symbolickou hranici, jíž končí období záliby v historickém románu, lze považovat rok 1879, kdy vyšla novela *Lukis Laras* Dimitria Vikelase. S podtitulem *Román z bojův řeckých za svobodu* získalo toto dílo český překlad již v roce 1890. Touto novelou, která stojí na pomezí mezi romantickou historiografií a realistickou prózou, začala nová etapa řecké prozaické tvorby. Vstoupily do ní realisticky popisné prvky, ale rovněž úsilí o vystižení psychologie jednajících postav. Tato změna zároveň odrážela proměny politické situace, kdy došlo alespoň na čas ke stabilizaci poměrů. Úloha spisovatele v politickém a veřejném životě klesala, patetický a heroický romantismus už nenacházel ohlas u čtenářů. Ti chtěli v literárním díle nacházet obraz každodenního života a hrdiny, s nimiž by se mohli identifikovat.

V druhé polovině 19. století vznikly nové literární časopisy a literární společnosti (např. *Parnassos*), zejména však byly vyhlašovány univerzitní básnické soutěže (1850–1877), v jejichž porotách zasedali profesori Athénské univerzity. Tyto soutěže po čtvrt století zůstávaly výrazem spojení poezie s národním sebevědomováním. Podle soudobé zprávy byly v den jejich konání athénské kavárny i obchody prázdné, náměstí se zaplnila diskutujícími lidmi, kteří s napětím očekávali výrok poroty. Ověněného vítěze pak doprovázel městem triumfální průvod. Zpočátku byly cenou odměňovány jen verše psané kathareusou, až roku 1873 získala poprvé cenu sbírka napsaná lidovým jazykem. Porota však od počátku vedla autory k hledání inspirace ve skutečném, zvláště venkovském životě. Zdá se, že tyto soutěže měly větší význam pro rozvoj řecké literární kritiky než pro vývoj vlastní poezie.

Nová athénská škola

Obrat v pojmání krásné literatury a její funkce ve společnosti přinesl liberálně satirický časopis *Rabagas*, který začal vycházet v roce 1878 (vycházel do roku 1889). Název si vydavatelé Kleanthis Triandafyllos a Vlasis Gavriilidis vypůjčili z názvu satirické divadelní hry francouzského dramatika Sardoua, u něhož Ra-

Jannis Psycharis

tožnil boj za jazyk srozumitelný lidovým vrstvám s bojem za svobodu národa – za jeho osvobození z duchovní zaostalosti. V době Psycharisova vystoupení už dimotikismus zvítězil v oblasti poezie, Psycharisovým přínosem bylo prosazování živého lidového jazyka i v próze, přičemž považoval román za nejdůležitější literární žánr. Sám byl autorem několika románů. Jeho *Jannirisův sen* je idealizovanou autobiografií (podle Kostise Palamase je to „román řecké duše“), ale i hrdinům ostatních románů dává své vlastní rysy. Psycharis žil v cizině odtržen od domácího vývoje a jeho jazyk proto nesledoval současný vývoj, neodpovídal obecnému jazyku tehdejší kultivované řecké společnosti a nemohl se tudíž stát ani uhlazeným literárním jazykem. Proto dimotikismus v Psycharisově době v oblasti prózy neztvrdil.

Rozvoj folkloristiky a zájem o tento obor, který vzbudil Nikolaos Politis knihou *Studie o životě novodobých Řeků*, přivedl nejen poezii, ale i prózu k tématům z lidového života. V oblasti prózy se nyní hlavním útvarem stávala žánrová povídka (*ithografiko diigima*; doslova „mravoličná povídka“). Do řecké literatury ji po Vikelasovi znovu uvedl Georgios Vizyinos. Nešlo však jen o literární útvar menšího rozsahu, ale o krátkou prózu soustředěnou na jednoho hrdinu. Autora nyní zajímalo i hrdinovo nitro, psychologické rysy jeho postavy a její vývoj. Vizyinos čerpal náměty z vlastních vzpomínek na život v thráckém rodišti (*Hřích mé matky, Následky starého příběhu*), mezilidské vztahy v thrácké vsi líčí nestanně, bez ohledu na národní nebo náboženská hlediska (*Moskov Selim*).

Povídky vycházely nejčastěji v literární revui *Estia*, která roku 1883 vyhlásila soutěž o nejlepší povídku na námět ze života venkovského lidu nebo z řeckých dějin. Žánrové povídky psali Dimitrios Vikelas, Georgios Drosinis (*Listy z ven-*

bagas představoval typ člověka bez morálních zásad. Revue *Rabagas* podporovala protimonarchické tendence a stavěla se proti konzervativní mentalitě. Pobouření vzbudil překlad Zolovy *Nany* od Ioanisse Kamburoglua, který tu začal vycházet na pokračování, jeho uveřejnění však muselo být zastaveno, protože tehdejší řecká společnost ještě nebyla zralá pro přejímání literárního naturalismu. Svým jazykovým liberalismem však tento překlad měl značný vliv na nastupující generaci prozaiků.

Nedořešená jazyková otázka vyvolávala i v druhé polovině 19. století žhavé diskuse protichůdných stran. Významné místo v této diskusi zaujal Jannis Psycharis. Pocházel z ostrova Chios, ale už v dětství se dostal do Francie. Jeho kniha *Moje cesta* z roku 1888, popis smyšlené cesty do Istanbulu a Řecka, se stávala novým mezníkem v jazykovém sporu. Psycharis zto-

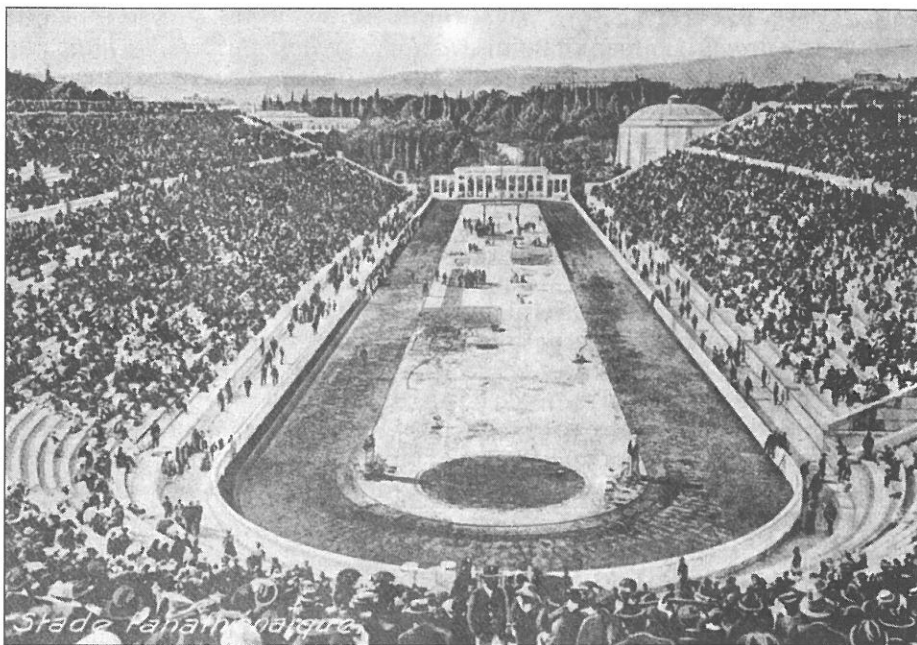
kova, *Povídky z venkova a z města, Tři dny na ostrově Tinos*), Argyris Eftaliotis (*Povídky z ostrovů*), Emmanuil Roidis (*Jabloň, Psychologie syrského manžela*) a především Alexandros Papadiamandis, jehož příběhy se odehrávají na ostrově Skiathos. Papadiamandis byl typem téměř byzantským (pocházel z kněžské rodiny) a vysloužil si přezdívku „světec řecké literatury“. Hrdiny jeho románů i povídek se stávali řečtí venkované – rybáři, řemeslníci, kramáři, venkovští kněží. Některé příběhy byly přímo inspirovány lidovou písní (*Christos Milionis*). Nejznámější z jeho povídek je *Vražedkyně*.

Papadiamandisem, který byl ve své době velmi oblíbeným autorem, vyvrcholil vývoj žánrové povídky. Mezníkem, který určil další vývoj až do 40. let 20. století, se stala osoba Kostise Palamase, ústřední postavy *nové athénské školy*. Z jeho současníků však čerpal z písňového folkloru ještě Kostas Krystallis (*Venkovské písně, Písně vesnice a salaše*), který oslavoval zvláště pastýřský život na řeckých horách a vplétal do svých básní celé původní verše z lidových písní. Ve verších Georgia Drosinise se však již objevil odvrát od romantismu k parnasismu. K němu se hlásila první básníková sbírka *Pavučiny*, stejně jako následující *Stalaktity*, v níž se znovu objevují antické motivy, po vzoru parnasistů zvláště z řecké mytologie.

Ideologické klima na přelomu 19. a 20. století

Přestože řecký stát v této době existoval již déle než půl století, neuhasínal spor o hledání řecké identity a poměr k antice („malé Řecko“) a k Byzanci (veliká univerzální říše). Konstantinos Paparrigopoulos v těchto letech dokončil *Dějiny řeckého národa* a rozšířil své úvahy o Velké myšlence pojednáním o termínu *Ellinismos*. Roku 1881 uveřejnil studii o historii pojmů *Ellines* (Řekové), řecký národ, *Ellinismos* (všichni Řekové, řečtí). V 19. století totiž německý historik Johann Gustav Droysen zavedl tento termín pro období řeckých dějin od výbojů Alexandra Velikého až do obsazení Egypta Římany v roce 30 př. Kr., kdy se řecký živel rozšířil daleko na východ jako vládnoucí vrstva. Rozšíření „ellinismu“ na východ bylo pro Paparrigopula argumentem, že řecký národ není omezen jen na úzkou oblast tehdejšího svobodného řeckého státu, tj. klasického antického Řecka.

Následná diskuse se pak dotýkala i vztahu pojmu „ellinismos“ k výrazu „christianismos“ vzhledem k tomu, že na východě byla šířitelkou křesťanství ortodoxní řecká církev a že za osmanské nadvlády termín „křesťané“ (v protikladu k muslimům) překrýval etnické rozdíly. V roce 1870 však byla jednota balkánských křesťanů narušena odtržením Bulharů, kteří se vytvořením exarchátu odpoutali od konstantinopolského patriarchátu, což v Řecku vyvolalo protislovanské nálady. V těchto diskusích se objevovaly i výtky vůči církvi, že souběžně s šířením křesťanství dostatečnou měrou nezajistila helenizaci těchto národů. Celá diskuse zůstává především dokladem rostoucího národního sebevědomí a řeckého nacionalismu. Toto sebevědomí vzrostlo roku 1881 připojením Thesálie a oblasti Arta, kde předtím probíhala četná protiturecká povstání. Ve veřejnosti i v tisku narůstala bojovná nálada a volání po válce proti Turecku a po osvobození zbylých oblastí, obydlených řeckým obyvatelstvem. Historické koncepce Velké myšlenky a široce pojatého „ellinismu“ tyto tendence podporovaly.

Olympijský stadion

Řecké národní sebevědomí posílily i první *novodobé olympijské hry*, které se konaly roku 1896 v Athénách a při nichž v maratónském běhu zvítězil Řek Spyros Luis. Byli to zase především „Evropané“, kteří svým přístupem k této události posílili u Řeků pocit sounáležitosti s jejich starověkými předky.

Pouhý rok po této události však následovala katastrofická porážka v řecko-turecké válce roku 1897, která Řecko těžce zasáhla jak po hospodářské, tak také po morální stránce. Bylo nutno, aby země procitla ze svých snů a aby pohlédla tváří v tvář tvrdé skutečnosti. Napětí ve společnosti dokládají občasné výbuchy, reagující často iracionálně na podněty, které nezasvěcenému pozorovateli připadají bezdůvodné, např. tzv. *Evangeliaka* – pouliční bouře a demonstrace roku 1901 proti překladu evangelií Alexandrem Pallisem do lidového jazyka. Tyto události vyústily v odstoupení ministerského předsedy i metropolitů a měly za následek také ztráty na životech, ačkoliv se nejednalo o první překlad tohoto druhu.

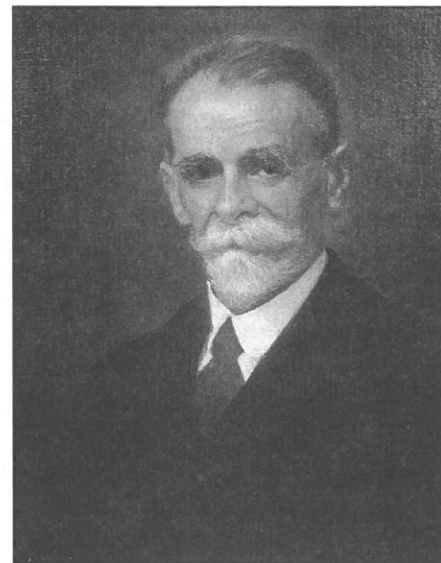
Výrazem traumatizace řecké společnosti se staly i mesianistické myšlenky Emmanuila Chairetise publikované roku 1905 a spojující národ s jeho geografickým prostředím: „*Pocházíme z nejslavnějšího plemene země... Jen božská prozřetelnost mohla dát zrod takovému národu, který se proslavil ve starověku, osvětlil lidstvo a přestože byl vystaven tolika pohromám, probudil se po tolika staletích znovu k životu, máje v sobě ducha starověku a jsa pln úsilí o opětné dosažení dávné velikosti a slávy.*“

Literární generace 80. let 19. století

Jakýmsi národním bardem celého tohoto období a nositelem jeho myšlenek v řecké poezii se stal Kostis Palamas. Ve své tvorbě spojil všechny dosavadní proudy a během dlouhé básnické aktivity reagoval jak na historické osudy svého národa, tak na nové směry evropské poezie. Už ve své první sbírce *Písně mé vlasti* se snažil spojit tradice jónské ostrovní školy se školou athénskou – sjednotit folklórní kořeny s historickou tradicí sahající přes Byzanc do antiky, přičemž na něj působil i francouzský parnasismus.

Názvem další sbírky (*Oči mé duše*) se přihlásil k dědictví Dionysia Solomose, jehož verš tímto názvem cituje. V té době již stál pod vlivem evropského symbolismu a volného verše. Roku 1895 složil Palamas text oficiální hymny pro první novodobé olympijské hry, který zhudebnil Spyridon Samaras. I dnes se touto hymnou zahajují olympijské hry. Traumaticky zapůsobila na Palamase porážka v řecko-turecké válce roku 1897, s níž do jeho poezie vstoupil silný národní tón. Politické a ideologické klima následujícího období jej inspirovalo ke dvěma nejvýznamnějším skladbám, k *Dvanácti zpěvům cikána* (1907) a k *Císařově flétně* (1910). V první z obou sbírek je cikán bořitelem staré a budovatelem nové společnosti, ale zároveň představitelem Řeka, procházejícího staletími svých dějin. Autor do této skladby zahrnul celé řecké kulturní dědictví. Epická skladba *Císařova flétna* sahá k byzantskému námětu, plodnému pro vyjádření Velké myšlenky. Autora rovněž inspiroval rodící se evropský vědecký zájem o Byzanc, zvláště Schlumbergerova kniha o makedonské dynastii *L'épopée byzantine*. Hrdinou Palamasovy básnické skladby je císař Basileios Bulharobijce (v té době se na obzoru rýsoval nový balkánský konflikt – boj o Makedonii). I po velké řadě následujících sbírek reagoval Palamas roku 1925 sbírkou *Vlci* na nové národní téma – na maloasijskou porážku. Palamas byl chápán jako národní básník, proto se jeho pohřeb roku 1943, v období německé okupace stal národní manifestací proti nepříteli. (Výrazem kontinuity řeckého vývoje byla rovněž skutečnost, že účastníci pohřbu zpívali jako výraz národních nadějí národní hymnu, tj. Solomosův *Hymnus na svobodu*, jednu z prvních velkých básnických skladeb novořecké poezie, a zhudebněnou báseň tehdejšího básníka, pozdějšího nositele Nobelovy ceny Jorgose Seferise *Jednou zas rozkvetou mandloně*.)

Z autorů, kteří vstoupili do poezie po Palamasově prvním vystoupení je třeba uvést Konstantina Chatzopula, vydavatele revue *Techni*, do níž přispívali Palamas, Eftaliotis, Kambysis a jiní. Časopis věnoval značnou pozornost

Kostis Palamas

i evropským literaturám, nejen románským, jak tomu bylo doposud, ale také ruské literatuře a literaturám germánským. Chatzopoulos sám studoval v Německu, hlásil se k socialistickým myšlenkám, s nimiž se zde seznámil, v literatuře pak k realismu, ale též k symbolismu (v povídce *Podzim* a ve svých pozdějších básnických sbírkách) s volným, paratatickým řazením obrazů a myšlenek.

Parnasismus a symbolismus působily i na několik dalších básníků tohoto období, které přesahuje již do prvního desetiletí 20. století (Lambros Porfyras, Miltiadis Malakasis, Napoleon Lapathiotis). V poezii těchto básníků převládala abstrakce, prchavé dojmy, vše konkrétní se měnilo v symbol. Koncem 19. století publikovali ještě někteří poslední zástupci sedmiostrovní školy: Gerasimos Markoras a Lorentzos Mavilis z Kerkyry, jenž padl v Epiru jako dobrovolník v první balkánské válce. Grigorios Xenopoulos ve zprávě o jeho smrti tehdy napsal: „*Svou smrtí napsal nekrásnější báseň.*“

V této době začínal lidový jazyk pronikat i do prózy. Užívali jej zvláště autoři, kteří přišli do Athén z provincie. V průběhu své literární činnosti se k dimotikismu zcela přiklonil autor povídek Andreas Karkavitsas. Z jeho tvorby vynikly povídky z námořního prostředí (*Výprávění lodní přídě*) a povídka *Žebrák*, která patří mezi nejvýznamnější díla řeckého naturalismu. Do soudobých řeckých sporů o chápání řeckých dějin zasáhl povídkou *Archeolog* (1903), alegorií, v níž kladl vinu za nízký stupeň vývoje řecké společnosti přehnané úctě k antickým předkům: „*Tento Parthenón způsobil vyschnutí všech našich životadárných pramenů! Jak bych si přál nemít slavné předky!*“ Slavná minulost, která kdysi do Řecka přivolala pomoc filhelénů a byla jednou z hnacích sil národního sebeuvědomování, tu začínala být pocítována jako těžké břemeno, jako brzda dalšího vývoje.

Kolem roku 1900 lidový jazyk už zcela převládl v poezii a začal získávat půdu i v próze, přestože byl v roce 1911 do ústavy zařazen článek, že kathareusa je oficiálním státním jazykem.

Nejplodnějším prozaikem generace, která začala publikovat na přelomu století, byl Grigorios Xenopoulos, autor dvaceti románů, jimiž řecká próza vykonala velký skok od žánrové povídky k měšťanskému románu, popisujícímu tehdejší athénskou společnost. Vzorem byli Xenopulovi Zola, Balzac a Dickens. Dobová kritika cenila nejvýše trilogii *Bohatí a chudí*, *Pocitiví a nepocitiví*, *Šťastní a nešťastní*, věnovanou sociálním problémům.

V balkánských válkách získalo Řecko egejskou Makedonii, Epir, egejské ostrovy a Krétu, čímž se značně změnil ráz dříve nevelkého státu. Tyto úspěchy vyvolaly v řecké společnosti optimismus a novou vitalitu, připodobňovanou někdy k německému preromantickému hnutí *Sturm und Drang* poslední třetiny 18. století.

Snaze o rozšíření vzdělanosti širších vrstev bylo na překážku přetrvávání kathareusy jako vyučovacího jazyka od počátku školní docházky. Diskusi o tomto problému otevřel istanbulský lékař Fotis Fotiadis knihou *Jazyková otázka a reforma vzdělávacího procesu*. V té době vystudovali v Německu filozof Dimitrios Glinos, pedagog Alexandros Delmuzos a linguista Manolis Triandafyllidis, kteří po návratu do Řecka založili *Vzdělávací sdružení* (1910). Jeho činnost se zaměřila na reformu vzdělávacího systému. Delmuzos se snažil realizovat své záměry na Vyšší dívčí škole ve Volosu (1908–1911) a později na Učitelském ústavu Maraslio didaskalio v Athénách. Všude však při svých snahách

narážel na velké překážky. Triandafyllidis se stal autorem první školní gramatiky lidové řečtiny, v upravené podobě dosud používané na řeckých školách.

V próze prvního desetiletí 20. století se projevil silící nacionalismus. Jeho výrazem byla díla Iona Dragumise, jehož povídku *Krev mučedníků a hrdinů* inspirovaly boje o Makedonii. Podobným směrem se ubíralo dílo Pinelopi Deltašové, která románem pro mládež *Za dob Bulharobijce* (1911) vyjadřovala nálady rozšířené v době sporů o Makedonii, jež probíhaly formou guerillové války ještě před vypuknutím balkánského konfliktu.

Těmto tendencím nepodléhala díla autorů žijících převážně v cizině. Jedním z nich byl Konstantinos Christomanis, který ve Vídni prožíval ovzduší belle époque a fin de siècle. Vyučoval zde novořečtinu, a to dokonce i mladou císařovnu Alžbětu (Sisi), kterou pak doprovázel na jejích cestách. Svě vzpomínky zachytil v *Knize císařovny Alžběty*.

Mezi autory, kteří přistupovali k sociálním problémům své doby ze socialistického hlediska, patří vedle Chatzopula Konstantinos Theotokis. Ještě před balkánskými válkami napsal povídku *Čest a peníze*, později román *Otroci v poutech*. Jeho děj se odehrává na Kerkyře v období společenských proměn aristokratické i měšťanské vrstvy, v nichž o všem rozhodují peníze. Theotokis patří mezi autory, na něž nejvíce zapůsobil ruský román. Vliv Tolstého a Dostojevského je patrný na povídce *Odsouzený*, jejíž hrdina má rysy Dostojevského knížete Myškina.

Z básníků této doby je třeba připomenout ještě Jannise Gryparise, který vynikl jako autor sonetů s tvůrčím smyslem pro využití vzácných slov, novotvarů a využití lexikální zásoby řeckých památek středověké literatury, psaných lidovým jazykem. V jeho sbírkách *Skarabeové a terakoty* je patrný vliv parnasismu. Svěho tvůrčího přístupu k jazyku využil jako vynikající překladatel Aischyla. Jiným vynikajícím překladatelem byl Alexandros Pallis. Do dějin řecké literatury se zapsal svým překladem *Iliady*, kterou se snažil jazykem i formou verše (tradičním patnáctislabičným jambem) co nejvíce přiblížit folklorní písňové tvorbě. Překládal i Euripida, Shakespeara, Thúkydida a také Kanta, aby dokázal schopnost lidového jazyka vyjádřit složité filozofické myšlení. Poslední z významných básníků této generace je Miltiadis Malakasis, jehož skladby *Batarias* a *Takis Plumas* jsou vzpomínkami na mládí prožité v Mesolongi.

Divadlo

První divadelní představení ve svobodném Řecku se konalo na ostrovech. Počátkem roku 1822 hráli ochotníci na ostrově Tinos Sofokleova *Filoktéta*, ale již o tři roky později byly na téměř ostrově předvedeny tragédie s hrdinskými postavami z let osvobozovacích bojů (*Markos Botsaris*). Od roku 1827 se centrem divadelní aktivity stal ostrov Syros. Hrály se zde převážně hry, které bývaly v repertoáru divadel řeckých komunit v Oděse a v Bukurešti. Oblíbeny byly hry s historickými náměty z doby osvobozovacích bojů nebo ze slavných období antických dějin. V Athénách se hrálo první divadelní představení roku 1836. Nové, byzantské téma uvedl na scénu Ioannis Zambelios dramatem *Dobytí Konstantinopole* a jeho hra *Rigas Thesálský (Ferský)* pak už sahala do revoluční současnosti. První kamenné divadlo bylo v Athénách otevřeno roku 1840 a nazváno podle majitele Bukurasovým divadlem (Theatro Bukura).

Autorem řady romantických her s postavami z řeckých starověkých i byzantských dějin i z období povstání byl Alexandros Rizos Rhangavis. Jediným realistickým sociálním dramatem této doby se stala *Bazalka Antonia Matesise*, poprvé ji hrál ochotnický soubor na Zakynthu roku 1832. Historickým postavám v těchto hrách byla vkládána do úst dobová hesla (jak tomu v době obrození bylo ostatně i u nás). Např. Zambeliův *Konstantin Palaiologos*, poslední byzantský císař, který padl při obhajobě Konstantinopole proti Turkům, vyzýval před svou smrtí národ, aby zachovával svou víru a jazyk (v rukopise z roku 1818, tedy před povstáním, tato věta ještě chybí). V dramatu Panajotise Sutsose *Karaiskakis* hlásá jedna z postav ve scéně ze zasedání trizinského národního shromáždění, že „*Řecko navazuje na Nový Řím*“, tedy Velkou myšlenku o obnovení Řecka jako novodobé Byzance.

Hlavním komickým motivem dobových komedií se stávalo nedorozumění vznikající z rozdílnosti dialektů a z nedostatku jednotného jazyka – tímto způsobem byla zdůrazňována jeho nezbytnost. Zdá se však, že divadelní scéna dávala v této době přednost hojně překládanému Molièrovi před původní komedií, která by satirizovala a kritizovala nedostatky své doby a chyby současníků. Divák si zřejmě vyžadoval hry oslavující minulé nebo nedávné hrdinství Řeků.

V letech 1856–1866 se vytvářely podmínky pro vznik divadla s herci z povolání. Takové soubory zpočátku využívaly možnosti pohostinských představení v řeckých koloniích v Istanbulu, ve Smyrně, v Alexandrii a v jižním Rusku. Roku 1856 pojal Grigorios Kamburoglu úmysl založit Národní divadlo s trvalým řeckým souborem a s vlastní budovou. Roku 1857 vystoupil tento soubor s Schillerovým dramatem *Úklady a láska*, na programu pak bylo ještě několik dramát ze světové literatury, ale roku 1858 skončil tento předčasný pokus nezdarem.

V letech 1865–1895 dozrávala situace pro vznik původní řecké dramatické literatury. Prvním významným autorem se stal Dimitrios Vernardakis. Zpočátku plnil i on úkoly, které před dramatika stavěla oficiální ideologie – vychovávat z jeviště národ k patriotismu. Takovou „národní“ hrou bylo jeho romantické historické drama z období nadvlády Franků *Maria Doxapatrisová*. Později se Vernardakis od romantismu obrátil ke klasicismu a k antickým tématům (tragédie *Meropi*). V dramatu *Fausta* z doby Konstantina Velikého (1893) Vernardakis zdůraznil myšlenku, že Byzanc byla dějinami předurčena ke spojení antického a křesťanského humanismu. Autor se tu historicky snažil smířit oba ony protikladné dějinné kořeny, v nichž novodobý řecký stát hledal svou identitu.

V roce 1888 byla dokončena stavba většího kamenného divadla v Athénách (Dimotiko teatro – Městské divadlo). Už od poloviny šedesátých let 19. století věnovalo divadlo pozornost komedii. Její výhodou bylo, že v ní i vyhranění klasicisté připouštěli použití lidového jazyka. V té době obliby docházely zejména veselohry s písněmi – *komidyllion*, které se svými náměty stávaly jakousi paralelou poezie napodobující lidové písně a idealizující venkovský život. Autorem takových komidyllií byl Dimitrios Koromilas (*Marulino štěstí, Pastýřčin milý aj.*).

Podobně jako próza se i dramatická literatura postupně obracela k životu městské společnosti, drama získávalo realistické rysy a začalo přihlížet k psychologii postav z různého prostředí, jak ukazují dramata Grigoria Xenopulose.

V roce 1901 bylo založeno Královské divadlo se stálým souborem vedeným Thomasem Ikonomu. Uvádělo na scénu světovou klasiku a sáhlo i k antické

tragédii. Roku 1903 nastudovalo Královské divadlo Aischylovu *Oresteiu* v překladu do lidového jazyka, což vyvolalo odpor archaistů i bouře studentů, podněcovaných profesorem Georgiosem Mistriotisem (tzv. *Orestia*). Tato demonstrace si vyžádala jeden lidský život a mnoho raněných jako následek dobového fanatismu v řešení jazykové otázky.

Modernější přístup k dramaturgii než Královské divadlo měla Nová scéna (1901) pod vedením Konstantina Christomanise. Z ekonomických důvodů však musela ukončit činnost roku 1905, protože její modernizační snahy v té době ještě nenašly ohlas u řeckého publika.

V souvislosti s řeckým divadlem je třeba se alespoň stručně zmínit o novořeckém stínovém divadle *Karagiozis*, které vzniklo z tureckého stínového divadla Karagöz. Podle tradice přinesl stínové divadlo do Řecka Barbajannis Vrachalis v polovině 19. století a na nejvyšší stupeň kultivovanosti je přivedl athénský loutkař Antonios Mollas, který začal své divadlo provozovat asi v roce 1911. Stínové divadlo se hrálo pod širým nebem nebo v letních kavárnách. Hlavní postavou byl hrbatý, plešatý a prohnáný Karagiozis, který se stal hlavním nositelem komického prvku; jeho partnerem Chatziavatis (v tureckém divadle vzdělanec Hadžievad). Protivníky obou byli jejich turečtí páni vezír, bej a derven-aga. Proto řecké stínové divadlo vzácněji využívalo možnosti stavět proti sobě lidový jazyk Karagiozise a archaický jazyk Chatziavatisův. Děj zpestřovaly četné další postavy z různých řeckých krajů, hovořící příslušnými dialekty (elegantní Nionios ze Zakynthu, kapitán Nikolos z Ydry, valašský pastýř Barba Jorgos, oděný v národní mužský kroj – fustanellu, soluňský Žid) a charakterizované také typickými písněmi svého kraje. Komickými prostředky se stávala různá nedorozumění, groteskní pohyby loutek, jejich rvačky.

Nejjednodušší typ těchto her představoval Karagiozise jako vykonavatele určitého povolání, dramatizovaly se pohádky a náměty z orientálních vyprávění. Velký vliv na obohacení repertoáru měly boje za nezávislost v letech 1821–1828. Objevily se hry, v nichž se líčilo utrpění Řeků pod tureckým jhem. Nyní vystupovaly i historické postavy – Kolokotronis, Ali paša, Omer Vrionis, uplatňovaly se hrdinské postavy kleftů (Katsandonis, Athanasios Diakos). Tento typ her byl podobně jako tehdejší poezie inspirován kleftskými písněmi a lidovou narativní tradicí. Zároveň však přibývaly postavy z řecké mytologie (Héraklés) nebo z antických dějin. Alexandr Veliký se překvapivě objevil v kostýmu byzantského válečníka a bojoval s drakem jako hrdina řecké církve svatý Jiří nebo dokonce jako pohádkový hrdina, který rozřešením nějaké hádanky získává ruku princezny.

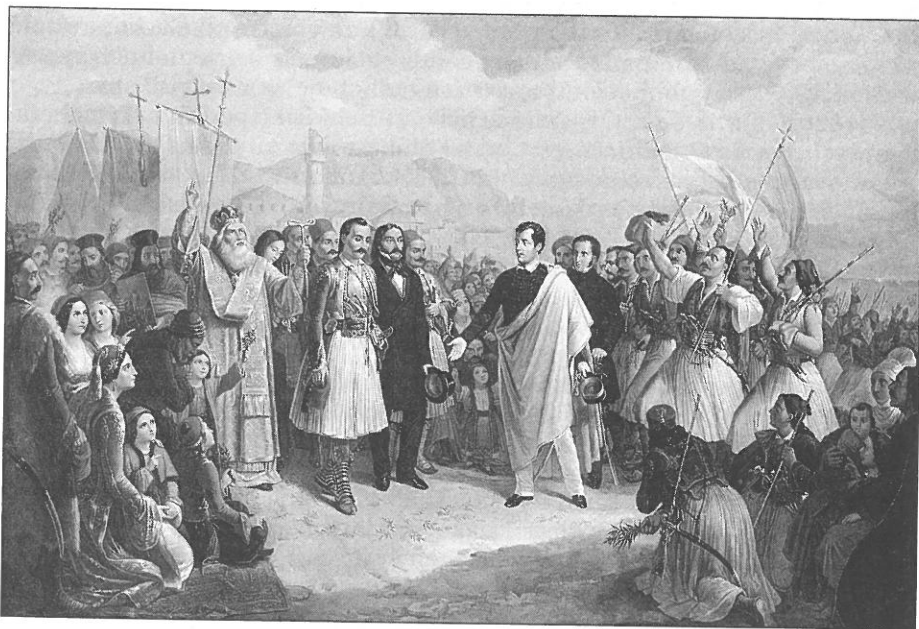
V 20. století se postavy Karagiozise využívalo i pro politickou satiru, např. v roce 1928 byl stínovým divadlem karikován politický boj Venizela a Metaxase v podobě Karagiozise a Barbajorgose. Rovněž dnes se tyto postavy objevují v politické novinářské karikatuře.

Byly učiněny pokusy hledat původ řeckého stínového divadla už ve starověku, a to na základě známého Platónova mýtu o jeskyni, nebo odvozovat je z antického mimu. Předložené důkazy však nebyly dost přesvědčivé. Jisté je, že toto lidové divadlo přes svůj turecký původ reagovalo na všechny problémy, jež doba přinášela, stejným způsobem jako kamenné divadlo a vysoká literatura.

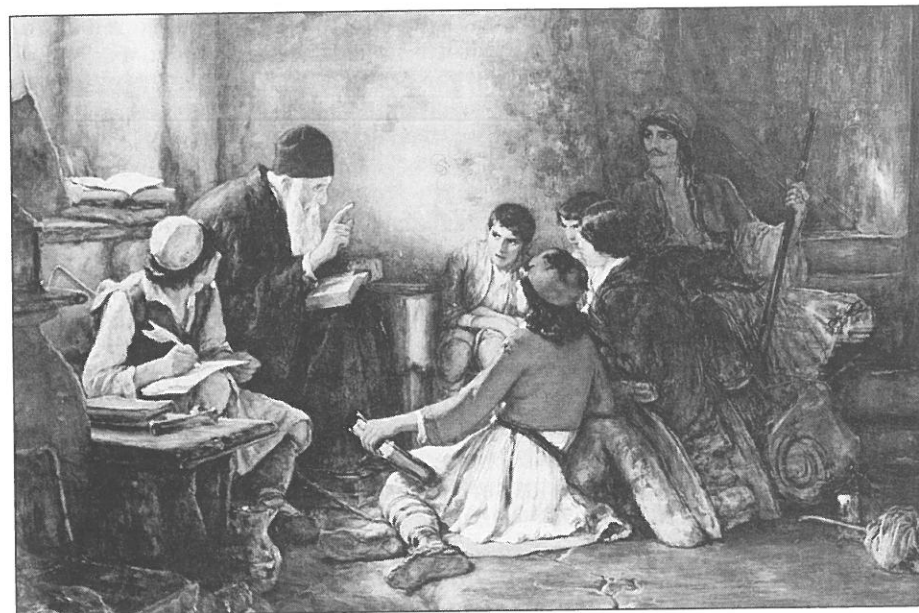
Malířství

Některé základní předpoklady pro rozvoj novodobého řeckého malířství byly položeny v 18. století na Jónských ostrovech, kde došlo k syntéze prvků i techniky byzantského a italského malířství, což postupně vedlo k převládnutí olejomalby nad byzantskou technikou vodových barev míchaných se žloutkem, k modifikaci náboženských témat, k pěstování portrétního, žánrového i krajinářského malířství. Pro další vývoj řeckého malířství však bylo určující první desetiletí novodobého státu.

Na počátku řeckého malířství 19. století stáli cizinci, zejména Němci, kteří doprovodili Otu I. Bavorského do Athén, např. Peter von Hess (*Příchod Ypsilantise, Příchod krále Oty I. do Athén*) a Karl Krazeisen (portréty Miaulise, Karaiskakise). K prvním řeckým malířům tohoto období patří Filippos a Georgios Margaritisové. Na staršího z nich působil francouzský klasicismus, na mladšího vedle klasicismu i romantismus (*Georgios Karaiskakis útočí proti Turkům na Akropoli*). Andreas Kriezis čerpal svá témata z osvobozovacích bojů a z života řeckých námořníků (*Příchod krále Jiřího do Řecka*). Řadu portrétů revolucionářů vytvořil Dionysios Tsokos, vystavil je roku 1850 v athénské Polytechnii (*Athanasios Diakos, Theodoros Kolokotronis, Georgios Karaiskakis, Markos Botsaris*). I na něj působil francouzský romantismus (*Loučení bojovnice, Zavraždění Kapodistriase*) teatrálním pojetím historických scén. Malířem, který se nejvíce věnoval tématům z osvobozovacích bojů, byl Theodoros Vryzakis, a to již v duchu mnichovské akademické školy, která v Řecku měla v období bavorské vlády největší vliv (*Biskup Germanos žehná v Patrasu povstalecké*

Přivítání lorda Byrona v Mesolongi. Romantický obraz Theodora Vryzakise

Tajná škola. Obraz Nikolaose Gyzise

vlažce, Přivítání lorda Byrona v Mesolongi). Revoluční témata v tomto období zcela převládala a ilustrovala veškeré historické dění.

Nejvýznamnějšími představiteli další malířské generace byli Nikiforos Lytras, který je považován za zakladatele novodobého řeckého malířství, Konstantinos Volanakis a Nikolaos Gyzis. Tematika jejich obrazů nyní byla bohatší (krajinářství, zátiší, žánrové scény), malíři usilovali o hlubší interpretaci historických scén. Představitelem portrétního malířství byl Nikolaos Kunelakis. Lytras a Volanakis se stali učiteli mladé malířské generace na Škole krásných umění v Athénách, Gyzis na mnichovské akademii. I Lytras se zprvu věnoval historickým tématům, později žánrovému malířství. Na jeho obrazech již pozorujeme předimpresionistické prvky zdůrazňováním funkce světla. Volanakis byl krajinářem, v oblibě měl zvláště námořní scénérii (*Bitva u Salamin, Zapálení turecké admirálské lodě*), přičemž historické scény si udržovaly tradiční akademický ráz, kdežto žánrové scény se vyznačovaly osobitějším přístupem (*Před bouří, Příprava k rybolovu, Voloský přístav*), někdy i impresionistickými rysy (*První výkop na Korintském průplavu, Cesta s cypřiši, Mnichovský cirkus*). Gyzis po návratu z Mnichova zobrazoval žánrové, zvláště dětské scény z běžného života (*Dětské zasnuby, Babiččina pohádka*) a z historických reminiscencí (*Pedomazoma – odvod chlapců, Tajná škola*). Zvláštní skupinu v jeho tvorbě představovala náboženská témata, která se vyznačovala určitou extatičností a mysticismem (*Archanděl, Zvěstování, Hle, ženich přichází*) a nenavazovala vždy na pravidla ortodoxní malířské tradice.

K impresionistickému výrazu dospěl Ioannis Altamuras, jenž se plně věnoval obrazům ze života na moři, scénériím přístavů (i severských, protože studoval

v Kodani). V druhé polovině 19. století se již objevuje dlouhá řada jmen a prosazuje se impresionismus. Malířské úsilí 19. století nachází syntézu v díle Konstantina Parthenise, který studoval v Římě, Vídni a Paříži. V letech 1929–1946 byl profesorem na athénské Škole krásných umění. Jeho dílo představuje první krok od impresionismu k abstrakci (*Zvěstování, Apoteóza Athanasia Diakose, Noc*) a patří již plně k malířství 20. století.

Sochařství

Na rozdíl od malířství nemohlo novodobé řecké sochařství navazovat na byzantské tradice. Vzhledem ke spiritualitě byzantského pojetí náboženských témat, která byla ve středověku až na císařské portréty výlučným předmětem výtvarného umění, tu neexistovalo trojrozměrné sochařství, ale jen nízký reliéf a vyvinuté kamenotěpectví. Proto mohlo nyní řecké sochařství navazovat jen na antické vzory, k nimž je ostatně vedl i evropský klasicismus (Antonio Canova, Bertel Thorvaldsen). V tomto duchu pracoval Lazaros Fytalis (socha patriarchy Řehoře V. před athénskou univerzitou, socha Kanarise). Ioannis Kossos vystudoval v Athénách a v Římě. Zvětšil svým dílem Rigase Ferského, řadou byst vyzdobil Národní park (*Ethnikos kipos*). Leonidas Drosis byl pověřen sochařskou výzdobou Akademie (*Apollón, Athéna*). Pro sochu Apollóna mu byl vzorem Apollón Belvederský. Jeho sochy Sókrata a Platóna před budovou Akademie svým idealizujícím přístupem vycházely z evropského klasicismu.

Most mezi klasicismem a realismem představuje dílo Dimitria Filippotise, jehož vzorem byl zpočátku Canova, ale některé jeho sochy v athénském Zappiu už mají realistické prvky.

K prvním sochařům druhé poloviny 19. století patří Georgios Vrutos. Svá studia dokončil v Římě, kde na něj měl vliv dobový klasicismus Canovův. Je autorem sochy Karaiskakisovy na Athénské univerzitě a sochy Konstantina Zappy v athénském Zappiu. Ioannis Vitsaris, který po studiích v Athénách dokončil v letech 1865–1870 svá studia v Mnichově, se již osvobodil od jednostranné závislosti na klasicistických vzorech, v jeho tvorbě se spojují romantické a realistické prvky (sochy *Naríkající anděl, Spravedlnost, Spící dívka* na náhrobcích Prvního athénského hřbitova).

Nejvýznamnější postavou druhé poloviny 19. století je Jannulis Chalepas. Nejznámější je jeho socha *Spící žena* z náhrobku na Prvním athénském hřbitově, kde je svými díly zastoupeno několik známých dobových sochařů. Chalepas se věnoval především námětům z řecké mytologie nebo z řeckého života, ale dával jim obecnější všelidský ráz. Klasicistou byl ještě Lazaros Sochos (Jízdní socha Kolokotronise před Starým parlamentem, Pavlos Melas v zahradě Zappia). Rodinovo dílo působilo na Kostase Dimitriadise, v zahradě Zappia stojí jeho *Diskobolos*, představující i sochařovu zálibu v zobrazení pohybu.

Architektura

Stavební činnost v období bavorské vlády podléhala filhelénským myšlenkám, importovaným z Evropy. Nenavazovaly na stavitelství 18. století, jež pokračovalo v tradicích balkánské architektury (základním prvkem byl typ obytného

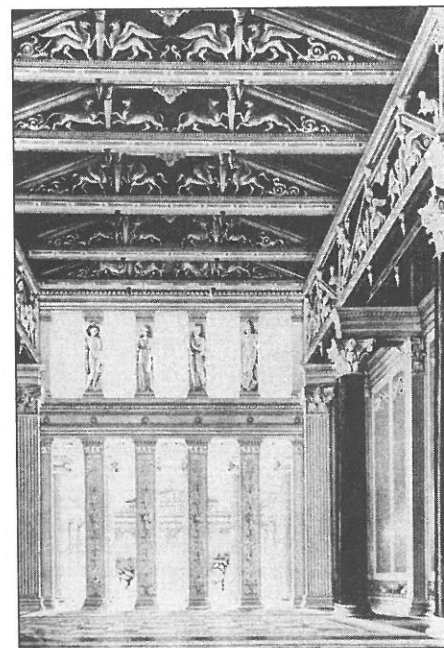
domu s vnitřním dvorem, odpovídající jižnímu klimatu a doložený ze starověku – z Byzance i z tureckého období) a v chrámové architektuře navazovalo na byzantské stavitelství, případně přijímalo dobové italské vlivy v oblastech působení italské kultury. Podobně jako se prosazovaly snahy vrátit jazyk k jeho antické podobě, měla se i architektura vrátit k antickým předlohám. Architektonický ráz Parthenónu neměl být vtíštěn jen veřejným stavbám, ale i obytným domům, tento styl a způsob stavby tedy začal být využíván k účelům, pro něž vlastně nebyl nikdy určen. Klasicistický styl s charakteristickými prvky antických sloupů, štítů, vlysů a metop se ovšem vracel v idealizované podobě, jak si jej představovali evropští klasicisté.

Z děl této doby jsou nejznámější athénské stavby dánských architektů Christiana Hansena (budova athénské univerzity, 1839) a jeho bratra Theofila (Akademie, 1859–1887; Národní knihovna, 1888), stavby zvané „athénská trilogie“. Poněkud absurdní návrh podal tehdy německý architekt Karl F. Schinkel, totiž aby byl královský palác postaven na Akropoli! Naštěstí tomu zabránil urbanistický plán vývoje Athén, který vypracovali Stamatis Kleanthis a E. Schaubert, kterého Kleanthis znal ze studií v Berlíně, kam uprchl z tureckého zajetí, poté co byl zajat v bitvě u Dragašani (7. června 1821). Architektem Starého královského paláce (budova dnešního parlamentu) se stal v roce 1836 Friedrich Gärtner. Jako architekt se uplatnil i známý německý archeolog Wilhelm Dörpfeld (navrhl muzeum v Olympii). Archeologická praxe dala architektům možnost poznat autentičtější ráz antické architektury a přiblížit jí pak i nové stavby v poněkud přesnější podobě.

Největší počet staveb realizoval německý architekt Ernst Ziller, původně asistent Theofila Hansena. Byl autorem athénského Městského divadla, Nového královského paláce i řady soukromých domů, např. známého domu archeologa Heinricha Schliemannna *Iliu melathron* (Trojský palác) a Německého archeologického ústavu v Athénách. Málo prozkoumán je dosud vliv athénské klasicismu na provinční architekturu a na vývoj takzvaného „lidového klasicismu“.

Je příznačné, že zatímco se v literatuře 19. století uplatňovala i byzantská témata a v ideologii sílily tendence „návratu do Konstantinopole“, nebylo tomu tak ve výtvarném umění, které se opíralo převážně o západní klasicistické vzory. Bylo to zřejmě dáno i školením řeckých výtvarných umělců na evropských uměleckých školách.

Zcela odlišně a nezávisle na evropských malířských vzorech a školách

Nerealizovaný návrh královského paláce na Akropoli od Karla F. Schinkela

pracovali jen lidoví malíři, například Panajotis Zografos, kterého požádal generál Makryjannis o ilustrování svých *Pamětí*, proto je označován též jako „malíř Makryjannisův“. Jeho kresby neměly být jen ilustrací, ale měly věrně dokumentovat průběh osvobozovacích bojů jakýmsi obrazovým cyklem, který paralelně doprovázel výklad; možná byl také určen pro osoby neznalé čtení. Jiným takovýmto naivním malířem byl Theofilos Chadzimichail, zvaný prostě Theofilos, který maloval scény z řeckého života, ale také z řecké mytologie. Tito lidoví malíři vycházeli z lidových tradic. Na Panajotise Zografu (vlastně „Panajotise malíře“) působily zčásti také iluminace osmanských rukopisů.

V.

OD VENIZELOVA NÁSTUPU DO SKLONKU DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

1 TRIUMF A KRACH VELKÉ MYŠLENKY

Eleftherios Venizelos a jeho liberální reformy

Vývoj řeckého státu od počátku druhého desetiletí 20. století byl charakterizován zrychlením procesu upevňování kapitalistických hospodářsko-společenských vztahů a domácí buržoazní třídy a současně výraznými úspěchy na cestě budování právního státu a uskutečňování zahraničněpolitického programu Velké myšlenky. Prosazování kvalitativních změn ve všech úsecích státního a veřejného života bylo neoddělitelně spjato s politickým postupem Kréřana Eleftheria Venizela, který již krátce po svém příchodu do Athén obdržel od krále Jiřího I. mandát k sestavení své první, tehdy ještě menšinové vlády.

K rozhodnutí svěřit úřad premiéra jednomu ze svých nejznámějších oponentů přimělo krále Jiřího I. vedle taktických důvodů nepochybně i poznání, že tento politik nejenže neusiloval o jeho svržení a nastolení republiky, ale že za stávajících okolností představoval dokonce jedinou osobnost schopnou bezkonfliktně skoncovat s revolucí roku 1909 a udržet na uzdě bývalé pučisty i nové nespokojence. Venizelos dal navíc králi jednoznačně najevo, že neusiluje ani o odstranění stávajícího státního systému, ale pouze o jeho modernizační reformu. Ke gestům smířlivosti vůči panovníkovi patřilo mj. jmenování korunního prince Konstantina do funkce generálního inspektora armády a přijetí Konstantinova oblíbence Ioannise Metaxase, tehdejšího plukovníka a pozdějšího řeckého diktátora z let 1936–1941, do funkce vlastního adjutanta. Tehdejší Venizelova mimořádná vstřícnost vůči Jiřímu I. byla nepochybně motivována odhodláním nevyvolat nepříznivý dojem ciziny o nestabilitě domácích poměrů a netříštit řecké síly vnitřními konflikty ve chvílích, kdy se očekávalo rozhodnutí o dělbě zbývajících evropských držav upadající osmanské říše.

Program „obnovy“ Řecka, který po svém příchodu k moci začal Velký Kréřan neprodleně uskutečňovat, vycházel z přesvědčení, že bez radikální reformy státního systému a politické eliminace dosavadní konzervativní domácí elity nebude Řecko schopno uspokojivě řešit svou prioritní „národní otázku“, ani stabilizovat a europeizovat své hospodářské a politické poměry a čelit narůstajícím sociálním otřesům, vyplývajícím z prohlubujícího se rozporu mezi prací a kapitálem. Regenerační plán zahrnoval celou řadu modernizačních a reformních kroků, týkajících se prakticky všech úseků státního a veřejného života. K uskutečňování svých záměrů přistoupil nový premiér s velkou rozhodností i pružností, odpovídající jeho nevšednímu politickému talentu a předvídatosti.

Venizelovy plány narušovala na počátku jeho působení v čele vlády okolnost, že parlament zvolený v srpnu 1910 krátce před premiérovým příchodem z Kréřského státu do Řecka nebyl kontrolován jeho přívrženci. Prostřednictvím demise, kterou král Jiří I. nepřijal, si proto vynutil rozpuštění zmíněného shromáždění a vypsání nových voleb. Z nového měření politických sil dne 11. prosince 1910 vzešla vítězně jeho vlastní *Liberální strana* (Komma ton fileleftheron), kterou založil krátce předtím se svými spolupracovníky. Z 346 parlamentních křesel

získali liberálové 260. Volební výsledky ovlivnila ovšem okolnost, že hlavní pracovicové politické strany hlasování bojkotovaly. Nové shromáždění dne 11. června 1911 schválilo revidovaný text ústavy, který nebyl ani pouhou korekturou druhoradých ustanovení ústavy z roku 1864, ani naprostou negací zmíněného předchozího dokumentu, o níž se zasazovala socialistická levice.

Revidovaná ústava z roku 1911 sice spíše posilovala úlohu krále v politickém systému – v duchu Venizelových představ o vhodnosti uchování monarchie – současně však obsahovala řadu nových demokratických a liberálních opatření. K nim patřila např. ustanovení o zajištění nestrannického provádění a kontroly voleb, odnětí pasivního volebního práva důstojníkům a pracovníkům státního aparátu, znovuvytvoření státní rady (ustanovené ústavou z roku 1864 a posléze rozpuštěné), rozšíření občanských práv a svobod, převedení péče o základní školství z rukou obcí na stát s úkolem zajišťovat bezplatnou a povinnou školní docházku apod. Ani novelizovaný dokument ovšem nezůstal ušetřen mnohých konzervativních prvků. Článek 107 např. vyhlášoval, že oficiálním jazykem státu zůstává kathareusa, v níž měly být nadále zveřejňovány všechny zákony.

Reformní kurs liberálů našel svůj odraz nejen v novelizaci ústavy, ale i v přijetí 337 nových zákonů. Jejich prostřednictvím byla reformována státní správa i místní samospráva, došlo ke změnám v zastaralém trestním, občanském i obchodním zákoníku, k reorganizaci daňového systému odstraněním přebujelých nepřímých daní a zavedením progresivní daně z příjmu, k přijetí některých opatření k podpoře národního hospodářství i k vyhlášení mnoha změn v oblasti pracovního práva a sociální péče. Smyslem těchto kroků, které ovšem zůstávaly nadále pod úrovní sociální péče v západní a střední Evropě, bylo ulehčení tíživé situace lidových vrstev a zabránění projevům jejich masové nespokojenosti. Z obdobných důvodů zaujal liberální režim na jedné straně kladný postoj k zakládání odborových organizací, na druhé straně však udržoval jejich činnost pod systematickou kontrolou a usiloval o zachování jejich rozdrobenosti a nejednotnosti. Řada reformních opatření Venizelova režimu měla ovšem v praxi polovičatý charakter. Jejich účinnost zeslaboval v neposlední řadě i nedostatek finančních prostředků.

Výdaje na vojenskou a zbrojní oblast měly v politice liberální vlády přesto přednost před jakýmkoliv jinými investicemi, s výjimkou podpory programu rozšiřování infrastruktury. Ke zkvalitnění výzbroje i přípravy armády bylo využíváno nejen domácích finančních zdrojů, ale i prostředků nové zahraniční půjčky. Reorganizace pozemních vojsk byla svěřena francouzské vojenské misi, kterou vedl generál Joseph-Paul Eydoux. Obdobný úkol ve válečném námořnictvu připadl britské misi, v jejímž čele stál viceadmirál Tufnell. Po dokončení modernizačního plánu byly řecké ozbrojené síly schopny zvýšit svou bojovou sílu v případě potřeby na 130 tisíc mužů.

Řecko v době balkánských válek

Všechna zmíněná reformní opatření sledovala kromě vnitropolitických záměrů jeden společný cíl – vytvoření podmínek pro úspěšnou realizaci nacionálního programu Velké myšlenky. Iredentistický plán osvobození všech Řeků z osmanského područí představoval současně i hlavní náplň zahraničněpolitické

aktivity liberálního kabinetu. Z analýzy vyhrcojícího se velmocenského i vnitrobalkánského napětí vyvodil Venizelos závěr, že se jihovýchodní Evropa stane brzy kolbištěm nové války o rozdělení dědictví po rozkládající se osmanské říši, jíž se Athény musí zúčastnit, nechtějí-li se vzdát nadějí na uskutečnění svých dlouhodobých národnostních cílů, v níž však na druhé straně nemohou uspět, zůstanou-li ve svém dosavadním mezinárodněpolitickém osamocení. Naléhavá potřeba získání spojenců se dostala do popředí ve spojitosti s válkou Itálie proti Turecku v letech 1911–1912, s rychlým růstem albánského národního hnutí, jež prosazovalo koncepci vytvoření autonomní Albánie v hranicích čtyř vilajetů osmanské říše (skadarského, kosovského, monastirského/bitolského a janinského), která se bezprostředně dotýkala řeckých zájmů, i ve spojitosti s balkánskou politikou Rakousko-Uherska, jež albánské nároky ve vlastním zájmu podporovalo. Potřebu spojenectví nakonec zvýraznila skutečnost, že mezi balkánskými slovanskými státy začala probíhat jednání o vytvoření válečné koalice proti osmanské říši, která nakonec vyústila v podepsání několika spojeneckých smluv vznikajícího Balkánského svazu.

Za nejvhodnější variantu zahraničněpolitického postupu Řecka považoval Venizelos kromě orientace na dohodové mocnosti (Velkou Británii, Francii a Rusko) urychlené zapojení do vytvářející se protiturecké balkánské koalice. V tomto smyslu zahájily Athény jednání nejdříve se svým dosavadním úhlavním protivníkem – Bulharskem. Vzájemná ozbrojená konfrontace mezi četami slovanských komitů a řeckých andartů v Makedonii byla přerušena a mezi Athénami a Sofií byla 29. května 1912 podepsána tajná spojenecká smlouva, která byla později, 5. října 1912, doplněna o vojenskou konvenci. Smluvní dokumenty ponechávaly otevřenou otázku rozdělení územních zisků, neboť vlády obou zemí nechtěly zatížit své spojenectví na samém počátku spory o Makedonii a předpokládaly, že problémy vyřeší ve svůj prospěch v průběhu války silou zbraní. Vytváření spojeneckého svazku s Bulharskem i se Srbskem (spojenectví s ním v roce 1912 ještě nebylo stvrzeno písemnou smlouvou) probíhalo formou tajných jednání. Oficiálně Řecko setrvalo v přátelských vztazích s osmanskou říší, aby se vyhnulo nežádoucím komplikacím. V duchu této koncepce dokonce Venizelos bránil – k překvapení řecké veřejnosti – krétským poslancům, aby zaujali svá rezervovaná místa v řeckém parlamentu. Turecká vláda dala totiž jednoznačně najevo, že by zmíněný řecký krok považovala za casus belli.

„Liberalismus“ Venizelovy vlády a strany se od liberalismu západoevropského typu odlišoval některými velmi podstatnými rysy, především svým prosazováním státních zásahů do hospodářského života a nadřazováním „národních“ zájmů nad zájmy jednotlivce. Řečtí liberálové navíc v praxi neskoncovali s mnoha teoreticky zavrhanými praktikami starého konzervativního režimu – s politickým klientelismem, s obcházením parlamentu i s direktivním vnučováním vlastní vůle ostatním. Přes tyto okolnosti se venizelisté těšili přízni téměř všech sociálních skupin. Tento jev se projevil v parlamentních volbách dne 24. března 1912, které přes opětovnou účast konzervativních stran, jež byly přes své vzájemné diference společně označovány za strany antivenizelistické, skončily přesvědčivým vítězstvím liberálů. Ze 181 tehdejších parlamentních křesel obsadili Venizelovi stoupenci 145, konzervativci 31, nezávislí 3 a socialisté 2 křesla.

Zásahu na volebním vítězství liberálů z roku 1912 měla nepochybně vedle charismatické osobnosti vůdce strany a zaujetí řecké veřejnosti pro koncepci Velké myšlenky také okolnost, že většina Řeků pokládala liberály za odhodlané obhájce svých prvořadých sociálních i politických zájmů. Tato okolnost neplatila pouze pro různé skupiny domácí buržoazie, ale i pro lidové vrstvy, které pozitivně oceňovaly reformy uskutečněné venizelisty a jejich polovičitost nezdůvodňovaly neochotou režimu ke změnám, ale objektivními těžkostmi vyplývajícími z mezinárodních i finančních obtíží státu. Převládající provenizelistické nadšení oslabovalo – spolu s roztržitostí dělnického a odborového hnutí – možnosti působení levicových socialistických seskupení předkládajících program radikálních společenských změn. Největší vliv z nich měla Řecká socialistická strana, založená v roce 1909, která vzešla ze Svazu dělnických tříd Řecka, jehož hlavním organizátorem byl Platon Drakulis. Levicová intelektuálové sociálnědemokratického zaměření, sdružení od roku 1908 v *Sociologické společnosti* (Kinoniolojiki eteria), vytvořili v roce 1910 *Řeckou lidovou stranu* (Elliniko Laiko komma), která v čele s propagátorem demokratického reformního socialismu Alexandrem Papanastasiu většinou podporovala venizelisty a později, v roce 1915, se do jejich liberální strany přímo začlenila jako její levicové a republikánské křídlo.

Venizelovi pravicoví odpůrci, kteří sami nebyli schopni zvrátit směr vývoje, neboť v žádné společenské vrstvě nepředstavovali většinu, zaměřili svou kritiku na vnitropolitická a sociální opatření režimu a snažili se přijatá reformní opatření bojkotovat. Někteří z nich, většinou germanofilsky orientovaní, se navíc neztotožňovali s venizelistickou koncepcí spolupráce se Srbskem a Bulharskem v blízkém se balkánském konfliktu. Nejbizarnější skupinu mezi nimi tvořili stoupenci spisovatele a politika Iona Dragumise a jeho přítele Athanasia Suliotise-Nikolaidise, kteří místo Velké myšlenky, kterou odmítali, prosazovali tzv. *Východní ideál* (Anatoliko idaniko), koncepci řecko-tureckého spojení a soužití ve společném řecko-tureckém státě.

Přestože diplomatické a vojenské přípravy Řecka a jeho balkánských spojenců nebyly na sklonku léta 1912 ještě zdaleka ukončeny, dospěli vedoucí představitelé všech čtyř zemí Balkánského svazu – Srbska, Černé Hory, Bulharska a Řecka – k rozhodnutí přistoupit v co nejkratší době k zahájení ozbrojené akce proti osmanské říši. Rozhodujícím motivem jejich kroku byla snaha překažit za všech okolností vytvoření albánského autonomního státu na Balkáně, který by omezoval možnosti jejich vlastní územní expanze a který by se stal nástrojem mocenského vlivu Rakousko-Uherska a Itálie. Toto nebezpečí se zdálo Balkánskému svazu mimořádně akutní. Od jara 1912 docházelo nejen na území dnešní Albánie, ale i na Kosovu a v Makedonii k povstaleckým vystoupením Albánců, která se vyznačovala masovým charakterem a vyhraněným autonomistickým zaměřením. Pod tlakem vzbouřenců, kteří 15. srpna 1912 dokonce obsadili Skopje, hlavní město kosovského vilájetu, přistoupila nová turecká „liberální“ vláda Gazi Muhtar paši, která v červenci 1912 nahradila předchozí mladoturecký kabinet Mehmeda Saida paši, na většinu – byť umírněně formulovaných – albánských požadavků. Rakousko-Uhersko dalo v témže období jednoznačně najevo, že hodlá poskytnout podporu albánským aspiracím a že nemíní připustit územní expanzi zemí Balkánského svazu, zejména Srbska, k Jaderskému moři.

Balkánské státy se nedaly od svých válečných plánů na „konečné“ řešení východní otázky v Evropě odvrátit ani novými návrhy velmocí na uskutečnění reformu a na decentralizaci Turecka, ani jejich varováním před použitím násilí. Právě v den, kdy velmocí oznámily, že nepřipustí žádnou změnu územního statu quo evropského Turecka (8. října 1912), vyhlásila Černá Hora jako první stát Balkánského svazu válku sultánovi. Jejich příkladu následovaly 17. října Bulharsko a Srbsko a 18. října 1912 Řecko.

Válečný konflikt čtyř balkánských spojenců s osmanskou říší měl od počátku zcela jednoznačný průběh. Turecké vojsko, které nemohlo konkurovat svým soupeřům početní silou (400 tisíc mužů proti 1300 tisícům vojáků Balkánského svazu) a bylo otřeseno válečnou prohrou s Itálií, nebylo schopno vzdorovat útokům přicházejícím z několika stran současně. Srbská armáda obsadila severní a střední Makedonii a Kosovo a odtud pronikla do severní Albánie až k Jaderskému moři. Společně s černohorskými oddíly Srbové navíc ovládli Novopazarský sandžak, okupovali Drač (Durrës) a oblehli Skadar. Bulharská armáda v témže období vytlačila Turky z Thrákie a dospěla až k Čataldži (Çatalca) u Istanbulu. Souběžně zahájila i postup do Makedonie, který se změnil v závod s Řeckem o ovládnutí Soluně. Řekové vyšli z tohoto souboje vítězně. Jejich vojsko, které proniklo do Makedonie z jihu, vstoupilo dne 8. listopadu 1912 do Soluně pouze několik hodin předtím, než k východnímu okraji města dorazily bulharské oddíly.

Nemalých úspěchů dosáhla i západní řecká armáda, která se zmocnila velké části Epiru a oblehla 10. listopadu Janinu. Největších vítězství však dosáhli Řekové na moři, kde jejich loďstvo, vedené admirálem Pavlosem Kunduriotisem, získalo drtivou převahu, znemožnilo zásobování tureckých balkánských jednotek po moři a započalo s obsazováním východních ostrovů. Zásahem námořnictva získali Řekové do svých rukou i nejvýchodnější výběžek poloostrova Chalkidiki se samosprávným církevním územím Svatá Hora-Athos. Pod přímou definitivní vytačením z Evropy nabídko Turecko svým protivníkům příměří. Na rozdíl od balkánských spojenců, kteří tento návrh přijali, pokračovali Řekové ve vojenských operacích i po 3. prosinci 1912, kdy vstoupilo toto příměří v platnost, neboť chtěli dovršit své vojenské vítězství obsazením celého Epiru i těch egejských ostrovů, které se dosud nalézaly v rukou osmanské říše.

Vítězný postup zemí Balkánského svazu byl přijat se znepokojením nejen Turky, ale i Albánci, kteří v něm spatřovali existenční ohrožení zájmů své národnosti, a také samotnými velmocemi, jimž se vývoj balkánského konfliktu zpočátku vymkl z rukou. Pod tlakem okolností a se souhlasem dvou mocností

Král Jiří I. se svým synem Konstantinem, vrchním velitelem řeckého vojska, v osvobozené Soluni

370 (Rakousko-Uherska a Itálie) bezprostředně zainteresovaných na zastavení postupu Srbska k Jaderskému moři a Řecka podél Jónského moře do severního Epiru přistoupila albánská politická reprezentace dne 28. listopadu 1912 k vyhlášení plného osamostatnění své země od osmanské říše. Státy Balkánského svazu však nebraly nejmenší zřetel na albánský krok a pokračovaly ve válečných operacích na dnešním albánském území se zdůvodněním, že probíhají na teritoriu válčícího Turecka a jsou namířeny proti němu. Jejich cílem bylo získat výhodné výchozí podmínky pro budoucí jednání o hraničních otázkách. Zatímco Srbové a Černohorci upevňovali své pozice v severní Albánii a na Kosovu, pokračovaly řecké oddíly v postupu do severního Epiru (jižní Albánie). Několik řeckých válečných člunů počátkem prosince 1912 dokonce ostřelovalo Vloru, sídelní město prozatímní albánské vlády.

Představitelé velmocí mezitím zaměřili své úsilí na znovuzískání kontroly nad balkánským konfliktem. Dne 17. prosince 1912 se sešla v Londýně pod předsednictvím Edwarda Greye, britského ministra zahraničí, konference zástupců Francie, Ruska, Itálie, Rakousko-Uherska, Německa a pořádající země, která vstoupila do dějin diplomacie jako londýnská velvyslanecká konference. Jejím úkolem bylo rozřešit albánskou otázku a další problémy vytvořené první balkánskou válkou. Účastníci konference již 20. prosince 1912 společně rozhodli, že se Albánie stane autonomním státem (nikoliv nezávislým, jak předpokládali sami Albánci) se zárukami a pod kontrolou velmocí, neshodli se však v otázce jejího územního rozhraničení. Rusko ve spolupráci s Francií usilovalo v zájmu

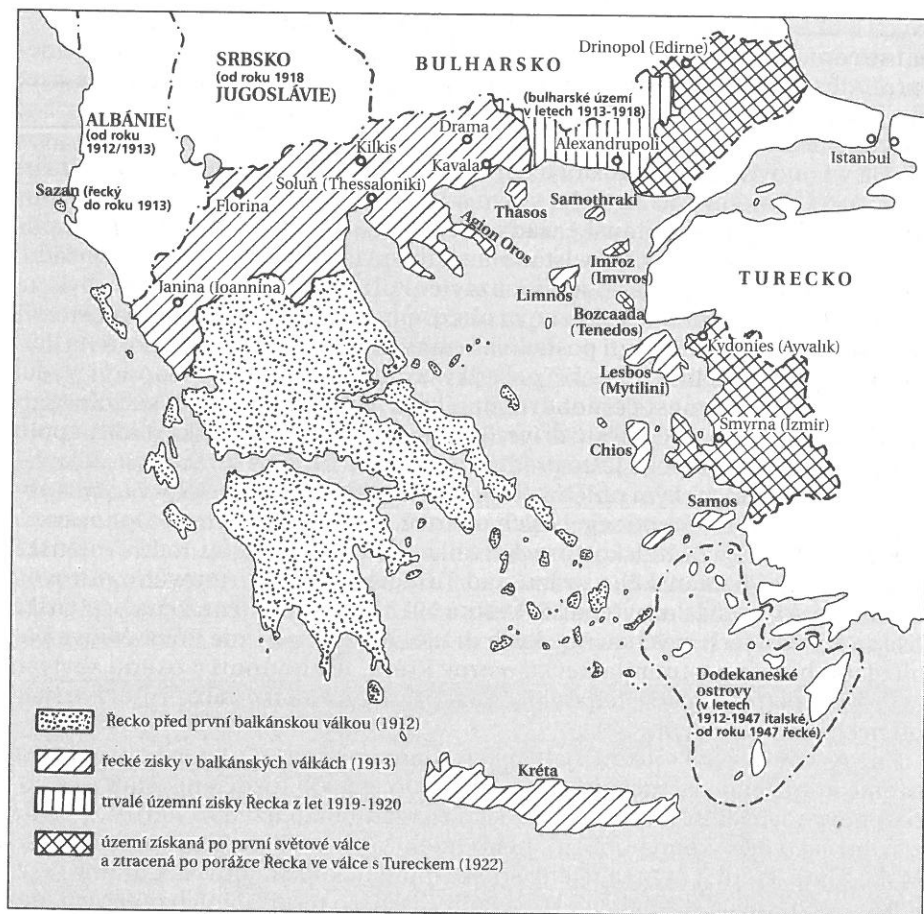
Princ Konstantin jako vrchní velitel řeckého vojska přejímá od poražených Turků moc nad městem Janinou. Lidový obraz

svých balkánských chráněnců Srbska a Černé Hory, aby albánský stát zahrnoval jen střední Albánii a aby byl Srbsku zajištěn přístup k Jaderskému moři přes severní Albánii. Rakousko-Uhersko, ale i Itálie se naproti tomu zasazovaly o to, aby k novému státu byly přičleněny i některé části Kosova a kus Epiru.

Paralelně s velvyslaneckou konferencí šesti velmocí a pod jejím vlivem probíhala v Londýně od 16. prosince 1912 i mírová jednání o ukončení balkánské války mezi zeměmi Balkánského svazu a Tureckem. Balkánští spojenci nesouhlasili s představami sultánské vlády o řešení konfliktu. Situaci dále zkomplikoval lednový puč roku 1913 v Istanbulu, kde mladoturci svrhli liberální vládu, která v prosinci 1912 dala souhlas k uzavření příměří. Válečné operace byly za těchto okolností 3. února 1913 znovu obnoveny. Spojenecké armády soustředily nyní své úsilí na ovládnutí posledních obležených tureckých pevností na Balkáně. Albánský velitel turecké posádky Skadaru Esad paša Toptani vydal 22. dubna 1913 pevnost černohorskému králi Nikolovi výměnou za volný odchod svých jednotek. O měsíc dříve, 26. března 1913, bulharské oddíly spolu se Srby dobyly Drinopol a ještě předtím, 6. března 1913, se turecká posádka Janiny vzdala svým řeckým obléhatelům. Řecké jednotky dokončily v tomto období i obsazování východoegejských ostrovů, s výjimkou ostrovů Dodekaneských, které se již za italsko-turecké války dostaly do rukou Italů. Vojenské vítězství zemí Balkánského svazu nad Tureckem bylo korunováno mírovou smlouvou, která byla uzavřena 30. května 1913 v Londýně. Poražená osmanská říše se zřekla všech svých evropských držav západně od linie Enez–Midye poblíž Istanbulu a postoupila Řecku ostrov Krétu. Rozhodnutí o osudu zbylých egejských ostrovů, patřících do počátku první balkánské války Turecku, bylo přenecháno velmocem.

Každý z účastníků vítězné balkánské aliance zamýšlel ponechat si veškeré území, které jeho vlastní vojsko dobylo. Tento způsob rozdělení osmanské kořisti nevyhovoval Bulharsku, které sice zaznamenalo územní nárůst (včetně získání části egejského pobřeží), neoddrželo však ani Soluň, ani některé části Makedonie, které jí byly zajištěny srbsko-bulharskou smlouvou z února 1912. Řekové nemínili vést s Bulhary jakoukoliv diskusi o teritoriálních otázkách, neboť k nim nebyli vázáni žádným smluvním závazkem. Srbové odmítli předat Bulharům část Makedonie se zdůvodněním, že vytvořením Albánie byli sami připraveni o očekávané územní zisky a že za jejich ztrátu musí být odškodněni právě v makedonském regionu.

Po nezdaru pokusů přimět své dosavadní spojence Srbsko a Řecko k územním koncesím v Makedonii diplomatickými prostředky přikročily bulharské vládnoucí kruhy v čele s carem Ferdinandem k násilnému prosazování svých požadavků. Necelý měsíc po zakončení první balkánské války zaútočili Bulhaři koncem června 1913 na srbské a řecké pozice a zahájili tak nový válečný konflikt na Balkáně, tzv. druhou balkánskou válku. Jejím smyslem se stal boj o přerozdělení osmanské kořisti mezi dosavadními spojenci Balkánského svazu. Bulharsko nemělo v tomto konfliktu nejmenší naději na úspěch. Řecko a Srbsko na základě spojenecké smlouvy, kterou mezi sebou uzavřely v červnu 1913, postupovaly proti útočníkovi společně. Pro součinnost ve válce navíc získaly Rumunsko. Do boje proti Bulharům se nakonec ve vlastním zájmu zapojilo i dříve poražené Turecko. Osamočené Bulharsko zakusilo hořkost vá-

Územní vývoj Řecka od roku 1912

lečné porážky a muselo 10. srpna 1913 podepsat v Bukurešti se svými přemohyviteli mírovou smlouvu. Na jejím základě mu byla ponechána jen nevelká část Makedonie a přístup k Egejskému moři v Thrákii s přístavem Dedeagačem (Dedeğaç) – dnešní řeckou Alexandrupoli. Jižní Dobrudža byla připojena k Rumunsku a Drinopol (Edirne), na jehož získání vynaložili Bulhaři velké lidské oběti, byl vrácen Turecku.

Některé balkánské záležitosti bezprostředně zajímající Řecko nebyly řešeny mírovou smlouvou, nýbrž zůstaly v přímé kompetenci velmocí. Šlo o komplex problémů týkajících se Albánie (zahrnujících i otázku jejího rozhraničení s Řeckem) a o příslušnost východoegejských ostrovů, které dosud náležely Turecku (s výjimkou Kréty, jejíž přechod k Řecku byl definitivně potvrzen již zmíněnou londýnskou smlouvou z 30. května 1913). Velvyslanecká konference mocností v Londýně rozhodla dne 31. července 1913, že se Albánie stane nezávislou neutrální monarchií, která bude zbavena všech svazků s Tureckem a bu-

de se nalézat pod ochranou velmocí. Závěrečný dokument o jižních a jihovýchodních hranicích Albánie byl podepsán ve Florencii 17. prosince 1913. Tehdy stanovená linie, která je prakticky totožná s dnešní řecko-albánskou hranicí, byla výsledkem kompromisu velmocí a nespĺnila očekávání Albánců, kteří se dožadovali severozápadního pevninského Řecka, tzv. Tsamurie, ani Řeků, aspirujících na severní Epir. Řekové se ve prospěch nového státu museli vzdát i ostrova Sazan, nacházejícího se v bezprostřední blízkosti albánské Vlory, který se dostal do jejich rukou v letech 1863–1864 v rámci připojení Jónských ostrovů k Řeckému království.

Respektování svých usnesení si mocnosti vynucovaly nejrůznějšími formami nátlaku. Řecku, odhodlanému překazit začlenění severního Epiru do Albánie, bylo jasně naznačeno, že přijetí zmíněného rozhodnutí o řecko-albánských hranicích je podmínkou mezinárodněprávního přiznání suverenity Řecka nad východoegejskými ostrovy s výjimkou ostrovů Imroz (Imvros) a Bozcaada (Tenedos) poblíž Dardanel, které měly zůstat v každém případě Turecku, a Dodekaneských ostrovů, o nichž Itálie, která je obsadila v průběhu své války s osmanskou říší, prohlašovala, že je sultánovi vrátí hned poté, co turecká vojska budou stažena z Kyrenaiky. Venizelos přistoupil na podmínku velmocí, současně však žádal, aby k řešení obou problémů došlo současně.

Stahování řeckých vojsk ze severního Epiru neprobíhalo na počátku roku 1914 rychlým tempem a nebylo provázáno uvolněním národnostního napětí v této krizové oblasti. Řecké obyvatelstvo jižní Albánie dávalo najevo svou nespokojenost s neuskutečněným sjednocením s mateřskou zemí a jeho politická reprezentace v čele s Georgiem Zografosem, někdejší řeckým ministrem zahraničí, vyhlásila za tiché podpory athénské vlády 28. února 1914 autonomii severního Epiru a ustavila jeho prozatímní vládu. Mezinárodní kontrolní komise, která jako společný orgán mocností usměrňovala vývoj Albánie až do příchodu velmocí, jmenovaného panovníka Viléma Wieda z Neuwiedu a působila v roli zprostředkovatele konfliktu mezi albánským státem a řeckými autonomisty, přičkla nakonec řecké menšině v jižní Albánii tzv. *Korfským protokolem* ze 17. května 1914 jazykovou, kulturní a správní autonomii. Dříve než mohlo dojít k praktickému uplatnění tohoto dokumentu, přijatého bez spolupřítomnosti albánské vlády, vypukla první světová válka.

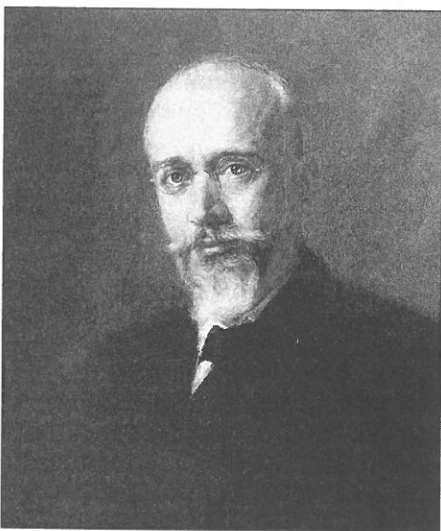
V předvečer první světové války

Přestože Řecko nedosáhlo severního Epiru ani některých svých dalších válečných cílů – jak v Thrákii, tak v oblasti egejských ostrovů – učinilo balkánskými válkami významný kvalitativní skok k uskutečnění svého zahraničněpolitického programu Velké myšlenky. Připojením rozlehlých částí Epiru, Makedonie i většiny egejských ostrovů se teritoriální rozsah státu zvětšil o 68 % z 25 014 km² na 41 933 km². Bylo získáno 32 % nové zemědělské půdy (zejména v Makedonii), přibyl významné přístavy v čele se Soluní a Kavalou i mnohé průmyslové podniky, zejména tabákového odvětví. Počet obyvatel se od roku 1912 do roku 1914 téměř zdvojnásobil z 2666 tisíc osob na 4363 tisíc osob, tj. o 67 %. Územní i demografický nárůst Řeckého království napomohl ke zrychlení hospodářského rozvoje země. Jeho charakteristickým rysem se stal proces opož-

děné industrializace a zesílený příliv zahraničního kapitálu (včetně kapitálu Řeků z diaspory). Všechny tyto okolnosti působily i na vzrůst politické vážnosti a strategického významu Řecka, které se po balkánských válkách fakticky stalo regionální mocností v oblasti východního Středomoří.

K závažné změně však došlo i na řeckém trůně. Dosavadní král Jiří I. byl 18. března 1913, ještě před ukončením první balkánské války, v padesátém roce svého panování zavražděn v osvobozené Soluni. Jeho nástupcem se stal dosavadní korunní princ Konstantin, osobnost konzervativního a militaristického zaměření a jednoznačně germanofilské orientace, jež vyplývala mj. i z jeho sňatku s německou princeznou Sofií, sestrou německého císaře Viléma II. Nový panovník získal ještě před nástupem na trůn značnou popularitu v řecké veřejnosti zásluhou svých vůdcovských schopností a své účasti v balkánských válkách ve funkcích velitele makedonské i epirské armády. Svými konzervativními příznivci byl dokonce označován za Konstantina XII. (tj. za následníka posledního byzantského císaře Konstantina XI. Palaiologa) či za Bulharobijce po vzoru jiného byzantského císaře Basileia II.

Pro řeckou pravici představoval nový panovník jedinou osobnost schopnou zastavit mocenský vzestup Eleftheria Venizela a zaujmout postavení skutečného vůdce antivenizelistického bloku. K omezení vlivu liberálů a k přímým zásahům do řízení státu vybízela Konstantina i armádní klika, složená z jeho oblíbenců včetně Ioannise Metaxase, pozdějšího řeckého diktátora. Vzájemné vztahy mezi premiérem a panovníkem byly již v době před jeho nástupem na trůn charakterizovány latentním napětím. Oba státníci si konkurovali nejen osobním soupeřením o primát prvního muže řecké politiky, ale i odlišným ideovým a politickým zaměřením a protichůdnou zahraničněpolitickou orientací. Liberál Venizelos byl stoupencem Anglie a Francie a stál zcela jednoznačně na straně Dohody. Konzervativce Konstantin jako obdivovatel německého militarismu a jeho vůdčího

Eleftherios Venizelos

představitele, svého švagra Viléma II., naproti tomu plně sympatizoval s Ústředními mocnostmi. Válečné úspěchy z obou balkánských válek spolu s působením panhelénské nacionalistické ideologie dokázaly na jistou dobu oddalovat výbuch konfliktu mezi Venizelem a Konstantinem, a tím i mezi oběma protichůdnými tábory – liberálním prodohodovým a konzervativním progermánským. Po vypuknutí první světové války tyto okolnosti svůj předchozí preventivní účinek definitivně ztratily.

Mírová ujednání uzavírající v roce 1913 válečný požár na Balkáně, k nimž vedle bukureštské mírové smlouvy příslušela v případě Řecka též athénská mírová smlouva mezi Řeckem a Tureckem z 14. listopadu 1913, ne-

přinesla zklidnění poměrů na Balkáně. Územní přerozdělení Balkánu, usku-
tečněně za aktivní spoluúčasti velmocí, neuspokojilo žádný z balkánských států. Největší odpor vyvolalo v Turecku, poraženém v první balkánské válce, a v Bulharsku, neúspěšném ve druhé balkánské válce. Oba zmíněné státy utrpěly značné územní ztráty a planuly touhou po pomstě.

Národnostní otázka zůstávala i po balkánských válkách palčivým a nedořešeným problémem vzájemných vztahů států tohoto regionu, který poznamenal poměr Řecka k sousedním zemím. V samotné osmanské říši nadále žily 1,5–2 milióny Řeků. Na teritoriu ostatních balkánských zemí zůstalo navíc dalších 200–250 tisíc. Zejména turecká a bulharská vláda zůstaly svou dosavadní asimilační a diskriminační politikou vůči „svým“ Řekům. Pod vlivem jejich postupu, zejména však v důsledku nacionalisticky orientovaného osmanizačního kursu mladotureckého režimu, započal masový útěk Řeků do Řeckého království. Novými obyvateli státu se po balkánských válkách stali vedle Řeků též příslušníci jiných národností – Slované (zejména Bulhaři), Turci, sefardští Židé ad. Celkový podíl neřeckého etnického živlu v Řeckém království, který byl před první balkánskou válkou zcela zanedbatelný, se zvýšil na 13 % (přibližně 640 tisíc osob). Největší počet těchto „Neřecků“ žil na území Makedonie. V samotné Soluni představovali v době jeho připojení k Řecku nejpočetnější etnický element Židé-sefardité (38,9 %!), kteří mluvili španělským jazykem ladino a byli potomky židovských utečenců z Pyrenejského poloostrova, usazujících se na Balkáně od konce 15. století. Také řecké státní orgány začaly vůči občanům neřecké národnosti uplatňovat asimilační a nátlakový kurs.

Ve vztazích Řecka ke všem jeho sousedům (s výjimkou Srbska) převládalo za těchto okolností značné napětí. Turecko-řecký poměr se v první polovině roku 1914 dokonce vyhroutil až na samou hranici nového vzájemného válečného konfliktu. Svou roli v tomto směru sehrál – vedle národnostní otázky – též polovičatý způsob úpravy statutu východoegejských ostrovů. Podle rozhodnutí velmocí mělo Řecko vrátit Turecku ostrovy poblíž Dardanel (Imroz, Bozcaada) a ostatní neopevňovat a nevyužívat jich v neprospěch Turecka. Sultánská vláda se naproti tomu snažila dosáhnout návratu prakticky všech východoegejských ostrovů a navrhovala, aby jim byl poskytnut pouze autonomní statut.

Z nevyřešených problémů balkánských vztahů se snažily těžit velmoci, které v předvečer první světové války vedly intenzivní zápas o získání rozhodujícího vlivu na jednotlivé balkánské národy a státy. Na rozdíl od nespokojeného Bulharska a Turecka, které naděje na svou renesanci spojovaly spíše s Trojspolkem, a Srbska a Černé Hory, které se jednoznačně orientovaly na mocnosti Dohody (zejména Rusko a Francii), bylo postavení Řecka méně jednoznačné. S ohledem na dominující britský vliv ve východním Středomoří, na vlastní spojenecký svazek se Srbskem a na protibulharské a protiturecké zaměření své politiky by patřilo Řecko v duchu svých tradic jednoznačně do sféry vlivu Dohody. Po nástupu germanofilského krále Konstantina na trůn však začal v Athénách získávat stále zřetelněji půdu vliv Ústředních mocností. V okamžiku vzplanutí světového válečného požáru nebylo za těchto okolností vůbec jasné, na čí stranu se Řecko vlastně přikloní.

Na cestě k národnímu rozkolu

Vyhlášením války Srbsku Rakousko-Uherskem dne 28. července 1914 vstoupil zápas o ovládnutí Balkánu do nové, ještě vyhrcovanější fáze. Oba velmocenské bloky – Dohoda i Trojspolek – vystupňovaly dosavadní úsilí o začlenění balkánských států do sfér vlastního vlivu. Ve strategii obou znepřátelených táborů hrálo Řecko významnou roli. Rakousko-Uhersko a Německo vyvíjely od počátku první světové války velké úsilí, aby získaly Athény pro aktivní vstup do války proti Srbsku. Ministerský předseda Venizelos tyto výzvy kategoricky odmítl s poukazem, že „řecký stát je příliš malý, aby se dopustil tak velké zrady na svém spojenci“. Na druhé straně však nebyl ochoten přispěchat Bělehradu na pomoc v jeho boji proti Vídni a srbské představitele informoval, že závazek vzájemné pomoci, vyplývající ze spojenecké smlouvy z 1. června 1913, je z řecké strany chápán pouze pro případ útoku ze strany Bulharska.

Proti přímé účasti ve válce, v tomto případě po boku Německa a Rakousko-Uherska, se zřetelně vyslovoval také domácí proněmecky orientovaný royalistický blok. Sám král Konstantin opakovaně dokazoval svému švagrovi, německému císaři Vilému II., že nemůže vyhovět jeho výzvám ke společnému boji, neboť s ohledem na britskou a francouzskou převahu ve Středomoří by tento krok vedl ke zkáze Řecka, aniž by Ústředním mocnostem přinesl jakýkoliv užitek, a že jejich společným zájmům naopak nejvíce prospěje uplatňování řecké neutrality, pochopitelně proněmecky zaměřené. Na rozdíl od Německa a Rakousko-Uherska dávala Dohoda v prvních fázích války přednost nezapojení Řecka do válečného konfliktu. Prvořadým cílem její balkánské politiky bylo tehdy zabránit vstupu Turecka a Bulharska do války na straně německo-rakouského bloku. V souladu s tímto záměrem byly proto Athény vybízeny k jednání se sousedy o vyřešení sporných otázek a k pokusům o oživení Balkánského spolku.

Politika Ústředních mocností na Balkáně zaznamenala významný úspěch začleněním Turecka do války po jejich boku v listopadu 1914. Dohodový tábor odpověděl na tento krok Istanbulu nejen britskou anexí Kypru, uskutečněnou okamžitě po zahájení válečných operací Tureckem, ale i vystupňováním svého dosavadního úsilí o odvrácení Bulharska od úmyslu postupovat podle osmanského vzoru. V tajných diplomatických jednáních slibovali představitelé Dohody Bulharům územní zisky v Makedonii a Thrákii a nabádali Řecko i Srbsko k ústupnosti. V záměnu za tuto „vstřícnost“ bylo Athénám nabízeno postoupení severního Epiru a přesněji nespecifikovaného teritoria na maloasijském pobřeží Egejského moře. Premiér Venizelos, který hluboce věřil ve válečné vítězství Dohody, zastával stanovisko, že Řecko na tyto návrhy musí přistoupit, chce-li si uchovat naději na spoluúčast při předpokládané poslední dělbě osmanského území a současně účinně čelit prosazování italského vlivu v egejské oblasti a v Malé Asii. Úvahy řeckého ministerského předsedy byly založeny na reálném zhodnocení situace. Mezi dohodovými mocnostmi a Itálií probíhala tehdy tajná jednání o podmínkách jejího vstupu do války, která vyústila v podpis tajné londýnské dohody z 26. dubna 1915. Tento dokument zaručoval Římu v případě válečného vítězství Spojenců mj. i některá území, na něž Athény samy aspirovaly – severní Epir (jižní Albánii), Dodekaneské ostrovy i Smyrnu (Izmir) v Malé Asii s rozsáhlým zázemím. Pozdější britsko-francouzsko-ital-

skou dohodou ze Saint Jean de Maurienne (duben 1917) byly tyto italské nároky nejen znovu potvrzeny, ale i dále rozšířeny.

Za nejhodnější okamžik pro vstup Řecka do války na straně Dohody pokládal Venizelos okamžik zahájení dardanelské spojenecké operace proti Turecku v únoru 1915. Iniciativně proto tehdy nabízel Dohodě řecké válečné loďstvo i část pozemních jednotek. V neprospěch Venizelových plánů působil však systematicky král Konstantin se svou manželkou Sofií a se svými nejbližšími civilními i vojenskými spolupracovníky – pravicovým právníkem a „nestranickým“ ministrem zahraničí Georgiem Streitem, náčelníkem generálního štábu ozbrojených sil Viktorem Dusmanisem, náčelníkem štábu pozemních vojsk Ioannisem Metaxasem a některými dalšími. Zmínění představitelé royalistického tábora jednali za zády předsedy vlády s Německem a nezřídka Berlínu dokonce poskytovali přísně tajné státní dokumenty. Král Konstantin zamítl Venizelův návrh s odvoláním na potřebu zachování míru a nepřijatelnost postoupení jakékoliv části řeckého území Bulharsku.

Na striktní odmítnutí své koncepce panovníkem reagoval Venizelos demisí. Král Konstantin pověřil sestavením nové vlády jednoho z čelných odpůrců liberálů Dimitria Gunarise, tehdejšího tvůrce royalistické *Nacionalistické strany* (Komma ton ethnikofronon) a zanedlouho dal impuls k vyhlášení nových parlamentních voleb. Přestože se pravice pokoušela získat přízeň voličů předkládáním pacifistických a vlasteneckých hesel a osočováním liberálů ze zrady, palmu vítězství si i z těchto voleb odnesl Venizelos, jehož stoupenci zaujali většinu míst v novém parlamentu. Vzhledem ke králově zdržovací taktice mohl převzít premiérský úřad teprve 23. srpna 1915.

Nedlouho po restauraci liberální vlády se na pořad dne znovu dostala otázka vstupu Řecka do války na straně Dohody. Stalo se tak v souvislosti s vážným zhoršením vojenské situace Srbska, které bylo vystaveno od podzimu 1915 nejen mohutné německo-rakouské ofenzivě, ale i akutní hrozbě přepadení dosud neutrálním Bulharskem. Venizelos zastával názor, že na bulharskou mobilizaci, vyhlášenou 21. září 1915, musí Řecko odpovědět vlastní mobilizací a že očekávaný bulharský útok proti Srbsku musí být paralyzován – v souladu s řecko-srbskou smlouvou – vstupem Řecka do války proti Bulharsku. V tomto

Otázka, zda má Řecko vstoupit do války na straně Dohody, nebo zůstat neutrální ku prospěchu Ústředních mocností, hrála klíčovou roli v konfliktu mezi Eleftheriem Venizelem a králem Konstantinem. Dobová karikatura, vztahující se k řeckým parlamentním volbám 13. června 1915

smyslu se také obrátil na mocnosti Dohody se žádostí o poskytnutí vojenské podpory. Král Konstantin nemohl oficiálně vystoupit proti oběma Venizelovým požadavkům, v praxi však podnikl energické kroky, aby řeckému vstupu do války po boku Dohody zabránil a aby se současně definitivně zbavil nepohodlného premiéra.

Přestože parlament vyslovil 4. října 1915 Venizelovi důvěru, a tím dal fakticky najevo svůj dodatečný souhlas s vyloďováním prvních britsko-francouzských jednotek v Soluni od počátku října 1915, odvolal král následujícího dne Venizela z funkce premiéra a pověřil sestavením nové vlády Alexandra Zaimise. Nový ministerský předseda podle instrukcí panovníka a v souladu s požadavky Berlína nepřistoupil na britskou nabídku předání ostrova Kypru a části Thrákie Řecku v případě jeho vstupu do války na straně Dohody a oficiálně oznámil, že jeho stát zachová neutralitu i v případě bulharského útoku na Srbsko. Svě vítězství nad Venizelem se snažil Konstantin zpečetit rozpuštěním nově zvoleného parlamentu a vypsáním dalších voleb. Jejich provedení svěřil do rukou royalisty Stefana Skuludise. Král předpokládal, že veřejnost s ohledem na porušení řecké neutrality Dohodou odvrátí svou přízeň od prodohodového Venizela. Vůdce liberálů se svými spolupracovníky označil královo rozhodnutí o vypsání druhých voleb v průběhu roku 1915 za protiústavní akt a zvolil cestu bojkotu hlasování. Z prosincových voleb vzešel – za neúčasti liberálů – pravcový antivenizelistický parlament i obdobně orientovaný vládní kabinet. Liberálové vstoupili na dráhu mimoparlamentní opozice.

Politická a vojenská situace v Řecku i na celém Balkáně se na sklonku roku 1915 vyvíjela v neprospěch Dohody. Kromě Řecka zachovávalo neutralitu i Rumunsko. Spojenecké vojenské velení rezignovalo na pokračování nevydařené vyloďovací operace na poloostrově Gallipoli (Gelibolu), která představovala druhou etapu neúspěšného pokusu o ovládnutí Úžin. Srbská vojska musela ustupovat pod tlakem mohutné ofenzivy německého generála Mackensena, do níž se 14. října 1915 zapojilo také Bulharsko, a po vyklizení Kosova a srbské Makedonie zahájila svůj strastiplný ústup přes albánské hory k jaderskému pobřeží.

Postup německo-rakousko-bulharských jednotek do nitra Balkánu přiměl spojenecké velení k rozhodnutí rozšířit působnost svých jednotek na řeckém území a vybudovat ze Soluně nástupiště nové válečné fronty na Balkáně. Do Soluně byly za tímto účelem převáženy francouzské oddíly a z Gallipoli britské jednotky. Již v polovině října 1915 dosáhl jejich počet 45 tisíc. Dohodové mocnosti začaly postupně rozšiřovat své makedonské předmostí a také obsazovat strategicky významná místa (zvláště ostrovy) v různých částech Řecka. Jedním z nich byl i jónský ostrov Kerkyra (Korfu), který Francouzi obsadili v lednu 1916 a na nějž vzápětí převezly dohodové lodě srbskou armádu, jíž se podařilo, byť s velkými ztrátami, dorazit při svém ústupu na albánské pobřeží. Dohoda informovala Athény, že pobyt spojeneckých vojsk na řeckém území má dočasný charakter a že byl vyvolán válečnými okolnostmi, v neposlední řadě i nejednoznačnou politikou řídicích složek řeckého státu.

Proněmecký Konstantinův režim nechtěl ohrozit vlastní existenci, a proto se podřídil požadavku Dohody nepodnikat žádné akce proti jejím oddílům umístěným na řeckém území a dodržovat neutralitu. Ve svém praktickém postupu, dohodnutém s Berlínem, se však snažil působit Dohodě nejrůznější komplikace.

Athénská vláda např. nedala spojeneckému velení souhlas k přepravě stovcetitísícové srbské armády z ostrova Kerkyra do Soluně přes pevninské Řecko a zmíněný transport musel být prováděn náročnější a déle trvající cestou po moři. V květnu 1916 král Konstantin povolil německo-bulharským jednotkám překročit řecké hranice a obsadit strategicky významnou pevnost Rupel, kontrolující údolí Strumy (Strymonu). O několik měsíců později jim umožnil obsadit východní Makedonii s městy Seres, Drama a Kavala. Čtvrtý řecký armádní sbor, který v této oblasti působil v celkové síle 6000 mužů, byl s ohledem na nebezpečí přechodu k Dohodě po dorozumění s královskými řeckými vojenskými úřady zadržen a přemístěn do Německa, kde setrval v hornolužickém Zhořelci (Görlitz) v internaci až do konce války.

Spojenecké vojenské velení nemělo porozumění pro Konstantinovo zdůvodňování, že „*neutralita znamená poskytování stejných šancí oběma bojujícím stranám*“, a odpovídalo na jeho úhybné manévry zaváděním sankcí vůči Athénám a jejich stálým zpřísňováním. Nátlaková opatření zahrnovala nejrůznější formy námořní blokády, prosazování kontroly nad vnitřní správou státu, vymáhání demobilizace a odzbrojení vládních ozbrojených sil, požadavek vydání řeckého loďstva do rukou Dohody i vypovězení diplomatů Ústředních mocností z Athén. Na podzim roku 1916 převzala dohodová vojska pod kontrolu i přístav Pireus a železnici z Pirea do Larissy. Když spojenecké velení vyslalo třítisícový anglo-francouzský výsadek do Athén, aby přiměl řecké úřady k vydání strategického válečného materiálu, postavily se královské vojenské oddíly na ozbrojený odpor. Po bitvě, ve které dne 1. prosince 1916 zahynulo 62 Francouzů a 50 Řeků, byl spojenecký výsadek donucen k ústupu.

Ve spojitosti s vyhrocujícím se napětím mezi královským řeckým režimem a Dohodou se dále stupňoval i vnitrořecký konflikt mezi stoupenci krále Konstantina a bývalého premiéra Venizela. Prohlubujícího rozkolu nezůstaly ušetřeny spolu s dalšími ani ozbrojené síly, v nichž se zformovaly dvě navzájem krajně nepřátelené pretoriánské formace. První z nich představoval royalistický *Všeřecký svaz záložníků* (Panellinos Syndesmos Epistraton), který byl ze zákulisí dirigován Ioannisem Metaxasem, měl své středisko v Athénách a reprezentoval na jihu Řecka centrum protivenizelistického teroru. Druhou z nich tvořila organizace *Národní obrana* (Ethniki amyna), která sdružovala stoupence liberálů z řad vojáků a měla své středisko v Soluni.

Z řad příslušníků této organizace vzešla myšlenka ozbrojeného puče, který by dal Řecku možnost odpoutat se od vlivu Konstantinova režimu, zapojit se do boje proti německo-bulharským vojskům a ochránit řecké národní zájmy před negativními důsledky dosavadní proněmecké ozbrojené neutrality. K uskutečnění tohoto záměru došlo v noci z 30. srpna na 1. září 1916 v Soluni v atmosféře nových nadějí na zvrát vojenské situace na Balkáně, vyvolaných vstupem Rumunska do války na straně Dohody 28. srpna 1916. Akce příslušníků Národní obrany sama o sobě nepřinesla větší hmatatelné výsledky, vytvořila však podmínky pro úspěch politického vystoupení Eleftheria Venizela. Vůdce liberálů využil změněných okolností, vytvořených nejen vojenskou vzpourou, ale i narůstající averzí Dohody vůči králi Konstantinovi, k uskutečnění své koncepce revolučními prostředky. Dne 26. září 1916 opustil Athény a po kratší agitační cestě po Krétě a několika dalších egejských ostrovech dora-

Eleftherios Venizelos s admirálem Pavlosem Kunduriotidem u řeckých jednotek na soluňské frontě (léto 1918)

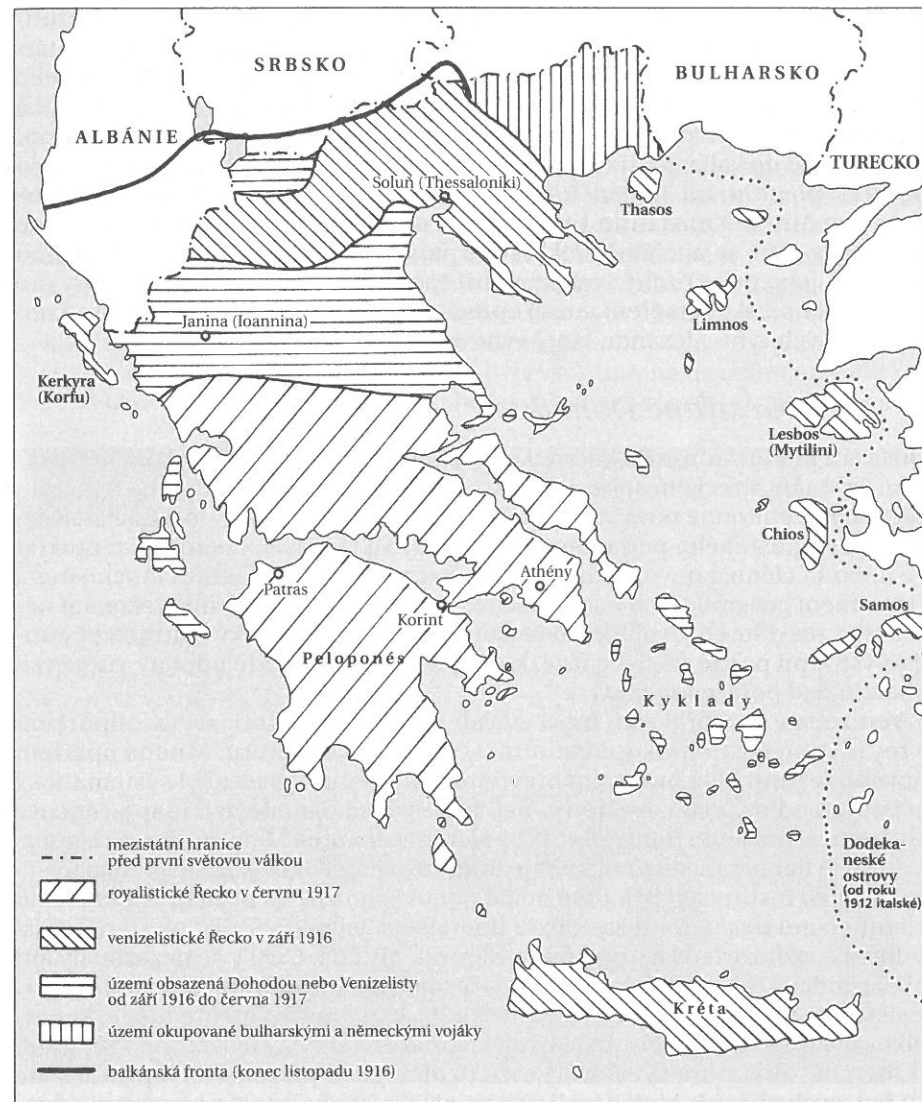
zil do Soluně, kde jako vůdce „triumvirátu“, jehož zbývajícími členy byli admirál Pavlos Kunduriotis, hrdina z balkánských válek, a generál Panajotis Danglis, vytvořil 9. října protikonstantinovskou vzdorovládu. Prozatímní soluňský kabinet vyhlásil dne 24. listopadu 1916 válku Německu a Bulharsku. Národní obrana se stala jádrem nových řeckých ozbrojených sil, které se neprodleně zapojily do bojů proti německo-bulharským vojskům na soluňské frontě.

Prohlubující se *Národní rozkol* (Ethnikos dichasmos) mezi royalisty a venizelisty dostal vytvořením prozatímní soluňské vlády i nový geografický rozměr. Venizelův vzdorokabinet, který sídlil v Soluni se souhlasem spojeneckého velení, postupně nastolil kontrolu nad větší částí „nového“ Řecka. Konstantinův athénský režim naproti tomu udržoval ve svých rukou většinu „starého“ řeckého království. Nárazníkové pásmo mezi oběma částmi rozděleného státu kontrolovaly britsko-francouzské jednotky. Prozatímní soluňský kabinet zápasil s řadou vážných problémů. Musel překonávat nedostatek finančních prostředků, pacifistické a protiválečné nálady, šířené royalisty se záměrem překazit mobilizaci nové armády pro boj proti Ústředním mocnostem, ale i výhrady samotných dohodových mocností s výjimkou Francie. Rezervovaný postoj Velké Británie vyplýval z obav z možných důsledků vzniku řecké občanské války. Rusko a Itálie spatřovaly v návratu Venizela ohrožení vlastních mocenských ambicí v Úžinách a v Istanbulu (v případě Ruska), a na Dodekaneských ostrovech, na maloasijském egejském pobřeží a v jižní Albánii (v případě Itálie). Ze všech těchto důvodů sice dohodové státy soluňskou prozatímní vládu podporovaly, ale k jejímu diplomatickému uznání se odhodlaly až se značným zpožděním.

Konstantinův režim v Athénách reagoval na vytvoření konkurenční vlády v Soluni zesílením diskriminace a teroru proti všem liberálům či jejich stoupencům. K vystupňování vášní mu napomohl mj. i zmíněný vojenský konflikt

s anglo-francouzským výsadem z 1. prosince 1916 a šířící se hlad, vyvolaný zpřísněním dohodové námořní blokády řeckého pobřeží. Hlavním terčem royalistické nenávisti byl pochopitelně sám Venizelos. Za účasti stotisícového davu jej athénský metropolita Theoklitos dne 26. prosince 1916 prohlásil za zrádce a exkomunikoval jej z řecké ortodoxní církve.

Přestože nenávistná protivenizelistická kampaň nacházela zřetelnou odezvu v pravické části řecké společnosti, postavení krále Konstantina a jeho režimu

Řecko v letech „národního rozkolu“

se na jaře roku 1917 den ze dne zhoršovalo. Jeho švagr, německý císař Vilém II., mu již nebyl schopen poskytovat účinnou podporu (s výjimkou další, v pořadí již třetí německé půjčky), a dokonce mu v zájmu zachování monarchie a jeho vlastních pozic radil, aby se nestavěl ultimativním požadavkům Dohody na přílišný odpor. Velká Británie a Francie si vynutily předání řeckého loďstva, stažení královských vojsk na Peloponés a v rozporu se svými původními sliby, že nepřipustí rozšiřování venizelistické revoluce do „starého“ Řecka, přivíraly oči nad venizelistickými převraty, k nimž docházelo na mnoha ostrovech, které se dosud stále nominálně nacházely pod kontrolou Athén. K radikalizaci protikonstantinovských postojů Dohody vedle vojenských okolností a vnitrostátních faktorů přispěly i mezinárodněpolitické důvody, zejména pád carského režimu v Rusku v březnu 1917, který připravil řeckého krále o ochrannou ruku jeho příbuzného, svrženého ruského cara Mikuláše II., a rovněž zapojení Spojených států do války proti Ústředním mocnostem v dubnu 1917. Dne 10. června 1917, po ultimátu Spojenců, kteří v případě jeho nepřijetí hrozili bombardováním Athén, Konstantin kapituloval a o několik dní později emigroval do Švýcarska, aniž se oficiálně zřekl svého panovnického úřadu. Dědicem trůnu se nestal jeho prvorozený syn, princ Jiří (pozdější řecký král Jiří II.), který pro své germanofilské zaměření musel opustit zemi se svým otcem, ale další z Konstantinových synů Alexandr, který vyhovoval nárokům Dohody.

Na straně Dohody

Odstranění Konstantina z královského trůnu otevřelo cestu k dalším pronikavým změnám v řeckém státě. Místo royalistického germanofilského kabinetu převzala řízení země nová Venizelova vláda, která obnovila činnost někdejšího králem rozpuštěného parlamentu z roku 1915 a vyhlásila opětovně, tentokrát ve jménu celého, znovu sjednoceného Řecka, válku Ústředním mocnostem. Odstranění geografických bariér neznamenalo ani v nejmenším překonání národního rozkolu, rozdvoujícího řeckou společnost. Hluboký vnitrořecký konflikt vstoupil pouze do nové fáze, která měla podobu tvrdé odplaty vítězných liberálů nad poraženou pravici.

Venizelisté po převzetí moci začali uplatňovat proti svým odpůrcům – royalistům i ostatním oponentům – „liberální“ diktaturu. Mnohá opatření nového režimu byla projevem otevřené msty. Státní aparát byl systematicky očišťován od royalistů. Někteří z nich byli uvězněni, nebo byli (např. vůdcové antivenizelistického hnutí Dimitrios Gunaris, Ioannis Metaxas, Ion Dragumis a další) vydáni Francouzům, kteří je internovali na Korsice. Na uvolněná místa ve státních institucích byli poté podle politického klíče a principů politického klientelismu dosazováni zasloužilí liberálové, zejména funkcionáři někdejší soluňské vzdorovlády a organizace Národní obrana. Čistky se nezastavily ani před soudci, kteří podle platné ústavy nesměli být odvoláváni, ani před duchovenstvem. Athénský metropolita Theoklitos, který nedlouho předtím exkomunikoval a proklel Venizela, byl postaven před církevní soud a ztratil svůj úřad. „Liberální“ diktatura vyvolávala rozladění nejen u představitelů pravice, ale i u řadových občanů, kteří dávali najevo svou nespokojenost s nucenými odvody do armády a s odesíláním na soluňskou frontu, s nedostatkem základních

životních prostředků, s bídou, drahotou i přetrvávající korupcí. Častým projevem lidového odporu se staly dezerce a lokální revolty.

Venizelisté se pokoušeli stabilizovat své mocenské postavení nejen zaváděním mimořádných bezpečnostních opatření, ale i návratem k předválečné politice hospodářských, sociálních a kulturních reforem. Prvořadé místo v jejich úsilí mělo – vedle kroků k oživení ekonomického života a k předcházení sociálních konfliktů – vyhlášení pozemkové reformy. Zákon z roku 1917 se vztahoval na „nové“ Řecko a zahrnoval turecký a bulharský majetek a statkářskou půdu nad 100 ha, které měly být za finanční odškodnění vyvlastněny a v celkovém rozsahu 1,2 milionů ha předány za příznivých platebních podmínek do rukou 130 tisíc rodin bezzemků, nádeníků, pachtýřů a utečenců z Turecka. Bylo vyhlášeno i zrušení polofeudálních agrárních poměrů na Jónských ostrovech. Pozemková reforma, k jejímuž uskutečnění mělo napomoci i zakládání družstev, se začala v praxi realizovat teprve se značným zpožděním, většinou až po roce 1922. Do roku 1928 bylo rozděleno 587 507 ha z 901 228 ha vyvlastněné půdy. Součástí venizelistických změn se stala i vzdělávací a školská reforma, jejíž příprava byla svěřena třem významným kulturním osobnostem – filozofu Dimitriovi Glinosovi, jazykovědci Manolisu Triandafyllidisovi a pedagogu Alexandru Delmuzosovi. Na jejím základě byla mj. v roce 1918 zavedena do všech základních škol výuka v lidovém jazyce (dimotiki).

Hlavní pozornost nové liberální vlády byla však upřena na ozbrojené síly. Jen jejich vybudováním a zasazením do bojových operací proti Ústředním moc-

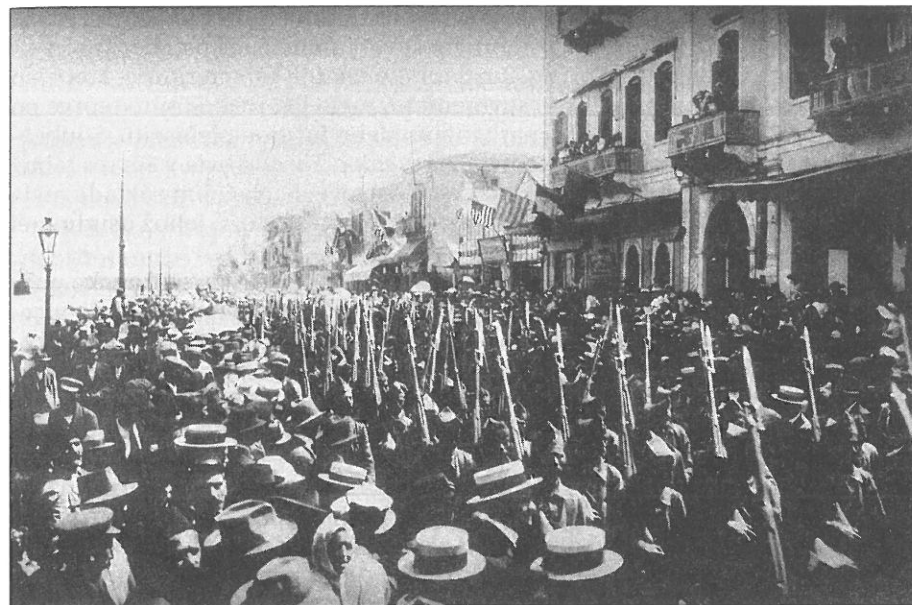
Řecký vojenský oddíl na slavnostní přehlídce vítězných spojeneckých vojsk v Paříži v den francouzského národního svátku (14. července 1919)

nostem bylo možno získat přízeň dohodových spojenců, a tím i šanci na uskutečnění zahraničněpolitického programu Velké myšlenky. Přes nejrůznější obtíže se podařilo – v neposlední řadě za přispění dohodové finanční dotace 700 miliónů francouzských franků – dosáhnout v tomto směru značných úspěchů. Zatímco na jaře 1917 na soluňské frontě bojovalo pouze 30 tisíc vojáků armády prozatímní vlády, o rok později zde vzrostl počet Řeků na 100 tisíc mužů. Z celkového počtu 29 spojeneckých divizí „Orientální armády“ bylo na podzim 1918 10 řeckých. Nové řecké oddíly získávaly válečné zkušenosti ve srážkách s německými a bulharskými jednotkami již na jaře 1918 (zejména v bojích o makedonskou pevnost Skra koncem května). Od září 1918 se potom významným způsobem podílely na úspěšné spojenecké ofenzivě, která pod vedením francouzského generála Francheta d'Espérey vedla k prolomení nepřátelské obrany a k proniknutí do Srbska a Bulharska. Tato operace významnou měrou přispěla ke kapitulaci Bulharska (29. září) a Turecka (30. října 1918), které časově předcházely definitivnímu ukončení první světové války 11. listopadu 1918. Spolu s britskými útvary později vstoupily i řecké pozemní oddíly do Istanbulu a řecké válečné lodě v čele s křižníkem Averof zakotvily u břehů Bosporu. Cesta k uskutečnění cílů Velké myšlenky se zdála být téměř na dosah ruky.

Od vítězství ke katastrofě

Vojenská součinnost se zeměmi Dohody ve světové válce sice ve skutečnosti přiblížila Řecko k jeho zahraničněpolitickým cílům, sama o sobě však ještě ani zdaleka neznamenala jejich dosažení. Na rozdíl od mnoha svých krajanů, kteří již viděli řeckou vlajku vlát na chrámu Svaté Sofie v Istanbulu či plánovali vznik dalšího řeckého státu na jihovýchodním pobřeží Černého moře, věděl Venizelos, že prosazení jakéhokoliv územního požadavku bude vyžadovat nové oživení přízných vítězných mocností i mimořádné diplomatické úsilí. Z těchto důvodů neprodleně vyšel vstříc přání Dohody na zapojení Řecka do intervence proti komunistické revoluci v Rusku a vyslal již v lednu 1919 na jižní Ukrajinu řeckou jednotku v síle 2000 mužů, která zde bojovala až do roku 1920. Z obdobných příčin se sám vypravil již v prosinci 1918 do Paříže, aby zde pro svou vlast připravil dobré výchozí podmínky pro jednání mírové konference. S ohledem na spojenecké mocnosti řecká delegace v čele s Venizelem při pařížských mírových jednáních z taktických důvodů nevystoupila s nároky na Istanbul a na ostrov Kypr, který v roce 1914 anektovala Velká Británie, a zaměřila se na získání severního Epiru (jižní Albánie), Thrákie, Dodekaneských ostrovů a maloasijské Smyrny se zázemím.

Přestože uplatňování těchto územních požadavků naráželo nejen na odpor poražených států, ale i na nesouhlas některých mocností, jejichž záměry se s řeckými na mnoha místech křížily (Francie a Itálie) nebo rozcházely (Spojené státy), podařilo se Řekům – v neposlední řadě díky Venizelovým zcela mimořádným diplomatickým schopnostem a jeho těsným kontaktům s představiteli vítězných mocností, především s britským premiérem Davidem Lloyd Georgem – dosáhnout pronikavých úspěchů. Na základě souhlasu mezispojenecké Nejvyšší rady a za součinnosti britských jednotek převzaly řecké oddíly již 15. května 1919 kontrolu nad Smyrnou a jejím zázemím. Koncem července téhož roku uza-

Slibný začátek maloasijské vojenské kampaně – řecké jednotky vstupují do Smyrny (květen 1919)

vřel řecký premiér s tehdejší italským ministerským předsedou Tomassem Tittonim řecko-italskou dohodu o vzájemné podpoře územních požadavků na pařížské mírové konferenci. Podle tohoto tajného dokumentu se Itálie zavazovala podporovat řecké aspirace na severní Epir, Thrákie, Dodekaneské ostrovy (s výjimkou Rhodu) a na maloasijskou Smyrnu. Řecko mělo být naproti tomu nápomocno Itálii v jejím úsilí o získání albánského přístavu Vlora se zázemím, protektorátu nad Albánií a o ovládnutí části maloasijského území při Egejském moři. Řím si ovšem vyhradil právo odstoupit od tohoto ujednání v případě, že jeho teritoriální požadavky v Malé Asii nebudou realizovány. Na základě mírové smlouvy z Neuilly ze 27. listopadu 1919 se Bulharsko muselo vzdát ve prospěch Řecka západní Thrákie s městem Alexandrupoli. Z formálněprávního hlediska bylo toto územní rozšíření Řecka schváleno *Smlouvou o Thrákie*, podepsanou současně se sèvreskou mírovou smlouvou. Slabou náhradou za ztrátu přístupu k Egejskému moři bylo pro Bulharsko ustanovení, že Řecko má umožnit Bulharsku „hospodářský přístup“ k moři tranzitem a svobodným pásmem v Alexandrupoli či v některém svém jiném přístavu.

Největším úspěchem Venizelova diplomatického snažení byla nepochybně mírová smlouva, kterou dohodové státy včetně Československa uzavřely se sultánským Tureckem v Sèvres u Paříže 10. srpna 1920. Tento dokument měl svůj bezprostřední vztah také k Řecku, neboť uznával jeho plnou suverenitu nad východní Thrákie i s městem Edirne (Drinopol), poloostrovem Gallipoli, evropským břehem Marmarského moře i do té doby tureckými ostrovy Imroz a Bozcaada před vstupem do Dardanel, potvrzoval znovu jeho nárok na ty egejské

ostrov, které získaly řeckou příslušnost rozhodnutím londýnské velmocenské konference z roku 1913, a svěřoval mu do správy maloasijskou Smyrnu s velkým zázemím. O definitivní příslušnosti tohoto anatolského teritoria, které jen formálně zůstávalo pod tureckou suverenitou, mělo být rozhodnuto teprve po pěti letech hlasováním místního parlamentu nebo formou plebiscitu. Souběžně s mírovou smlouvou s Tureckem a *Smlouvou o Thrákii* byla v Sèvres téhož dne podepsána i dohoda o Dodekaneských ostrovech. Na jejím základě měla Itálie postoupit Řecku všechny ostrovy s výjimkou Rhodu, o jehož osudu měl rozhodnout plebiscit.

Řecko ve své zahraniční politice vycházelo z předpokladu, že se Turecko podřídí ustanovením sèvreské smlouvy, nebo že bude k jejich respektování donuceno velmocemi. Vývoj událostí však nepostupoval v souladu s těmito kalkulacemi. Německý historik Heinz Richter oprávněně konstatuje, že s výjimkou Lloyd George, Arménů, kterým bylo slibováno ustavení vlastního státu, a Řeků nebral nikdo sèvreskou smlouvu vážně. Rodící se turecké nacionalistické hnutí, v jehož čele stanul Mustafa Kemal, se nemínilo smířit ani s vazalskou závislostí sultánského režimu na Dohodě ani s územní expanzí Řecka a přistoupilo již od května 1919 k organizaci odbojových protiřeckých skupin. Řecké vojenské vedení se domnívalo, že s britskou pomocí akce tureckých nacionalistů nejen potlačí, ale že jich dokonce využije k další expanzi do nitra západní Anatólie.

Vojenské tažení Řeků započalo již koncem června 1920 na impuls Britů a z Venizelova rozkazu a vedlo k získání nových území kolem města Bursy. Úspěchy Řeků vyvolaly mimořádné znepokojení dvou dalších dohodových mocností – Francie a Itálie – které měly v této oblasti vlastní teritoriální ambice (Francie v Kilikii, Itálie v provincii Antalya) a které se zde snažily konkurovat britskému vlivu. Na jejich zásah dala Nejvyšší spojenecká rada Řekům příkaz k zastavení dalšího postupu. Itálie i Francie se nejen nepřipojily k ozbrojenému nátlaku na rodící se kemalistické Turecko ve věci dodržování sèvreské mírové smlouvy, ale naopak s ním začaly navazovat tajné kontakty v zájmu prosazení vlastních politických a hospodářských cílů. Itálie v roce 1920 vypověděla i zmíněnou tajnou dohodu Tittoni-Venizelos. K nerespektování sèvreské dohody, která nebyla žádnou mocností ratifikována, přispívaly i obavy z nevypočitatelných důsledků obratné politiky Mustafy Kemala, která se snažila dosáhnout anulování dohodového velmocenského diktátu i navazováním kontaktů s bolševickou Moskvou.

Zahraničněpolitické úspěchy Řecka nebyly souběžně provázeny stabilizací vnitřních poměrů. Tíživé poválečné sociální a ekonomické problémy země vytvářely – spolu s vlivy ruské komunistické revoluce – prostor pro uplatňování levicových idejí, zejména v jejich nejextrémnějších variantách. Dominujícím faktorem vnitropolitického vývoje zůstával přesto nadále konflikt mezi venizelistickými liberály a royalistickou pravíci, který se v poválečném období nezklidnil, ale naopak znovu vyhrotil. Novou vlnu jejich vzájemné nenávisti uvedl do pohybu atentát, který na Venizela spáchali v Paříži dva royalističtí důstojníci dne 12. srpna 1920, dva dny po podpisu sèvreské mírové smlouvy s Tureckem. Stoupenci premiéra, který z atentátu vyvázl pouze s lehkým zraněním, reagovali na tento čin násilnostmi proti představitelům pravice. Jednou z jejich obětí se stal známý royalistický politik a spisovatel, hlasatel koncepce Východního ideá-

lu Ion Dragumis, který byl na athénské ulici zabit příslušníky venizelistické bezpečnosti. K vystupňování nepřátelských vášní přispělo i vypsání parlamentních voleb liberální vládou. Premiér Venizelos se k tomuto tahu odhodlal nejen proto, že chtěl od řeckého národa obdržet mandát k pokračování protiturecké kampaně, ale především proto, že si byl zcela jist svým vítězstvím. Očekával, že mu řecká veřejnost projeví svým hlasováním vděčnost za jeho zásluhy o vytvoření velkého Řecka „*dvou kontinentů a pěti moří*“.

Venizelovy úvahy se v praxi ukázaly být zcela mylné. Za jeho téměř dvouleté nepřítomnosti ve vlasti se smýšlení řecké veřejnosti výrazně změnilo. Stále větší počet lidí neprojevoval nadšení nad válečnými výboji a naopak pocítoval zklamání nad násilnostmi liberálů, nad jejich protekcionismem a pokračující korupcí. Svou roli v názorovém posunu řecké společnosti sehrály nepochybně i vážné hospodářské a sociální těžkosti a únava z váleku, které probíhaly s kratšími odmlkami již od roku 1912. Antivenizelistická „sjednocená opozice“, jejíž vůdčí složku představovala Gunarisova Nacionalistická strana, přeměněná v roce 1920 na *Lidovou stranu* (Laiko komma), se ve volební kampani snažila využít všech omylů a poklesků liberálního režimu ve svůj prospěch. Základem její agitace se stalo volání po ukončení nesmyslného maloasijského dobrodružství a nastolení míru.

V neprospěch liberálů zasáhla do probíhající volební kampaně tragická a kuriózní smrt krále Alexandra, který zemřel 25. října 1920 na otravu krve následkem pokousání opicí. Nejmladší Alexandrův bratr Pavel (pozdější řecký král v letech 1947–1964) odmítl nabídku venizelistů, aby převzal královskou korunu. Royalistický blok vystoupil za této situace s myšlenkou, aby se na trůn opět vrátil bývalý král Konstantin, který se při svém nuceném odchodu do exilu v roce 1917 oficiálně nezřekl panovnické hodnosti. Volební boj, jehož hlavní náplní se od té chvíle stal spor o návrat krále Konstantina či o jeho setrvání v cizině, skončil překvapivou porážkou liberálů, kteří sice obdrželi nejvíce hlasů, na základě většiny volebního systému však získali pouze 110 z 370 poslaneckých křesel. Mezi nezvolené liberální kandidáty se zařadil i sám vůdce strany Venizelos, který na svůj neúspěch rozmrzele reagoval dobrovolným odchodem do ciziny.

Prvořadou starostí pravicového parlamentu a royalistické vlády, jejímž předsedou se stal Dimitrios Rallis, bylo kromě neprodleného očištění státního aparátu od liberálů a represí proti nim zajištění co nejrychlejšího návratu bývalého krále do vlasti. Na základě polooficiálního a zjevně zmanipulovaného plebiscitu z 5. prosince 1920, v němž se údajně 999 960 osob vyslovilo ve prospěch restaurace Konstantina (proti bylo pouze 10 383), přicestoval exkrál do Athén 19. prosince 1920 a ujal se znovu panovnického úřadu.

Po svém příchodu k moci nebrali royalisté ani nejmenší zřetel na své předvolební protiválečné sliby. Naopak zcela v duchu nejextrémnější varianty Velké myšlenky začali připravovat pokračování válečného tažení proti tureckým nacionalistům v ještě širším rozsahu a dalekosáhlejší podobě. Jejich politický postup byl ve srovnání s Venizelovým počínáním mnohem nacionalističtější, na druhé straně však postrádal diplomatický cit a předvídatost Velkého Krétana i jeho smysl pro reálné hodnocení mezinárodněpolitických i vojenských souvislostí. Již koncem roku 1920 dal král Konstantin přes negativní vyjádření někdejšího šéfa generálního štábu armády Ioannise Metaxase, rozkaz k tažení

proti kemalistům. Na jeho základě započala 6. ledna 1921 velká řecká ofenziva v Anatólii od města Bursy severovýchodním směrem na Eskişehir. Záměry nového royalistického vedení armády, zbaveného zkušených venizelistických důstojníků, zůstaly neuskutečny. Turecké jednotky pod vedením Ismeta paši, nejbližšího spolupracovníka Mustafy Kemala a pozdějšího druhého tureckého prezidenta, zastavily útok Řeků u městečka İnönü a přinutily je k ústupu. Jméno İnönü se stalo symbolem tureckého vítězství a pseudonymem Ismeta paši.

První neúspěch neodradil řecké royalisty od úmyslu pokračovat ve vojenských výbojích. Ve své nacionalistické zaslepenosti nebyli schopni rozpoznat, že se vojenská situace na maloasijském bojišti začíná pomalu, ale jistě měnit ve prospěch kemalistů, kteří se těšili podpoře turecké veřejnosti, a že již řecké vojsko ve svém válečném tažení nemůže počítat se zahraniční pomocí. Všechny světové velmoci včetně prořecké Velké Británie se začaly postupně přiklánět k názoru, že pro Turecko příliš krutá sèvreská mírová smlouva bude potřebovat podstatnou revizi. Vítanou záležitostí pro změnu jejich postojů se staly i vnitropolitické změny v Řecku. Představitelé Francie a Itálie dokonce předem upozornili Rallisovu vládu, že znovunastolení germanofilského krále Konstantina budou považovat za nelояální krok a že přeruší veškerou politickou a finanční pomoc, kterou poskytovali Řecku v době, kdy v jeho čele stál prodohodový Eleftherios Venizelos.

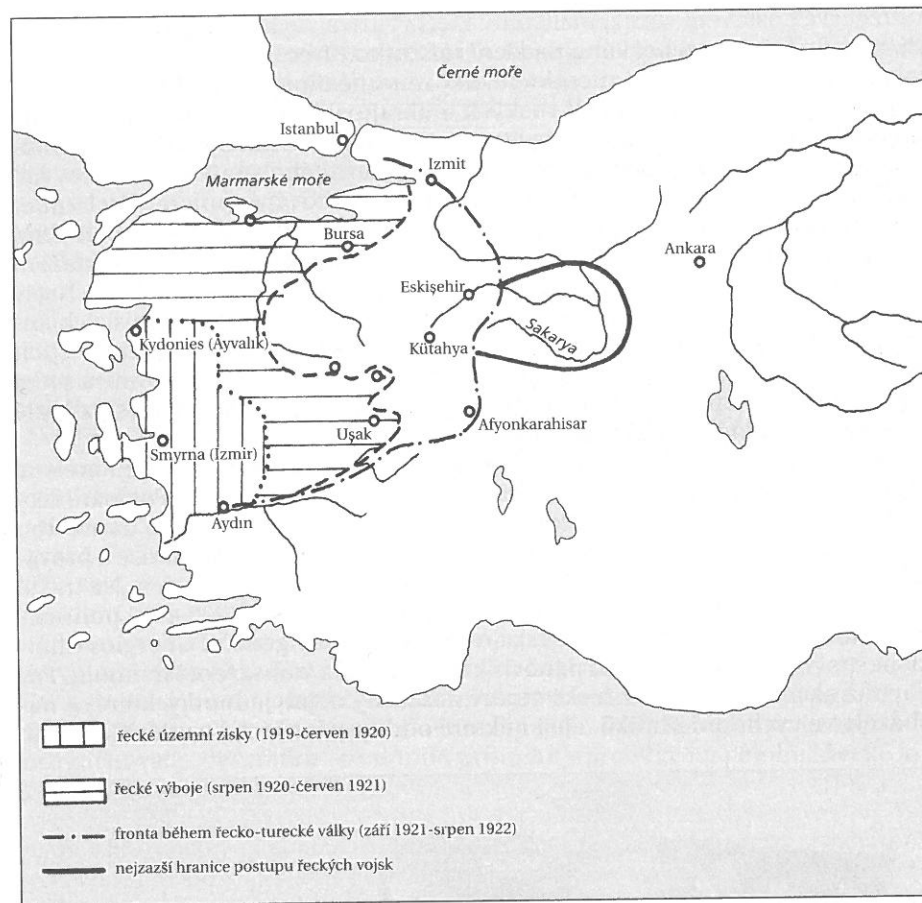
Royalistický řecký režim nebral zřetel na tato varování a nepřistoupil ani na relativně příznivé a přijatelné podmínky řecko-tureckého vyrovnání, které předložili Spojenci v únoru 1921. Místo toho se rozhodl pro další útočnou operaci. Ani výsledky nové řecké ofenzivy nebyly příliš uspokojivé. Na jihovýchodním úseku fronty zaznamenali sice Řekové jisté úspěchy, v hlavním směru útoku však znovu utrpěli porážku u İnönü a byli opět přinuceni k ústupu. Royalistický

Dimitrios Gunaris, politický vůdce řecké pravice

režim nevezal na vědomí ani svůj druhý vojenský neúspěch, ani zásadní prohlášení spojeneckých velmocí včetně Velké Británie z dubna 1921 o jejich neutralitě v řecko-tureckém válečném konfliktu. Nová vládní antivenizelistická diktatura v čele s vůdcem Lidové strany Dimitriem Gunarisem naopak vyhlásila všeobecnou mobilizaci i na nově připojených územích Východní Thrákie a Smyrny a v červenci 1921 za osobní přítomnosti krále Konstantina a pod jeho nominálním řízením započala třetí ofenzivu, jejímž cílem měla být porážka kemalistů a dobytí jejich centra – Ankaru.

Bojové operace se pro Řeky zpočátku vyvíjely nadějně. Po velkém úsilí zatlačily jejich oddíly kemalistickou armádu na východ a koncem měsíce zaujaly strategicky výhodné pozice podél levé-

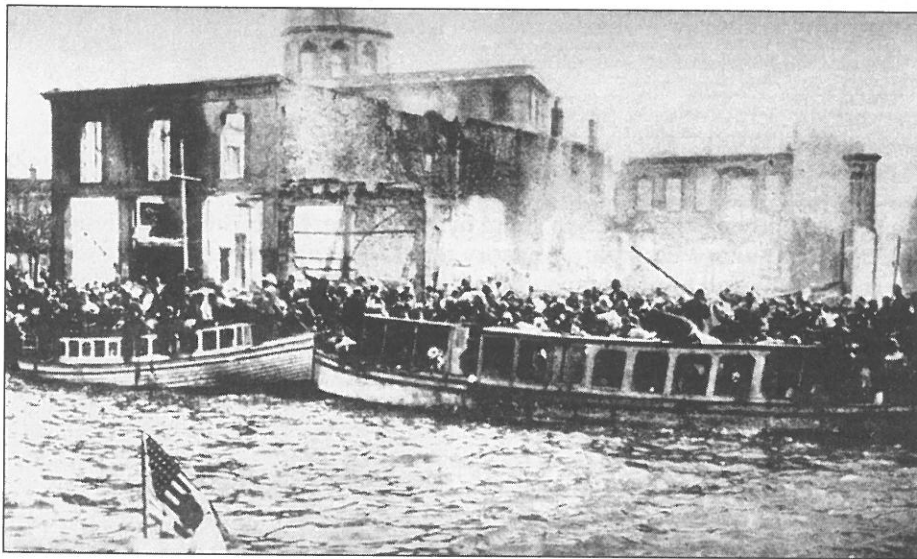
Řecká expanze do Malé Asie v letech 1919–1922

ho břehu anatólské řeky Sakarya, které byly na některých místech vzdáleny pouze 50 km od Ankaru. V rozporu s názory reálně uvažujících vojenských velitelů, kteří doporučovali nepřeceňovat dále síly a využít příznivé situace k zahájení jednání o ukončení řecko-tureckého konfliktu, zaujal král Konstantin spolu s premiérem Gunarisem stanovisko, že je třeba pokračovat v postupu na Ankaru. Dne 23. srpna 1921 tedy započala druhá fáze řecké operace v prostoru řeky Sakarya, která se změnila v krvavou šestnáctidenní bitvu. Střetnutí formálně skončilo bez vítěze, neboť žádná z obou bojujících stran nezaznamenala rozhodující vojenský úspěch. Výsledek zápasu o řeku Sakarya byl přesto mnohem nevýhodnější pro Řeky, kteří v něm ztratili větší počet vojáků (zahynulo zde 18 tisíc Řeků a 13 tisíc Turků) a navíc přišli definitivně o naději, že se jim v budoucnu může ještě podařit zlomit rostoucí sílu tureckých nacionalistů.

Vyčerpaná řecká armáda, vzdálená v nepřátelském anatólském vnitrozemí od svých zásobovacích zdrojů na pobřeží, nemohla z dlouhodobého hlediska

udržet své postavení vůči kemalistům, kteří využívali výhod domácího prostředí, národněosvobozenického nadšení místního tureckého obyvatelstva i nových dodávek zbraní a munice, které díky obratné diplomacii Mustafy Kemala přicházely na jedné straně od ruských a ukrajinských bolševiků, a na druhé straně z dohodové Francie a Itálie. Royalistický řecký režim byl nakonec přinucen vzít na vědomí bezvýchodnost dalšího vojenského snažení a v mírových jednáních, vedených od března 1922 za zprostředkování spojeneckých mocností, projevil dokonce ochotu přistoupit na kompromisní návrh tehdejšího britského ministra zahraničí George Curzona, který se vyslovoval pro stažení řeckých vojsk z Anatólie, pro rozdělení východní Thrákie mezi Řeky a Turky a pro nastolení kontroly Společnosti národů nad autonomií maloasijských Řeků. Turečtí nacionalisté, kteří byli přesvědčeni o tom, že čas pracuje v jejich prospěch, však projeví neústupnost a znemožnili dosažení kompromisu svým požadavkem bezpodmínečného předběžného stažení řeckých vojsk z Malé Asie v mimořádně krátké časové lhůtě.

Současně s pokusy o nalezení mírového řešení konfliktu se obě zneprátené strany snažily upevnit své dosavadní politické a vojenské pozice. Počínání řeckého royalistického státního vedení se v tomto směru vyznačovalo naprostou bezradností. Král Konstantin odvolal neúspěšného premiéra Gunarise a prováděl chaotické personální změny ve vládních i vojenských funkcích. Na místě velitele řeckých vojsk v Anatólii se tímto způsobem v létě 1922 ocitl politicky spolehlivý, ale z vojenského hlediska nepřiliš schopný generál Georgios Chatzianestis. V červenci 1922 dal panovník navíc rozkaz k obsazení Istanbulu. Pochybná akce, do níž byly z řecké strany nasazeny nejen jednotky, které se nacházely ve východní Thrákie, ale i některé oddíly, působící dosud v Malé Asii,

Tragický konec válečného dobrodružství – řecké obyvatelstvo prchá z hořící Smyrny (září 1922)

musela být brzy zastavena, neboť popudila i Brity, jejichž představitel v Istanbulu, generál Charles Harington prohlásil, že se jemu podřízené dohodové jednotky postaví řeckému pokusu na ozbrojený odpor.

Zmatené počínání řeckého státního vedení nahrávalo tureckým nacionalistům, kteří pod vedením Mustafy Kemala dále upevňovali své politické i vojenské pozice separátními úmluvami se sovětskými republikami Ruskem a Ukrajinou na straně jedné, a Francií a Itálií na straně druhé. V létě 1922 dospěl Mustafa Kemal k přesvědčení, že turecké síly jsou již dostatečně silné ke konečnému zúctování s Řeky. Dne 26. srpna 1922, rok po bojích na řece Sakarya, započala v této oblasti mohutná turecká ofenziva, která měla katastrofální důsledky jak pro řeckou armádu, tak pro maloasijské Řeky. Řecké vojsko bylo přinuceno ustupovat před početnějšími tureckými jednotkami. Jeho ústup se brzy změnil v bezhlavý útěk k egejskému pobřeží. Po desetidenních marných bojích přistoupilo řecké velení k urychlené evakuaci svých vojsk ze Smyrny i z dalších míst na maloasijském pobřeží a blízké řecké ostrovy Chios a Lesbos. Velký počet řeckých vojáků se do vlasti ovšem nevrátil – buď v bojích zahynul, nebo upadl do zajetí a byl odvezen do zajateckých táborů.

Nejtragičtější osud čekal na konci řecko-turecké války na maloasijské křesťanské civilní obyvatelstvo řecké a arménské národnosti, které žilo ve Smyrně nebo se tam uchýlilo při svém útěku z anatólského vnitrozemí. Zanedlouho po obsazení města tureckými oddíly započal pogrom proti tamním Řekům a Arménům. Záměrně založené požáry v jejich čtvrtích dovršily dílo zkázy. Desítky tisíc lidí se pokoušely na přeplněných bárkách a improvizovaných plavidlech uniknout ohni, smrti či tureckému zajetí a nalézt útočiště na řeckých či cizích lodích nacházejících se v Izmirském zálivu. Řada kapitánů zahraničních lodí zachovala „neutralitu“ a odmítla přijmout uprchlíky na palubu. Řecké lodě nebyly samy schopny zvládnout příliv utečenců. Přesto jich do 1. října 1922 odvezly přibližně 120 tisíc. Celková bilance turecké pomsty byla strašlivá. Na 50 tisíc křesťanských Řeků a Arménů našlo ve Smyrně svou smrt. Zbylí muži ve věku od 18 do 45 let byli odvedeni do tureckého zajetí. Ze Smyrny zůstala zachována pouze turecká a židovská čtvrt. Řecké a arménské části města se změnily v doutnající ruiny. Jejich zánik symbolizoval nejen porážku nacionalistické ideologie Velké myšlenky, ale i neodvratnou záhubu řecké maloasijské civilizace po více než dvou a půl tisíciletích její existence.

2 ŘECKO V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

Vojenský převrat roku 1922 a lausanská konference

Maloasijská porážka připravila Řecko definitivně o naději na uskutečnění Velké myšlenky, ale způsobila i jeho hlubokou vnitřní krizi. Z nejrůznějších stran proudily do země stovky tisíc řeckých uprchlíků z maloasijského pobřeží Egejského moře, z anatolského vnitrozemí, z Pontu (tj. z krajů při jihovýchodním pobřeží Černého moře), z východní Thrákie, ale i z Kavkazu, jižního Ruska a Ukrajiny. Představitelé kemalistického Turecka dávali otevřeně najevo, že nemíní ponechat ani jednoho Řeka v Anatolii a že zamýšlejí prosadit ozbrojenou cestou změnu ustanovení sèvreské smlouvy i ve věci Thrákie. Z pocitů rozčarování nad národním ponížením, ale i z odhodlání nepřipustit další vojenské prohry se zrodila – zejména mezi důstojníky evakuovaných řeckých vojsk z Malé Asie – myšlenka revolučního převratu, který by „očistil“ řeckou společnost a zmobilizoval její síly na ochranu ohrožených národních zájmů a na řešení naléhavých vnitřních problémů. Jejím nositelem se stal revoluční výbor, v jehož čele stál plukovník Nikolaos Plastiras, generál Stylianos Gonatas a fregatní kapitán Dimitrios Fokas.

Vůdcové vzpoury, kteří byli s výjimkou generála Gonatase většinou venizelisty, získali kontrolu nad jednotkami, které se vracely na pevninu z ostrovů Chios a Lesbos, a v jejich čele vtáhli 26. září 1922 do hlavního města. Jejich ultimativní požadavky zahrnovaly demisi krále, rozpuštění stávajícího parlamentu a utvoření nového kabinetu, který by byl schopen získat znovu důvěru Dohody, uskutečnit nové volby a zajistit obranu Thrákie. Král Konstantin z obavy před hněvem nespokojených vojáků dne 27. září 1922 raději abdikoval ve prospěch svého nejstaršího syna Jiřího II. a odjel definitivně ze země (v lednu 1923 zemřel v sicilském Palermu). Místo prokonstantinovské vlády byl vytvořen přechodný kabinet, složený z umírněných royalistů a liberálů, který se stal vykonavatelem vůle revolučního komitétu. Dne 27. listopadu 1922 byla nakonec vytvořena revoluční vláda pod vedením Gonatase. Plukovník Plastiras nepřevzal žádnou vládní funkci, jako „vůdce revoluce“ však ovlivňoval vývoj ze zákulisí.

Vojenská junta, která se snažila vystupovat v roli nadstranické síly, začala podnikat energické kroky k posílení obranyschopnosti země (znovuvybudování stotisícové armády), k praktickému řešení utečeneckého problému a k obnově pořádku v zemi. Součástí jejích kroků bylo však i krvavé zúčtování s představiteli svrženého konstantinovského režimu. Osm čelných royalistických politiků a vojáků bylo krátce po vítězství vojenského puče zatčeno a označeno za viníky maloasijské porážky. Šest z nich, bývalí předsedové vlády a ministři Dimitrios Gunaris, Nikolaos Stratos, Petros Protopapadakis, Nikolaos Theotokis, Georgios Baltatzis a poslední velitel řeckých vojsk v Malé Asii, generál Georgios Chatzianestis, bylo odsouzeno v inscenovaném politickém procesu za „vlastizradu“ k trestu smrti a 28. listopadu 1922 popraveno.

Likvidace „zrádců národa“ poškodila pověst Řecka v zahraničí. Řada vlád cizích států předem protestovala proti vykonání rozsudku a posléze dočasně odvolala své diplomatické zástupce z Athén. Návist royalistů, kteří se nyní nacházeli v postavení poražené a diskriminované vrstvy, k venizelistům se v jejím důsledku dále vyhrotila. Na tomto nepřátelském vztahu nezměnila nic ani okolnost, že vůdce liberálů Eleftherios Venizelos, který na žádost nového režimu převzal obhajobu řeckých zájmů na obnovených mezinárodních jednáních o revizi sèvreského míru, se na tomto aktu nejen nepodílel, ale že jej dokonce přímo odsoudil. Dokladem Venizelovy spoluúčasti na inscenovaném procesu byl pro royalisty pouze fakt, že předseda soudního tribunálu a jeden z desíti přísedících byli příslušníky Liberální strany.

Přes odhodlání nejradičálnějších složek armády, zejména ministra války a posléze velitele vojsk v Thrákii, generála Theodora Pangalose (pozdějšího pučistického diktátora z let 1925–1926) zabránit dalším územním ztrátám, nebyly vyhlídky na dosažení tohoto cíle z mezinárodního hlediska reálné. V jednáních o příměří, vedených mezi spojeneckými mocnostmi a Tureckem na konferenci v Mudanii (3.–11. října 1922), se podařilo kemalistům, především díky francouzské a italské pomoci, dosáhnout britského souhlasu s požadavkem, aby Řekové vyklidili Východní Thrákii (včetně města Edirne). Řečtí zástupci se na vypracování podmínek příměří nepodíleli, na jeho text však dodatečně museli přistoupit. Vůdce tureckých nacionalistů Mustafa Kemal mezitím dále upevňoval své zahraniční postavení i vnitřní pozice. Turecké Velké národní shromáždění zrušilo 1. listopadu 1922 sultanát a vypudilo posledního osmanského panovníka ze země. O rok později, 29. října 1923, byla vyhlášena Turecká republika. Jejím prezidentem se stal Mustafa Kemal, který později přijal jméno Atatürk (Otec Turků).

Konečnou úpravu řecko-tureckých vztahů měla spolu s řešením dalších mezinárodních problémů (Úžiny, Istanbul, mosulská otázka atd.) přinést nová konference o revizi sèvreské mírové smlouvy, která za spoluúčasti velmocí, Turecka a dalších zainteresovaných států včetně Řecka započala 21. listopadu 1922 ve švýcarském Lausanne. Ani při těchto jednáních nebyly pozice Řecka příznivé. Ve vztahu k Turecku nebylo státem vítězným, ze strany mocností, zejména Francie a Itálie, se mu navíc nedostávalo podpory. Nepříznivou konstelaci nemohlo změnit ani enormní diplomatické úsilí samotného Venizela. Závěrečný dokument konference, lausanská mírová smlouva z 24. července 1923, nepřinesl Řekům uspokojení. Maloasijská Smyrna (Izmir) i východní Thrákie byly i formálně nenávratně ztraceny. Spolu s nimi musely být Turecku vráceny i ostrovy Imroz a Bozcaada u ústí Dardanel. Příslušnost východoegejských ostrovů k Řecku byla lausanskou mírovou smlouvou znovu potvrzena. Athény však musely přistoupit na částečnou demilitarizaci několika z nich. Ostrovy Lesbos (Mytilini), Chios, Samos a Ikaria nesměly být opevňovány a vyzbrojovány. Řecko bylo oprávněno udržovat zde pouze nevelké vojenské posádky. Itálie definitivně získala Dodekaneské ostrovy a Velké Británii byla opět potvrzena vlastnická práva na Kypr. V roce 1925 byl tento ostrov i formálně prohlášen britskou korunní kolonií.

Utečenecký problém

Ve spojitosti s lausanskou mírovou smlouvou, ale s časovým předstihem před ní byla 30. ledna 1923 podepsána v Lausanne konvence o výměně obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem. Přestože se v praxi týkala občanů turecké a řecké národnosti, byla v tomto dokumentu formulována jako výměna ortodoxních křesťanů za muslimy. Mezi 470 tisíce Turky, kteří museli Řecko opustit, byli tudíž i Řekové muslimské víry, kteří byli na Krétě dosti početní. V počtu 1 104 216 ortodoxních křesťanů, kteří přišli do Řecka z Turecka, byli na druhé straně vedle řecky mluvících obyvatel i křesťané hovořící turecky (tzv. karamanliové), kteří v některých případech neuměli vůbec řecky. Většina osmanských Řeků (přibližně milion do konce roku 1922) uprchla do Řecka v důsledku tureckého teroru ještě před podpisem zmíněné lausanské konvence. Majetkoprávní a další otázky vyplývající z výměny obyvatelstva zůstaly tímto dokumentem nevyřešeny, jejich úprava měla vzejít teprve z pozdějších bilaterálních řecko-tureckých jednání. Z povinnosti odsunu byly vyňaty pouze dvě skupiny obyvatel: ortodoxní křesťané trvale usdlí (do 30. října 1918) v Istanbulu (včetně konstantinopolského patriarchátu) a na ostrovech Imroz a Bozcaada (kolem 250 tisíc osob) a muslimové v řecké západní Thrákii (zhruba 120 tisíc osob).

Osmanští Řekové nebyli jedinými Řeky, kteří v poválečných letech našli útočiště na řeckém území. Další skupinu tvořili jejich krajané z Bulharska, kteří se do staré vlasti přistěhovali na základě řecko-bulharského protokolu o výměně obyvatelstva uzavřeného dne 27. listopadu 1919 ve spojitosti s neuillskou mírovou smlouvou. V případě řecko-bulharského ujednání šlo o dobrovolnou a nikoliv povinnou výměnu příslušníků menšin. Z Řecka do Bulharska tehdy odešlo více než 120 tisíc Slovanů, Bulharsko opustilo v téže době kolem 50 tisíc Řeků. Poslední významnou skupinu imigrantů tvořili řečtí uprchlíci ze severního Černomoří, postižení bolševickou revolucí v Rusku a tamní občanskou válkou. Celkový počet utečenců do Řecka lze odhadovat na 1,3–1,5 miliónů osob. Podle výsledků sčítání obyvatelstva z roku 1928 bylo těchto osob 1 224 849. Do tohoto počtu nejsou ovšem zahrnuti Řekové, kteří v zemi nesetrali a odešli hledat svou existenci do ciziny, zejména do zámoří. Jedním z nich byl i šestnáctiletý chlapec ze Smyrny Alexandros Onassis, pozdější známý multimilionář, který se tehdy vydal do Argentiny.

Drtivá většina utečenců se po příchodu do Řecka nacházela v extrémně neutěšeném postavení. Postrádala majetek, finanční prostředky, ubytování, zaměstnání i zdravotní péči. Jejich začleňování do společnosti řeckého státu bylo komplikováno v neposlední řadě i rozdílnými kulturními tradicemi (v některých případech i jazykovou bariérou) a přístupem části domácích veřejnosti, která v jejich příchodu spatřovala příčinu vlastních potíží, nepovažovala je za „čisté“ Řeky a nezřídka vůči nim zaujímalá prezírávé postoje. Přistěhovalci byli označováni za „křtěné jogurtem“ (*jaurtovaptismeni*) či „Turky“ a státní opatření přijímaná k zlepšení jejich postavení byla vydávána za „oglukraci“ (podle časté turecké přípony -oglu v příjmeních imigrantů). Terčem posměšků byli zejména tzv. Pontští Řekové (*Pondii*), kteří přišli buď přímo z Pontu (jihovýchodní přímoří Černého moře), nebo z Kavkazu a severního Černomoří, kam se mnoho z nich uchýlilo v průběhu 19. a na počátku 20. století. Jejich dialekt byl pro většinu ostatních Řeků obtížně srozumitelný.

Integrace velkého počtu běženců, kteří tvořili přibližně 20 % obyvatel Řecka (jeho početní velikost vzrostla v letech 1920–1924 z 5 miliónů na 6,2 miliónů), představovala mimořádně složitý komplex problémů, na jehož zvládnutí nestačily síly samotného řeckého státu. Do řešení utečenecké otázky se proto zapojily zahraniční humanitární organizace a především mezinárodní Komise pro umístění uprchlíků (Refugee Settlement Commission), vytvořená jako autonomní instituce pod patronací Společnosti národů. Tato komise disponovala i kapitálem ze dvou zahraničních „běženeckých“ půjček, které Řecko obdrželo v letech 1924 a 1928 v nominální výši 12,3 miliónů liber a 7,5 miliónů liber (jejich faktická hodnota činila 10 miliónů a 6,5 miliónů liber).

Problém rozmístění imigrantů komplikovala vedle chronického nedostatku finančních prostředků i mimořádně široká sociální skladba utečenců, představující pestrou škálu povolání od prostých negramotných zemědělců či pastýřů z vnitřní Anatólie až po intelektuály a příslušníky „kompradorské buržoazie“ ze Smyrny. Řada imigrantů, zejména velký počet dosavadních podnikatelů a obchodníků, musela vzhledem k nedostatku pracovních míst vykonávat po odsunu méně kvalifikované a hůře placené práce, mnohdy zcela vzdálené jejich dosavadním zaměstnáním. Mnoho přistěhovalců s velkými obtížemi shánělo jakoukoliv práci.

Řecký stát se při rozmísťování utečenců snažil skloubit sociální kritéria s národnými zájmy. Do venkovských oblastí řecké Makedonie a Thrákie, uvolněných odchodem větší části tureckého a slovanského obyvatelstva, bylo umístěno 90 % všech přistěhovalců pocházejících z řad venkovského obyvatelstva. Zhruba polovina všech utečenců se usídlila ve městech (nejen makedonských a thráckých), ale i v Athénách, Pireu, Volosu a na jiných místech. Integrační proces postupoval relativně rychleji a bezproblémověji na venkově, kde stát mohl k usazení utečenců napomoci pozemkovým fondem, získaným díky odsunu většiny neřeckého obyvatelstva a zásluhou probíhající agrární reformy.

Naléhavost utečeneckého problému na druhé straně způsobila, že provádění pozemkové reformy, postupující do té doby liknavým tempem, bylo urychleno a oproštěno od dosavadního konstitučního omezení o závaznosti předchozího odškodnění vyvlastněných majitelů. Do roku 1936 bylo celkově předáno 1,7 miliónu ha půdy (tj. přibližně 35 % veškerého zemědělského fondu) 305 tisícům rolnických rodin, především běženeckým (165 tisíc rodin, tj. asi 670 tisíc osob). Usazování emigrantů bylo spojeno s budováním venkovských sídlišť i jednotlivých domů, s prováděním melioračních prací i s výstavbou silničních komunikací a mostů. Minoritní muslimské a slovanské obyvatelstvo v pohraničních krajích pokládalo usazování přistěhovalců za projev záměrné diskriminace.

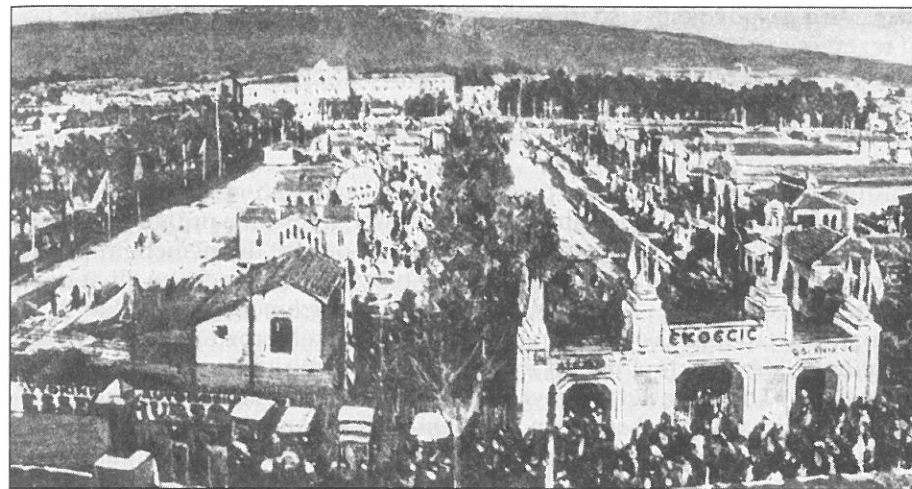
Integrace běženců do měst probíhala mnohem obtížněji, neboť byla komplikována většími těžkostmi při zajišťování zaměstnání i ubytování. Většina uprchlíků byla nucena obývat provizorní chatrče v oddělených periferních čtvrtích, které tehdy vznikaly na okrajích městských aglomerací a které svými názvy připomínaly místa jejich dřívějšího pobytu: Nea Smirni (Nová Smyrna), Nea Filadelfia (Nová Filadelfie) atd. Příchod utečenců byl jedním z hlavních faktorů překotného rozvoje městských aglomerací v meziválečném období. Počet obyvatel Athén (i s Pireem) se v letech 1920–1928 téměř zdvojnásobil (z 453 tisíc na 856 tisíc) a v roce 1940 dosáhl dokonce výše 1 124 109 osob.

Experiment výměny obyvatelstva, jehož ideovým tvůrcem byl někdejší slavný polární badatel, pozdější diplomat a komisař Společnosti národů pro uprchlíky, Nor dr. Fridtjof Nansen (který ve svém původním projektu nepočítal s nucenou vzájemnou výměnou menšin mezi Řeckem a Tureckem), přinesl Řekům přes všechny zmíněné těžkosti řadu výhod z dlouhodobého hlediska. Řecký stát, zatížený po balkánských válkách početnými národnostními i náboženskými menšinami, se znovu stal nacionálně téměř homogenním. Počet příslušníků menšin se nyní pohyboval kolem 6 % obyvatelstva. V řecké Makedonii se podíl řeckého živlu pronikavě zvýšil z 43 % v roce 1912 na 89 % v roce 1926, v Thrákii v letech 1919–1924 stoupl ze 17 % na 62 %. Hranice Řecka se zřetelně přiblížily k hranicím kompaktního řeckého etnického osídlení. Vně řeckého státu zůstali Řekové severního Epiru (jižní Albánie), Kypru a Dodekaneských ostrovů. Odchodem většiny Turků a Slovanů se výrazně snížila intenzita i počet vnitrostátních národnostních a mezikonfesijních konfliktů. Řecký stát rezignoval na expanzivní zahraničněpolitickou koncepci Velké myšlenky. Iredentistické nároky na severní Epir, Dodekaneské ostrovy a Kypr nebyly sice opuštěny, jejich prosazování však bylo vždy plně přizpůsobeno změněné mezinárodní i vnitřní situaci řeckého státu.

Prvořadá pozornost řecké společnosti se začala od této doby zaměřovat na vnitropolitické problémy a na úsilí o upevnění zahraničněpolitického postavení řeckého státu, jehož tehdejší hranice (s výjimkou Dodekaneských ostrovů, získaných teprve v roce 1947) byly již totožné s jeho hranicemi dnešními. Podle známého řeckého politika, ekonoma a historika Spyrose Markezinise započal novověký vývoj Řecka teprve rokem 1922. Výměna obyvatelstva přinesla řeckému prostředí v neposlední řadě i intelektuální a kulturní užitek. Domácí společnost se obohacovala o hospodářské zkušenosti i kulturní tradice řeckých imigrantů. Mnozí z nich zaujali i čelné postavení ve veřejném či kulturním životě země (např. spisovatel Jorgos Seferis).

Intelektuální a demografický potenciál řeckých přistěhovalců sehrál nezanedbatelnou úlohu v hospodářském vývoji Řecka v meziválečném období. Průmyslová výroba v letech 1924–1938 zdvojnásobila svou dosavadní produkci a rozšířila se o nová odvětví. Její rozmach však nebyl vyvolán zvýšením produktivity práce, ale především zakládáním nových „podniků“ spíše řemeslnického než průmyslového charakteru. V roce 1930 v celém Řecku existovalo pouze 724 závodů (1,1 %), zaměstnávajících více než 25 osob.

Charakteristickým rysem hospodářského rozvoje byl i rychlý vzestup zemědělské výroby, zejména produkce obilovin a technických plodin (tabák, bavlna ad.). Ke zvelebení domácího zemědělství přispěla vedle rozšíření obdělávané půdy o 50 % a uplatnění zkušeností maloasijských Řeků při pěstování tabáku, bavlny, cukrové řepy, chovu bource morušového a dalších komodit také ochranná politika řeckého státu (zvyšování dovozních cel na zemědělské plodiny; garance státního odkupu 30 % úrody obilnin od zemědělců od roku 1927). Hospodářská konjunktura se projevila i ve sféře obchodu a dopravy, zejména námořní. Řecké obchodní loďstvo zaujalo jedno z předních míst na světě a jeho celková tonáž se zvýšila z 126 207 v roce 1918 na 828 635 v roce 1924. Za účelem podpory hospodářského života a obchodu byl od roku 1926 každoročně pořádán v Soluni mezinárodní veletrh.

První mezinárodní veletrh v Soluni (1926)

Nehledě na zmíněné pozitivní tendence hospodářského vývoje zůstávala ekonomická situace státu nepříznivá. Obchodní a platební bilance vykazovala trvalý deficit, hodnota řecké měny (drachmy) klesala. Podmínkou získání nových zahraničních půjček, nezbytných pro rozvoj domácí ekonomiky, byla smluvní úprava starých „válečných“ dluhů a jejich řádné splácení. V roce 1930 úroková složka státních dluhů pohlcovala opět jednu třetinu všech rozpočtových příjmů. Palčivost sociálních problémů země se nezmírnila ani v letech konjunktury. Nedostatek pracovních příležitostí, nízké mzdy, neutěšené bytové i zdravotní podmínky a běžné obcházení základních norem pracovního zákonodárství (o dětské práci, o pracovní době ad.) vyvolávaly značnou nespokojenost a sociální napětí. Specifickým problémem venkova byla relativní „přelidněnost“, vyplývající z nízké výměry vesnických hospodářství (72 % rolnických domácností vlastnilo pouze půdu do 3 hektarů), z nedostatku zemědělského inventáře a z absence mechanizace. Pod vlivem všech zmíněných faktorů a bídy sociálně slabších vrstev pokračoval masový odchod za prací do ciziny, zejména do zámoří (USA, Argentina, Austrálie atd.).

Příchod imigrantů se nakonec promítl i do vnitropolitického vývoje Řecka. Většina z nich zaujala krajně odmítavý postoj k bývalému royalistickému režimu, který považovala za strůjce celonárodní katastrofy i individuálních neštěstí, a dávala zřetelně najevo své provenizelistické a republikánské přesvědčení. Tato okolnost se projevila v plné míře v dodatečném plebiscitu o zrušení monarchie v dubnu 1924 i ve volbách. Přistěhovalci, kteří představovali přibližně 20 % voličské základny, dávali jednoznačné preference liberálním stranám, které např. v roce 1928 volilo 91 % z nich! K názorovému posunu ve smýšlení imigrantů začalo docházet od první poloviny 30. let pod vlivem světové hospodářské krize i zklamání nad neschopností liberálů řešit sociální problémy. Preference liberálů mezi běženci klesly v roce 1936 z 91 % na 70 %, u konzervativců zůstaly nevelké a u komunistů se pronikavě zvýšily z 5 % na 16 %. Paupe-

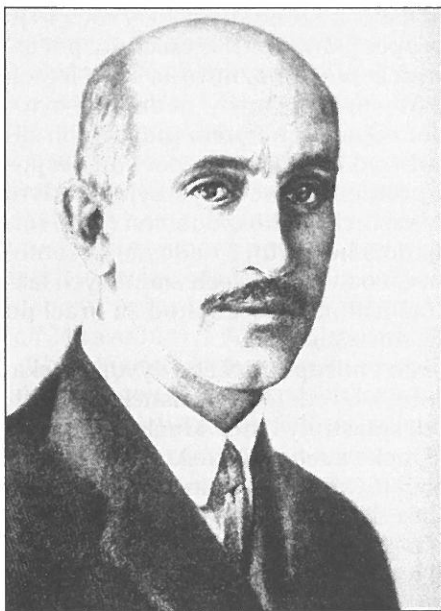
Zrod republiky

Vnitropolitický život Řecka se i po odstranění pravicového royalistického režimu vyznačoval značnou nestabilitou. K jejímu přetrvávání a prohlubování přispívalo vedle již zmíněných činitelů – běženecké otázky, finančních problémů, tíživé sociální situace i zahraničních vlivů (včetně ideologického vlivu ruské komunistické revoluce) – i působení dalších domácích politických faktorů, zejména vzrůstajícího zasahování armády do politického rozhodování a postupujícího tříštění do té doby do značné míry monolitních politických bloků venizelistů i konzervativních royalistů. Oba zmíněné procesy měly svou příčinnou spojitost se zánikem, resp. oslabením vlivu obou dosavadních mocenských center (král Konstantin odešel do ciziny, kde posléze zemřel, Eleftherios Venizelos setrval od roku 1920 v zahraničí) a s názorovými rozdíly uvnitř obou zneprátených politických táborů.

Z liberální strany se již v roce 1922 oddělilo její levicové sociálnědemokratické křídlo, které pod vedením Alexandra Papanastasiu vytvořilo vlastní politickou stranu – *Republikánskou unii* (Dimokratiki enosis). Brzy poté se od venizelistů oddělila další radikálnědemokratická a antimonarchistická skupina, která se pře-

tvorila na *Republikánské liberály* (Dimokratiki Fileleftheri). Z royalistického bloku, vedeného po popravě Dimitria Gunarise jeho nástupcem ve vedení Lidové strany Panajisem Tsaldarisem, se začala na druhé straně vyčleňovat krajně pravicová skupina vedená Ioannisem Metaxasem, který na rozdíl od většiny ostatních royalistických kolegů nebyl kompromitován maloasijskou porážkou. Do politického života stále častěji zasahovaly nátlakové skupiny – různé důstojnické kliky, které na sebe chtěly strhnout státní moc nebo prosadit autoritativní způsoby vlády, ale na druhé straně si navzájem konkurovaly nejen osobními a skupinovými zájmy, ale i politickými názory, specificky odraženými zvláštnostmi různých složek domácího politického spektra.

Vůdcové záříjové revoluce roku 1922 Nikolaos Plastiras a Stylianos Gonas, kteří na rozdíl od svých konkurentů i následovníků nezamýšleli trvale blokovat návrat země k parlamentní-

Průkopník republikánského státního zřízení a demokracie, socialista Alexandros Papanastasiu

mu politickému systému, museli již v říjnu 1923 čelit pokusu o státní převrat. Nový vojenský puč, označovaný v dobové terminologii za „*kontrarevoluci roku 1923*“, byl uskutečněn několika různými vojenskými skupinami, které ze záku- lisí řídil Ioannis Metaxas. Pro vzbouřence skončil naprostým fiaskem. Většina z nich byla zatčena, Metaxas uprchl ze země a postavení krále Jiřího II., obviňovaného ze sympatií k pučistům, bylo otřeseno. Revoluční režim přiměl krále, aby do doby definitivního rozřešení otázky státní formy odjel ze země, jmenoval admirála Pavlose Kunduriotise regentem (admirál vykonával tuto funkci již v říjnu a listopadu 1920 po úmrtí krále Alexandra) a přistoupil k uskutečnění parlamentních voleb. Jejich jednoznačnými vítězi se stali 16. prosince 1923 za neúčasti převážné většiny royalistů, stěžujících si na platnost zákona o výjimečném stavu a na nerovné možnosti vlastního působení, liberálně a republikánsky orientované strany, které se obrátily na Eleftheria Venizela, pobývajícího v cizině, se žádostí, aby se znovu ujal řízení státních i stranických záležitostí. Velký Krétan tuto nabídku přijal v přesvědčení, že se mu podaří v zájmu stability státu dosáhnout odstranění přetrvávajícího napětí mezi liberály a konzervativci a zabránit překotnému neústavnímu vyhlášení republiky.

Většina dosavadních Venizelových stoupců nesdílela jeho představy o řešení vnitropolitických i ústavněprávních problémů. Zklamáný a zdravotně indisponovaný vůdce liberálů proto po svém čtvrtém – tentokrát pouze měsíčním – působení ve funkci premiéra podal demisi, vzdal se opětovně i své stranické funkce a odjel znovu do ciziny. Liberální strana se po jeho odchodu rozčlenila (v neposlední řadě právě pod vlivem sporů o způsobu řešení otázky státní formy) do tří politických stran vedených Georgiem Kafandarisem (Pokroková liberálové; Proodeftiki fileleftheri), Andreasem Michalakopulosem (Konzervativní demokraté; Syndiritiki dimokrati) a Themistoklisem Sofulisem (Liberálové; Fileleftheri).

Všechny liberální směry s výjimkou Kafandarisových Pokrokových liberálů se přiklonily ke koncepci republikánských kruhů, naléhajících na bezodkladné zrušení monarchie. Dne 25. března 1924 národní shromáždění jednohlasně (za nepřítomnosti Pokrokových liberálů) rozhodlo o sesazení dynastie Glücksburků, o zrušení monarchie a o vyhlášení republiky. Platnost tohoto rozhodnutí potvrdil dodatečný plebiscit 13. dubna 1924, v němž se přibližně 70 % občanů vyslovilo pro republiku a 30 % pro monarchii. Funkci hlavy státu měl do doby schválení republikánské ústavy vykonávat dosavadní regent, admirál Pavlos Kunduriotis jako prozatímní prezident. Prvním ministerským předsedou Řecké republiky se stal zapálený hlasatel republikanismu a demokratických reforem Alexandros Papanastasiu, který převzal premiérský úřad po Venizelově následovníkovi Georgiovi Kafandarisovi již 12. března 1924.

Počátky republiky

Odstranění monarchie se nestalo všelékem na neduhy řeckého státu a společnosti. Mladá řecká republika byla od doby svého zrodu oslabována finančními těžkostmi, sociálními problémy, pokračujícím zápasem politických stran, z nichž žádná neměla parlamentní většinu, zákulisními intrikami i vměšováním důstojnických klik do politického života. Politické strany hledaly ve svém

Diktátor Theodoros Pangalos

republikánské stráže (Tagmata dimokratikis fruras), k jejichž velitelům patřil i pozdější vůdce pravicové odbojové organizace EDES z let fašistické okupace země za druhé světové války Napoleon Zervas.

Listopadové parlamentní volby roku 1926 proběhly za účasti většího počtu stran, mezi něž se opět zařadily i strany royalistické – krajně pravicová Metaxasova *Strana svobodomyšlných* (Komma ton eleftherofronon), která akceptovala vyhlášení republiky, a *Lidová strana* (Laiko komma) Panajise Tsaldarise, která se ani nyní nezřekla svých výhrad vůči legitimitě změny státního systému. Za situace, kdy žádná politická strana, ale ani žádný z obou politických bloků nebyl schopen zformovat životaschopnou vládu, dospěly hlavní politické strany od levého středu až po krajní pravici – *Svaz liberálů* (Enosis fileleftheron), vzniklý spojením stran Kafandarisy a Michalakopolovy a Papanastasiova Republikánská unie na straně jedné, a Lidová strana s Metaxasovou Stranou svobodomyšlných na straně druhé – k dohodě o vytvoření vlády „Velké koalice“.

Ke vstupu do koaličního („ekumenického“) kabinetu přivedl všechny zúčastněné strany nejen obdobný zájem o dosažení zahraničněpolitické, finanční i vnitropolitické stabilizace, ale i společná obava z komunistického nebezpečí. Komunisté představovali na počátku 20. let nevelkou skupinu lidí, především z řad dělníků tabákových továren, pauperizovaných složek přistěhovalců, bezzemků a části levicové inteligence. Dokázali však přesto využít slabosti socia-

vzájemném zápolení pomoc u jednotlivých vojenských frakcí a stávaly se tak často jejich „zajatci“. Jen v letech 1924–1928 došlo v Řecku ke třem volbám, devíti pokusům o státní převrat a k dvěma vojenským diktaturám. Nositelem první z nich byl excentrický republikánský generál Theodoros Pangalos, který se bez jakýchkoliv překážek chopil moci 16. června 1925, v září téhož roku proklamoval republikánskou ústavu, počátkem ledna 1926 ji zase zrušil a prohlásil se diktátorem a 4. dubna 1926, po demisi Pavlose Kunduriotise, se nechal zvolit prezidentem. S Pangalosem samovládou neskoncovaly politické strany, ale jiný diktátor Georgios Kondylis, v té době ještě republikánsky orientovaný generál. Ani panování nového diktátora nemělo dlouhé trvání. Pod tlakem politických stran, které se semkly k společnému postupu, musel Kondylis nejen připustit konání parlamentních voleb bez své účasti, ale dokonce násilně potlačit odpor vlastních pretoriánských oddílů, tzv. Praporů

listického a odborového hnutí k tomu, aby ovládli *Socialistickou dělnickou stranu Řecka* (Sosialistiko ergatiko komma tis Ellados; SEKE), založenou v listopadu 1918, a *Všeobecnou konfederaci pracujících Řecka* (Jeniki synomospodia ergaton Ellados; GSEE), ustavenou v témže měsíci. Pod vlivem komunistů vstoupila SEKE v dubnu 1920 do Třetí internacionály (k názvu strany byl od té doby připojován dodatek „komunistická“) a podílela se na vytvoření společné organizace balkánských komunistických stran Bulharska, Jugoslávie a Řecka – tzv. Balkánské komunistické federace – v lednu 1920. Komunistům se velmi brzy podařilo získat také kontrolu nad odborovou centrálou GSEE (na jejím druhém sjezdu v září 1920).

Vnitřní vývoj řeckého komunistického hnutí byl charakterizován postupným prosazováním „bolševizace“ (bolševikopiisi) a jednoznačným vítězstvím dogmatického prosovětského křídla nad reformním směrem. Ve spojitosti s těmito proměnami přijala SEKE na svém třetím mimořádném sjezdu v prosinci 1924 nový název – *Komunistická strana Řecka/Řecká sekce Komunistické internacionály* (Kommunistiko komma tis Ellados/Elliniko tmima tis Kommunistikis diethnus; KKE/ETKD). Na parlamentní scénu vstoupili řečtí komunisté teprve po listopadových volbách roku 1926, kdy jejich strana, kandidující pod názvem *Jednotná fronta dělníků, rolníků a uprchlíků* (Enieo metopo ergaton, agroton, profsygon; EMEAP) získala 4,37 % hlasů a 10 z 281 poslaneckých míst.

Přestože žádný z tehdejších kabinetů – s výjimkou diktátora Pangalose – nepřikročil k vyhlášení zákazu KSŘ, byli komunisté vystaveni po celou dobu silným administrativním i policejním tlakům. Především proti nim byla uplatňována sankční opatření *Zákona na ochranu republiky* (tzv. Katochyrotikon), přijatého 2. dubna 1924, shodou okolností právě v době, kdy v čele kabinetu stál socialista Alexandros Papanastasiu. Obavy odpůrců KSŘ z šíření jejího vlivu byly v této době ještě značně zveličené. Komunisté sami paralyzovali možnost svého výraznějšího působení na veřejnost jednak vnitřními frakčními zápasu a nenávisťným postojem k nekomunistické levici (Papanastasiu byl označován za „sociálfašistu“ a „lokaje imperialismu“), jednak poslušným převzetím doktríny Kominterny a Balkánské komunistické federace v „národnostní otázce“. Na zmíněném třetím mimořádném sjezdu v prosinci 1924 zařadila KSŘ do svého programu heslo boje za vytvoření autonomních sovětských republik „Makedonie“ a „Thrákie“ a za jejich začlenění do předpokládané Balkánské komunistické federace. Široká veřejnost začala od té doby přikládat váhu tvrzením domácí antikomunistické propagandy, že komunisté nejsou bojovníky za sociální spravedlnost, ale cizími agenty a zrádci národa, ochotnými zřít se na příkaz Moskvy části území vlastního státu.

Ztišení vnitřního napětí mezi republikány a liberály na jedné straně, a konzervativní a royalistickou pravici na straně druhé našlo svůj odraz i v rehabilitaci velkého počtu royalistických důstojníků a ve schválení republikánské ústavy dne 3. července 1927. Nová konstituce čerpala z textu monarchistických ústav z let 1864 a 1911 i ze zkušeností moderních zahraničních republikánských ústav. Článek o zodpovědnosti ministrů parlamentu byl v doslovném znění převzat z československé ústavy z roku 1920. Ústava zakotvovala mj. také autonomní postavení mnišské republiky Svatá Hora (Athos) v rámci řeckého státu. Jeho nejvyšším představitelem se stal prezident, disponující ve srovnání s dřívějším po-

stavením krále podstatně omezenějšími pravomocemi. K prerogativám hlavy státu příslušelo také právo jmenovat a odvolávat premiéra a na jeho návrh i jednotlivé ministry. Zákonodárná moc byla svěřena vládě a dvoukomorovému národnímu shromáždění – poslanecké sněmovně a senátu. První volby do nově vytvořeného senátu se uskutečnily opožděně teprve v dubnu 1929.

Zahraničněpolitické úsilí bylo po maloasijské porážce plně soustředěno na zabezpečování územní integrity národního státu. Dosažené výsledky příliš neodpovídaly vynaloženému úsilí. Velká Británie ani Francie nebyly ochotny garantovat řecké hranice. Eventualita začlenění Řecka do Malé dohody, vyslovená na počátku 20. let tehdejším rumunským ministrem zahraničí Take Ionescem, nepřipadala z celé řady důvodů v úvahu již ani teoreticky a návrh řeckého ministra zahraničí z doby Pangalosovy diktatury Konstantina Rendise z července 1925 na uzavření tzv. Balkánského Locarna nenašel ve vládních kruzích jiných balkánských zemí odpovídající odezvu. Nebezpečnost mezinárodní izolace vystoupila v plné šíři na povrch již v srpnu 1923, když italský fašistický diktátor Benito Mussolini využil vraždy vedoucího mezinárodní delimitační komise pro vymezení řecko-albánských hranic a dalších členů jeho doprovodu neznámými bandity na řeckém území k obsazení ostrova Kerkyry (Korfu) 31. srpna–1. září 1923. Společnost národů, na kterou se Athény obrátily se žádostí o pomoc, se pod vlivem francouzských a britských ohledů na Itálii touto záležitostí sama nezabývala (přes naléhání československého ministra zahraničí Edvarda Beneše), ale předala ji k vyřízení konferenci velvyslanců velmocí v Paříži. Teprve na její záměr a po poskytnutí požadovaných satisfakcí Řeckem vyklidily italské jednotky Kerkyru koncem září 1923.

Vztahy Řecka ke všem balkánským sousedům byly zatíženy řadou otevřených problémů. Zlepšení řecko-tureckého poměru bránila nedořešená otázka vzájemného majetkového odškodnění odsunutého obyvatelstva i samotný problém interpretace řecko-turecké konvence o výměně menšin. Interpretáční spor vyvrcholil v lednu 1925 vypovězením nově zvoleného konstantinopolského patriarchy Konstantina VI. tureckými úřady s odvoláním na argument, že zmíněný církevní hodnostář nebyl v Istanbulu „usazen“ do 30. října 1918 a nepatří tudíž k osobám, které jsou vyňaty z povinnosti odsunu. Teprve po vleklém jednání bylo dosaženo oboustranně přijatelného kompromisu.

Rozpory s Bulharskem, které se týkaly vedle minoritních otázek a výměny obyvatelstva též uskutečnění ustanovení neuillské mírové smlouvy a opakovaných hraničních incidentů, vyvolávaných většinou příslušníky některé z frakcí rozdělené VMRO, se přiostrily na jaře 1925, kdy Řecko po protestech Jugoslávie anulovalo svou dohodu s Bulharskem ze září 1924 (tzv. dohoda Politis-Kalfov), v níž souhlasilo s arbitráží Spojených národů v záležitosti „bulharské menšiny“ v Řecku. Vyvrcholením řecko-bulharských sporů se stal hraniční konflikt v říjnu 1925, při kterém tehdejší řecký diktátor Theodoros Pangalos vydal rozkaz k obsazení několika vesnic na bulharském území. Rada Společnosti národů, na kterou se Bulharsko obrátilo se svou stížností, rozhodla v neprospěch Řecka a athénská vláda musela vyplatit Sofii velké finanční odškodnění. Bulharsko-řecké vztahy se začaly částečně zlepšovat teprve po podpisu dohody o úpravě vzájemných finančních závazků vyplývajících z výměny obyvatelstva (tzv. dohoda Kafandaris-Mollov), která byla podepsána v prosinci 1927. Poměr k Albá-

nii trvale komplikovala jak otázka řecké menšiny v severním Epiru, tak problém albánské minority v Tsamurii, spojený navíc s problémem odškodnění albánských muslimských statkářů postižených řeckou pozemkovou reformou.

Ani vztahy s jediným spřáteleným sousedem – Jugoslávií (následnickým státem Srbska, někdejšího řeckého spojence) – nebyly bezkonfliktní. Předmětem sporu byly zejména požadavky Bělehradu na rozšíření svobodné zóny v soluňském přístavu a na získání kontroly nad správou železnice do Gevgelije na jugoslávsko-řeckých hranicích, které překračovaly rámec vzájemné dohody z května 1923. Jugoslávie naléhala i na „překvalifikování“ národní příslušnosti slovanské minority v Řecku z „bulharské“ na „srbskou“. Přestože Athény v duchu přání Bělehradu anulovaly zmíněnou bulharsko-řeckou dohodu Politis-Kalfov o menšinách, vypověděla Jugoslávie svou spojeneckou smlouvu s Řeckem s odvoláním na argument, že Athény v roce 1915 nedodržely svůj smluvní závazek vůči Srbsku. Rozladění Bělehradu vyvolala na druhé straně okolnost, že nová řecko-jugoslávská dohoda o soluňském pásmu a o železnici, uzavřená diktátorem Pangalosem v duchu jugoslávských požadavků v srpnu 1926, byla po jeho pádu ze strany Athén jednoznačně odmítnuta.

Zlatá léta republiky

Ani společný zájem všech čtyř stran velké koalice na stabilizaci vnějšího a vnitřního postavení státu a na odvrácení „komunistického nebezpečí“ nedokázal zabránit jejímu postupnému rozkladu. Svou roli v tomto směru sehrály protichůdné mocenské ambice jednotlivých zúčastněných politických subjektů a jejich nepřeklenutelné rozpory v záležitosti sanace státních financí. Zaimisova koaliční vláda prošla několika rekonstrukcemi, vyvolanými rozhodnutím Lidové strany (červenec 1927) a Republikánského svazu (únor 1928) o odchodu z koalice a demisi ministra financí a vůdce Pokrokových liberálů Georgia Kafandarise, autora programu stabilizace řecké drachmy a vytvoření nové cedulové řecké banky (květen 1928). Prezident Pavlos Kunduriotis pověřil počátkem června 1928 sestavením nového kabinetu Eleftheria Venizela, který přes svá opakovaná předchozí ujištění o odchodu z aktivního politického života začal již brzy po svém návratu z dobrovolného exilu vyvíjet značnou politickou aktivitu. Velký Krétan dokázal ještě před svým nástupem do premiérské funkce sjednotit většinu roztržštěných liberálů do nové politické formace *Svazu liberálů* (Enosis fileleftheron) pod svým vlastním vedením. Kafandaris, který se s jeho počínáním neztotožnil, rezignoval na vedení Pokrokových liberálů a zanedlouho založil svou vlastní *Pokrokovou stranu* (Proodeftikon komma).

V zájmu upevnění vlastních mocenských pozic i postavení liberálně-republikánského politického bloku a republikánského státního zřízení prosadil staronový premiér Venizelos okamžité rozpuštění poslanecké sněmovny a vypsání parlamentních voleb podle většinového volebního systému. Výsledky hlasování 19. srpna 1928 byly odrazem velkých nadějí, které do působení charismatického vůdce liberálů vkládala významná část řecké společnosti. Venizelistický blok, jehož jádrem byl zmíněný Svaz liberálů, dosáhl drtivého vítězství. Samotný Svaz liberálů získal 46,94 % hlasů a 178 z 250 poslaneckých mandátů. Dalších 49 parlamentních křesel získalo šest dalších republikánských a liberálních stran, kan-

didujících samostatně. Pro strany konzervativní a royalistické orientace hlasovalo pouze 33,03 % voličů a jejich celkový zisk činil jen 24 mandátů.

Nejhůře ze srpnových voleb roku 1928 vyšly oba extrémní subjekty domácího politického spektra. Reprezentantka krajní levice KSŘ, vystupující s hesly revolučního svržení buržoazního zřízení, vymýcení reformního socialismu (označovaného za „sociálfašismus“) a osamostatnění jednotné „Makedonie“ a „Thrákie“, získala pouze 1,41 % hlasů a zůstala bez mandátu. Metaxasova extrémně pravicová Strana svobodomyšlných obdržela jen 5,30 % hlasů a jedno poslancecké místo (oproti 15,76 % hlasů a 51 křeslům v listopadu 1926). Potupná volební porážka utvrdila autoritářského vůdce „Svobodomyšlných“ Ioannise Metaxase v rozhodnutí usilovat o likvidaci systému parlamentní demokracie.

Triumf v parlamentních volbách se stal pro Venizela impulsem k uskutečnění voleb do senátu, předpokládaných republikánskou ústavou z roku 1927. Hlasování do druhé komory národního shromáždění proběhlo podle jeho očekávání. Z 92 přímo zvolených senátorů bylo 72 příslušníků Svazu liberálů a 6 dalších patřilo k spřízněným liberálním a republikánským stranám. Komunisté vyšli i z těchto voleb s 1,70 % hlasů naprázdno. Na společném zasedání obou zákonodárných sborů byl do funkce prezidenta Řecké republiky znovu zvolen starý admirál Pavlos Kunduriotis, přestože neměl původně v úmyslu kandidovat pro svůj vysoký věk a zdravotní stav. Venizelos, který zastával názor, že v čele státu by měl stát člověk dostatečně povolný vůči jeho přáním a současně přijatelný pro umírněnou část konzervativního tábora, v té době ještě neměl v liberálním táboře zajištěnu dostatečnou podporu pro svého kandidáta. O půl roku později již svého cíle dosáhl. Místo Kunduriotise byl zvolen prezidentem stejně starý, politicky bezbarvý a neprůrazný politik Alexandros Zaimis, někdejší vysoký komisař Krétského státu z let 1906–1912, který v letech 1926–1928 plnil funkci předsedy koaličního vládního kabinetu.

Venizelův energický postup, který byl výrazem jeho víry ve správnost nastoupené cesty a ve vlastní schopnosti, neměl ve vztahu ke konzervativní pravici konfrontační ráz a nepostrádal noblesu a politickou odvahu. Venizelos dal najevo svému konkurentovi, vůdci pravicové Lidové strany Panajisovi Tsaldarisovi, že je ochoten zřít se své další politické kariéry za předpokladu, že se Lidová strana vysloví pro republikánské státní zřízení. Zanedlouho nabídl tomuto politickému sokovi dokonce opakování plebiscitu o státní formě. Znovuzískání klíčových mocenských pozic nebylo pro Venizela pouze prostředkem k uspokojení jeho vysokých ambicí a autoritářských sklonů, ale i příležitostí k rozvíjení dřívějšího programu modernizace a stabilizace domácí společnosti ve změněných poválečných podmínkách. Za čtyři a půl roku, které mu byly dopřány k usměrňování vývoje Řecka z pozice ministerského předsedy, se mu nepodařilo ani zdaleka dosáhnout všech svých předsevzetí na poli modernizace a stabilizace vnitropolitických a hospodářských poměrů a zahraničněpolitického postavení země. Čtyřletí jeho vlády zemi přesto přineslo jistotu, byť krátkodobou konsolidaci státního zřízení a stalo se „zlatým věkem“ meziválečné řecké republiky.

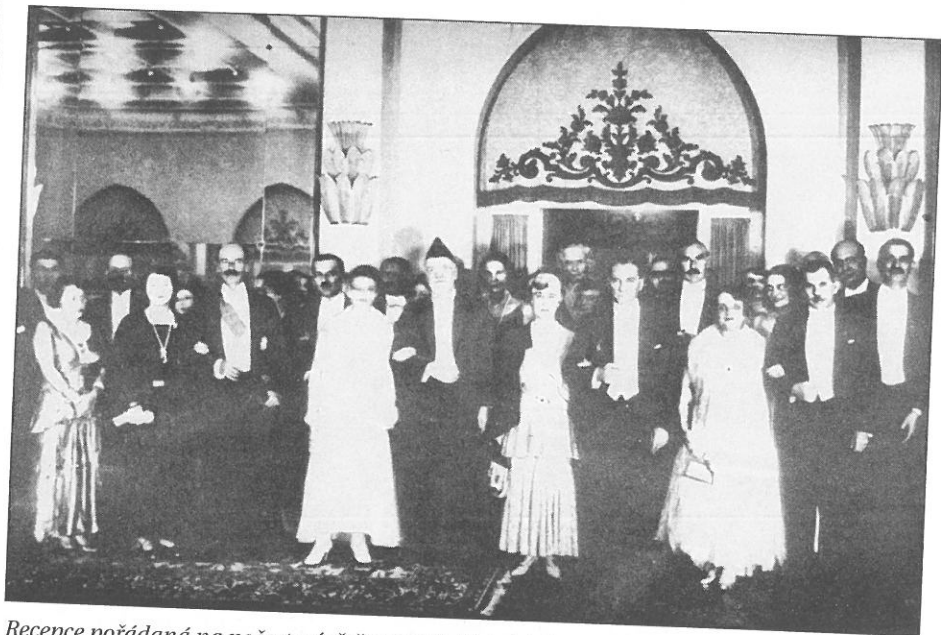
Největších úspěchů dosáhl venizelistický režim v letech 1928–1932 na poli, které bylo jeho vůdci vlastní – v oblasti zahraniční politiky a hospodářských vztahů se zahraničím. Místo marných pokusů o dosažení Balkánského Locarna zaměřil charismatický liberální premiér své úsilí na úpravu bilaterálních vzta-

Eleftherios Venizelos podepisuje v Římě přátelskou smlouvu s Itálií, po jeho levici Benito Mussolini (23. září 1928)

hů se zahraničím, především s balkánskými sousedy a s fašistickou Itálií, která se tehdy ze všech mocností nejvíce angažovala v oblasti jihovýchodní Evropy a východního Středomoří. V zájmu stabilizace mocenského postavení Řecka na Balkáně a zmírnění italského mocenského tlaku uzavřel Venizelos dne 23. září 1928 s Mussolinim pakt o „přátelství a arbitráži“. Na druhé straně však nepřistoupil na jeho nabídky na uzavření třístranného italsko-turecko-řeckého paktu, motivovaného italským zájmem na diplomatické obklíčení Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (Jugoslávie) a na nastolení italské hegemonie ve východním Středomoří. (Řím již 30. května 1928 uzavřel s Ankarou smlouvu obdobnou italsko-řeckému paktu.) Podpisem dvou zvláštních konvencí (o jihoslovanském volném pásmu v Soluni a o železnici Gevgelija–Soluň) a jugoslávsko-řeckého paktu o přátelství a arbitráži dosáhl Venizelos řešení sporných otázek v podobě, která plně vyhovovala řeckým představám (tj. se zachováním plné řecké suverenity) a posléze obnovy tradičních spojeneckých svazků s Bělehradem.

Největší dopad na zahraničněpolitické postavení Řecka však mělo urovnání rozporů a zlepšení vztahů s Tureckem. Po dlouhých jednáních došlo 10. června 1930 v Ankaře k uzavření konvence o konečném řešení majetkových otázek vyplývajících z lausannské smlouvy a z dohody o výměně obyvatelstva. Za návštěvy premiéra Venizela v Turecku byl dne 30. října 1930 uzavřen mezi Řeckem a Tureckem pakt o neutralitě a arbitráži, protokol o paritě válečných loďstev, obchodní, plavební a konzulární konvence a konvence o usazování příslušníků. V mezinárodních ekonomických jednáních se Venizelos osobně

Recepce pořádaná na počest návštěvy řecké vládní delegace v Ankaře, v popředí Eleftherios Venizelos a turecký prezident Mustafa Kemal Atatürk se svými manželkami (1930)

angažoval za poskytnutí nových půjček Řecku a na konferencích o úpravě finančních otázek vyplývajících z mírových smluv v Haagu (srpen 1929 a leden 1930) dosáhl zvýšení řeckého podílu na reparacích Německa a následnických států Rakousko-Uherska.

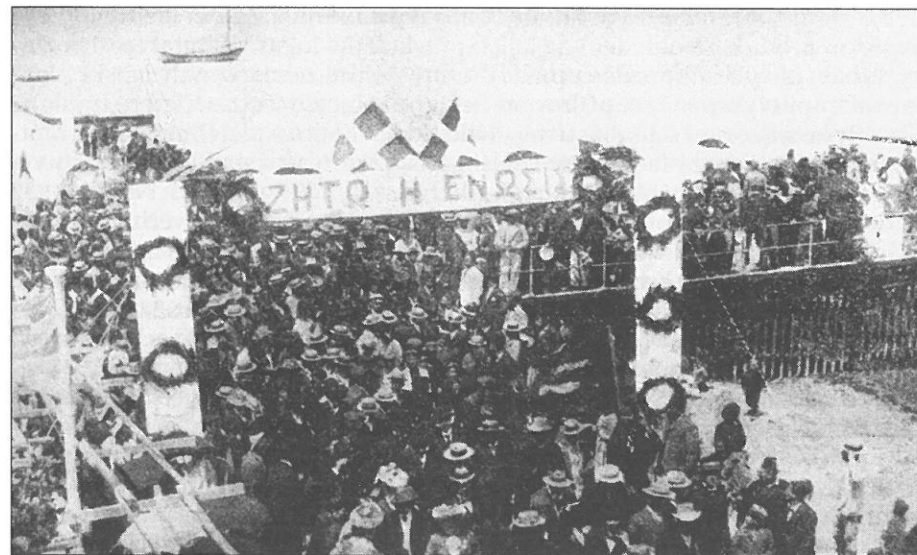
Přestože Venizelos kladl zvláštní důraz na úpravu mezibalkánských bilaterálních vztahů, nevzdal se ve vzdálené perspektivě představ o možnosti uskutečnění integračních plánů na Balkáně. Z těchto důvodů poskytl plnou podporu republikánskému socialistickému politikovi Alexandru Papanastasiovi, který na podnět Mezinárodní mírové kanceláře zorganizoval v Athénách v říjnu 1930 neoficiální Balkánskou konferenci za účasti významných představitelů politického, hospodářského i kulturního života všech balkánských zemí. Konference přijala řadu doporučení ve prospěch postupného sblížení balkánských států na poli hospodářském a kulturním a vytvořila předpoklady pro uskutečnění tří dalších balkánských konferencí v letech 1931–1933.

Eleftherios Venizelos se ve svém zahraničněpolitickém postupu projevil jako politik schopný povznést se nad své někdejší nacionalistické přístupy a vyvodit neseptimentální závěry z reálného zhodnocení mezinárodněpolitické situace. Mnohé jeho kroky se proto ani v této sféře neseptaly v řecké veřejnosti s pozitivní odezvou. Velké výhrady přicházely i ze strany jeho největších dosavadních obdivovatelů – řeckých přistěhovalců, jejichž nároky na odškodnění za majetek konfiskovaný či zničený Turky nebyly v tzv. *Ankarské konvenci* z června 1930 zohledněny (fakticky byly anulovány). Své pobouření dávali najevo i ti domácí nacionalisté, kteří nebyli ochotni smířit se s rezignací řeckého státu na znovuzís-

kání Malé Asie a na uskutečnění Velké myšlenky. Hlavním terčem útoků na Venizela byla v tomto směru jeho kyperská politika. Ostrov Kypř se stal od roku 1929 dějištěm masového úsilí tamních Řeků o prosazení sjednocení s Řeckem. Britská koloniální správa emancipační aktivitu Řeků v říjnu 1931 násilně potlačila. Venizelos nejenže nevystoupil na podporu kyperských Řeků, ale naopak se – v zájmu udržení dobrého poměru k Londýnu – od jejich požadavků plně distancoval. Ze strany mnoha Řeků, často i liberálně a republikánsky orientovaných, byl proto stále častěji obviňován z výprodeje národních zájmů.

Ke stabilizaci vnitropolitických poměrů se Venizelos, stejně jako v minulosti, snažil využít modernizačních reformních opatření v oblasti státní správy, soudnictví, sociální péče i školství. Zákon o sociálním zabezpečení z 8. června 1932, na jehož vypracování se podle doporučení Mezinárodního úřadu práce v Ženevě podílel i československý expert, profesor Emil Schoenbaum, sankcionoval nemocenskou, invalidní i starobní péči a měl vysoce progresivní charakter. Venizelistický režim na druhé straně podnikl řadu kroků, které nebyly v souladu s ústavou a představovaly vážné narušení práv občanů. Patřil k nim zejména zákon o ochraně společenského pořádku (tzv. *Idionymon*) z 25. července 1929, který svými vágními formulacemi umožňoval pronásledovat všechny nepohodlné osoby pouze za jejich politické přesvědčení v rámci trestního postihu jakýchkoliv pokusů o násilnou změnu společensko-politických poměrů a o narušení územní integrity státu.

Široké uplatnění našla v tomto období i nechvalně proslulá praxe deportování odpůrců režimu na pusté ostrovy na základě pouhého policejního rozhodnutí. Rakouský historik Gunnar Hering dokonce konstatoval, že v letech 1930–1932 bylo deportacemi pro politické delikty postiženo více lidí než za ná-

Kyperští Řekové dávají najevo svou touhu po sjednocení s Řeckem. (Nápis na transparentu: „Ať žije enosis!“)

sledné vlády konzervativců po roce 1933, a dokonce více než v prvních dvou letech Metaxasovy diktatury. Venizelistický režim chtěl svými administrativně-policejními opatřeními postihovat KSŘ a komunisticky orientovanou frakci odborů, která v roce 1926 ztratila kontrolu nad činností odborové centrály GSEE, v roce 1928 z ní byla vyloučena a v únoru 1929 založila vlastní „rudé odbory“ – Jednotnou všeobecnou konfederaci pracujících Řecka (Eniea jeniki symonospondia ergaton Ellados; EGSEE). Venizelisty v této době ani nenapadlo, že pružná ustanovení „protiextremistických opatření“ budou o několik let později použita krajní pravíci nejen proti komunistům, ale i proti nim samotným.

Na hospodářském poli se Eleftherios Venizelos snažil v duchu tradičních principů své politiky poskytovat podporu domácím ekonomickým odvětvím, především prosazováním státních investic do infrastruktury a poskytováním daňových a celních úlev domácím výrobcům i exportérům. Klíčovou roli v jeho hospodářské strategii zaujímalo – již s ohledem na potřebu integrace uprchlíků – zemědělství, jehož rozvoj byl stimulován mj. budováním rozsáhlých zavlažovacích systémů a založením Agrární banky (1929). Velké osobní úsilí zaměřil vůdce liberálů i na zajištění nových zahraničních půjček a investic soukromého zahraničního kapitálu. V zájmu dosažení těchto i dalších hospodářských cílů se pokoušel dosáhnout rovnováhy státního rozpočtu a řádného splácení starých dluhů zahraničním věřitelům.

Soumrak republiky

Do uskutečňování stabilizačních záměrů Venizelova režimu na poli hospodářském, sociálním i politickém zasáhla v letech 1929–1933 destruktivním způsobem světová hospodářská krize. Její negativní účinky byly v Řecku nejvíce patrné ve sféře zahraničního obchodu, dopravy a financí. Zájem ciziny o řecké exportní produkty s ohledem na jejich převládající luxusní charakter (hrozinky, tabák, olivy atd.) prudce upadl. Citelný pokles zaznamenaly i zisky z námořní dopravy a peněžní příjmy od Řeků působících v cizině, které tradičně sloužily ke snižování schodku trvale deficitní obchodní a platební bilance. Státní dluh zaznamenal v letech krize další nárůst. K otřesení stability drachmy výrazně přispělo zrušení zlatého standardu britské libry v září 1931. Na jaře 1932 nebylo již Řecko schopno plnit své finanční závazky vůči cizím věřitelům a vyhlásilo jednostranné moratorium pro jejich splácení. Relativně nejméně bolestivé byly důsledky krize ve výrobní sféře. V roce 1932 byl index průmyslové výroby v Řecku jako v jedné z mála zemí světa nad úrovní roku 1928.

Hospodářská krize měla ve svém celku i svůj nezanedbatelný sociální dopad na řeckou společnost. Počet nezaměstnaných se od roku 1928 do roku 1932 téměř ztrojnásobil (ze 75 tisíc na 237 tisíc osob). Životní úroveň většiny obyvatel se zřetelně zhoršila i pod vlivem trvalého zvyšování daní. Popularita vládnoucího venizelistického režimu za tíživých ekonomických i sociálních poměrů trvale klesala, v neposlední řadě i pod vlivem zpráv o spoluúčasti mnohých vládních činitelů na korupčních skandálech, které šířila konzervativní opozice.

Všestranné důsledky hospodářské krize nebyly zdaleka jedinými faktory, které od přelomu 20. a 30. let podryvaly vnitřní stabilitu venizelistického režimu. Svůj dezintegrační vliv měly i některé zahraničněpolitické kroky vlády. Venize-

listé oslabovali své pozice i vnitropolitickým postupem – snahou o koncentraci mocenského postavení ve svých rukou, porušováním principů parlamentní demokracie a právního státu i netolerantním postupem proti odpůrcům. Radikální skupina republikánských důstojníků, která obnovila někdejší *Vojenskou ligu* (Stratiotikos syndesmos) z roku 1923, dávala najevo, že za žádnou cenu nepřipustí převzetí moci royalisty. Venizelistický tábor postrádal také vnitřní jednotu. Jediným integrujícím faktorem zůstal nakonec pouze sám Venizelos. V názorovém vývoji charismatického vůdce liberálního tábora byly zřetelně patrné konzervativní a autoritářské tendence. Odpůrci venizelistů se snažili využít všech okolností k získání přízně veřejnosti.

Postupující oslabování vlivu a autority venizelistů se zřetelně odrazilo ve výsledcích parlamentních voleb z 25. září 1932. Svaz liberálů si sice ještě zajistil největší počet mandátů ze všech kandidujících stran (98 z 250), spíše však zásluhou poměrného volebního systému než skutečného počtu hlasů svých přívrženců. Početně nejsilnější stranou se stala, i když jen s nepatrným předstihem, opoziční Lidová strana. Po nezdaru Venizelových pokusů o vytvoření koaličního kabinetu obdržel její předseda Panajis Tsaldaris od prezidenta Zaimise pověření k zformování menšinového kabinetu. Jeho vytvoření předcházela písemný Tsaldarisův závazek, v němž přislíbil respektovat republikánské státní zřízení, a deklarace vůdců republikánské Vojenské ligy o rozpuštění jejich organizace. Přestože konzervativní blok brzy po volbách zmohutněl o *Národněradikální stranu*, jejíž vůdce, někdejší republikánský diktátor, generál Georgios Kondylis, dával najevo svůj odpor k parlamentnímu systému a projevoval sympatie k italskému fašismu, nebyla Tsaldarisova vláda „malé“ koalice schopna odolat soustředěnému útoku liberálních a republikánských stran. V polovině ledna 1933 se legendární vůdce liberálů Venizelos po sedmé, tentokrát však již naposledy, ujal v čele koaliční vlády názorově spřízněných republikánských stran řízení státních záležitostí.

Vyrovnaný poměr sil v parlamentu nedával ani liberálům naději na dlouhodobé setrvání u moci. Venizelos se proto pokusil postupovat obdobně jako v roce 1928: vymohl si rozpuštění stávajícího parlamentu a vypsal nové volby podle většinového volebního systému. Volební zápas probíhal jako souboj dvou téměř vyrovnaných koalic. První z nich představoval tzv. *Národní blok* liberálních a republikánských stran, druhý tvořila antivenizelistická, tzv. *Sjednocená opozice*. V každém z obou táborů působila jedna agrární strana. Třetí rolnická strana – *Zemědělská strana Řecka* (Agrotiko komma Elladas) – vedená Ioannisem Sofianopulem, byla levicově orientovaná a působila stejně jako KSŘ samostatně. Situace z roku 1928 se přesto k Venizelovu rozčarování neopakovala. Vítězem voleb z 5. března 1933 se při vyrovnaném počtu odevzdaných hlasů stala Sjednocená opozice v čele s vůdcem Lidové strany Panajisem Tsaldarisem, která získala 136 mandátů z 248 (z toho sami lidovci 118). Národní blok naproti tomu obdržel pouze 110 míst (Venizelův Svaz liberálů 80). Zbylé dva mandáty připadly Sofianopulově Zemědělské straně. KSŘ, která v předchozích parlamentních volbách z 25. září 1932 dostala 4,97 % hlasů a 10 křesel, svůj úspěch nezapokalovala. Získala 4,64 % hlasů a zůstala bez mandátu.

Neúspěch komunistů nebyl jen důsledkem většinového volebního systému, ale také značné izolace jejich strany. KSŘ převzala beze zbytku všechny progra-

mové cíle Kominterny včetně doktríny o prioritě boje proti sociálnědemokratickým a socialistickým stranám a za vytvoření samostatné sjednocené „Makedonie“ a „Thrákie“. Řeční komunisté si nechali z Moskvy vnutit zákaz svobodné vnitrostranické výměny názorů a bez připomínek převzali dogmatický stalinský kurs. Jeho prosazování bylo svěřeno novému stranickému vedení, které nebylo zvoleno domácími komunisty, ale přímo dosazeno Kominternou. Novým vůdcem strany se ze sovětské vůle stal absolvent kominternovského učiliště Nikos Zachariadis. Tento „řecký Gottwald“ si z Moskvy přivedl i svou první ženu, českou komunistku Marii Novákovou.

Výsledky voleb vyvolaly zděšení nejen v politických, ale i ve vojenských kruzích venizelistického tábora. „Otec revoluce roku 1922“, generál Nikolaos Plastiras, stále zřetelněji upřednostňující autoritativní způsoby vlády před parlamentní demokracií a současně se obávající nebezpečí pravicové vojenské diktatury, se rozhodl k násilnému převzetí moci. Jeho nedostatečně připravený puč, zahájený 6. března 1933 (tedy v noci po ukončení voleb), skončil naprostým fiaskem. Generálu Plastirasovi nezbylo jiné východisko než uprchnout ze země. Přečhodný kabinet složený z vojáků postoupil dne 10. března 1933 moc oficiální vládě, v jejímž čele stanul faktický vítěz voleb, vůdce Lidové strany Panajis Tsaldaris.

Nezdar Plastirasova puče poskytl konzervativní pravici vítanou záminku nejen k vyvolávání protivenizelistických nálad (protivenizelistických demonstrací se vedle konzervativců zúčastnili i komunisté, kteří kvalifikovali Plastirasovu akci jako pokus o fašistický puč), ale i k dalšímu oslabení stran středu a levého středu. Odpůrci pravice začali být systematicky propouštěni z ozbrojených sil i z civilních složek státního aparátu, řada z nich byla pod záminkou přímé spoluúčasti na převratu či sympatií k němu zatčena či deportována. Krajní pravice se snažila označit za spoluviníka převratu i samotného Venizela, který se sice za Plastirasovu akci nepostavil, ale také ji nepřekazil. Za tři měsíce po nezdařeném puči, dne 6. června 1933, byl na vůdce liberálů spáchán atentát. Vůz, ve kterém jel se svou manželkou, byl ostřelován neznámými terory. Venizelos sám vyvázl bez úhony, jeho žena a řidič byli zraněni a jeho osobní strážce zastřelen. Státní orgány dělaly ze své strany vše pro to, aby ztížily vypátrání pachatelů a posléze aby zabránily jejich odsouzení.

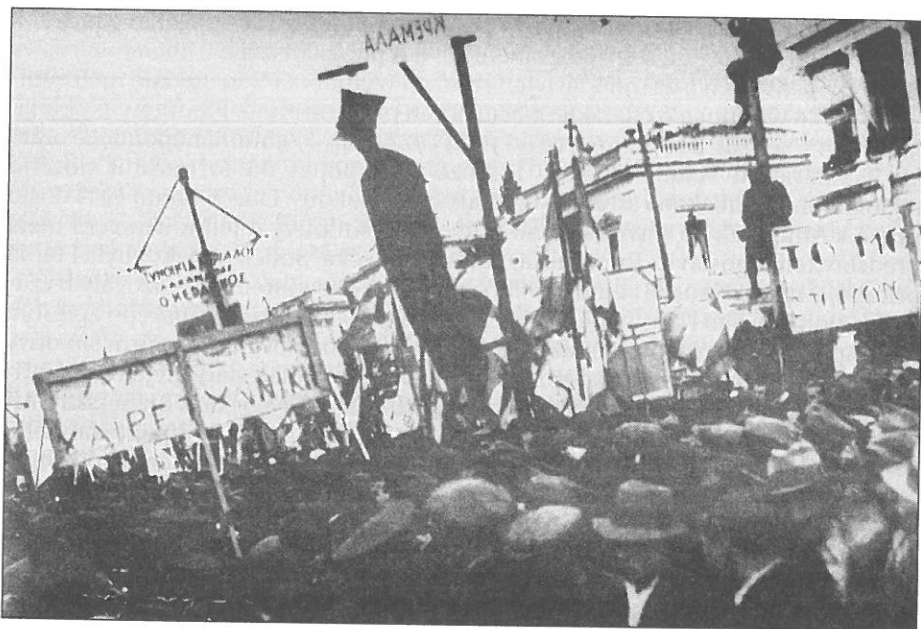
Vyhrocující se napětí mezi oběma politickými tábory, jakkoliv vnitřně roztržštěnými a nejednotnými, nevyhovovalo umírněným složkám obou bloků. Sám premiér Tsaldaris, člověk uvážlivý a demokraticky orientovaný, usiloval o nalezení smíru a kompromisu s venizelisty. Svě záměry nebyl schopen prosazovat v důsledku tlaků přicházejících od pravicových extrémistů, především ze Strany svobodomyšlných a Národněradikální strany. Vůdce obou politických subjektů Ioannis Metaxas a Georgios Kondylis, který tehdy zastával funkci ministra války, si na Tsaldarisovi stále zřetelněji vynucovali nesmlouvavá opatření proti liberálům a republikánům. Záruku politické nestrannosti neposkytoval ani slabý a nerozhodný prezident Alexandros Zaimis, který se dostal zcela do vleku konzervativců a byl jejich přičiněním (a přes výhrady liberálů) zvolen v říjnu 1934 do čela státu. Radikální složky republikánského tábora reagovaly na násilnosti a přehmaty pravice vytvářením tajných organizací, které se připravovaly na ozbrojený konflikt.

Politický boj mezi venizelistickým a pravicovým blokem se zpočátku soustředil do zápasu o zachování, resp. odstranění vlivu republikánských a liberálních sil ve státních institucích a zákonodárných sborech (zejména v senátu, kde měli venizelisté stále většinu) a o charakter občanských práv a svobod. Předmětem politických třenic se však znovu, poprvé od roku 1922, staly i zahraničněpolitické otázky. Tsaldarisova vláda se velmi intenzivně zapojila do formování nového regionálního politického svazku – tzv. Balkánské dohody. Dne 9. února 1934 došlo právě v Athénách ke slavnostnímu podepsání smlouvy o jejím ustavení mezi představiteli Jugoslávie, Rumunska, Turecka a Řecka. Součástí paktu byla i tajná příloha, v níž se členské země nového spojeneckého systému zavazovaly k vzájemné pomoci, a to i v případě, kdy by po boku případného balkánské agresora vystoupila některá velmoc. Venizelisté, kteří upřednostňovali bilaterální smlouvy a princip neúčasti ve vojensko-politických blocích, vytýkali vládě nejen to, že přistoupila na podpis paktu bez účasti zbývajících balkánských států Bulharska a Albánie, ale že vystavila zemi nebezpečí konfliktu s Itálií (např. v případě italského útoku na Jugoslávii za spoluúčasti Albánie). Bez zřetele k výhradám venizelistů pokračovala vláda ve své spolupráci při výstavbě spojeneckého systému Balkánské dohody. Dne 21. listopadu 1934 došlo k podpisu statutu, obsahujícího ustanovení o zformování společných orgánů této regionální balkánské aliance.

Restaurace monarchie

V průběhu vnitrořeckého mocenského střetávání dospěla řada liberálních a republikánských představitelů včetně samotného Venizela k přesvědčení o nutnosti nového republikánského převratu jako jediné záchrany před nastupujícím terorem extremistické pravice. V tomto smyslu působil na své stoupence z exilu i generál Plastiras. Republikánský puč započal pod Venizelovým vedením 1. března 1935, krátce poté, kdy vláda oznámila termín konání nových voleb do senátu. Přestože byl tento převrat po organizační stránce lépe připraven než předchozí Plastirasův puč, skončil obdobným neúspěchem. Oddíly vládního vojska, v jejichž čele stál ministr války Kondylis, někdejší republikán, rozprášily na několika místech (Thrákie, Kréta) nedostatečně koordinovaný odpor povstalců. Venizelovi nezbylo jiné východisko než znovu, tentokrát již navždy, opustit rodnou Krétu a odejít do exilu.

Extrémní pravice si ve vládě vynutila tvrdé zúčtování s venizelisty. Velký počet představitelů i příslušníků stran středu a levého středu neunikl zatčení, internaci nebo deportaci na pusté ostrovy. Tři vojenští organizátoři puče byli popraveni, vůdce liberálů Venizelos i republikánský generál Plastiras byli s několika svými dalšími spolupracovníky odsouzeni v nepřítomnosti k trestu smrti. V atmosféře zstrašování a potlačování veškeré opozice vypsala vláda nové volby do parlamentu (administrativním rozhodnutím došlo mezitím ke zrušení nepohodlného senátu). Republikánské a liberální strany se na znamení protestu rozhodly bojkotovat volby, které se konaly dne 9. června 1935. Svým postupem však dále omezily možnosti vlastního politického působení na veřejnost, neboť prakticky všechna místa v poslanecké sněmovně připadla pravici. Volby proběhly za účasti komunistů, kteří získali relativně velký počet hlasů (9,59 %), zůstali však přesto bez mandátu.

Protivenizelistická demonstrace v Athénách (2. března 1935)

Přestože největší počet míst v parlamentu připadl Tsaldarisově Lidové straně, rozhodující politická iniciativa byla již zcela jednoznačně na straně pravicových extrémistů Metaxase a Kondylise. Oba navzájem znepřátelení političtí vůdčové začali veřejně propagovat myšlenku restaurace monarchie a vynutili si na Tsaldarisovi závazek vypsát do 15. listopadu 1935 nové referendum o státní formě. Neaktivněji se zasazoval ve prospěch návratu krále Jiřího II. generál Kondylis, který prostřednictvím několika vysokých vojenských činitelů nechal unést premiéra Tsaldarise a přiměl jej k podání demise (10. října 1935). Staronový diktátor dal téhož dne přes bojkot většiny poslanců schválit v parlamentu zrušení republikánského státního zřízení a obnovit monarchii. Místo prezidenta Zaimise, který podal demisi, se ujal sám řízení státu ve funkci dočasného místokrále. K legalizaci svého pučistického postupu vyhlásil na den 3. listopadu 1935 dodatečné referendum o státní formě. Způsob jeho provedení dále umocnil pochybnosti o zákonnosti změny státního systému. Podle oficiálního sdělení se mělo 97,88 % občanů vyslovit ve prospěch obnovy monarchie a pouze 2,13 % (!) hlasovalo pro zachování republiky. Jiří II. nebral zřetel na podezřelé okolnosti restaurace monarchie. Po dvanáctiletém pobytu v exilu se 25. listopadu 1935 vrátil do Athén a znovu se ujal panovnického úřadu.

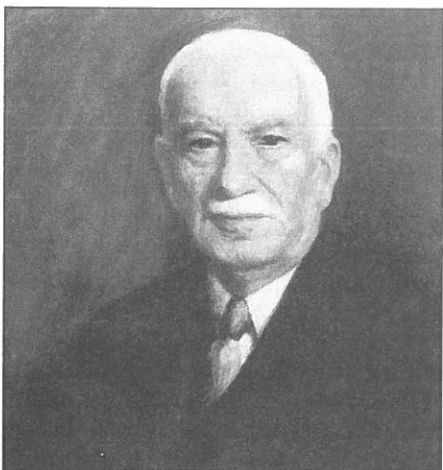
Prvořadým cílem staronového panovníka bylo smazat nepříznivý dojem z podezřelých okolností, které provázely jeho znovunastolení, a přesvědčit domácí i cizí veřejnost, že je jeho upřímným přáním odstranit vnitropolitické napětí a posílit parlamentní demokracii. První kroky Jiřího II. na řecké půdě navštěvovaly slibům o nadstranickosti a nestrannosti. Novým premiérem se

nestal zdiskreditovaný pučistický generál Kondylis, který manévr s návratem Jiřího II. uskutečnil, ale umírněný antivenizelista Konstantinos Demertzis, profesor právnické fakulty v Athénách. Nová vláda z panovníkova podnětu omilostnila většinu civilních účastníků republikánských pučů a řadě venizelistic- kých vojáků prominula či snížila tresty (k jejich rehabilitaci ovšem nedošlo). Jiří II. rozpustil i nedůvěryhodný parlament a vyhlásil termín uskutečnění nových voleb, které měly proběhnout podle principu poměrného zastoupení za spoluúčasti všech existujících domácích politických stran.

Oba velké politické tábory nevstoupily do předvolebního klání vnitřně sjednoceny. Vůdčí postavení si v jejich rámci přesto nadále udržovaly Lidová strana a Svaz liberálů. Pozoruhodným jevem byla okolnost, že KSŘ nekandidovala pod svým vlastním jménem, ale pod názvem *Všelidová antifašistická fronta* (Pallai-ko antifasistiko metopo). Tato novinka měla pochopitelně příčinnou souvislost se zásadním obratem ve strategické linii Kominterny, který potvrdil její sedmý kongres v létě roku 1935. Místo boje proti „sociálfašismu“ sociální demokracie a proti parlamentní demokracii začali komunisté propagovat jednotu všech antifašistických sil (mezi které poprvé zařadili nekomunistickou levicí a venizelisty) a obranu „buržoazní republiky“. Dosavadní komunistickou koncepci samostatné a sjednocené „Makedonie“ a „Thrákie“ nahradila v agitaci KSŘ teze o „zrovnoprávnění menšin v rámci jednotného řeckého státu“. Komunisté přestali veřejně hovořit o proletářské revoluci a prohlašovali, že cesta k socialistickým proměnám povede v Řecku přes revoluci buržoazně-demokratického charakteru. Propagace „jednotné antifašistické fronty“ se nesetkala v řecké veřejnosti s očekávanou odezvou. Venizelistické i republikánské strany středu a levého středu měly na paměti dřívější postoje komunistů. V jejich „opožděném přerodu“ proto nespátrovaly upřímný příklon k principům parlamentní demokracie (kterou KSŘ do té doby spolu s extrémně pravicovými stranami – Metaxasovou a Kondylisovou – trvale odmítala), ale taktický manévr domácích komunistů, přijatý navíc nikoliv z jejich vlastního podnětu, ale na příkaz Moskvy. Teprve 22. ledna 1936 se podařilo KSŘ získat malou Sofianopolovu Zemědělskou stranu pro spoluúčast ve Všelidové antifašistické frontě.

Přestože v průběhu volební kampaně docházelo k projevům diskriminace stoupenců opozice, proběhly dne 26. ledna 1936 volby relativně korektně a podaly dosti věrohodný obraz politických preferencí řecké veřejnosti. Svaz liberálů získal sice největší počet hlasů (37,26 %) se značným předstihem před Lidovou stranou (22,10 %), ve svém celku však byly síly obou politických táborů zcela vyrovnány. Venizelistické strany středu a levého středu dostaly 141 mandátů, pravicové strany 143. Mimořádně významná role v řeckém politickém vývoji připadla za této situace komunistům, nikoliv pro samotných 73 411 hlasů, které ve volbách získala jejich „frontová“ kandidátka, ale proto, že jejich 15 poslaneckých mandátů představovalo jazýček na váze politického rozhodování v parlamentu.

Otázka vytvoření nové vlády, která by nahradila mimoparlamentní Demertzisův kabinet, se stala předmětem vleklých politických jednání. Nejschůdnější alternativou se zdála být velká koalice dvou největších a přitom relativně nejmírněnějších stran obou bloků – Svazu liberálů a Lidové strany. Pokusy o její zformování však ztroskotaly především v otázce znovupřijetí propuštěných re-

Themistoklis Sofulis, Venizelův nástupce ve vedení liberálního tábora

tečnění některých vstřícných politických a sociálních opatření ze strany příští liberální vlády. Podmínky komunistů byly pro Sofulise relativně přijatelné, neboť neměly komunistické zaměření a shodovaly se ve své podstatě s požadavky nekomunistické levice (obnova občanských práv a svobod, všeobecná amnestie, zrušení nedemokratického zákona o ochraně společensko-politického zřízení z roku 1929, zákaz fašistických organizací, upuštění od deportací, naléhavá sociálně-ekonomická opatření ve prospěch chudých vrstev atd.).

Dozření podepsané dohody s komunisty bylo přesto nad síly Sofulise. Komunističtí poslanci svůj slib splnili a svým hlasováním napomohli k jeho zvolení předsedou parlamentu. Vůdce liberálů se naproti tomu, zřejmě i pod vlivem okolností, že zprávy o jeho písemné dohodě s KSŘ začaly pronikat na veřejnost, zdráhal převzít funkci premiéra a doporučoval králi, aby nadále ponechal u moci mimoparlamentní Demertzisův kabinet, jehož členem se ve funkci ministra války a posléze i ve funkci náměstka předsedy vlády stal autoritářský vůdce strany Svobodomyšlných Ioannis Metaxas. Vedení KSŘ se cítilo podvedeno Sofulisovým postupem a dne 2. dubna 1936 zveřejnilo text ujednání, které vůdce liberálů porušil. Přestože „mravní rozhořčení“ pravice nad postupem venizelistů rychle utichlo, když vyšlo najevo, že i její představitelé s komunisty tajně jednali, sestavení liberální vlády se stalo zcela iluzorní. Představitel armády, generál Alexandros Papagos, jehož ve funkci ministra války v březnu 1936 vystřídal Metaxas, dal otevřeně najevo, že vojenské velení nestrpí žádnou vládu, která by v jakékoliv podobě spolupracovala s komunisty.

Do vývoje událostí 13. dubna 1936 pronikavě zasáhla smrt Konstantína Demertzise, premiéra dosavadní mimoparlamentní vlády. Král Jiří II. bez konzultace se stranickými vůdci jmenoval novým ministerským předsedou dosavadního místopředsedu vlády a ministra války Ioannise Metaxase. Královo rozhodnutí bylo překvapující. Ještě pozoruhodnější však byla okolnost, že tomu autoritářskému pravicovému extremistovi, který se netajil svým obdivem

publikánských důstojníků do ozbrojených sil. Někteří představitelé obou klíčových politických stran začali za této situace tajně jednat s komunisty o podmínkách jejich případné tiché podpory příštího kabinetu.

V tomto směru byl úspěšnější Svaz liberálů, jehož nový vůdce Themistoklis Sofulis, nástupce Venizela, který 18. března 1936 zesnul v pařížském exilu, uzavřel s komunistickým vůdcem parlamentní frakce Fronty Steliosem Sklavenasem tajné písemné ujednání. Komunisté se v něm zavázali podpořit Sofulisovo zvolení do funkce předsedy parlamentu, která podle řeckých ústavních zvyklostí předpokládala jeho následné jmenování ministerským předsedou, za slib uskutečnění některých vstřícných politických a sociálních opatření ze strany příští liberální vlády.

k režimu Mussoliniho i Hitlera a který dával najevo své odhodlání zúčtovat při nejbližší možné příležitosti s parlamentní demokracií, projevil dne 25. dubna 1936 parlament svou důvěru drtivou většinou hlasů 241 pro a 16 proti (při čtyřech absencích). Nejen pravicoví poslanci, ale i představitelé liberálního středu svým postupem napomohli k likvidaci demokracie a k nastolení totalitního režimu. Někteří z nich možná naivně uvěřili slibům krále Jiřího II., že parlamentní instituce nejsou v žádném případě ohroženy a že Metaxase neprodleň odvolá v případě jeho snah o uskutečnění státního převratu.

K malé skupince osob, která Metaxasovi nedala svůj hlas, a postavila se tak na obranu parlamentní demokracie, patřilo jen několik politiků levého středu včetně „otce republiky“ Alexandra Papanastasia, vůdce reformistické Demokratické strany Georgia Papandrea a všichni komunističtí poslanci. Selháním nekomunistických politických stran ve chvílích přímého ohrožení parlamentní demokracie totalitarismem získali komunisté cenný politický kapitál pro své budoucí politické působení. Parlament posléze přerušil na pět měsíců svá jednání a zplnomocnil vládu spravovat zemi pomocí dekretů, jejichž schvalování měl provádět čtyřicetičlenný parlamentní výbor.

Ovládnutím premiérského úřadu si Metaxas otevřel cestu k realizaci svého konečného cíle – k nastolení osobní diktatury. O nezbytnosti uskutečnění tohoto kroku se snažil přesvědčit krále i veřejnost pomocí smyšlených argumentů – vytvářením obrazu domnělého komunistického či „venizelovsko-komunistického“ nebezpečí a hrozby chaosu a anarchie. Stávky a demonstrace, byť byly ve většině případů organizovány nekomunistickými odbory a nesměřovaly k politickým cílům, byly vydávány za projevy počínajícího bolševického převratu. Brutální postup při jejich potlačování plnil odstrašovací funkci a současně měl prezentovat Metaxase jako zastánce pořádku a disciplíny.

Do povědomí národa vstoupilo zejména krvavé potlačení demonstrace na podporu požadavků stávkujících tabákových dělníků v Soluni 9. května 1936, při kterém bylo 12 demonstrantů zabito, 300 zraněno a 600 zatčeno. Tuto tragickou událost zvěčnil levicový básník Jannis Ritsos ve své básnické skladbě *Epitaf*. Představitelé obou hlavních politických stran si teprve nyní začali uvědomovat nebezpečné důsledky svého nedávného postupu a předložili králi svůj námět na vytvoření koaliční parlamentní vlády. Nepříznivému vyústění situace však již nebyli schopni zabránit. Pro utváření dalších osudů země bylo podstatné, že se král Jiří II. s Metaxasovým záměrem ztotožnil a poskytl mu svou plnou podporu. Vyhlášení dvacetičtyřhodí-

Ioannis Metaxas – „Vůdce“ řeckého diktátorského režimu z let 1936–1941

nové generální stávkou na 5. srpen 1936 poskytl Metaxasovi i jeho královskému ochránci vítanou záminku ke konečnému zúčtování s posledními pozůstatky parlamentní demokracie.

Diktatura „čtvrtého srpna“

Pod záminkou akutní hrozby bolševického povstání v Řecku byly 4. srpna 1936 v pozdních večerních hodinách vydány dva dekrety zásadního politického významu. První z nich zrušil platnost většího počtu článků ústavy z let 1864 a 1911, které se týkaly uplatňování demokratických práv a svobod občanů. Druhý rozpouštěl parlament, aniž by stanovil termín konání příštích voleb. Na základě těchto protiústavních zásahů došlo v následujících dnech k odstranění parlamentu, k utužení cenzury, k vyhlášení výjimečného stavu a k zahájení očisty státního aparátu od všech stoupenců „komunismu“ a „parlamentarismu“. Státní systém byl tímto způsobem zbaven posledních výhonků demokratického zřízení a přetvořen v otevřenou diktaturu. Hlavním iniciátorem a nositelem převratu byl extremistický pravicový vůdce, bývalý vysoký vojenský činitel Ioannis Metaxas, který měl ve svých rukou kromě premiérského úřadu i přímé řízení tří vojenských ministerstev a ministerstva zahraničí (a od roku 1938 i ministerstva školství a církevních záležitostí). Metaxasovi spolupracovníci byli pouhými vykonavateli jeho vůle. Jeden z nich, Ioannis Diakos, později výstižně konstatoval: „*Diktatura byla jako číslo 1 000 000, bez Metaxase však znamenala pouze šest nul.*“

Významnou úlohu při likvidaci parlamentní demokracie v Řecku sehrál sám král Jiří II., a to nejen podpisem příslušných dekretů, bez jejichž vyhlášení by

Král Jiří II.

Metaxas diktaturu nemohl nastolit, ale i aktivní spoluúčastí při budování diktátorského státního systému, nazývaného obvykle „*režimem čtvrtého srpna*“. Svým postupem Jiří II. porušil svou ústavní přísahu a navíc se zbavil možnosti vystupovat v příštích vnitrořeckých sporech jako „nadstranický arbitr“. Tato skutečnost poznamenala budoucí vztah široké řecké veřejnosti nejen k jeho osobě, ale i k monarchii jako takové.

Budování Metaxasova režimu podstatně ovlivňovala okolnost, že novopečený diktátor měl na své straně sympatie krále, nikoliv však přízeň široké domácí veřejnosti, a že se nemohl opřít o existenci vlastního vlivného politického seskupení. Jeho Strana svobodomyšlných představovala až do doby svého zániku v roce 1936 pouze jednu ze dvou okrajových složek extrémní pravice. Východisko z nepřízni-

vé situace hledal Metaxas v podpoře antivenizelisticky zaměřených bezpečnostních složek státního aparátu, v potlačování všech ohnisek možné opozice a v populistických sociálně reformních opatřeních, zaměřených na získání sympatií široké veřejnosti. Násilí v nejrozmanitějších podobách představovalo pro Metaxase dominantní stabilizační faktor. Mimořádně výkonná tajná policie, řízená Metaxasovým důvěrníkem a ministrem veřejné bezpečnosti Konstantinem Maniadakisem, podnikala energické kroky proti všem odpůrcům pravicové diktatury, od komunistů až po ty příslušníky pravice, kteří aktivně vystupovali proti „režimu čtvrtého srpna“. Vůdce „starých politických stran“ byli zatýkáni, internováni, deportováni nebo přinejmenším vyloučeni z veřejného života. Násilná opatření měla fatální dopad na nekomunistické politické formace, které nebyly uzpůsobeny na metody ilegální práce a ve své činnosti vycházely nadále z principů politické klientely. Ioannisu Metaxasovi se tímto způsobem podařilo podlomit pozice liberálů a nekomunistické levice, zejména na venkově.

Teroristickým opatřením nebyli schopni účinně vzdorovat ani komunisté, přestože měli bohaté zkušenosti z ilegální činnosti a odpovídající vnitřní strukturu malých stranických buněk. Do konce listopadu 1939 se v rukou policie ocitlo prakticky celé politbyro ÚV KSŘ. Vůdce strany Nikos Zachariadis byl zatčen již v září 1936. Opatření diktátorského režimu proti komunistům byla nejbrutálnější a také nejrafinovanější. Osoby podezřelé ze sympatií ke komunismu, k nimž byli přiřazováni i lidé, kteří neměli s komunismem nic společného („venizelokomunisté“, „anglokomunisté“ a další), se mohli dostat na svobodu pouze po podpisu zvláštního prohlášení loajality (*dilosis*), které obsahovalo slib zřeknutí se komunistických idejí a závazek pokání a oddanosti režimu. Tato prohlášení, která byla vynucována na zadržených osobách fyzickým i psychickým mučením a posléze zveřejňována v denním tisku, měla diskreditovat KSŘ v očích veřejnosti a napomoci k jejímu vnitřnímu rozkladu.

Specifickou metodou protikomunistického působení bezpečnostního aparátu bylo i nasazování policejních agentů do komunistického hnutí. Účinnost této aktivity zvýšila okolnost, že se na podzim roku 1936 policie zmocnila archivu ÚV KSŘ. Nejpronikavějším úspěchem ministra Maniadakise bylo vytvoření „stínového“ ústředního výboru KSŘ, nazývaného tzv. *Prozatímní správou* (Prosorini diikisi). Tento orgán, do jehož čela byl postaven člen stranického vedení Michailidis, získaný ve vězení pro spolupráci s bezpečností, vyvíjel podle Maniadakisových instrukcí fiktivní aktivitu, vydával svou verzi stranického listu *Rizospastis* (Radikál) a byl navenek vystaven ostrému pronásledování. Státní bezpečnosti se podařilo zmást i samotného vůdce komunistické strany Zachariadise, který až do konce roku 1940 ve vězení věřil, že nositelem stranické kontinuity na svobodě je Michailidisova Prozatímní správa a nikoliv tzv. *Starý ústřední výbor* (Palea kendriki epitropi), zformovaný z řad stalinistických komunistických funkcionářů druhého sledu. Zmatek ve stranických řadách umocňovala existence několika dalších nezávislých stranických skupin a vzájemné podezřívání komunistů ze součinnosti s policií.

Režim „čtvrtého srpna“ uplatňoval tvrdý kurs i proti příslušníkům národnostních a náboženských menšin, zejména vůči Albáncům a „Slavomakedoncům“, které podezřívával z protistátní aktivity ve prospěch Albánie či Bulharska. Příslušníci těchto dvou menšin byli dokonce trestně stíháni za veřejné použí-

vání svého mateřského jazyka. Projevem snah o asimilaci menšin byla i okolnost, že se jejich příslušníci mohli vzdělávat pouze v řeckém jazyce a v řeckém duchu a neměli k dispozici žádné minoritní školy.

Zatímco proti komunistům, nekomunistické politické opozici a menšinám používal režim násilí, projevům nespokojenosti širokých lidových vrstev se snažil předcházet uskutečňováním reformních opatření v sociální a sociálně-ekonomické oblasti. Teprve nyní došlo k praktickému uplatnění zákona o sociálním zabezpečení, vydaného již v předdiktátorském období, ale dosud neuskutečněného. Byla zavedena osmihodinová pracovní doba, kolektivní smlouvy, garantována minimální mzda, zřízena instituce sociálního pojištění IKA (Idryma kinonikon asfaliseon), na 12 let pozastaveno splácení rolnických dluhů. Metaxas vystupoval v roli ochránce lidových vrstev a nechal se titulovat jako „*první rolník*“ (Protos agrotis) a „*první dělník*“ (Protos ergatis). Svou „lidovost“ se snažil demonstrovat i zdůrazňováním důležitosti výuky lidového jazyka (dimotiki) na základních školách (za jeho vlády byla vydána Triandafyllidisova školní mluvnice lidového jazyka, dosud používaná v řeckých školách) a jeho uplatňováním ve vystoupeních na veřejných shromážděních.

Ve prospěch stabilizačních záměrů Metaxasova režimu působila i okolnost, že ekonomický vývoj země byl po překonání důsledků světové hospodářské krize charakterizován od poloviny 30. let rychlým tempem rozvoje v zemědělství, průmyslu i v lodní dopravě. Domácí produkce obilnin se např. zvýšila z 531 tisíc tun v roce 1936 na 1 milion tun v roce 1938. Řecká námořní flotila z hlediska celkové tonáže (1 870 000 tun) zaujímal v roce 1938 desáté místo na světě, v tonáži na jednoho obyvatele dokonce místo třetí po Norsku a Velké Británii. Nehledě na pozitivní tendence hospodářského vývoje obchodní a platební deficit státu stále narůstal. Příčinou byly vzrůstající výdaje na zbrojení, které zahrnovaly nejen nákupy cizí vojenské techniky, ale i výstavbu souvislého pásu opevnění podél celé řecko-bulharské hranice, nazývaného „*Metaxasovou linií*“. K neľibosti zahraničních věřitelů, zejména britských, řecký diktátor prohlásil, že je řecký stát schopen splatit za léta 1935–1937 pouze 40 % požadovaných úroků z půjček. Životní úroveň obyvatelstva zůstávala i za Metaxasova režimu jednou z nejnižších v Evropě. Podle některých údajů žilo asi 80 % obyvatel pod hranici existenčního minima. Přibližně 27 % Řeků starších osmi let zůstávalo v roce 1940 negramotných. U žen přesahovala negramotnost dokonce 50 %.

Ioannis Metaxas sám patřil k obdivovatelům autokratických a fašistických režimů (spíše však Salazarova portugalského režimu než německého nacismu či italského fašismu) a snažil se jejich principy uplatňovat ve svém vlastním ideologickém a politickém působení. V souladu s cizími vzory vyhlašoval boj komunismu, parlamentarismu, individualismu, liberalismu, kapitalismu a plutokracii, sliboval korporativní uspořádání země, budoval svůj vlastní vůdcovský kult, nechal se označovat jako „*vůdce*“ (Archigos) a uplatňoval metody policejního státu. Podle jeho vlastní charakteristiky, obsažené v jeho osobním deníku, dostalo Řecko 4. srpna 1936 antikomunistický, antiparlamentní a totalitní režim, který spočíval na dělnickém a rolnickém základě a měl antiplutokratický charakter.

Ve svých veřejných vystoupeních však Metaxas popíral působení jakýchkoliv cizích vlivů a tvrdil, že jeho režim vychází výhradně z domácích tradic a je motivován touhou po „obrodě“ a sjednocení řeckého národa. Vytváření svého

„*Nového státu*“ (Neon kratos) označil za budování „*třetí řecké civilizace*“, která měla navázat na dědictví řeckého starověku (především Sparty) a Byzance a stát se jejich syntézou i tvůrčím obohacením. „Nový stát“ měl spočívat na principech kolektivistického nacionalismu a disciplinované svobody občanů, kteří by uvědoměle podřizovali své zájmy a zájmy své rodiny potřebám národa (ztotožňovaného v Metaxasově ideologii se státem i režimem), usilovně pracovali pro jeho dobro a byli oddáni vlasti, králi, vůdci a ortodoxní církvi.

V podmínkách absence „řídící“ strany se Metaxas snažil své ideologické a politické představy uvést do praxe prostřednictvím státního aparátu a dvou vlastních organizačních útvarů – tzv. *praporů práce* (tagmata ergasias), paravojenské gardové organizace, jakési obdoby nacistické německé SA, a mládežnické instituce EON – *Národní organizace mládeže* (Ethniki organosi neoleas). Pomocí této instituce zamýšlel učinit z řecké mládeže vykonavatele svých diktátorských záměrů. Do čela její dívčí sekce postavil dokonce svou dceru Lulu. EON svou vnitřní strukturou i svými symboly (pozdrav, stejnokroj atd.) výrazně připomínala zahraniční fašistické vzory. Postupem doby se stala jedinou univerzální domácí mládežnickou organizací, neboť pohltila všechna ostatní sdružení dětí a mládeže. Do EON byly nakonec včleněny i prapory práce. Počet členů organizace přesáhl nakonec jeden milion. Většina členů však nevstoupila do EON dobrovolně, ale pod nátlakem.

Poslušným vykonavatelem Metaxasových záměrů se staly i odbory, které byly „opětovně sjednoceny“ zrušením komunistické centrály EGSEE. Jejich přímým řízením byl pověřen ministr práce Aristidis Dimitratos, někdejší přeběhlík z komunistických odborů. Účast v odborech se stala pro všechny zaměstnance povinnou a členské příspěvky jim byly automaticky srhávány ze mzdy. Právo na

Dívčí oddíl Metaxasovy Národní organizace mládeže (EON)

stávku bylo zrušeno. Ioannis Metaxas se pokoušel dostat pod svůj vliv i církev. V roce 1938 direktivně prosadil jmenování svého chráněnce, biskupa Chrysantose athénským metropolitou.

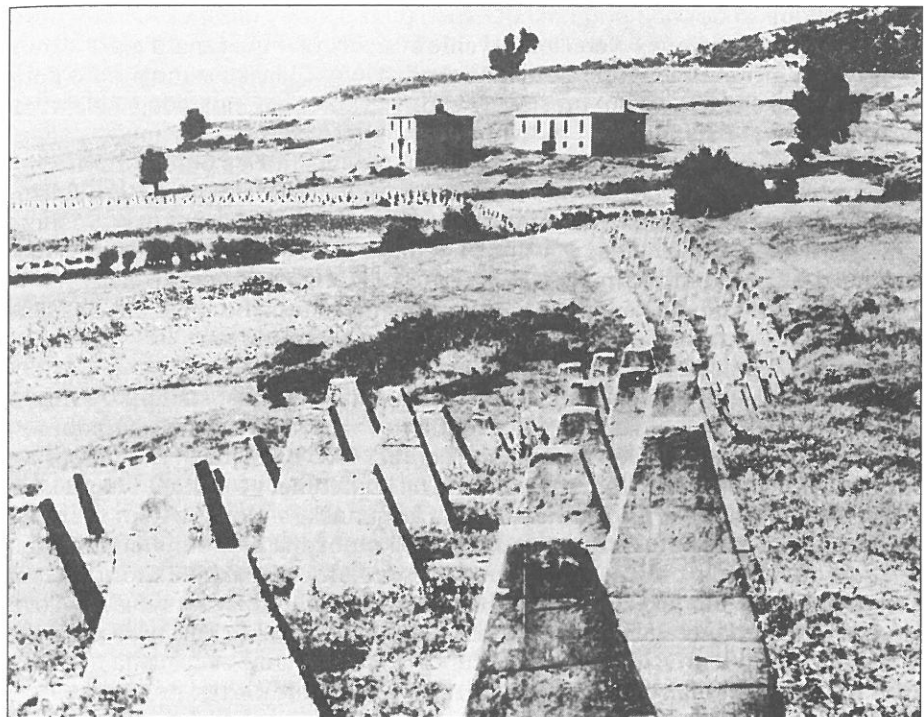
Souběžným uplatňováním násilných i populistických metod vlády dosáhl Metaxas svého hlavního cíle. Znemožnil politické opozici obnovit vlastní síly a navázat narušené kontakty s širokou veřejností a zamezil vzniku masových vystoupení proti svému režimu. Všechny pokusy o svržení diktatury, organizované domácí opozicí i exilem (jehož vůdčí osobností zůstal generál Plastiras v Paříži) byly bezpečnostními složkami režimu v zárodku odhaleny a potlačeny. Nejvýznamnější z nich se odehrál v červenci roku 1938 na Krétě. Celkové výsledky Metaxasova snažení o indoktrinaci domácí veřejnosti jeho autokratickými myšlenkami zůstaly přesto mizivé. Široké lidové vrstvy se sice nepostavily na otevřený odpor proti režimu „čtvrtého srpna“, zůstaly však vůči jeho zámerům zcela imunní. Metaxasovo antikomunistické tažení se zcela minulo účinkem. Vyvolávalo naopak v široké veřejnosti pocity sympatií k lidem nejvíce postiženým terorem pravicové diktatury.

Metaxasův režim bývá v historické literatuře poměrně často označován jako režim fašistický. Někteří historikové, většinou komunisticky orientovaní, k jeho charakteristice používají dokonce termínu dobové komunistické propagandy „monarchofašismus“. Autoři zmíněných hodnocení neberou dostatečný zřetel na okolnost, že přes zjevnou přítomnost mnohých vnějších fašizujících rysů postrádala diktatura „čtvrtého srpna“ některé základní charakteristické znaky fašismu – především všemocnou fašistickou „státostranu“, expanzivní územní ambice a rasistické zaměření.

Ve sféře zahraniční politiky usiloval Ioannis Metaxas o to, aby udržel přátelské styky jak s Velkou Británií, tak s hitlerovským Německem a aby se vyvaroval konfliktu s Itálií. Obavy z Mussoliniho se projeví i v řeckém postupu v rámci Balkánské dohody, které se Athény snažily vtisknout úzce regionální balkánský ráz a čistě protibulharské zaměření. Stejně jako v roce 1934, kdy zamezili podpisu „balkánskodohodové“ vojenské konvence, která by obsahovala závazek vzájemné pomoci pro případ, kdyby po boku případného balkánského agresora vystoupila i některá mocnost (tj. Itálie), dali Řekové v roce 1936 svým partnerům znovu jasně na srozuměnou, že v případě agrese fašistické Itálie proti některému z balkánských spojenců na jeho obranu vojensky nevystoupí. Princip neuplatnění vojenské pomoci v případě útoku nebalkánské mocnosti byl na nátlak řecké a turecké vlády zakotven do vojenské konvence Balkánské dohody, podepsané 10. listopadu 1936. Ironií osudu právě Řecko pocítilo později jeho důsledky v okamžiku, kdy se stalo samo obětí italské fašistické agrese.

Řecko v ohrožení

Šance na udržení snesitelného poměru k Římu se začaly Athénám vytrácet již po připojení Řecka k hospodářským sankcím Společnosti národů vůči Itálii po její agresi proti Etiopii v říjnu 1935 a po následném vyhocení britsko-italského poměru. Před expanzivními úmysly svého středomořského souseda hledalo Metaxasovo Řecko záštitu u Velké Británie. Londýn sice Athény ujistil podporou, nebyl však ochoten garantovat řecké hranice ani uzavřít britsko-řeckou

Metaxasova linie

spojeneckou smlouvu. Jeho postup byl motivován jak obavami z nepříznivých reakcí obou fašistických mocností (a tím i z ohrožení vlastní politiky appeasementu), tak přesvědčením, že Metaxasova vláda, stejně jako předchozí řecké režimy, nemůže uskutečňovat jinou než probritskou politiku.

Ochranu před italskými velmocenskými aspiracemi se snažil Ioannis Metaxas najít nejen v Londýně, ale i v Berlíně. Spoléhal přitom na svou pověst germanofila a stoupence proněmecké orientace z let první světové války, na své osobní zásluhy o rozvoj německo-řeckých vztahů a na rostoucí německý hospodářský zájem o Řecko. Obdobně jako pro ostatní země jihovýchodní Evropy (s výjimkou Albánie) se stalo i pro řecký stát hitlerovské Německo hlavním obchodním partnerem, který odebíral řecké agrární přebytky a suroviny a představoval odbytiště německého průmyslu. Podíl Německa na řeckém vývozu se v letech 1930–1938 zvýšil z 24 % na 39 % a na řeckém dovozu z 10 % na 29 %. Přes všechny zmíněné okolnosti a opakované projevy Metaxasovy přátelské náklonnosti k nacistickému Německu nebyl Hitler ochoten angažovat se v řecké otázce proti zájmům Mussoliniho, který se stal v říjnu 1936, po vytvoření Osy Berlín–Řím, jeho nejbližším spojencem. Ve své středomořské politice Německo od té doby respektovalo prioritu italských mocenských zájmů.

Nepříznivě se pro Řecko vyvíjela i situace v samotném balkánském regionu, kde Bulharsko zesilovalo své úsilí o revizi ustanovení neuillské mírové smlouvy

a kde Balkánská dohoda pod tlakem expanzivní politiky fašistických mocností i rozporuplných zájmů svých členů rychle ztrácela reálný význam a přetvářela se na zcela formální instituci bez jakéhokoliv vlivu. Členské země tohoto politicko-vojenského seskupení přestávaly věřit v uskutečnitelnost ideje kolektivní bezpečnosti na Balkáně a své individuální zájmy se snažily zabezpečit v separátních jednáních s jednotlivými evropskými mocnostmi a s Bulharskem.

Metaxasův režim se cítil zaskočen a znepokojen především procesem sblížení Jugoslávie s Bulharskem a s Itálií, který vyústil v podpis paktu o „věčném přátelství“ mezi Bělehradem a Sofií z 24. ledna 1937 a paktu „Stojadinović-Ciano“ mezi Bělehradem a Římem z 25. března 1937. Obavy athénské vlády nebyly neopodstatněné. Tajná doložka bulharsko-jugoslávského ujednání obsahovala dokonce ustanovení o vzájemné podpoře územních nároků – Bulharska na západní Thrákii a Jugoslávie na Soluň.

Na „hrozbu ze severu“ se Metaxasův režim snažil reagovat snahou o sblížení s Tureckem, jehož mezinárodní postavení – více však ve východním Středomoří než na samotném Balkáně – upevnila v červenci 1936 nová mezinárodní úprava režimu průlivů Bospor a Dardanely, přijatá na konferenci v Montreux. Nová konvence, která zásadně revidovala ustanovení lausannské smlouvy z roku 1923, obnovila plnou suverenitu Turecka nad průlivy a umožnila mu remilitarizovat nejen samotné úžiny, ale i ostrovy Imroz a Bozcaada. Na základě montreuxské konvence Řecko bez jakýchkoliv námitek Ankary remilitarizovalo své vlastní ostrovy poblíž Dardanel – Samothraki a Limnos. Turecko-řecké sblížení se projevilo uzavřením dodatkové smlouvy ze 27. dubna 1938, která navazovala na politické úmluvy mezi oběma státy z let 1930 a 1933, a jednáními – byť neúspěšnými – o vojenském spojení. Řecké obavy z ohrožení jeho severních hranic Bulharskem přesto přetrvávaly. Nezapašil je ani tzv. *Soluňský pakt* mezi Balkánskou dohodou a Bulharskem, uzavřený 31. července 1938. Výměnou za osvobození ze závazků neuillské smlouvy poskytlo Bulharsko svým balkánským sousedům pouze pochybný slib neprosazovat budoucí územní požadavky násilím.

Tváří v tvář narůstajícímu nebezpečí fašistické velmocenské agrese v Evropě stupňoval Ioannis Metaxas v průběhu roku 1938, nepochybně pod vlivem anglofilsky zaměřeného krále Jiřího II., úsilí o navázání spojeneckého svazku s Velkou Británií. Britská diplomacie však nadále zachovávala k jeho nabídkám rezervovaný postoj, neboť nechtěla svým případným otevřeným aliančním svazkem s Řeckem vyprovokovat fašistické mocnosti, a doporučovala z hlediska svých vlastních mocenských zájmů, aby Řecko provádělo politiku „přátelské neutrality“ vůči Londýnu. K poskytnutí vojenských záruk Řecku (a spolu s ním i Rumunsku) se Velká Británie spolu s Francií odhodlala teprve po italském útoku na Albánii (7. dubna 1939). Britsko-francouzské záruky z 13. dubna 1939 však neobsahovaly žádný bezpodmínečný závazek západoevropských demokratických mocností vstoupit do války za zachování územní integrity Řecka, ale pouze slib podpory, která bude „v jejích silách“, v případě, že se Řecko stane obětí útoku a zvolí cestu ozbrojeného odporu. Britské garancie měly příznivý vliv na vývoj řecko-britské hospodářské spolupráce. Řecko obdrželo v roce 1939 od Londýna výhodný úvěr, mezi oběma státy bylo v letech 1939–1940 uzavřeno několik hospodářských ujednání a řečtí loďaři dali Velké Británii s podporou athénské vlády k dispozici větší počet svých obchodních lodí.

I po zahájení druhé světové války v září 1939 a po vstupu Itálie do válečného konfliktu proti Velké Británii a Francii 10. června 1940 pokračoval Metaxas v uplatňování probritsky zaměřené neutrality, kterou považoval za dané situace za jediný schůdný způsob zabezpečení své země před italskou agresí. Hrozba italského útoku však neustále vzrůstala i přes Mussoliniho ujištění, že Itálie nemá žádné expanzivní úmysly vůči Řecku, a přes formální obnovu italsko-řecké smlouvy z roku 1928. Italským útokem proti Egyptu v září 1940 se válečný konflikt přenesl do bezprostřední blízkosti východního Středomoří. Mussolini, který žárlil na Hitlerovy mocenské úspěchy a nechtěl připustit, aby se Řecka zmocnilo Německo nebo Velká Británie, dokončoval na sklonku léta své přípravy k zahájení samostatné operace proti Athénám. Italští fašisté přesouvali do jižní Albánie velké vojenské síly, rozněčovali záměrně albánskou iridentu v řecké Tsamurii, vyhledávali záminky k incidentům a uskutečňovali systematicky různé provokační akce. Jednou z nejvýznamnějších se stalo potopení řecké válečné lodi Elli „neznámou“ (a jak se později ukázalo) italskou ponorkou v přístavu ostrova Tinos dne 15. srpna 1940 v době konání tamních tradičních celofeckých církevních oslav.

Konečný okamžik zahájení italské agrese nadešel dne 28. října 1940 před třetí hodinou ráno, kdy italský vyslanec Emanuele Grazzi z Mussoliniho pověření předložil Metaxasovi ultimátum, zahrnující řadu ponižujících podmínek, především souhlas s „dočasným“ umístěním italských jednotek na řeckém území po dobu válečného konfliktu Itálie s Velkou Británií. Metaxas vzal na sebe břemeno historické zodpovědnosti a bez konzultace s králem či se svými spolupracovníky, ale v souladu s míněním drtivé většiny řeckého národa označil okamžitě podmínky italského ultimáta za nepřijatelné a odmítl je italskému vyslanci se slovy: „*Alors c'est la guerre.*“ Den rozhodnutí Řecka vzdorovat fašistické agresí se jako den „Ne“ („*Ochi*“) zařadil k nejslavnějším okamžikům jeho národních a státních dějin.

3 ŘECKO V LETECH VÁLKY, OKUPACE A ODBOJE

Řecko-italská válka

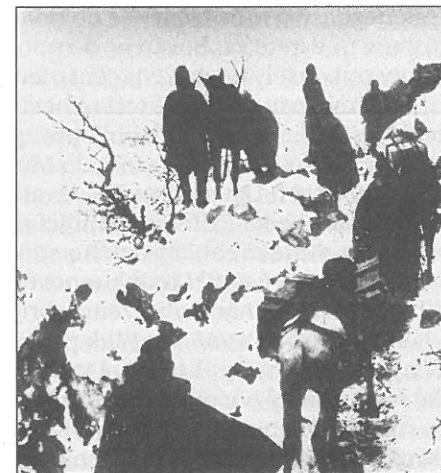
Necelé tři hodiny poté, co italský vyslanec Grazzi obdržel od Metaxase negativní odpověď na ultimátum, které mu jménem své vlády předložil, započala vlastní vojenská agrese fašistické Itálie proti Řecku. O půl šesté ráno dne 28. října 1940 její vojenské jednotky soustředěné v jižní části okupované Albánie překročily na příkaz Mussoliniho hranice a začaly postupovat do řeckého vnitrozemí, především směrem k přístavu Igumenitsa, k správnímu středisku Epiru – městu Janina – a k významnému průsmyku Metsovo v pohoří Pindu. Italské letectvo započalo o několik hodin později s nálety na některá řecká města a dopravní uzly. Strategickým záměrem celé operace bylo nejen získat přímou kontrolu nad řeckým územím a znemožnit zřízení britských opěrných bodů na Balkáně, ale také pozvednout vlastní pokleslou autoritu ve vztahu k německému spojenci, kterému se podařilo v letech 1939–1940 vedle jiných politických a vojenských úspěchů posílit i dosavadní mocenské pozice v těch částech Balkánu, jež Řím považoval za výsadní doménu svého vlivu. Benito Mussolini ani nepokládal za nutné předem detailně informovat Adolfa Hitlera o své akci nejen z těchto prestižních důvodů, ale také proto, že počítal se snadným vítězstvím nad početně mnohem slabšími a hůře vyzbrojenými Řeky a že se nechtěl o plody očekávaného triumfu s nikým dělit.

Vývoj událostí neprobíhal od samého počátku v souladu s představami strůjců tohoto válečného tažení. Řecký národ proti očekávání Duceho nereagoval na útok italských vojsk malomyslností a poraženectvím, ale naopak energickou vůlí k obraně své ohrožené země. Vlastenecké nadšení sjednotilo drtivou většinu řeckého národa a odsunulo dočasně do pozadí vnitřní spory i averzi vůči Metaxasovu režimu. Svým rozhodnutím neustoupit italskému fašistickému nátlaku a vyhlásit všeobecnou mobilizaci si domácí diktátor zajistil i podporu těch Řeků, kteří k němu jinak nepociťovali ani nejmenší sympatie. Patřili k nim i mnozí komunisté, jejichž vůdce Nikos Zachariadis vyzval v dopise z vězení své stoupence k boji proti italskému fašismu. Toto poselství generálního tajemníka KS Řecka, které vycházelo z někdejších instrukcí Kominterny z července 1939, ale nebylo v souladu se změněnými pokyny Moskvy ze září 1939, vyhovovalo záměrům Metaxasova režimu. Maniadakisova policie, která se tohoto dokumentu zmocnila, se snažila propagačně využít jeho obsahu zveřejněním v denním tisku i podpůrnou agitací nepravého stranického vedení, řízeného státní bezpečností.

Loajalita vůdce řeckých komunistů vůči Metaxasovu režimu měla krátkodobé trvání. Pod vlivem strategické instrukce Kominterny ze září 1939, o jejíž existenci se Zachariadis zřejmě dozvěděl teprve v průběhu listopadu 1940 ve vězení, změnil generální tajemník KS Řecka své stanovisko k řecko-italské válce

a ve svém druhém a třetím dopisu z vězení z 26. listopadu 1940 a 15. ledna 1941 se obrátil na příslušníky strany s výzvou, aby se distancovali od války dvou „znenáviděných imperialistických bloků“ a od „expansionistických tendencí řecké buržoazie“. Maniadakisově policii se podařilo zadržet i oba zmíněné dopisy. Na rozdíl od prvního Zachariadisova poselství jejich obsah nevyhovoval záměrům režimu, neboť mohl narušit jednotu národa v boji proti italskému fašismu. Řecká veřejnost se proto o existenci druhého a třetího Zachariadisova dopisu nedozvěděla. Zamlčením instrukcí generálního tajemníka KS Řecka členům komunistické strany prací diktátorský režim paradoxně nechtěně napomohl komunistům v době od konce roku 1940 do jara 1941 k zachování vlastenecké prestiže před jejich vlastní diskreditací v očích široké řecké veřejnosti.

Houževnatý odpor řecké armády a téměř veškerého řeckého obyvatelstva spolu s nástrahami nepřístupného horského terénu a nepříznivými klimatickými podmínkami mezitím od prvních dnů italského válečného tažení vážně komplikoval a zpomaloval postup jednotek agresora. Řecká armáda, řízená generálem Alexandrem Papagosem, po desetidenních obranných bojích zastavila pronikání nepřítelů a dne 14. listopadu 1940 na všech úsecích fronty přešla do mohutné protiofenzivy. Jejím výsledkem bylo nejen osvobození celého území řeckého státu, ale i přenesení válečných operací na území jižní a jihovýchodní Albánie. Dne 22. listopadu 1940 vstoupily řecké jednotky do města Korči a do poloviny prosince 1940 obsadily i několik dalších městských center, především Sarandu (6. prosince), Gjirokastru (8. prosince) a Pogradec u Ochridského jezera a přiblížily se k městu Berat a k nejdůležitějšímu jihoalbánskému přístavu Vlora. Pokus o dobytí těchto dvou strategicky velmi významných měst a o „zahnání Italů do moře“ se

Řecké vojenské jednotky při přechodu hor na řecko-albánském pomezí během řecko-italské války 1940–1941

Italští vojáci, kteří utrpěli porážku u jihoalbánské Trebeshiny, jsou odváděni do řeckého zajetí

však nezdařil a linie fronty se do poloviny února 1941 stabilizovala. Tento stav zůstal v podstatě zachován až do počátku dubna 1941, přestože se obě bojující strany pokoušely o jeho zvrácení ofenzivními operacemi.

Statečný postup Řeků, kteří se nesmířili s velmocenskou agresí fašistické Itálie a kteří její armádě způsobili potupnou porážku, se setkal ve světě s velkým ohlasem. Veřejné mínění vnímalo Mussoliniho fiasko jako první vojenskou porážku mocností Osy v Evropě a dávalo najevo, že vstupem Řecka do války proti Itálii získala Velká Británie, bojující po kapitulaci Francie osamoceně proti táboru Osy, statečného a věrného spojence. Řecko-italský válečný konflikt na jedné straně způsobil Londýnu nové komplikace v podobě povinnosti dodržet slib pomoci Athénám, obsažený v britských zárukách z 13. dubna 1939 a 5. září 1940, na druhé straně mu však přinášel – zejména ve spojitosti s řeckými válečnými úspěchy – též některé výhody. Italové byli nuceni soustředit na albánské frontě velký počet svých divizí a britské ozbrojené síly mohly rozšířit sféru vlastního působení ve východním Středomoří a přenést těžiště svých protiitalských operací ze severní Afriky na Balkán.

Londýn začal od prvních dnů řecko-italské války poskytovat Řecku vojenskou pomoc. Její rozsah i charakter však v plné míře podřizoval skromným vojenským možnostem a vlastním strategickým cílům, které nebyly zcela totožné s cíly řeckými. Řecko, které tehdy ještě neválčilo proti Německu, doufalo, že mu Britové poskytnou pomoc v jeho úsilí o porážku Italů na albánské frontě a o jejich vypuzení z Balkánu. Londýnu naproti tomu šlo především o vojenské zabezpečení strategicky významného ostrova Kréty a o vytvoření vojenských předmostí na řecké pevnině, která by představovala základ pro možný vznik nové protiněmecky orientované „soluňské fronty“ či východisko pro vedení ofenzivních operací v jihovýchodní Evropě, zejména proti rumunským ropným polím, nacházejícím se pod kontrolou Německa. V souladu s touto koncepcí Londýn omezil pomoc řecké epirské armádě na vyslání několika leteckých eskader a zaměřil své hlavní úsilí na vytváření námořní a letecké základny na Krétě a na budování leteckých pozorovacích stanic podél řecko-bulharských hranic. Diplomatické úsilí Velké Británie na Balkáně bylo v téže době soustředěno na získání Jugoslávie, Turecka a Řecka pro myšlenku vytvoření balkánské aliance s protiněmeckým zaměřením.

Agrese hitlerovského Německa

Řecko-italská válka byla zcela proti mysli Německu, které v řeckých vojenských úspěších spatřovalo nejen potupu svého italského spojence, ale především znevážení autority celého tábora Osy a přímé ohrožení vlastních mocenských plánů, které počítaly s udržením klidu a pořádku na Balkáně v zájmu nerušené přípravy na útok proti Sovětskému svazu. Velmi znepokojivá byla pro nacisty i představa vytváření a rozšiřování britských vojenských základen na řeckém území, které by mohly představovat základ nové protiněmecké fronty v Evropě a útoku na rumunské ropné zdroje.

Nebezpečí nepříznivého vývoje se snažil Berlín předejít několika způsoby. Na poli diplomatickém vystoupil s myšlenkou ukončení řecko-italského válečného konfliktu a uzavření separátního míru a nabídl se v tomto směru za zpro-

středkovatele. Za ukončení války proti Itálii byly Metaxasovi z německé strany nabídnuty jihoalbánské pohraniční oblasti osídlené řeckou menšinou. Pro případ řeckého odmítnutí německého návrhu na separátní řecko-italský mír zahájil Berlín již v prosinci 1940 přípravu bleskové vojenské operace vedoucí k nastolení mocenské hegemonie Osy na celém Balkáně. K jejímu uskutečnění mělo dojít na jaře 1941, ještě před připravovaným východním tažením proti Sovětskému svazu, jehož počátek byl z tohoto důvodu odsunut. Německé nabídky zprostředkování řecko-italského míru sloužily v tomto duchu i jako nástroj k narušování součinnosti Řecka s Velkou Británií, k zeslabování řeckého vojenského tlaku na Itálii i k odvracení pozornosti od příprav na vlastní německý vojenský zásah proti Řecku.

Diktátor Metaxas nepřistoupil na německé nabídky zprostředkování v řecko-italském konfliktu, neboť chtěl dovést do vítězného konce boj na albánské frontě a nemohl si dovolit zcela ignorovat britské požadavky. Současně však nezamýšlel „provokovat“ Berlín přijetím britských nabídek na uskutečnění společných obranných britsko-řeckých opatření pro případ německého útoku z Bulharska nebo přes území Jugoslávie. Metaxas jako někdejší uznávaný vojenský odborník zastával názor, že jeho země není sama schopna čelit německému útoku a že nabízená britská vojenská pomoc není zdaleka taková, aby dokázala Němce odradit od úmyslu uskutečnit odvetnou vojenskou akci proti Řecku. Jeho představa, že je možno paralelně pokračovat v boji proti fašistické Itálii a rozptylovat rostoucí nedůvěru Německa k Řecku, se ukázala být hluboce iluzorní a mylná. Napětí z nemožnosti sladit navzájem neslučitelné záměry se nepochybně promítlo i do zdravotního stavu řeckého diktátora a přispělo značnou měrou k tomu, že Ioannis Metaxas nebyl schopen vzdorovat banálnímu onemocnění angínou a 27. ledna 1941 náhle zemřel.

Krajně pravicová domácí diktatura přesto přečkala smrt svého tvůrce. Jejím dominantním představitelem se stal nyní sám král Jiří II., který na uvolněné křeslo premiéra dosadil ze své vlastní vůle dosavadního guvernéra Národní banky Alexandra Koryzise. Nový ministerský předseda, který byl upřímným vlastencem, ale slabým politikem, reagoval na zprávy o stupňující se německé vojenské a politické aktivitě na Balkáně v souladu se stanoviskem krále Jiřího II. přijetím návrhu Londýna na vyslání britského expedičního sboru do severního Řecka v případě, že německé jednotky překročí Dunaj a přesunou se z Rumunska na území Bulharska.

Německo mezitím stupňovalo politickou i vojenskou přípravu protiřecké akce. Jeho prvořadým cílem bylo získat do tábora Osy dosud neutrální Bulharsko a překazit britský záměr na vytvoření balkánského antifašistického bloku za spoluúčasti Jugoslávie, Turecka a Řecka. Berlín získal již 8. února 1941 od Sofie souhlas s umístěním svých jednotek na bulharském území za slib zohlednění jejich aspirací na získání přístupu k Egejskému moři v prostoru řecké Thrákie a nezapojení Bulharska do přímé realizace vojenské operace proti Řecku. Proces přeměny Bulharska v německého vazala vyústil v připojení Sofie k Paktu tří 1. března 1941 a v průchod německých vojsk bulharským územím na řecké hranice od 2. března 1941.

Také mocenský nátlak na Jugoslávii přinesl Berlínu hmatatelné ovoce. Tamní Cvetkovičova vláda, která od ledna 1941 zintenzivnila svá tajná jednání s Ně-

meckem a 14. února 1941 mu dokonce sama navrhla vytvoření protibritského balkánského bloku, podepsala 25. března 1941 oficiální dokument o vlastním přístupu k Paktu tří. Německo i Itálie ujistily Bělehrad ve zvláštních nótách, že budou respektovat integritu a suverenitu Jugoslávie a že od ní nebudou vyžadovat vojenskou pomoc ani umožnění průchodu jejím územím a že při nadcházející úpravě balkánských hranic vyjdou vstříc jugoslávským tužbám na získání Soluně. Německu se nakonec podařilo překazit i naděje Velké Británie a Řecka, že Turecko dodrží své smluvní závazky a přispěchá jim v případě německé agrese na Balkáně na pomoc. Turecký prezident İsmet İnönü a Adolf Hitler si poskytli vzájemná ujištění o respektování integrity a neúčasti na akcích přímo či nepřímo ohrožujících druhou stranu.

Plán útoku na Řecko (tzv. operace Marita) ve své původní podobě předpokládal obsazení severních částí Řecka – Makedonie, Thrákie, případně i Thešálie – německými vojsky útokem přes tzv. Metaxasovu linii na řecko-bulharské hranici. Po příchodu britského expedičního sboru, složeného především z australských a novozélandských jednotek, k němuž došlo v průběhu března 1941, a po přemístění německých vojenských útvarů na bulharské území, dospělo německé vojenské velení k závěru, že je v zájmu vypuzení britského vlivu v Balkánu třeba obsadit celé řecké území. Do stupňujících se německých válečných příprav zasáhl zásadním způsobem vojenský převrat v Jugoslávii v noci z 26. na 27. března 1941, který odstranil proněmeckou Cvetkovićovu vládu a přivedl k moci probritský kabinet, vedený generálem Simovićem.

Souběžně s připravovanou vojenskou operací proti Řecku se tehdy Hitler rozhodl uskutečnit za pomoci svých satelitů také útok proti Jugoslávii. Akce proti oběma

„neposlušným“ zemím začala 6. dubna 1941 ráno. Nástupišťem ofenzivy proti Řecku a proti jižním částem Jugoslávie se stalo bulharské území. Hitlerovské jednotky odtud zaútočily proti Řecku jednak přímo přes tzv. Metaxasovu linii, jednak obchvatem přes jugoslávské území podél řeky Vardar (řecky Axios) směrem na Soluň a přes Bitolj na Florinu. Pro vývoj německé protirecké ofenzivy mělo rozhodující význam rychlé obsazení jugoslávské Makedonie a následné přerušování kontaktu řecké armády s armádou jugoslávskou. Útočící německé jednotky posléze prolomily řeckou obranu na středním úseku fronty a vstoupily 9. dubna 1941 do Soluně. Východomakedonská řecká armáda, bránící do té doby úspěšně Metaxasovu linii, se dostala do izolace a byla nucena kapitulovat.

Německý útok se nepodařilo zastavit ani na tzv. Aliakmonské obranné li-

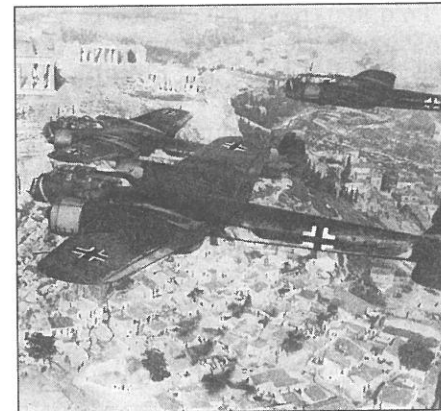

Německý vzdušný výsadek nad Korintským průplavem (duben 1941)

nii, která vedla od jugoslávských hranic přes západomakedonská pohoří Vermio a Olymp k Egejskému moři a byla hájena nejen řeckými jednotkami, ale i britským expedičním sborem, složeným především z australských a novozélandských oddílů. Západní skupina německých vojsk se totiž po obsazení měst Florina a Kozani dostala ze severu do týlu spojeneckých vojsk, které bránily Aliakmonskou linii, a přiměla je k rychlému ústupu na čáru Kalambaka–Thermopyly. Současně odřízla ústupovou cestu epirské řecké armádě, stahující se opožděně z jižní Albánie. Velení této vojenské formace v čele s generálem Georgiem Tsolakogluem po pádu průsmyku Metsovo a města Janiny podepsalo o své vlastní vůli proti rozkazu vrchního velitelství ozbrojených sil akt kapitulace německé armády. Po protestech Mussoliniho, který spatřoval v kapitulacím dokumentu, uzavřeném bez účasti italských zástupců, řeckou „provokaci“, muselo velení epirské armády znovu kapitulovat, tentokrát i před Italy.

Pod vlivem rychlého postupu německých vojsk i otevřené zrazy některých řeckých vojenských představitelů, především generála Tsolakoglua, dospělo řecké i britské vojenské velení k závěru o nutnosti okamžité evakuace britského expedičního sboru a zbylých řeckých jednotek z řecké pevniny. Obranné operace spojeneckých jednotek byly od té doby motivovány již pouze jediným cílem – zdržovat co nejdéle postup nepřítele, aby bylo možno odsunout co největší počet vlastních vojáků a techniky do bezpečí. Německé oddíly přesto dne 27. dubna 1941 vstoupily do Athén. Do 29. dubna 1941, kdy se německé jednotky zmocnily jižního Peloponésu, a tím dokončily obsazování řecké pevniny, se spojencům podařilo evakuovat vedle jistého počtu řeckých vojáků téměř 51 tisíc příslušníků britského expedičního sboru. Dalších 12 tisíc mužů této jednotky padlo do německého zajetí nebo bylo zabito.

Král Jiří II. a vláda opustili Athény v časovém předstihu před evakuujícími se řecko-britskými oddíly a přemístili se na Krétu. Dosavadní premiér Koryzis již mezi nimi nebyl. Na bezvýchodnou situaci své země a na otevřenou zradu některých vysokých vojenských velitelů reagoval 18. dubna 1941 sebevraždou. Nový ministerský předseda Emmanuil Tsuderis, jmenovaný panovníkem do své funkce 21. dubna 1941, patřil sice mezi politiky liberální orientace (za Metaxasovy vlády byl dokonce internován), členy jeho kabinetu však z královy vůle nadále zůstávali Metaxasovi spolupracovníci včetně nechvalně proslulého ministra veřejné bezpečnosti Konstantina Maniagakise. Ani v nejkritičtějších chvílích řeckého státu neprojevil král Jiří II. ochotu připustit zformování demokratické vlády a odsoudit, byť formálně, diktátorský režim. Většina řecké veřejnosti jej proto vnímala jako spolunosiitele a pokračovatele Metaxasovy diktatury a v jeho případném návratu do země spatřovala překážku pro nastolení demokratického zřízení.

Německá vojenská letadla nad dobytými Athénami

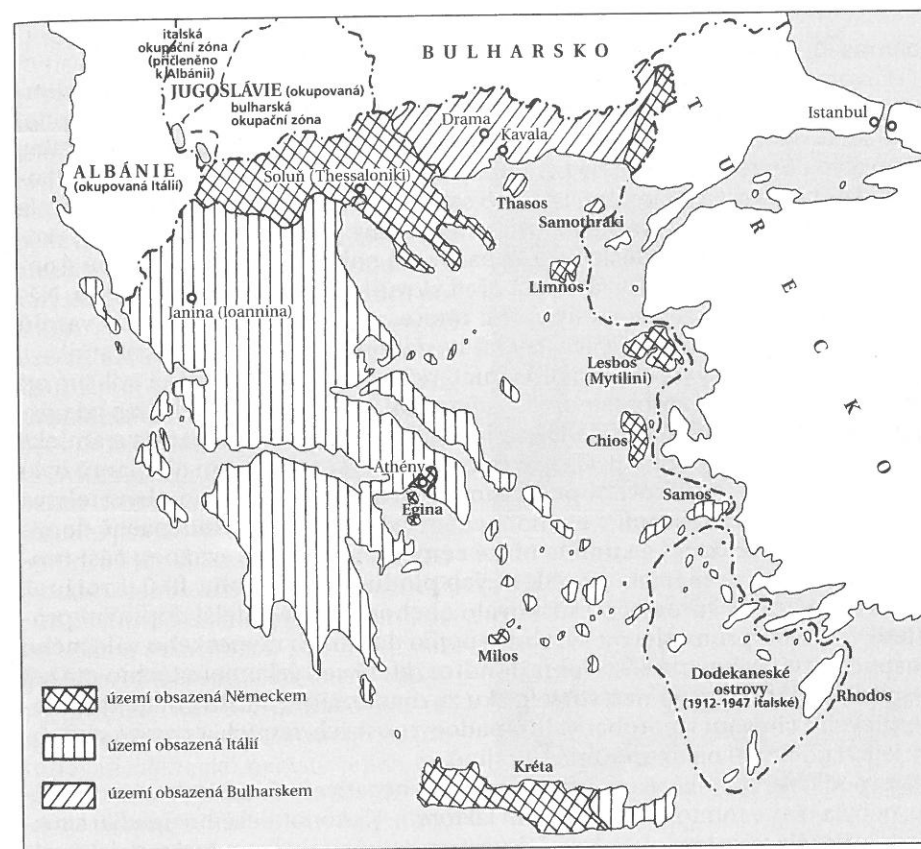
Po dobytí pevninského Řecka soustředilo německé vojenské velení pozornost na obsazení řeckých ostrovů. Na této operaci se spolu s ním podílely i italské jednotky, které také obsadily Kerkyru i ostatní Jónské ostrovy. V polovině května 1941 se nacházel v rukou Řeků a jejich britských spojenců již jen jediný ostrov – Kréta. Plánům na přeměnu tohoto ostrova v základnu boje proti mocnostem Osy ve východním Středomoří učinil konec nacistický útok, zahájený dne 20. května 1941 překvapivým vzdušným výsadkem. Řečtí a britští obránci ostrova způsobili sice nacistům značné ztráty, po desetidenních obranných bojích však byli přinuceni k evakuaci. Několik dní před nimi zamířil do egyptského exilu král Jiří II. s Tsuderosovým kabinetem. Celé území řeckého státu se k 1. červnu 1941 ocitlo v rukou mocností Osy.

Trojí okupace

Adolf Hitler spatřoval nejvlastnější hodnotu německého vítězství nad Řeckem ve vypuzení Britů z Balkánu, v rozšíření sféry operačního působení německého letectva a loďstva ve východním Středomoří a v zajištění bezpečnosti pravého křídla svých jednotek, připravujících se na zahájení válečného tažení proti Sovětskému svazu. Ve svém rozhodování o dalším osudu okupovaného Řecka nebyl veden touhou anektovat sám jeho území či likvidovat ho jako stát, ale pouze přáním vybudovat na řecké půdě takový okupační systém, který by umožňoval s minimálním počtem vlastních vojáků kontrolovat prostor jižního Balkánu a využívat ho pro vojenské i hospodářské potřeby Říše. Za nejvhodnější variantu okupačního uspořádání Řecka proto považoval maximální spolupráci svých spojenců Itálie a Bulharska. Tímto způsobem zamýšlel nejen osvobodit sám sebe od břemene starostí o udržování nadvlády nad okupovanou zemí (při zachování své konečné kontroly), ale i vyjít vstříc expanzivním záměrům obou zmíněných spojenců a zajistit si tak jejich loajalitu a vděčnost.

Již na jaře 1941 proto německé vojenské velení podle Hitlerova rozkazu stáhlo většinu svých vojenských jednotek z Řecka a pod svou přímou správou si ponechalo pouze některé klíčové strategické oblasti – úzký pás území v Thrákii podél řecko-tureckých hranic, střední Makedonii se Soluní, Attiku s Athénami a přístavem Pireem, větší část Kréty a několik dalších ostrovů, především v Saronském zálivu a v blízkosti maloasijského pobřeží. Kontrola nad větší částí pevninského Řecka (Epir, Thesálie, Rumelie, Peloponés ad.) a nad velkým počtem ostrovů byla přenechána Itálii. Jónskou oblast Itálie přímo anektovala. Obdobným způsobem bylo povoleno Bulharsku připojit k svému území zbytek řecké Thrákie, východní Makedonii a ostrovy Thasos a Samothraki. Hranice okupačních pásem nezůstaly ovšem neměnné. Itálie převzala do své správy v říjnu 1941 ostrovy Skyros a Euboiu, od září 1942 i jižní Attiku. V létě roku 1943 svěřili Němci Bulharům do správy též střední Makedonii (s výjimkou Soluně a poloostrova Chalkidiki). Na podzim roku 1943 po kapitulaci Itálie naopak německá vojska obsadila řadu strategicky významných míst někdejší italské okupační zóny (včetně Jónských a Dodekaneských ostrovů).

K zajištění kontroly nad Řeckem měly Německu napomoci nejen jeho spojenci, ale i loutkový režim, k jehož ustavení došlo již na sklonku dubna 1941. Ke spolupráci s okupanty se hlásili někteří představitelé i funkcionáři Metaxasova

Rozdělení Řecka v roce 1941

režimu, především z řad vojáků, ale i někteří dosavadní liberálové a republikáni. Ve většině případů šlo o osoby, které zvolily kolaboraci buď ze zbabělosti, kariérismu či z kalkulace, že jedině Hitler může Řecko ochránit jak před „bolševickým nebezpečím“ a „slovanskou hrozbou ze severu“, tak před okupační svůlností Itálie a Bulharska. Skutečných fašistů bylo mezi kolaboranty pramálo. Jejich hlavním shromaždištěm byla *Národněsocialistická politická organizace* ESPO (Ethniki sosialistiki politikí organosí), která byla založena již v roce 1941 politiky neznámým lékařem Sterodimosem, neměla však dlouhého trvání.

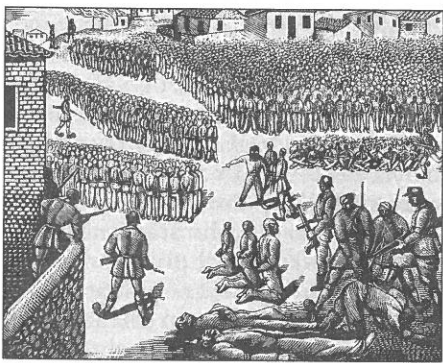
Nejvyšším představitelem formálně přetrvávajícího řeckého státu, nesoucího název *Elliniki politia*, byla loutková kolaborantská vláda, pověřená navíc dočasně i královskými pravomocemi. Jejím prvním premiérem se koncem dubna 1941 stal generál Georgios Tsolakoglu, který týden před svým jmenováním podepsal kapitulaci řecké armády v Epiru. V prosinci 1942 převzal jeho funkci Konstantinos Logothetopoulos, někdejší profesor gynekologie lékařské fakulty athénské univerzity, který měl osobní i rodinné vazby k německému prostředí (jeho manželka byla Němka). Třetím a posledním kolaborantským minister-

ským předsedou byl v dubnu 1943 jmenován profesionální politik „staré školy“ Ioannis Rallis, který v této funkci setrval až do října 1944.

Pravomoc „řecké vlády“ se formálně vztahovala na celé území Řecka s výjimkou těch jeho částí, které byly přímo anektovány. Netýkala se tudíž celé původní bulharské okupační zóny, která byla v roce 1942 přímo přičleněna k Bulharsku, a Jónských ostrovů, které byly připojeny k Itálii. Faktické kompetence loutkových kabinetů byly minimální. Snahy o samostatnou aktivitu, které projevovala zejména Logothetopulova vláda, byly orientovány především na zmírnění ekonomických a sociálních důsledků okupace a na pokusy přesvědčit Němce o potřebě ochrany řeckého obyvatelstva před zlovůli Italů a zejména Bulharů. Německé okupační úřady nevyšly vstříc těmto prosbám svých řeckých vazalů a snažily se nevměšovat do jejich vztahů s ostatními okupačními mocnostmi.

Praktická politika všech tří okupačních režimů byla diametrálně odlišná od předpokládaného bezproblémového udržování kontroly nad Řeckem a od ujištění samotného Hitlera, že se Řekové jako národ těší jeho sympatiím a antická řecká civilizace jeho obdivu. Charakteristickým rysem postupu okupantů bylo především tvrdé vynucování poslušnosti porobeného řeckého obyvatelstva a hospodářské drancování. V ekonomickém vykořisťování jednoznačně dominovalo Německo, které za uměle nízké ceny vykupovalo převážnou část produkce hlavních domácích zemědělských plodin (tabáku, oliv, fíků, hroznů ad.) a nerostných surovin, konfiskovalo obchodní lodě a další dopravní prostředky a celou průmyslovou výrobu zapojilo do služeb německého válečného hospodářství. Rekoameričan John Hondros, který se výzkumem těchto otázek zabýval, označil postup nacistů v Řecku za diametrálně odlišný od jejich ekonomického chování v porobených západoevropských zemích a typově obdobný jejich počínání na okupované Ukrajině.

Hospodářská politika okupantů měla krajně negativní vliv na řeckou ekonomiku, nebyla však v tomto směru jediným faktorem. K ekonomickému úpadku a rozkladu přispěla významnou měrou i devastace země následkem řecko-italské války a německé agrese a hospodářská blokáda Řecka ze strany států antifašistické koalice, zejména Velké Británie. Jejím smyslem bylo znemožnit zásobování Německa ze strany třetích zemí přes Řecko, zkomplikovat situaci v celém prostoru ovládaném Hitlerem a podnítit řecké obyvatelstvo k odporu proti okupačnímu režimu. Blokáda lodní dopravy měla nejtěživější důsledky pro řecké obyvatelstvo. Dovoz základních potravin, především obilí, na nějž bylo Řecko tradičně odkázáno s ohledem na svou přetrvávající nesoběstačnost v produkci chlebovin, se prakticky zastavil a mezi obyvatelstvem, zejména v Athénách, na ostrovech a v horských krajích, vypukl hladomor. Jen v období od srpna 1941 do dubna 1942 zemřelo na následky hladu a podvýživy podle údajů Me-

Represe nacistických okupantů a jejich domácích přísluhovačů proti řeckým vlastencům. Dobová litografie.

zinárodního červeného kříže více než 73 tisíc osob.

Okupační mocnosti svalovaly odpovědnost za smrt hladovějících na Velkou Británii a na Spojené státy, které britskou politiku blokády do značné míry podporovaly ještě před svým vstupem do války v prosinci 1941. Mocnosti antifašistické koalice naopak poukázaly na právní povinnost okupantů postarat se o obyvatelstvo obsazených území. Katastrofální nedostatek potravin přiměl Mezinárodní červený kříž k uskutečnění akce na pomoc hladovějícím. V jejím rámci došlo ze strany Velké Británie a Spojených států k částečnému uvolnění blokády a k umožnění přísunu jistého množství potravin z neutrální ciziny, především z Turecka. Pomocná zásobovací akce pokračovala pod záštitou Mezinárodního červeného kříže a neutrálních států, zejména Švédska, i v následujících letech války.

V politice násilí a potlačování nespokojenosti obyvatelstva zprvu překonávali německé nacisty jejich bulharští a italské spojenci. Nejkrutější byl tehdy nepochybně teror, který nad obyvatelstvem východní Makedonie a západní Thrákie uplatňovala bulharská okupační správa, která v zájmu rychlé integrace „nových území“ do bulharského státu nejen zesilovala vojenskou kontrolu nad zmíněnými oblastmi, ale prováděla i jejich „etnickou očistu“.

Tamní řecké obyvatelstvo bylo systematicky pronásledováno nejrůznějšími způsoby, šikanováno, vyháněno ze svých domovů a nahrazováno bulharskými kolonisty. Koncem září 1941 vyprovokovaly bulharské okupační úřady řecké nepokoje v oblasti Dramy a Kavaly a využily jich ke krvavému zúčtování s místním řeckým obyvatelstvem. Více než 15 tisíc tamních Řeků bylo zabito, přes 200 tisíc muselo opustit své domovy.

Násilný postup okupantů na řeckém území měl prudce vzestupnou tendenci. Dominující úlohu v politice teroru zaujali posléze němečtí nacisté. Jedním z projevů tohoto postupu bylo rozhodnutí Berlína přistoupit i na řeckém území ke „konečnému řešení“ židovské otázky. Tomuto rozhodnutí padla za obět především početná, více než šedesátitisícová židovská komunita v Soluni, jejíž příslušníci, pokud včas neemigrovali do ciziny nebo se neukryli v horách či v italském okupačním pásmu, byli v roce 1942 zbaveni všech práv i majetku a v roce 1943 odvezeni do koncentračního tábora v Osvětimi a tam ve své drtivé většině usmrceni. Rostoucí teror nacistických okupantů, který se projevoval rovněž popravami

Okupační vyhláška o vypálení krétské vesnice Kandanos

a vězněním řeckých vlastenců, vypalováním celých obcí podezřelých z podpory partyzánů i nejrůznějšími dalšími sankcemi, měl svou základní příčinu v měnící se vojenské situaci tábora Osy ve Středomoří (a tím i v zvýšení významu řeckého území pro nacisty) a v rozmachu osvobozenického zápasu řeckého národa.

Boj proti okupantům

Pod vlivem celé řady faktorů, zejména národního ponížení, uzurpace území, násilnické politiky okupantů i katastrofální ekonomické a sociální situace obyvatelstva, projevovala řecká veřejnost již v roce 1941 nejen nenávisť k okupantům, ale i odhodlání vzdorovat jejich teroru. Předzvěsti tohoto postupu se stalo již stržení nacistické německé vlajky z athénské Akropole dvěma odvážnými levicovými studenty Manolisem Glezosem a Apostolosem Santasem v noci z 30. na 31. května 1941 a živelné vytváření prvních jednotek guerilly. Rodící se hnutí odporu začalo brzy ztrácet počáteční živelnou formu a dostávalo podobu organizovaného protifašistického ozbrojeného boje. Vůdčí roli v tomto procesu sehráli řečtí komunisté, přestože byli handicapováni důsledky svých dosavadních „bolševických“ a „internacionálních“ přístupů a nepřítomností stranických vůdců. Některým z nich se sice podařilo uniknout v okamžiku rozpadu královského režimu z vězení, mnozí jiní však byli vydáni přímo do rukou okupantů. Patřil k nim i stalinistický generální tajemník ÚV KS Řecka Nikos Zachariadis, který byl posléze nacisty přemístěn do koncentračního tábora Dachau, kde setrval až do okamžiku osvobození americkou armádou v roce 1945.

Vagóny s řeckými politickými vězni, připojované k vojenským transportům jako ochrana před partyzánskými útoky

Komunistická strana Řecka zaznamenala v průběhu války zázračný přerod z extremistické organizace, stojící na okraji řeckého politického spektra, v nejpřednější politickou sílu, která se těšila pověsti vlastenecké a demokratické strany a požívala sympatií nadpoloviční většiny řeckého obyvatelstva. Tajemství tohoto závratného mocenského vzestupu, který dosáhl svého kulminačního bodu v okamžiku osvobození Řecka od okupantů, bylo výslednicí působení velkého počtu různorodých faktorů. Přepad Sovětského svazu hitlerovským Německem usnadnil řeckým komunistům orientaci v mezinárodním vývoji a přivodil odstranění jejich dosavadních tápání v „národní otázce“. KS Řecka byla první stranou, která vyzvala národ k boji proti okupantům a projevila v tomto zápase odvahu, odhodlání i organizační mistrovství (v neposlední řadě i díky svým bohatým zkušenostem z ilegální práce).

Pod vedením Georgie Siantose, který byl s ohledem na dlouhodobé věznění Nikose Zachariadise v prosinci 1941 postaven do čela strany jako nový generální tajemník jejího ÚV, předstoupili komunisté před řecký národ s programem, který neobsahoval hesla třídního boje a proletářské revoluce, jež mohla vyvolat znepokojení ve středních vrstvách obyvatelstva, a naopak zahrnoval vlasteneckou koncepci společného boje všech antifašistických složek řecké společnosti za osvobození země od okupantů a kolaborantů a za budování poválečného státu na principech svobodného rozhodování občanů, demokracie a sociální spravedlnosti. O formě státního zřízení měl po skončení války s konečnou platností rozhodnout řecký lid svobodným hlasováním. V duchu této koncepce se snažili komunisté již od roku 1941 mobilizovat ostatní politické síly i řeckou veřejnost. Politika vedení KS Řecka byla v letech fašistické okupace natolik „netřídní“, že byla z levicových pozic dokonce kritizována některými složkami nekomunistické levice pro absenci socialistického programu. S umírněnou linií se neztotožňovaly pouze radikální extremistické složky strany. Jejich excesy nemohly zastínit celkový pozitivní dojem z působení komunistů na veřejnosti.

K růstu vlivu komunistů napomohlo i mocenské vakuum, které se vytvořilo v politickém životě řecké společnosti. Metaxasův režim se svým diktátorským působením i konečným fiaskem zdiskreditoval v očích veřejnosti a jeho představitel – včetně těch, kteří odmítli kolaboraci s okupanty – ztratili vliv na širší veřejnost. Král Jiří II. byl obecně považován za spolutvůrce a spoluvůdce Metaxasovy diktatury, a to nejen republikány, ale i demokraticky smýšlejícími

Georgios Siantos

royalisty. Podle názoru většiny Řeků mělo o jeho případném návratu do země rozhodnout teprve svobodné hlasování občanů po skončení války. Komunistům nemohly v působení na veřejnost účinně vzdorovat ani „staré“ předválečné politické strany, v neposlední řadě proto, že byly zdecimovány a do značné míry zlikvidovány v době Metaxasova režimu. Jejich představitelé, pokud neemigrovali nebo nekolaborovali, soustřeďovali pozornost na teoretické diskuse o změně státní formy v republikánském duchu. Na druhé straně zaujímal negativní postoj nejen k myšlence spolupráce s komunisty, ale i k samotnému ozbrojenému boji. Mnozí z nich zdůrazňovali, že řecký lid vykonal v boji proti fašismu vše, co bylo v jeho silách, již v době řecko-italské války (dokonce více než jiné větší národy) a že v zájmu jeho ochrany před vyhlazením je třeba šetřit síly až na samotný sklonek války.

Přestože se řeckým komunistům nepodařilo rozptýlit pochybnosti občanských stran a získat je pro myšlenku společného postupu proti okupantům, dosáhli se svou politikou národní jednoty velmi brzy výrazných úspěchů. Největším z nich bylo nepochybně utvoření *Národněosvobozené fronty* EAM (Ethniko apeleftherotiko metopo) 27. září 1941 za součinnosti tří menších stran levicového zaměření: Svazu za lidovou demokracii ELD (Enosis laikis dimokratias), Socialistické strany Řecka SKE (Sosialistiko komma Ellados) a Zemědělské strany Řecka AKE (Agrotiko komma Ellados).

EAM byla formálně koncipována jako svazek rovnoprávných politických subjektů, ve skutečnosti však stála od samého počátku pod zřetelným vlivem a kontrolou komunistů. Kromě zúčastněných politických stran, jejichž počet se postupem doby zvýšil o několik dalších malých levicových stran a vlastenců bez stranické příslušnosti, se do EAM v roce 1942 včlenily některé další organizace, založené z iniciativy komunistů. Šlo především o Národněosvobozenou frontu pracujících EEAM (Ergatiko ethniko apeleftherotiko metopo), která vznikla v červenci 1941 znovusjednocením odborů, o organizaci Národní solidarita EA (Ethniki allilenji) a o sjednocenou mládežnickou organizaci, která se od února 1943 nazývala Jednotná všeřecká organizace mládeže EPON (Eniea panelladiki organosi neon). Prostřednictvím těchto složek iniciovali komunisté např. akce solidarity na pomoc obětem katastrofálního hladu v zimě 1941/1942, stáli v čele stávek a demonstrací za zvýšení potravinových přídělů a v roce 1943 uskutečnili úspěšnou kampaň za znemožnění plánu na odeslání řeckých dělníků na nucenou práci do Říše. Nejdůležitější složkou EAM se brzy stala *Řecká lidová osvobozená armáda* ELAS (Ellinikos laikos apeleftherotikos stratos), založená 16. února 1942. Jako její námořní obdoba vzniklo později *Řecké lidové osvobozené loďstvo* ELAN (Elliniko laiko apeleftherotiko navtiko).

Kromě Národněosvobozené fronty EAM se v okupovaném Řecku od roku 1941 vytvářely i odbojové organizace a skupiny pravicovějšího zaměření. Nejvýznamnější z nich byla *Národní republikánská řecká liga* EDES (Ethnikos dimokratikos ellinikos syndesmos), která vznikla v září 1941 na podnět venizelistického generála Nikolaose Plastirase, pobývajícího v emigraci, a byla z vojenského hlediska vedena plukovníkem Napoleonem Zervasem. Svou hlavní operační základnu měla na řeckém severozápadě, v Epiru. Důležitá byla i organizace *Národní a sociální osvobození* EKKA (Ethniki ke kinoniki apeleftherosi), která byla založena koncem roku 1942, působila v oblasti Parnassu a měla ve

svém čele plukovníka Dimitria Psarrose a republikánského politika Georgia Kartalise. Ostatní odbojové skupiny měly nepočetnou členskou základnu a nepatrný vliv. Většina z nich byla zaměřena na plnění zpravodajských úkolů ve prospěch britského velení na Středním východě nebo královské řecké vlády v exilu a byla orientována ostře antikomunisticky.

Řecké národněosvobozené hnutí dosáhlo v zápase proti okupantům a domácím kolaborantům výrazných úspěchů již v průběhu let 1942–1943. Od léta roku 1942 ztratily okupační úřady kontrolu nad některými nejméně přístupnými horskými kraji. V průběhu roku 1943 se nakonec vytvořilo souvislé pásmo osvobozeného území, které sahalo od horských oblastí západní Makedonie až po Peloponés a bylo nazýváno *Svobodným Řeckem*. Rozhodující zásluhu na tomto vývoji měla Národněosvobozená fronta EAM a její armáda ELAS. Proces přetváření izolovaných partyzánských oddílů v centrálně organizovanou a řízenou armádu urychlilo vytvoření Vrchního velitelství ELAS 19. května 1943. Vlastním vojenským velením byl pověřen plukovník Stefanos Sarafis, někdejší venizelistický důstojník, který působil v prvních letech okupace mimo rámec ELAS a byl do partyzánské armády přiveden původně jako její zajatec. Po jeho boku stáli Andreas Tzimas jako pověřený delegát ÚV EAM a Aris Veluchiotis (původním jménem Athanasios Klaras) jako kapetanios hlavního stanu ELAS, vykonávající funkci politického komisaře. Zmíněný „trojkový“ systém velení byl uplatněn i při řízení nižších složek partyzánské armády ELAS. Vykonavateli rozhodující vůle KS Řecka v ozbrojených silách byli především zmínění kapetaniové.

Národněosvobozená fronta EAM si počínala ze všech složek domácího odboje nejaktivněji i na poli politickém a organizačním. Jednání o koordinaci postupu s ostatními složkami rezistence a o jejich získání pro myšlenku fronty, která sama iniciovala, nepřinesla přes dílčí počáteční ujednání o kooperaci konečný efekt. Žádná z konkurenčních skupin včetně EDES a EKKA nebyla ochotna přistoupit na požadavek svého začlenění do EAM a podřídit se faktickému vedení komunistů. Nesrovnatelně úspěšnější byla EAM při organizaci veřejného života na osvobozeném území. Na její podnět byly prostřednictvím voleb utvářeny orgány místní samosprávy a lidového soudnictví, které řídily veškerý hospodářský, sociální i politický život Svobodného Řecka a představovaly základ očekávané poválečné státní moci. Činnost samosprávních i soudních orgánů se zprvu řídila prozatímními právními předpisy, známými pod označením *Kodex Poseidon*, od 1. ledna 1944 byla upravena definitivní právní normou.

Zavedení samosprávy a lidového soudnictví na osvobozeném území se setkalo s vysoce pozitivním přijetím mezi obyvatelstvem a přispělo výraznou měrou k dalšímu zvýšení sympatií veřejnosti pro KS Řecka. Stále větší počet Řeků spatřoval v komunistech nejdůležitější obhájce národních zájmů a demokratického poválečného vývoje. Vlastní členská základna KS Řecka se jen v průběhu první poloviny roku 1943 zvýšila ze 30 na 70 tisíc osob. Konkurenční odbojové organizace EDES a EKKA byly nuceny přizpůsobit se novým poměrům a přijmout závazek uplatnit zmíněný systém samosprávy a lidového soudnictví i na území nalézajícím se pod jejich vlastní kontrolou a uskutečnit do 30. září 1943 volby do těchto orgánů. Organizace EDES, na rozdíl od EKKA, tento slib v praxi od počátku bojkotovala.

Režim utvářející se na území Svobodného Řecka byl odpůrci komunistů, nejen z řad tábora Osy, ale i z antifašistického bloku, nezdědka označován za komunistický teror. Přestože v horách ve vypjaté válečné době nepochybně docházelo k jednotlivým projevům přehmatů, v obecné rovině se toto tvrzení nezakládalo na pravdě. Umírněné Siantosovo stranické vedení se snažilo – nepochybně v zájmu získání přízně nejširší veřejnosti včetně středních vrstev – úzkostlivě dodržovat princip nevměšování se do záležitostí samosprávy a prosazovalo výlučně požadavky národněosvobozeneckého a obecně demokratického charakteru. Snahy militantního radikálního křídla strany o uplatňování tvrdého „třídního“ kursu byly proto vedením KS Řecka nejen odmítnuty, ale proti jejich protagonistům byly uplatňovány nejrůznější sankce. Vůdčí představitel radikálů, kapetanios generálního štábu ELAS Aris Veluchiotis nemohl být pro své mimořádné zásluhy o rozvoj ozbrojeného boje a pro své charisma lidového vůdce odsunut do pozadí, byl však podroben stranickým vedením ostré kritice a ztratil vliv na jeho politické rozhodování.

Vývoj poměrů v řeckém exilu měl naproti tomu výrazně odlišné rysy od vývoje situace ve vlasti. Rozhodující moc zde byla nadále soustředěna v rukou krále a Tsuderosovy vlády, která zprvu sídlila v Káhiře a posléze, v době Rommelovy ofenzivy v severní Africe, se z větší části přemístila do Londýna. V Egyptě zůstala pouze vojenská ministerstva a ministerstvo obchodního loďstva. K zpětnému přesunu celé vlády do Káhiry došlo teprve v roce 1943. Přestože Jiří II. a jeho kamarila byli nuceni distancovat se postupně pod tlakem vnějších i vnitřních okolností od bývalých představitelů Metaxasovy diktatury a vyhlásit obnovu ústavních poměrů, považovali se nadále za jediné zákonné představitele řeckého národa a státu a dávali zřetelně najevo své odhodlání nebrat zřetel na mínění řecké veřejnosti a obnovit svou politickou moc v zemi po skončení války. Jejich postup vyvolával krajní pobouření mezi Řeky v okupované vlasti i mezi emigranty, vojáky i civilisty, a řeckými usedlíky v Egyptě, kteří projevovali stále zřetelněji své republikánské smýšlení i odhodlání nepřipustit návrat panovníka do vlasti bez uskutečnění předchozího plebiscitu. Pozice republikánů v egyptském exilu zesílily jmenováním liberálního politika Panajotise Kanellopula do funkce místopředsedy vlády se sídlem v Káhiře a posléze i za šéfa ministerstva války, které vzniklo sjednocením tří dřívějších vojenských ministerstev. Vnitroexilové napětí se v březnu 1942 začalo projevat i prvními politicky motivovanými třenicemi mezi royalisty a republikány, které v únoru 1943 přerostly ve větší nepokoje.

Král i Tsuderosova vláda spoléhali především na stabilitu svého zahraničně-politického postavení. Všechny státy světové antifašistické koalice je pokládaly za jediné legitimní nositele suverenity Řecka a udržovaly s nimi plnohodnotné diplomatické styky. Kontakty s jugoslávskou vládou v exilu vyústily dokonce 15. ledna 1942 v podpis smlouvy o poválečné balkánské unii. Za úspěch královské řecké vlády bylo možno považovat i uzavření dohody s Velkou Británií o řeckých exilových ozbrojených silách z 9. března 1942. Naděje na obnovu monarchistického královského režimu vycházely z reálného poznání, že Londýn v otázce budoucího státního uspořádání sleduje z dlouhodobého hlediska jednoznačně restaurační kurs. Prokrálovské zaměření britské politiky vyplývalo nejen ze známých sympatií premiéra Winstona Churchilla pro „korunované

hlavy“ a pro krále Jiřího II. či z pocitů vděčnosti a uznání Řecku za jeho bojovou solidaritu s Velkou Británií v letech 1940–1941, ale především z vědomí, že král a jeho exilová vláda představují nejbezpečnější záruku zachování britského mocenského vlivu na Řecko po druhé světové válce. Ze stejného důvodu nebyl Londýn ochoten za žádnou cenu připustit konstituování komunistického či komunisty kontrolovaného režimu na řecké půdě. Britové vyvinuli velké úsilí, aby podnítili a podpořili činnost pravicových odbojových směrů a skupin se záměrem využít jich jako protiváhy komunistické rezistence. Činnost levicového seskupení EAM a jeho vojska ELAS proto zpočátku vědomě bojkotovali.

Ve své praktické politice na vojenském poli se Londýn od podzimu roku 1942 jistým způsobem odlišoval od zmíněné linie a začal vstupovat do prvních kontaktů s EAM a armádou ELAS. Nástrojem prosazování tohoto kursu byly diverzní skupiny, vyslané do Řecka Výborem pro zvláštní operace SOE (Special operation executive), který podléhal ministerstvu pro vedení hospodářské války. Počátkem roku 1943 začala tuto zprostředkující roli plnit britská vojenská mise. Britský postup, který se stal nezřídka zdrojem rozladění řecké exilové vlády i nedorozumění mezi britskými vojáky a politiky, byl motivován především naléhavou potřebou vystupňování hnutí odporu v jižních částech Balkánu, která souvisela s měnící se vojenskou situací ve Středomoří, zejména po neúspěších vojsk Osy v severní Africe, a s úvahami o možném spojeneckém vyloštění na řeckém pobřeží. Svůj záměr nemohli Britové úspěšně realizovat bez součinnosti s EAM/ELAS jako vůdčí složkou domácího odboje. Nejvlastnějším smyslem jejich postupu bylo nastolit nad EAM/ELAS kontrolu, vynutit si spolupráci všech složek odboje podle svých vlastních představ a znemožnit nežádoucí varianty případného vývoje, tj. především eliminaci pravicových složek rezistence ze strany EAM/ELAS a potlačení nekomunistických složek EAM/ELAS řeckými komunisty.

Vývoj událostí zpočátku nasvědčoval představám a přáním Londýna. Významným úspěchem britského snažení o dosažení vzájemné součinnosti různých složek odboje byla sabotážní operace zničení železničního mostu přes řeku Gorgopotamos poblíž Lamie v noci z 25. na 26. listopadu 1942. Na akci, která na dobu šesti týdnů přerušila provoz na trati Bělehrad–Athény, jedné z cest, kterými byla zásobována Rommelova armáda v severní Africe, se vedle jednotky britských commandos podíleli též partyzáni ELAS v čele s Arisem Veluchiotisem a členové EDES pod vedením svého vůdce Napoleona Zervase.

Mimořádným úspěchem britské politiky bylo nakonec podepsání smlouvy mezi vedením ELAS a britskou vojenskou misí z 5. července 1943 (za spoluúčasti organizací EDES a EKKA). V tomto dokumentu, známém jako tzv. *Vojenská dohoda*, Britové oficiálně uznali partyzánské vojsko za spoje-

Společný tanec vůdce pravicové organizace EDES Napoleona Zervase (zcela vlevo) a komunistického radikála Arise Veluchiotise (druhý zleva) v předvečer diverzní operace Gorgopotamos

neckou armádu, partyzáni však museli uznat podřízenost spojeneckému vojenskému velení na Středním východě a přijmout závazek podrobit se v případě konfliktu s jakoukoliv jinou konkurenční organizací arbitrážnímu rozhodování britské vojenské mise. Londýn tímto způsobem získal právo vměšovat se do vnitřních záležitostí řeckého odboje. Vojenská dohoda obsahovala i ustanovení o zřízení Společného generálního štábu národních partyzánských jednotek jako koordinačního orgánu řeckého hnutí odporu. Z pověření britského velení na Středním východě koordinoval zmíněný Společný generální štáb v létě 1943 rozsáhlou diverzní operaci na řeckém území, která měla odvést pozornost mocností Osy od připravovaného vylodění spojenců na Sicílii.

Vedení EAM/ELAS/KS Řecka hodnotilo Vojenskou dohodu pozitivně jako krok, který vyvedl Národněosvobozenou frontu z její dosavadní izolace, začlenil ji v plné míře do tábora spojenců a odstranil potenciální hrozbu britské intervence do záležitostí řeckého hnutí odporu. Radikální křídlo KS Řecka ve shodě s vedením „bratrských“ komunistických stran sousedních balkánských zemí Jugoslávie a Albánie naproti tomu považovalo zmíněný dokument za nežádoucí ústupek Londýnu, který otevíral cestu k nastolení jeho nekontrolovatelné hegemonie nad domácím antifašistickým odbojem. Siantosovo vedení KS Řecka těmto levicovým kritikám nepřikládalo větší význam. Bylo odhodláno postupovat i nadále při řízení EAM a ELAS nezávisle na Velké Británii a věřilo, že se v tomto směru může plně spolehnout na pomoc Moskvy i komunistických stran sousedních balkánských zemí. Podmínky pro získání účinné pomoci ze zahraničí proti britskému tlaku nebyly však pro řecké komunisty objektivně příznivé. Sovětský svaz zatím s ohledem na Velkou Británii neprojevoval ve vztahu k domácímu řeckému odboji žádnou iniciativu, a dokonce ani Kominternu neudržovala s vedením KS Řecka žádné přímé spojení.

Velmi aktivně si ve vztahu k Řecku počínal jugoslávský komunistický vůdce Josip Broz-Tito. Vedení EAM/ELAS/KS Řecka však nakonec nepřistoupilo na jeho návrh na vytvoření Balkánského štábu jako koordinačního centra partyzánských armád Jugoslávie, Albánie a Řecka. K odmítnutí Titova plánu, předloženého jeho emisarem Svetozarem Vukmanovićem-Tempem, přispěly vedle ohledů na Velkou Británii a na vlastenecky orientovanou řeckou veřejnost zřetelné rozdíly v posuzování „makedonské otázky“ a „severoepirského problému“. Vedení KS Řecka nesouhlasilo se záměrem jugoslávských komunistů vytvořit „sjednocenou Makedonii“. Současně se nemínilo distancovat od řeckých územních nároků na severní Epir, tj. jižní Albánii.

První kolo občanské války

Ve vývoji Řecka i celého Balkánu došlo na sklonku léta 1943 k převratným událostem. Kapitulace Itálie 3. září 1943 se stala pro řecký odboj, stejně jako pro národněosvobozenou hnutí v okolních zemích, impulsem k vystupňování dosavadní aktivity, k posílení jejich vojenské síly i k osvobození nových oblastí. Několik východojejských ostrovů, především Leros, Kos, Samos a část souostroví Dodekanesos, se dostalo do rukou britských vojsk. Nacistické Německo reagovalo na ztrátu svého spojence energickou vojenskou akcí, jejímž cílem na řeckém území mělo být udržení strategicky nejvýznamnějších míst včetně ost-

rovů a zabránění možnému vylodění Spojenců na pobřeží Balkánu. Německým jednotkám se skutečně podařilo odzbrojit velký počet italských vojáků, zlomit odpor některých italských oddílů, zatlačit vojenské formace domácího hnutí odporu zpět do horských oblastí a vypudit Brity ze zmíněných východojejských ostrovů.

Přes nesporné dílčí úspěchy Německa byla strategická iniciativa ve Středomoří již zcela jednoznačně na straně mocností antifašistické koalice. Perspektiva brzkého vylodění anglo-amerických vojsk na řeckém území a očekávaného osvobození celé země se však nestala impulsem pro další rozvíjení smiřovacího procesu domácích antifašistických sil, zahájeného uzavřením *Vojenské dohody*. Vzájemné rozpory mezi Národněosvobozenou frontou EAM a jejími odpůrci ve vlasti a exilu se v tomto období nejen nezmiřily, ale naopak dále vyhrcovaly. K prohloubení tohoto procesu významnou měrou, byť proti své vůli, přispěla Velká Británie, v jejíž politice převážil nad konciliantním přístupem vojenských představitelů k levicovému odboji vedenému komunisty tvrdý politický kurs Winstona Churchilla, vyznačující se neochotou k jakýmkoliv kompromisům a odhodláním zlomit moc řeckých komunistů nátlakem i politickým působením.

Pravicové složky řeckého hnutí odporu – od republikánských organizací až po krále a Tsuderosovu vládu v exilu – se cítily povzbuzeny postojem Londýna a snažily se ho využít k oslabení vlivu levice a k vlastnímu sjednocování na antikomunistické bázi. Druhá největší řecká odbojová organizace EDES se za těchto okolností rychle přetvářela ze sdružení republikánských a liberálních sil ve shromaždiště všech složek pravice.

Konfrontační tendence se v téže době prosadily i v levicové části řeckého politického spektra. Pod vlivem radikální frakce v KS Řecka, která považovala dosavadní umírněnou stranickou linii za neúspěšnou a mylnou, a v reakci na militantní kurs řecké pravice rozhodlo vedení EAM/ELAS, že paralelně s bojem proti okupantům a kolaborantům bude zahájen ozbrojený boj proti pravicovým skupinám, zejména proti EDES. Podle názoru generálního tajemníka ÚV KS Řecka Siantose a jeho druhů neopouštěla násilná konfrontace dosavadní politiku vytváření národní jednoty, ale byla naopak nástrojem k jejímu účinnějšímu prosazování. Král i odpůrci levice z řad monarchistů a republikánů měli být ozbrojenou cestou přinuceni zanechat přehlížení a diskriminace nevlivnější odbojové síly a přistoupit na vytvoření vlády národní jednoty za rovnoprávné účasti EAM/ELAS/KS Řecka a na přijetí jejich požadavků v otázce formování poválečného státního zřízení. Vyhrocující se napětí v antifašistickém táboře přerostlo brzy v otevřené vojenské střetnutí, které trvalo od října 1943 do února 1944 a představovalo fakticky „první kolo“ občanské války.

Konflikt uvnitř řeckého antifašistického tábora objektivně vyhovoval zájmům Německa, které do té doby čelilo rozmachu řeckého národněosvobozeného hnutí pouze vlastními vojenskými silami a pomocí jednotek svých spojenců (nyní již pouze Bulharů) a kolaborantských „pořádkových“ oddílů, vzniklých na jaře 1943 z iniciativy Ioannise Rallise a nazývaných *Bezpečnostní prapory* TA (Tagmata asfalias). Nacistické vojenské velení proto nyní vystupňovalo své politické a agitační úsilí, aby pod hesly boje proti komunismu a „slovanskému nebezpečí“ získalo ke spolupráci nacionalistické skupiny a organizace stojící mi-

442 | mo EAM/ELAS. Řada z nich v zájmu „vymýcení komunismu“ z Řecka pozitivně reagovala na nacistickou výzvu. Byly mezi nimi nejen mnohé dosavadní drobné ultrapravicové skupiny, pohybující se v „šedé zóně“ mezi rezistencí a kolaborací, ale i část příslušníků organizace EDES. K boji proti partyzánskému vojsku v severním a severozápadním Řecku se snažili němečtí nacisté využívat i jinonárodních oddílů milice, které vytvářeli z řad příslušníků menšinového domácího obyvatelstva – albánských Čamů, Arumunů a Slavomakedonců (označovaných za Bulharomakedonce).

Ozbrojený konflikt mezi EAM/ELAS a EDES neprospíval potřebám boje proti fašismu a z vojenského hlediska se pro EDES nevyvíjel příznivě. Britské vojenské velení vyvinulo proto velké úsilí, aby dosáhlo jeho smírného řešení. Ve prospěch ukončení bojů se nakonec vyslovily i obě znepřátelené strany: EDES proto, aby zabránila svému zničení, a EAM/ELAS, aby dokázalo upřímnost svého usilování o dosažení národní jednoty. Za spoluúčasti Britů a za zprostředkování organizace EKKA, která v konfliktu mezi EAM/ELAS a EDES zachovala neutralitu, bylo dne 29. února 1944 po delších jednáních dosaženo dohody. Obě konkurenční organizace se zavázaly zaměřit se v budoucnu výhradně na boj proti okupantům a řešit své vzájemné spory mírovými prostředky. V tajném dodatku své úmluvy slíbily i podporu budoucích vylodovacích operací spojeneckých vojsk na řeckém území.

Soumrak fašistické okupace

Dohoda z 29. února 1944 nepřiblížila Národněosvobozenickou frontu EAM k jejímu hlavnímu cíli – k organizačnímu sjednocení domácího odboje pod jejím vlastním vedením a k prosazení jejího návrhu na vytvoření reprezentativní vlády národní jednoty za spoluúčasti EAM/ELAS/KS Řecka. Komunistické vedení EAM/ELAS zvolilo proto k dosažení svých záměrů nové prostředky. Necelé tři týdny po urovnání konfliktu s EDES, dne 10. března 1944, byl na teritoriu Svobodného Řecka, které tehdy zahrnovalo již většinu horských oblastí, vytvořen *Politický výbor národního osvobození* PEEA (Politiki epitropi ethnikis apeleftherosis), nazývaný obvykle *horskou vládou* (kyvernisi tu vunu). Jejím prvním předsedou se stal generál Evaripidis Bakirdzis, republikán a člen EKKA (vedení této organizace, stejně jako vedení EDES, ovšem odmítlo nabídku spoluúčasti v PEEA). Dne 18. dubna 1944 převzal řízení horské vlády socialisticky orientovaný politik a věhlasný právník, profesor athénské univerzity Alexandros Svolos. V desetičlenném výboru, v němž Svolos navíc zastával i funkce tajemníka pro zahraniční věci, školství, náboženství a propagandu, si komunisté z taktických důvodů ponechali pouze jedno místo. Generální tajemník ÚV KS Řecka Georgios Siantos jako tajemník pro vnitro měl však ve svých rukou největší výkonnou moc. Do jeho pravomoci příslušelo i řízení nově vytvořené *Národní milice* (Ethniki politofylaki), vykonávající bezpečnostní úkoly.

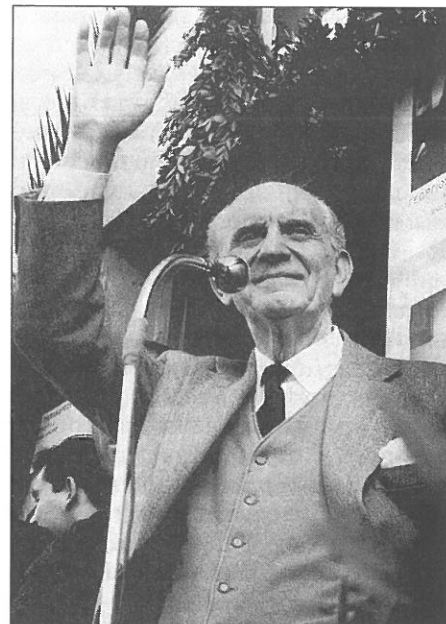
Koncem dubna 1944 proběhly na osvobozeném i okupovaném území Řecka volby do *Národní rady* (Ethniko symvulio), která měla plnit úlohu parlamentu Svobodného Řecka a kontrolovat činnost vlády. Nově zvolená Národní rada na svém zasedání v květnu 1944 vyslovila důvěru horské vládě a schválila její pro-

gram. Ustavení PEEA představovalo výrazný krok k dotvoření již existujících orgánů *lidové moci* (laiki exusia) ve Svobodném Řecku a ke zdokonalení jejich všestranného působení, mj. i v oblasti poštovního a telefonního spojení, sociální péče či školství.

Král i Tsuderoseva vláda se zformováním PEEA a výzvou vedení EAM/ELAS/KS Řecka k neprodlenému zahájení jednání o vytvoření vlády „národní jednoty“ na demokratických základech dostali do defenzivy. Jejich situaci dále zkomplikoval postup republikánských a levicových důstojníků a vojáků exilových vojsk na Středním Východě, kteří požadovali od Jiřího II. i Tsuderose přijetí požadavků PEEA a odstranění exponentů „režimu čtvrtého srpna“ z velitelských funkcí a kteří po zatčení svých zplnomocněnců orgány královského režimu vypověděli poslušnost. Premiér nedokázal zvládnout šířící se vzpuru, která

zachvátila obě existující brigády pozemního vojska i část loďstva, a podal demisi. Neméně neúspěšně postupoval i jeho následovník ve funkci ministerského předsedy, syn Eleftheria Venizela Sofoklis. Rozuzlení krize přineslo teprve jmenování Georgia Papandrea novým premiérem a potlačení vzpoury britskými vojenskými jednotkami. Hlavní organizátoři nepokojů se dostali před válečný soud, více než 10 tisíc odbojných vojáků bylo odzbrojeno a internováno, obě dosavadní brigády pozemního vojska přestaly existovat. Ze zbylých loajálních royalistických důstojníků a vojáků vznikla nová Třetí brigáda, která byla nasazena do bojů na italské frontě a s ohledem na svou spoluúčast na osvobození města Rimini získala později označení *brigáda Rimini*.

Potlačení republikánské vzpoury v exilovém vojsku umožnilo královskému režimu čelit účinněji postupu komunistů a přejít vůči nim do protiofenzivy. Nový premiér Georgios Papandreu, který emigroval z Řecka teprve na počátku roku 1944 a přes své liberální zaměření si brzy zajistil přízeň panovníka, dal vedení EAM/PEEA/KS Řecka zřetelně najevo, že je s ním ochoten jednat o utvoření celonárodní vlády, nikoliv však samostatně, ale pouze za spoluúčasti ostatních „vlasteneckých sil“. Jeho záměrem bylo komunisty jednak počteně znevýhodnit, jednak diskreditovat. V tomto směru agitačně využil nepokojů v exilovém vojsku (označil je za akci inspirovanou komunisty) i násilné likvidace vojenské jednotky odbojové organizace EKKA extremistickými složkami vojska ELAS, inspirovanými komunistickým radikálem Arisem Veluchiotisem. Obětí tohoto zákroku, který vážně poškodil pověst komunistického odboje, se stal i jeden z vůdců organizace EKKA, všeobecně známý a vážený

Georgios Papandreu, premiér vlády národní jednoty

444 demokrat a antifašista, plukovník Dimitrios Psarros, který byl zajat a vzápětí svévolně zavražděn.

Vedení EAM/PEEA/KS Řecka neodmítlo nabídku jednání a vyslalo do libanonského Bejrútu, kam byla konference svolána, svou sedmičlennou delegaci (v níž byli zastoupeni tři komunisté) s úkolem prosadit ustanovení regenta a získat pro levici polovinu ministerských křesel a úřad náměstka ministerského předsedy. Jednání o vytvoření vlády „národní jednoty“, kterého se zúčastnilo 24 delegátů 13 organizací, stran a hnutí (včetně zmíněných sedmi delegátů EAM, PEEA a KS Řecka), se vyvíjela v přímém rozporu se záměry komunistů – nikoliv v jejich režii, ale podle představ Georgia Papandrea. Exilový premiér s pomocí většiny delegátů zahrnul levicový odboj jako celek a KS Řecka zejména obviněními z nastolení „teroru v horách“ a ze snah o monopolizaci celého domácího hnutí odporu. Aby předešli možnému novému nařčení z torpédování „celonárodních jednání“ a aby zabránili vnitřnímu rozkolu mezi komunisty a nekomunistickou levicí, rozhodli se delegáti EAM/PEEA/KS Řecka za těchto okolností spolupodepsat závěrečný dokument konference – tzv. *Libanonskou* či *Bejrútskou dohodu*.

Text ujednání zahrnoval mj. odsouzení nepokojů v exilovém vojsku (a požadavek přísného potrestání viníků), integraci partyzánských oddílů do odpolitizované společné národní armády, která měla být podřízena příští vládě v souladu s principem „jedna vlast – jedna vláda – jedna armáda“, nepřímé odsouzení teroru na teritoriu Svobodného Řecka, závazek respektování osobní bezpečnosti a politických svobod na území zbaveném kontroly okupantů, ustanovení o společném prosazování národních požadavků a „bezpečných“ poválečných hranic státu, příslib trestního stíhání kolaborantů a uskutečnění svobodných voleb v nejbližším možném termínu po osvobození. Spor o to, zda se král Jiří II. bude moci vrátit do vlasti již před uskutečněním plebiscitu či až po něm, byl přenechán pozdějšímu rozhodnutí vlády. V „celonárodním“ vládním kabinetu měla připadnout EAM/PEEA/KS Řecka méně než třetina ministerských křesel – resorty hospodářství, financí, zásobování a sociální péče.

Vedení KS Řecka ve vlasti přijalo zmíněnou podobu libanonského ujednání jako nepřijatelný ústupek, zvýhodňující pravicové síly. Na jeho zákrok ústřední orgány EAM/PEEA – přes odpor některých představitelů nekomunistické levice – odmítly podepsaný dokument ratifikovat a vyzvaly své delegáty na konferenci, aby prosadili revizi *Libanonské dohody*, nebo, v případě nezdaru tohoto pokusu, aby přerušili další jednání a vrátili se do Svobodného Řecka. Revidované ujednání mělo obsahovat výslovné prohlášení krále, že se nevrátí do Řecka před uskutečněním referenda o státoprávním uspořádání, vyhlášení všeobecné amnestie po vstupu EAM/PEEA/KS Řecka do vlády, zrušení rozsudků smrti nad organizátory nepokojů v exilovém vojsku, zachování dosavadní struktury vojska ELAS i po jeho převedení pod pravomoc vlády „národní jednoty“ a poskytnutí pěti ministerských křesel a funkce státního tajemníka (včetně úřadů ministra vnitra, obrany a spravedlnosti) pro EAM/PEEA/KS Řecka. Nová dohoda měla být rovněž oprostěna od výpadů proti „teroru v horách“. Premiér Papandreu spolu s dalšími odpůrci levice odmítl přistoupit na zmíněné požadavky. Delegace EAM/PEEA/KS Řecka za těchto okolností uposlechla příkazu svých ústředních orgánů, přerušila jednání a vydala se zpět do vlasti.

Po ztroskotání jednání o vytvoření vlády „národní jednoty“ za spoluúčasti levice se znovu vyhrotilo napětí jak ve vztahu mezi jednotkami ELAS a EDES, tak ve vzájemném poměru EAM/PEEA/KS Řecka a exilové vlády. Premiér Papandreu byl v provolání ÚV EAM dokonce označen „za zrádce řeckého národa“ a za „služebníka fašismu“. Prudce se vyostřily také styky mezi komunisty a britskou vojenskou misí, která nezůstávala vůči vnitrořeckým konfliktům v roli nestranného pozorovatele. Nehledě na zklidňující hlasy představitelů nekomunistické levice a umírněných komunistů sílil ve vedení KS Řecka názor, prosazovaný zejména radikálním křídlem, že je třeba vyhlásit PEEA za jedinnou zákonnou vládu Řecka a přistoupit ve vhodném okamžiku na sklonku války k nastolení hegemonie vojska ELAS nad celým řeckým státem, a to bez ohledu na mínění Velké Británie či exilové vlády.

Přestože vedení ÚV KS Řecka koketovalo s možností uplatnění „tvrdého“ kursu, v neposlední řadě i pod vlivem „bratrských“ komunistických stran Jugoslávie a Albánie, nakonec od uskutečnění tohoto radikálního kroku ustoupilo. Jedním z odrazujících činitelů se staly nepochybně obavy z možných protiakcí a sankcí Velké Británie. Klíčovým faktorem však bylo zřejmě tehdejší rozhodnutí Sovětského svazu nevyhrocovat vztahy k Velké Británii, zvláště pak v otázkách, které tehdy nestály v popředí sovětských mocenských zájmů.

Dne 29. července 1944, pouhé tři dny poté, co na území Svobodného Řecka dorazila sovětská vojenská mise vedená podplukovníkem Grigorijem Popovem, dospělo vedení EAM/PEEA/KS Řecka k rozhodnutí vrátit se plně k umírněné linii a vyslat své zástupce do „vlády národní jednoty“. Ústupek komunistů byl maskován požadavkem demise ministerského předsedy Papandrea a zdůvodňován nutností osvobodit se z vnější izolace vyvolané postupem Londýna. V důsledku jednoznačně propapandreovského postoje Velké Británie i smířovacích rad sovětské vojenské mise nezbylo vedení KS Řecka brzy jiné východisko než znovu ustoupit a souhlasit s vysláním zástupců EAM/PEEA/KS Řecka do vlády „národní jednoty“ bez jakýchkoliv předběžných podmínek. Na EAM/PEEA/KS Řecka připadlo celkově pět ministerských křesel v patnáctičlenném kabinetu, komunisté získali pouhá dvě z nich. Ioannis Zevgos převzal vedení resortu zemědělství a Mytiadis Porfyrogenis se stal ministrem práce. Vedení KS Řecka utěšovalo v jeho zklamání pouze vědomí, že skutečná moc nad Řeckem byla zatím v rukou partyzánské armády ELAS, která na sklonku léta 1944 měla pod svou kontrolou dvě třetiny území řeckého státu, a že by strana byla díky sympatiím nadpoloviční většiny řeckého obyvatelstva schopna získat politickou moc v zemi i bez použití násilných prostředků.

Povolnost komunistického vedení se projevila i při jednáních s vrchním velitelstvím spojeneckých vojsk ve Středomoří o koordinaci postupu osvobozování Řecka při očekávaném konečném rozkladu nacistického okupačního režimu, která proběhla koncem září 1944 v italské Casertě. Představitelé vojska ELAS spolu s vojenskými zástupci pravicové organizace EDES uzavřeli s Brity 26. září 1944 dohodu, v níž se zavázali přizpůsobit své vlastní operace připravované spojenecké invazi do Řecka a podřídit se velení britského generála Ronalda Scobieho, pověřeného řízením celé akce. V dodatkovém protokolu navazujícím na casertskou dohodu navíc prepustili obsazení Athén, Pirea a některých dalších strategických míst britské armádě.

Nejvyšší představitelé vojska ELAS Stefanos Sarafis a Aris Veluchiotis vjíždějí do osvobozené Janiny (říjen 1944)

chodní Evropy, především v Rumunsku. Sovětský ministr zahraničí Vjačeslav Michajlovič Molotov v jednáních se svým britským partnerem Anthony Edenem akceptoval i britský požadavek stažení bulharských vojsk z území Makedonie a Thrákie, na jehož splnění vázal Londýn uzavření příměří se Sofií.

Okupační nadvláda nacistického Německa nad Řeckem se mezitím již chýli-la k svému neodvratnému konci. Aby předešel hrozbě obklíčení a ztráty německých jednotek z jižního Balkánu a egejských ostrovů, která se stávala stále akutnější v důsledku rychlého postupu Rudé armády do nitra Balkánu, vydal Adolf Hitler již koncem srpna 1944 rozkaz k zahájení příprav na jejich odchod z řeckého území. Vlastní ústupová operace německých vojsk započala v průběhu září 1944, vyvrcholila v říjnu 1944 (tehdy německé oddíly v noci z 13. na 14. října vyklidily Athény) a byla ukončena počátkem listopadu 1944. Pouze v jedné části ostrova Kréty nevelký počet německých vojáků, které se nepodařilo evakuovat, vzdoroval své kapitulaci až do roku 1945.

Britské vojenské velení reagovalo na odsun německých jednotek uskutečněním plánované invaze. Na několika místech, především na Peloponésu a v Attice, se vylodily menší kontingenty britských vojsk a dne 14. října 1944 vstoupily do Athén, které předtím již vyklidila německá armáda. O několik dní později, dne 18. října 1944, dorazila za nimi do hlavního města vláda „národní jednoty“ v čele s Georgiem Papandreem. Partyzánská armáda ELAS v souladu se svými závazky pronásledovala ustupující německé oddíly a obsazovala zbylé venkovské oblasti s výjimkou Epiru, kde nastolila svou kontrolu pravicová organizace EDES. Proces osvobozování nezůstal na některých místech ušetřen násilností na místním obyvatelstvu. Bylo tomu tak např. na Peloponésu, kde komunistický radikál Aris Veluchiotis fyzicky zlikvidoval tamní příslušníky a stoupence

I přes tyto okolnosti Londýn nadále podezíral řecké komunisty, že chtějí uchvátit politickou moc v zemi po vypuzení okupantů a ohrozit tak obnovu britské mocenské hegemonie nad Řeckem. Zdar chystané operace se proto snažil pojistit nejrůznějšími způsoby, mj. tajným jednáním svých vojáků se zplnomocněnci německé armádní skupiny E o stažení jejich jednotek z řeckého území bez boje. Především v zájmu obnovy britského mocenského vlivu nad Řeckem inicioval britský premiér Winston Churchill za svého pobytu v Moskvě v říjnu 1944 uzavření tzv. procentové dohody se Stalinem o rozdělení sfér vlivu na Balkáně, v níž za souhlas sovětského diktátora se začleněním Řecka do sféry prioritních britských zájmů zaplatil svým přiznáním sovětské mocenské hegemonie v jiných zemích jihovýchodní Evropy, především v Rumunsku.

bezpečnostních praporů, a v Epiru, kde Zervasovy oddíly EDES podnikaly trestné výpravy proti albánským Čamům. Národněosvobozenecká válka proti okupantům, která si vyžádala od řeckého národa nesmírné lidské i materiální oběti, na podzim roku 1944 vítězně skončila. Naděje Řeků na mírový život však ještě dlouhou dobu zůstaly neuskutečněny.

Na opačné straně barikády: vůdce pravicové EDES Napoleon Zervas (vpravo) a charismatický komunistický radikál Aris Veluchiotis

VI.

ŘECKO NA CESTĚ K DNEŠKU

1 ZÁPAS O CHARAKTER STÁTU

Listopadová demobilizační krize roku 1944

Do poválečného období svého historického vývoje vstoupilo Řecko koncem října 1944 jako stát definitivně zbavený područí fašistických okupantů (bez ohledu na okolnost, že zbytek německé posádky v části Kréty kapituloval teprve v květnu 1945), současně však zápolící s řadou vážných problémů. Účinky války a okupace byly v jeho případě pronikavější než ve většině ostatních evropských zemí. Více než 500 tisíc osob, tj. zhruba 8 % obyvatel Řecka, přišlo v letech 1940–1944 o život, kolem 1500 vesnic bylo zničeno, materiální škody dosáhly výše 8,5 miliard amerických dolarů (podle odhadů z roku 1946), hospodářství bylo rozvráceno a ochromeno a životní standart většiny obyvatel poklesl dokonce pod úroveň let fašistické okupace. Nepříznivý trend hospodářského a sociálního vývoje nezastavila ani materiální pomoc ciziny, poskytovaná zejména Velkou Británií a Spojenými státy buď přímo nebo prostřednictvím UNRRA, ani počáteční ekonomická opatření vlády, zaměřená zejména na zastavení inflace a na provedení peněžní reformy (jedna nová drachma měla mít hodnotu 500 miliard starých drachem), ani odhodlanost veřejnosti podílet se aktivně na díle hospodářské obnovy a přestavby.

Vedle hospodářské a sociální krize působila v neprospěch stabilizace domácích poměrů především okolnost, že prakticky veškerý vnitropolitický život Řecka byl podřízen vyhocenému zápasu o politickou moc. Tento boj se odvíjel i v rámci Papandreovy vlády „národní jednoty“, která nepředstavovala jednolitý celek, ale byla naopak ochromena hlubokými vnitřními rozpory. Vůdčími aktéry vnitrořeckého konfliktu byli na jedné straně komunisté, kteří stáli v čele levicového seskupení EAM/ELAS, a na druhé straně jejich odpůrci, kteří představovali pestrý soubor směrů pravicové, středopravé i centristické orientace a royalistického i konzervativně republikánského zaměření. Přestože představitelé zmíněné antilevicové koalice ovládali klíčové pozice ve vládě a těšili se podpoře Velké Británie, nemohli se ještě ani zdaleka považovat za pány situace ve státě. Tři čtvrtiny území Řecka zůstávaly totiž nadále pod faktickou kontrolou fronty EAM a jejích orgánů, zejména armády ELAS a tzv. Národní milice EP (Ethniki politofylaki).

Oba zneprátelené politické bloky měly zcela protichůdné představy o budoucnosti země. Levicový tábor se vyslovoval jednoznačně ve prospěch radikálních hospodářských, sociálních a politických reforem demokratického a socialistického charakteru, za neprodlené vyhlášení referenda o státní formě a za vypsání voleb do ústavodárného shromáždění a proti jednostranné zahraničněpolitické orientaci na Londýn. Od uskutečnění zmíněných proměn si komunisté jako rozhodující síla levice slibovali nejen nastolení nového státního zřízení označovaného jménem *lidová demokracie* (laiki dimokratia), ale také vytvoření příznivých podmínek k rychlému přechodu k socialistické revoluci a k uchopení veškeré moci ve státě. Vedení KS Řecka vycházelo z přesvědčení,

že obou těchto cílů je možno dosáhnout mírovou cestou s využitím velké autority, které se fronta EAM a její vojsko ELAS těšily v nadpoloviční většině domácí společnosti. Straničtí radikálové v čele s Arisem Veluchiotisem se naproti tomu přikláněli k názoru, že s ohledem na zásadní odpor domácího antikomunistického bloku a Velké Británie je možno získat moc pouze násilným vystoupením.

Nelevicové politické směry sice neměly identické představy o budoucím uspořádání země, shodovaly se však v názoru, že je třeba za použití jakýchkoliv prostředků zabránit komunistům v převzetí moci. K boji proti nim neváhali využívat – zpočátku skrytě, později však již zcela otevřeně – služeb příslušníků kolaborantských Bezpečnostních praporů, k nimž, stejně jako k ostatním quislingům zaujímal shovívavý postoj. Jen nevelký počet osob se musel zodpovídat za své kolaborantství. Pod vlivem obav z komunismu se konzervativní příslušníci někdejšího středového venizelisticko-republikánského tábora smířili s monarchismem a vyslovili se ve prospěch krále Jiřího II., v jehož návratu spatřovali záruku britské pomoci a vnitřní politické stability. K neblahým znakům vyhrocujícího se domácího zápasu patřil i proces politické polarizace, prováděný posilováním extremistických složek obou znepřátelených táborů na úkor umírněných příslušníků levice a politického středu.

Vzájemný vztah obou znepřátelených bloků charakterizovalo vyhrocující se napětí. Jednou z jeho hlavních příčin se v obou částech politického spektra stalo přesvědčení, že domácí protivník představuje vykonavatele záměrů vnější mocnosti – v případě komunistů Sovětského svazu a v případě antikomunistů Velké Británie. Nedůvěra levice k britskému postupu nebyla neopodstatněná. Ministerský předseda Winston Churchill nebyl ochoten za žádnou cenu připustit, aby komunisté převzali moc v Athénách. „Vzhledem k tomu, že jsme Rusku zaplatili za svobodu jednání v Řecku příslušnou cenu, neměli bychom podle mého názoru váhat s nasazením britských jednotek na podporu řecké královské vlády v čele s panem Papandreem“, psal 7. listopadu 1944 svému ministru zahraničí Anthony Edenovi a dodával, že očekává otevřený konflikt s EAM, kterého se „nemusíme obávat za předpokladu, že si pro něj obezřetně zvolíme terén“.

Předpoklad odpůrců levice, že se za aktivitou KS Řecka skrývá ruka Moskvy, se tehdy naproti tomu nezakládal příliš na pravdě. Stalin s ohledem na potřebu spolupráce s Velkou Británií v ještě nedokončené válce s Německem a v zájmu stabilizace očekávaných sovětských mocenských zisků v jihovýchodní a střední Evropě zachovával v řecké otázce velkou zdrženlivost a přidržoval se v tomto ohledu důsledně své „procentové“ dohody s Churchillem. Za těchto okolností plnil úlohu zahraničního protektora řeckých komunistů spíše Titův jugoslávský komunistický režim. Jeho aktivita v řeckých záležitostech byla navenek motivována nezištnými cíly proletářského internacionalismu, ve skutečnosti však vyvěrala z mocenských aspirací Bělehradu. Případný úspěch řeckých komunistů spojoval Josip Broz-Tito s nadějí na další upevnění jugoslávské mocenské převahy na Balkáně buď začleněním Řecka do plánované „Balkánské federace“, nebo připojením „slavomakedonské“ řecké Makedonie k federální jugoslávské republice Makedonii.

Katalyzátorem stupňujícího se napětí mezi řeckou levicí a jejími domácími i zahraničními odpůrci se již krátce po osvobození v listopadu 1944 stal spor o demobilizaci dosavadních odbojových vojenských formací a o principech

vytvoření nových celonárodních ozbrojených sil. V souladu s přáním britských politických i vojenských představitelů i antikomunistických složek domácí společnosti prosazoval premiér názor, že všechny domácí ozbrojené odbojové skupiny mají být neprodleně rozpuštěny vzhledem k ukončení národněosvobozeneckého boje – na rozdíl od exilových vojenských formací, tj. royalistické horské brigády Rimini, působící dosud na italské frontě, a elitní jednotky Svátá legie, složené výhradně z pravicových důstojníků, které se měly stát základem příští řecké armády. Spoluúčast bojovníků ELAS při výstavbě nových ozbrojených sil měla být pouze symbolická a z početního hlediska neměla převyšovat podíl vojenských kádrů organizace EDES. Smyslem Papandreova návrhu bylo připravit komunisty o jejich klíčový nástroj mocenského boje a získat nad nimi vojenskou převahu.

Představitelé levicové fronty EAM si byli vědomi záměrů Georgia Papandrea i Velké Británie a projevovali ochotu přistoupit na rozpuštění svých bojových formací pouze za podmínky zásadní revize zmíněného demobilizačního plánu. Požadovali především, aby se demobilizační povinnost vztahovala i na exilové royalistické útvary a aby se v nově vytvářené řecké armádě dostalo bojovníkům ELAS stejného podílu jako příslušníkům všech pravicových formací – domácích i exilových – dohromady. Paralelně s prosazováním těchto požadavků začalo vedení KS Řecka bez vědomí nekomunistických představitelů fronty EAM podnikat některé samostatné kroky k aktivizaci vojska ELAS. Mimo jiné byla obnovena činnost tzv. Ústředního výboru ELAS, do jehož čela nebyl postaven vrchní velitel tohoto vojska, generál Stefanos Sarafis, ale generální tajemník ÚV KS Řecka Georgios Siantos. Vůdce strany spatřoval v těchto krocích defenzivní opatření pro případ vojenského útoku pravice. Extremističtí straničtí radikálové v čele s Arisem Veluchiotisem se naproti tomu snažili vtisknout vojenským opatřením charakter příprav na státní převrat.

Přestože se v rozhovorech mezi premiérem Papandreem a zástupci fronty EAM objevila možnost dosažení kompromisu ve vojenské otázce, k jejímu využití pro nalezení východiska z demobilizační krize nakonec nedošlo. K nezdaru jednání rozhodující měrou přispěly Papandreovy obavy z komunismu, které jej přiměly zavrhnout kompromisní návrh (s nímž krátce předtím vyslovil souhlas), a kategorický odpor Velké Británie k jakýmkoliv ústupkům levici. Výsledkem tohoto přístupu byla ultimativní výzva britského vojenského velitele v Řecku, generála Ronalda Scobieho z 1. prosince 1944 k bezpodmínečnému rozpuštění oddílů ELAS v konečné lhůtě do 10. prosince 1944. Levicový blok EAM reagoval na tento krok demisí svých šesti představitelů z vlády (dva z nich byli komunisté), svoláním protestní demonstrace na 3. prosinec 1944 a vyhlášením generální stávkou o den později.

Bitva o Athény

Levicová demonstrace, která se uskutečnila v neděli 3. prosince 1944 na athénském náměstí Syntagma i přes nesouhlas Papandreova kabinetu (ten její konání zprvu povolil, ale posléze zakázal), se stala dějištěm krvavých událostí, jež uvedly do pohybu lavinu nashromážděného napětí. Do davu neozbrojených účastníků protestního shromáždění, jejichž počet dosahoval údajně několika

Účastníci protestního pochodu konaného 4. prosince 1944 (den po krvavém potlačení athénské manifestace EAM) nesou transparenty s nápisem: „Lid žádá odplatu za nové oběti EAM“

set tisíc osob, zahájila střelbu policie, složená ve své drtivé většině z osob, které v policejním sboru působily v letech okupace. Bilance zásahu, z jehož vyprovokování se vzájemně obvinily oba zneprátelené tábory, byla tragická. Podle oficiálních údajů došlo k zabití 10 demonstrantů a zranění dalších 60. Skutečný počet obětí byl pravděpodobně několikanásobně vyšší. Rozhořčení demonstranti začali ve večerních hodinách téhož dne napadat ve městě policejní stanice. Na základě rozhodnutí vedení KS Řecká – opět nekonzultovaného s nekomunistickými složkami EAM – se do ozbrojených srážek s policií brzy zapojily athénské jednotky vojska ELAS. Nekomunistická levice se přes svůj nesouhlas s použitím násilí při řešení sporu s vládou nezřekla dosavadního spolenectví s komunisty, aby nebyla z jejich strany obviněna ze zrady.

Britští vojáci ostřelují z athénské Akropole pozice jednotek ELAS ve městě

Ozbrojený konflikt, který se následně rozhořel v prostoru Athén a Pirea, byl zprvu bojem mezi jednotkami ELAS na straně jedné, a mezi policií, nově vytvářenou Národní gardou (Ethnofylaki), royalistickou brigádou Rimini a pravicovou organizací X (Chi), založenou v roce 1943 plukovníkem Georgiem Grivasem s antikomunistickými cíli, na straně druhé. Bitva o Athény, označovaná často názvem

Dekemvriana (Prosincové události), se zpočátku vyvíjela ve prospěch vojska ELAS, které mělo zřetelnou početní převahu nad svými odpůrci (15 tisíc mužů proti 7,5 tisícům). Do 12. prosince 1944 se mu podařilo ovládnout přibližně 9/10 athénské městské aglomerace. Z perspektivního hlediska však již celková situace nebyla pro vojsko ELAS příznivá, neboť se k jeho protivníkům od 6. prosince 1944 připojily britské jednotky dislokované v Řecku (neměly tehdy více než 5 tisíc mužů), ačkoliv nebyla vojskem ELAS napadeny.

K rozhodnutí uplatnit vojenskou sílu proti armádě ELAS, která se výrazným způsobem zasloužila o porážku mocností Osy v jižním Balkánu a ve východním Středomoří, přiměly Londýn obavy z nastolení komunistického zřízení na řecké půdě a z následné ztráty výsadního britského postavení v celém regionu. Churchill, který navíc zastával názor, že řečtí komunisté postupují podle instrukcí Moskvy, dal proto generálu Scobiemu příkaz, aby si při potírání „komunistického puče“ počínal tak, jako kdyby se nacházel na nepřátelském území, na němž propukla vzpoura. Na „athénské bojiště“ začaly být v následujících dnech přemísťovány nové britské útvary z italské fronty (počet britských vojáků dostoupil do konce prosince 1944 dokonce 25 tisíc) a proti „komunistickým povstalcům“ byly nasazeny i tanky, těžké dělostřelectvo a letectvo. Od 18. prosince 1944 byla strategická iniciativa již beze zbytku na straně Britů a jejich domácích spojenců, kteří do vánoc 1944 převzali pod svou kontrolu polovinu řeckého hlavního města.

Přestože byl britský premiér rozhodnut vést boj proti ELAS až do jeho bezvýhradné kapitulace v duchu hesla *No peace without victory*, nechal se přesvědčit od svých spolupracovníků o tom, že základních cílů britské politiky v Řecku je možno nejlépe dosáhnout zaujetím smířlivějších postojů a radikální změnou stanoviska v královské otázce. Churchill, který do té doby beze zbytku podpořoval Jiřího II., se nyní vyslovil pro to, aby exilový panovník do doby definitivního rozhodnutí otázky státní formy plebiscitem přenechal správu země regentovi a aby do této funkce jmenoval obecně přijatelného církevního hodnostáře arcibiskupa Damaskina, netěšícího se zprvu jeho vlastním sympatiím. K hledání mírových prostředků k řešení řecké krize přiměly britského premiéra v neposlední řadě i ohledy na Spojené státy, které Londýnu dávaly zřetelně najevo své rozladění nad jeho postupem v Athénách, a protesty samotné britské veřejnosti, které našly odezvu i v dolní sněmovně. Dne 8. prosince 1944 při hlasování o řecké politice vlády obdržel Churchill důvěru pouze od 279 ze 680 poslanců (371 se zdrželo hlasování a 30 se vyjádřilo proti).

Britské odhodlání docílit řešení řecké krize politickými prostředky se odrazilo v Churchillově osobní návštěvě v Athénách o vánocích roku 1944 a ve svolání konferenci řeckých politických představitelů za účasti komunistických zá-

Velení vojska ELAS v průběhu bitvy o Athény (první zleva generál Sarafis, vpředu „kapetanos“ Veluchiotis)

Winston Churchill v Athénách s arcibiskupem Damaskinem a politickými i vojenskými reprezentanty spojenců o vánocích 1944 (zcela vlevo velitel sovětské vojenské mise v Řecku, plukovník Popov)

jednání se vojenské operace na přelomu let 1944/1945 znovu rozhořely s netenčenou silou. Početní i materiální převaha byla nyní již jednoznačně na straně Britů. Přestože athénskými jednotkám ELAS přispěchaly na pomoc některé posily z venkova, podařilo se britskému vojenskému kontingentu, podporovanému jeho řeckými spojenci, vytlačit útvary ELAS z celého prostoru hlavního města a přimět je k rychlému vyklizení celé Attiky. Aby předešel dalším vojenským neúspěchům, přistoupil Ústřední výbor vojska ELAS, vedený Georgiem Siantosem, 11. ledna 1945 na podmínky britského příměří, které mj. zahrnovaly vyklizení některých dalších částí řeckého území.

Ve vedení státu mezitím došlo k závažným personálním změnám. Král Jiří II. se 28. prosince 1944 konečně podvolil britskému tlaku a jmenoval arcibiskupa Damaskina regentem. Do rukou prozatímního správce země podal následující den demisi Georgios Papandreu, který od počátku Dekemvrian setrval ve funkci premiéra proti své vůli pouze s ohledem na kategorické naléhání Velké Británie. Regent Damaskinos jmenoval po konzultaci s britskými představiteli do čela nové vlády generála Nikolaose Plastirase, čelného představitele meziválečného republikanismu, který se do vlasti vrátil po dvanáctiletém pobytu v exilu.

Dekemvriana přinesla značné ztráty jak vojsku ELAS, jež pozbylo 80 % svých bojovníků nasazených do athénské operace, kteří byli zabiti nebo zajati, tak KS Řecka, jejíž dosavadní vysoká autorita v řecké společnosti utrpěla citelnou ránu. Svou roli v tomto směru sehrála okolnost, že vůdcové strany nebrali při svém postupu jakýkoliv zřetel na mínění svých dosavadních nekomunistických spojenců ve frontě EAM, že místo dosavadní demokratizační vlastenecké linie

stupců fronty EAM. Podle britských představ měla tato vnitrořecká konference, jejíhož úvodního zasedání se Churchill osobně zúčastnil, vyústit v zastavení bojových operací, v demilitarizaci vojska ELAS, ve jmenování regenta a ve vytvoření národní vlády za účasti všech klíčových politických subjektů včetně KS Řecka.

Vedení KS Řecka, které nevzalo na vědomí zásadní změnu vojenské situace na athénské bojišti a které si Churchillovu politickou iniciativu mylně vyložilo jako projev slabosti „britského imperialismu“ a jako důsledek tlaku Moskvy na Londýn, neprojevilo na athénské vánoční konferenci nejmenší ochotu k ústupkům a pokračovalo v prosazování svých dosavadních maximalistických cílů. Tímto způsobem přišlo o poslední příležitost k zajištění relativně přijatelných podmínek k ukončení bojů. V důsledku ztroskotání vánočních

zvolili konfrontační „třídní“ kurs a že proti civilistům odchylného politického smýšlení používali otevřeně násilí. Jednotky ELAS při ústupu z Athén zajaly přibližně 15 tisíc civilních rukojmí z řad obyvatel „buržoazních“ čtvrtí, z nichž mnozí podlehl následným útrapám.

Domácí i zahraniční odpůrci komunistů těchto událostí v plné míře využili při agitaci. Antikomunistická propaganda ovšem zamlčovala, že zajímání a odvádění civilních rukojmí v masovém měřítku praktikovala i britská vojska a jejich domácí spojenci. Více než 13 tisíc civilistů levicového smýšlení podezřelých ze sympatií k vojsku ELAS a ke komunismu bylo v průběhu Dekemvrian zatčeno a deportováno do britských internačních táborů v severní Africe. Francouzský historik Christophe Chiclet odhaduje celkový počet obětí válečných událostí mezi 3. prosincem 1944 a 18. lednem 1945 na 11 300–14 400 vojáků i civilistů.

Bitva o Athény, která fakticky představovala druhé kolo občanské války, navazující na konflikt ELAS–EDES z let 1943–1944, bývá v historické literatuře nezřídka označována (v závislosti na politickém zaměření jednotlivých historiků) buď za „nezdařený komunistický puč“, nebo za „záměrně vyprovokovanou akci Velké Británie a řecké reakce“ k eliminaci komunistů z řeckého politického života. V době narůstajícího vnitřního napětí na podzim roku 1944 vedení KS Řecka zřejmě podlehl pokusům prosadit své mocenské záměry násilím a řecká pravice se v součinnosti s Velkou Británií pokusila podlomit pozice komunistů. Přesto konfrontační přístup obou znepřátelených bloků s největší pravděpodobností nebyl vyústěním předem připravených spikleneckých plánů, ale spíše projevem psychózy ohrožení vlastních pozic, provázeným poněkud paradoxně podceněním možností protivníka. Kdyby tomu tak nebylo, věnovalo by vedení KS Řecka pravděpodobně více pozornosti přípravě povstání a neváhalo by vystoupit proti Britům i v jiných částech země a nikoliv pouze v Athénách. Větší část sil ELAS však do „bitvy o Athény“ vůbec nezasáhla (z 60 tisíc příslušníků vojska ELAS se zapojilo do bojů pouze 20 tisíc) a buď nepodnikala žádné vojenské operace, nebo se zabývala pronásledováním oddílů EDES v Epiru a menších antikomunistických skupin v Makedonii. Obdobně by britské vojenské velení nerozpoutalo vojenský konflikt s komunisty za situace, kdy mělo na řecké půdě pouze minimální počet vlastních vojáků.

Od Varkizy k parlamentním volbám

Bitva o Athény dospěla ke svému formálně právnímu ukončení mírovou dohodou, kterou mezi sebou 12. února 1945 v lázeňském městečku Varkiza uzavřeli zplnomocnění zástupci fronty EAM a Plastirasovy athénské vlády za patronace britských představitelů. Podepsaný dokument vyžadoval od poražené levicové koalice vydání zadržovaných rukojmí a rozpuštění všech jejích ozbrojených formací včetně vojska ELAS ve lhůtě do 15. března 1945. Vláda se tímto aktem naopak zavázala zajistit všem občanům bezpečnost a respektování jejich práv, vyhlásit amnestii na politické zločiny spáchané v době od 3. prosince 1944 do 12. ledna 1945 s výjimkou deliktů kriminální povahy, očistit státní aparát – civilní, represivní i vojenský – od kolaborantů a přistoupit k jejich trestnímu stíhání, zformovat národní armádu na principech všeobecné branné povinnosti

a politické nezaujatosti a v nejbližším možném termínu, tj. do konce roku 1945, uskutečnit plebiscit o státní formě a posléze i všeobecné parlamentní volby za rovných podmínek pro všechny občany.

Vlastním smyslem Varkizské dohody bylo nejen ukončit vojenský konflikt, ale i vytvořit podmínky pro celonárodní smíření a pro přechod k mírovému poválečnému vývoji země. Přestože text tohoto dokumentu znevýhodňoval poraženou stranu a neobsahoval právní rozlišení deliktů „politických“ a „kriminálních“, poskytoval jistý prostor k pacifikaci vnitrořeckého napětí – za předpokladu, že bude ze strany všech svých signatářů důsledně dodržován.

Základní podmínka uvolnění domácího napětí zůstala ovšem nenaplněna. Vedení KS Řecka se prohrěšilo proti převzatým závazkům tím, že část zbrojního arzenálu vojska ELAS vládě nevydalo, ukrylo ho v horách a odeslalo vojenské kádry, které tento úkol zajišťovaly, do Jugoslávie. Podíl athénskému režimu na ztroskotání varkizské dohody byl nesrovnatelně výraznější. Všechny vládní kabinetu, které se v roce 1945 vystřídaly u moci po demisi Nikolaose Plastirase v dubnu 1945, se sice hlásily k liberalismu a politickému středu, neuskutečnily však ani očistu státních institucí od válečných kolaborantů, ani demokratizaci veřejného života a diskriminovali nejrůznějšími způsoby komunisty i ostatní příslušníky levice. Velký počet někdejších příslušníků EAM/ELAS byl naopak s odvoláním na spáchání kriminálních trestných činů zatčen a odsouzen. Počet vězněných kolaborantů byl naproti tomu nevelký (např. v září 1945 činil pouhých 2896 osob z 16 700 vězňů).

Otevřené porušování varkizského ujednání ze strany vládních kabinetů mělo svou příčinu jednak v jejich antikomunistické a antilevicové orientaci, jednak ve slabosti a neschopnosti získat kontrolu nad situací v zemi. Mocenské vakuum, které se na většině území Řecka vytvořilo po rozpadu infrastruktury EAM/ELAS, se naopak stalo pro krajní pravici příležitostí k rozpoutání „vendety“ proti stoupencům levice. Druhým terčem útoků bylo menšinové obyvatelstvo severního Řecka. Pod hrozbou fyzické likvidace ze strany řeckých praviceových extremistů opustilo zemi 15 tisíc albánských muslimů z Epiru (Çamů) a 15–25 tisíc Slavomakedonců. Násilný postup proti těmto minoritám byl zdůvodňován kolaborací části albánského i slavomakedonského obyvatelstva Řecka během druhé světové války (Slavomakedonci byli řeckou pravicí přímo srovnáváni se sudetskými Němci v Československu) a slavomakedonským separatismem či autonomismem.

Hlavními nositeli „bílého teroru“, který se stal dominujícím rysem povarkizského období, byly ozbrojené bandy royalistického a antikomunistického zaměření s výrazným zastoupením příslušníků represivních složek někdejšího kolaborantského aparátu. Praviceové extremistické skupiny, z nichž mnohým se podařilo díky shovívavosti a často i podpoře oficiálních kruhů proniknout i do vojenských a represivních struktur státního aparátu, představovaly jakýsi druhý, „stínový“ systém státní moci – stát ve státě, označovaný jako *parastát* (parakratos). Součástí těchto struktur se stala mj. tajná vojenská organizace royalistického a konzervativního zaměření známá pod akronymem *IDEA* (Ieros desmos ellinon axiomatikon, tj. Svätý spolek řeckých důstojníků).

Podíl krajní levice na vytváření chaotických a nestabilních poměrů v zemi byl zpočátku velmi omezený. Jen malý počet někdejších bojovníků ELAS se ne-

podřídil výzvám komunistického vedení ke složení zbraní, uchýlil se do hor a čelil „bílému“ teroru terorem „rudým“. Závažným zdrojem neklidu v některých pohraničních severních oblastech byly ozbrojené oddíly z řad příslušníků tamní slavomakedonské menšiny (v síle asi 6 tisíc osob), které představovaly vojenskou složku *Národněosvobozené fronty* NOF (Narodno-osloboditelen front), založené 23. dubna 1945. Tato organizace, která navazovala na obdobně zaměřenou frontu SNOF (Slavjanomakedonski narodno-osloboditelen front), působící v letech 1943–1944, vystupovala navenek s požadavkem „sebeurčení“ slovanské minority v Řecku, ve skutečnosti však usilovala o „sjednocení slavomakedonského národa“. Její činnost odpovídala zahraničněpolitickým potřebám Titova režimu a byla také z jeho strany v plné míře řízena.

Mocenské vakuum v zemi vytvářelo nakonec živnou půdu i pro prudký nárůst obecné kriminality. Spolupůsobení všech zmíněných faktorů mělo destruktivní dopad na ekonomiku, která přes zahraniční pomoc neprojevovale známky oživení a upadala. Pod vlivem hyperinflace i černého trhu se sociální situace obyvatel prudce zhoršovala. Polovina venkovanů a třetina městské populace žila v podmínkách naprosté bídy a hladu. Pokud prozíravého ekonomu Kyriakose Varvaressose, náměstka předsedy vlády a ministra zásobování ve vládě Petrose Vulgarise, o nápravu poměrů přímým zdaněním a cenovou regulací ztroskotat pro odpor vlivné vrstvy nových majitelů, která se vytvářela z řad válečných zbohatlíků a lidí těžících z černého obchodu.

Směřování Řecka k chaosu a anarchii nebylo v souladu s britskými představami o míru a stabilitě ve východním Středomoří. S ohledem na vzrůstající obavy ze světového komunismu Londýn proti projevům praviceového extremismu rozhodnějším způsobem nevystupoval. Tato tendence jeho politiky zůstala zachována i po vítězství labouristů v červencových parlamentních volbách roku 1945. Nový britský kabinet Clementa Attleeho s Ernestem Bevinem v úřadě ministra zahraničí nehledal východisko ze situace – s ohledem na narůstající finanční problémy vlastního impéria – ve stupňování přímé britské angažovanosti v Řecku, nýbrž ve snahách o upřednostnění středových sil tamní společnosti a o normalizaci politických poměrů. Výrazem této tendence bylo experimentování s liberálními domácími vládami a prosazení koncepce uskutečnění parlamentních voleb – v rozporu s ustanoveními varkizské dohody – nikoliv po plebiscitu o státní formě, ale naopak před ním v co nejkratší možné lhůtě. V této spojitosti se Londýn obrátil na ostatní mocnosti antifašistické koalice se žádostí o spoluúčast při dohledu nad regulérností hlasování.

Politika Sovětského svazu v řecké otázce nebyla motivována přímými zájmy v této zemi (ty měly ve srovnání s jinými mocenskými ambicemi jen sekundární charakter), ale snahou využívat neurovnaných poměrů v Řecku k uplatňování svých globálních i balkánských cílů. Z tohoto důvodu se Moskva za Dekemvrian vystříhala jakékoliv kritiky britské politiky, aby neohrozila své očekávané zisky ze zmíněné „procentové“ dohody s Londýnem. Winston Churchill v této souvislosti ironicky poznamenal, že Stalin tehdy k Velké Británii zaujal vstřícnější postoj než její americký spojenc.

Ostrá kritika poměrů v Řecku a tamního britského postupu, kterou začala Moskva uplatňovat v průběhu roku 1945, nebyla v rozporu se zmíněnými principy sovětské politiky. Moskva tímto způsobem zamýšlela především odrazo-

vat Londýn od kritiky sovětizace Rumunska a Bulharska a od jeho stížností na sovětskou politiku na Blízkém východě. Případný souhlas se součinností při kontrole řeckých voleb obsahoval pro Moskvu nebezpečí, že by se Západ mohl obdobného principu dožadovat k získání kontroly nad vývojem v zemích vznikajícího sovětského bloku. Již v Jaltě v únoru 1945 proto Stalin Churchillovi zdvořile odpověděl, že SSSR má plnou důvěru v politiku Velké Británie v Řecku a v srpnu 1945 dala sovětská diplomacie Bevinovi najevo, že se kontroly řeckých voleb nemíní účastnit, neboť ji z „princiálních“ důvodů odmítá jako „vměšování“ do vnitřních záležitostí spojeneckých zemí.

Sovětská „neangažovanost“ v Řecku byla spolu s důsledky porážky v „druhém kole občanské války“ nepochybně jedním z hlavních důvodů, proč se vedení KS Řecká po Varkize vrátilo ke koncepci prosazování legálních forem politického boje a pokojné integrace do státního systému. Korekturu smířlivého kursu počátku nepřinesl ani vzrůstající „bílý“ teror, ani okolnost, že vedení KS Řecká od Georgia Siantose znovu převzal Nikos Zachariadis, který se koncem května 1945 vrátil z koncentračního tábora Dachau. Staronový vůdce strany tehdy dokonce výslovně prohlásil, že o násilné uchopení politické moci proti vůli většiny obyvatelstva mohou usilovat pouze „trockisté, anarchisté nebo hlupáci“. Opakovanému volání stranické základny po zajištění ochrany před pravicovým terorem vyšlo nové vedení strany vstříc pouze výzvou k vytváření oddílů *Masové lidové sebeobran* MLA (Maziki laiki avtoamyna), jež však měly být aktivovány pouze v případě bezprostředního ohrožení lidských životů.

Aby dalo najevo svou „státotvornost“ a aby čelilo množícím se obviněním ze „slavokomunismu“, odsoudilo vedení KS Řecká veřejně působení ozbrojených slavomakedonských oddílů a vyslovilo se dokonce – byť váhavě a krátkodobě – ve prospěch některých územních nároků athénskému režimu vůči severním sousedům (ze strany EAM byla tato podpora větší než v případě samotné KS Řecká). Odhodlání podílet se na zklidnění politických poměrů v zemi dalo ve-

dení KS Řecká najevo i tím, že odsoudilo počínání těch svých členů a bývalých bojovníků ELAS, kteří se nesmířili s varkizskou dohodou a pokračovali v guerillovém boji v horách. Obětí „mírové“ stranické linie se stal především charismatický komunistický radikál Aris Veluchiotis, který byl jako „dobrodruh a levicový úchylník“ vyloučen ze strany a izolován a bojkotován stranickými strukturami. Někdejší nejvyšší „kapetanos“ vojska ELAS byl tak fakticky vydán na pospas pravicovým extrémistům, kteří prahnuli po jeho dopadení. Za bezvýchodné situace, obklíčen oddílem Národní gardy, Veluchiotis v červnu 1945 zřejmě spáchal sebevraždu. Zfanatizovaní pravicoví radikálové nechali jeho hlavu – spolu

Nikos Zachariadis

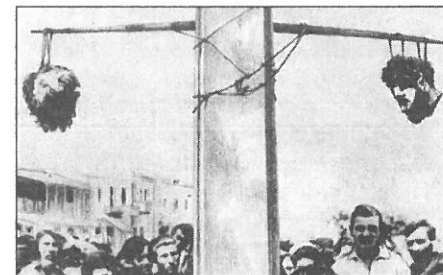
s hlavou jeho druha Tzavelase – viset po několik následujících dnů na veřejném prostranství ve městě Trikala.

Návrat k mírovému kursu nepřinesl vedení KS Řecká očekávané zisky. V důsledku „bílého“ teroru, jehož intenzita v souvislosti s blížícími se parlamentními volbami neklesala, ale naopak dále stoupala, se zmenšoval počet členů strany a jejich přívrženců. Úpadek vlivu komunistů se promítl i do jejich dosavadních vazeb k nekomunistické levici. Po marných pokusech prosadit přeměnu fronty EAM v demokratickou masovou organizaci, nezávislou na politických stranách, vystoupily nejvýznamnější socialistické strany (Svaz pro lidovou demokracii a Socialistická strana Řecká) spolu s některými nezávislými politiky z EAM a 18. dubna 1945 založily svůj společný politický subjekt: *Stranu pro lidovou demokracii/Socialistickou stranu Řecká*. Po jejich odchodu a poté, co komunisté EAM reorganizovali, zůstalo ve frontě kromě KS Řecká a jejího umělého výtvaru, Zemědělské strany Řecká AKE (vytvořené v červnu 1945 administrativním převodem vesnických komunistických organizací do této strany), pouze několik levicových mikrostran, podřizujících se bezvýhradně politice komunistického vedení.

Pod vlivem narůstajícího „bílého“ teroru a jeho faktického tolerování ze strany athénské vlády postupně větší část představitelů KS Řecká dospěla k závěru, že je třeba provést modifikaci dosavadního „mírového“ kursu a „obohatit“ jej o radikálnější formy postupu, zahrnující i ozbrojené akce proti režimu. Hlavním nositelem této linie byl sám vůdce strany Nikos Zachariadis, který na druhém plénu ÚV KS Řecká v únoru 1946 prosadil přijetí koncepce tzv. *dvoustrategie*. Podle ní měla strana ve městech pokračovat v legálním úsilí o „mírový přechod k socialismu“, současně však měla v horských oblastech tajně iniciovat ozbrojený partyzánský odpor proti „reakci“. Zachariadis očekával, že s pomocí této dichotomické linie přiměje režim k ústupkům a vynutí si rovnoprávnou účast komunistů ve vládě i stažení britských vojsk z řeckého území.

Zdálo se, že vývoj zahraničněpolitické situace státu napomáhá záměrům vedení KS Řecká. Velká Británie, vázaná stále více svými vlastními ekonomickými a politickými problémy, čím dál tím zřetelněji omezovala své dosavadní řecké aktivity. Titův jugoslávský komunistický režim s ohledem na své narůstající mocenské ambice na Balkáně podněcoval řecké komunisty k razantnějšímu postupu a sliboval jim všestrannou podporu. Sovětský svaz se na mezinárodním fóru stále otevřeněji zasazoval o důsledné uplatnění všech závěrů varkizské dohody, o účast řeckých komunistů ve vládě a o stažení britských jednotek z Řecká.

Vedení KS Řecká považovalo sovětské kroky za výzvu k důraznějšímu postupu. Zachariadisova interpretace sovětské politiky se však projevila jako hluboce mylná. Moskva se v řeckých záležitostech neangažovala v zájmu řeckých komunistů, ale proto, aby tímto způsobem odrazovala Západ od vměšování do záleži-

Triumf „bílého teroru“.
Hlavy Arise Veluchiotise a jeho druha
Tzavelase vystavené na náměstí
v thesálském městě Trikala

ností svého vznikajícího bloku a aby výtěžila politický kapitál z ochabující britské kontroly nad východním Středomořím. S ohledem na své dlouhodobé cíle ve východostředomořském regionu očekával Sovětský svaz od řeckých komunistů spíše rozvážnější a obezřetnější přístup než konfrontaci s athénským režimem. Projevem této tendence bylo i doporučení Moskvy řeckým komunistům, aby se přes všechny výhrady k situaci v zemi zúčastnili parlamentních voleb.

Otázka voleb, které se podle původních záměrů varkizského ujednání měly stát závěrečným aktem stabilizace a normalizace poválečných politických poměrů, představovala bezpochyby nejrozporuplnější problém tehdejší řecké vnitřní politiky. Podmínky pro jejich uskutečnění se staly objektivně nepříznivé s ohledem na dusné ovzduší chaosu, zastrašování a násilí. Nejen komunisté a socialisté, ale i většina liberálů a republikánů se proto dožadovala jejich odložení do doby nastolení příznivějších politických poměrů. Velká Británie přesto trvala na neprodleném uskutečnění voleb. Utvoření reprezentativního vládního kabinetu, který by se opíral o důvěru parlamentu, se zdálo být nejvhodnějším prostředkem k odstranění chaosu a násilí. Attleeho labouristická administrativa se navíc obávala, že by případné přetrvání nestability v Řecku mohlo být Moskvou využito v neprospěch britských zájmů ve Středomoří.

K zajištění korektního průběhu voleb byla do Řecka vyslána *Spojenecká mise pro sledování řeckých voleb* AMFOGE (Allied Mission for the Observation of the Greek Elections), do níž SSSR nejmenoval své zástupce. Vlastní provedení voleb bylo svěřeno Themistoklisovi Sofulisovi, pětáosmdesátiletému vůdci Liberální strany, který se těšil pověsti nezaujatého politika, neusilujícího o diskriminaci levice. V souladu s britskými instrukcemi premiér rozhodl, že se parlamentní volby s definitivní platností uskuteční dne 31. března 1946. Na protest proti Sofulisově kroku podalo demisi 12 členů jeho vládního kabinetu, kteří se hlásili k politice levého středu.

Odpůrci okamžitého uskutečnění voleb byli za těchto okolností postaveni před složitou otázkou dalšího postupu. Většina z nich – včetně KS Řecka, která tak učinila v rozporu se sovětským doporučením (!) – se rozhodla parlamentní volby bojkotovat. S ohledem na tuto okolnost a na nedemokratický charakter poměrů v zemi nebylo hlasování věrohodným vyjádřením skutečné vůle občanů. *Spojenecká mise* AMFOGE, kterou tvořilo 1155 pozorovatelů z USA, Velké Británie a Francie, přesto označila (nehledě na jednotlivé případy nátlaku a podvodů) celkový průběh voleb za regulérní a korektní.

Jednoznačným vítězem prvního poválečného měření domácích politických sil se stal pravicový *Sjednocený nacionalistický blok* (Inomeni parataxis ethnikofronon), volební koalice royalistické Lidové strany a Národně liberální strany, který získal 55 % všech odevzdaných hlasů a 206 z 341 poslaneckých mandátů. Největším překvapením voleb byla drtivá porážka stran středu, včetně samotné Liberální strany premiéra Sofulise, která získala pouhých 14 % hlasů a 48 poslaneckých křesel. Skutečnost, že se parlamentních voleb nezúčastnilo pouze 40,1 % oprávněných voličů a že podíl politicky motivované absence činil podle seriózních zahraničních odhadů nejvýše 25 %, vypovídala o tom, že přes všechna zmíněná omezení a zkrácení došlo v politických preferencích řeckých voličů ke dvěma nepřehlédnutelným změnám – zřetelnému posunu doprava a polarizaci v neprospěch politického středu.

Počátky občanské války

Ve svých důsledcích parlamentní volby vnitrořecké napětí nejen nezmírnily, ale naopak dále vyhrotily. Vítězství, dosažené s pomocí nátlaku a zastrašování i volební neúčasti levicových stran, napomohlo výrazným způsobem pravicovému táboru v jeho úsilí o restauraci předválečných politických a sociálních poměrů. Nová vláda, v jejímž čele stanul v dubnu 1946 Konstantinos Tsaldaris, předseda Lidové strany a synovec jejího předválečného vůdce Panajise Tsaldarise, začala uskutečňovat místo smířlivé politické linie konfrontační nedemokratický kurs, jehož vnitropolitickým cílem bylo podlomit nejen pozice komunistů, ale i socialistů a liberálů. Její vztah k pravicovému extremismu byl naproti tomu jednoznačně pozitivní. Vláda poskytla plnou podporu nelegálním parastátním ozbrojeným formacím, a dokonce je integrovala do svých represivních struktur. Parastát postupně splýnul se státními institucemi.

Proti nespolehlivým osobám, za které byli a priori označováni také lidé, kteří za války bojovali v řadách levicové fronty EAM, byly uplatňovány nejrůznější formy nátlaku a teroru. Státní aparát byl očišťován dokonce i od liberálů. Na uvolněná místa byli dosazováni royalističtí konzervativci a pravicoví extremisté včetně těch, kteří se zkompromitovali za války spoluprací s okupanty. Svou činnost obnovily někdejší bezpečnostní komise, které na základě doporučení policie odesílaly do „vnitřního exilu,“ na internační ostrovy, nepohodlné osoby, nezřídka i bez soudního rozhodnutí. Podle zpřísněného bezpečnostního zákona byli odpůrci režimu trestáni dlouholetým vězněním a v řadě případů i popravováni.

Aktivizace spojených sil pravice a krajní pravice našla svůj odraz nejen v postihu jejich odpůrců, ale i v rychlém uskutečnění referenda o státní formě. V hlasování, které proběhlo 1. září 1946 v nedemokratickém politickém ovzduší, se více než dvě třetiny zúčastněných voličů (68,3 %) vyslovily ve prospěch zachování monarchie. Na základě tohoto výsledku se 27. září 1946 vrátil do Řecka po více než pětiletém pobytu v exilu Jiří II. a znovu se ujal panovnického úřadu. Po jeho náhlém úmrtí dne 1. dubna 1947 převzal královskou korunu jeho mladší bratr Pavel I., který měl po svém boku velmi energickou a politicky aktivní manželku Friederiku, jež byla vnučkou německého císaře Viléma II. Militantní pravicový kurs antikomunistického zaměření byl v politické teorii a praxi režimu kombinován s vypjatým nacionalismem. Na poli zahraničněpolitickém se toto spojení projevovalo krajně odmítavým přístupem ke třem severním komunistickým sousedům – Albánii, Jugoslávii a Bulharsku. Tsaldarisova vláda na mírové konferenci v Paříži v roce 1946 vystoupila se značnými reparačními nároky vůči poraženému Bulharsku, s požadavkem na úpravu dosavadní řecko-bulharské hranice a na získání severního Epiru od Albánie. Teritoriální aspirace Athén na Balkáně se nesetkaly s podporou spřátelených západních mocností, neboť

Alexandros Papagos, Konstantinos Tsaldaris, Panajotis Kanellopoulos a Sofoklis Venizelos (zprava)

byly z jejich strany považovány za možný zdroj mezibalkánských komplikací. Pařížská mírová smlouva s Itálií z února 1947 přiřkla naproti tomu Řecku s definitivní platností Dodekaneské ostrovy, o něž předtím projevoval zájem i Sovětský svaz, který zde zamýšlel zřídit svou vojenskou námořní základnu.

Xenofobní vystupování proti severním sousedům mělo svůj hlavní zdroj v obavách z expanzivních úmyslů Jugoslávie a Bulharska, které nebyly nereálné, neboť Jugoslávie upírala oči na řeckou Makedonii a Bulharsko se na pařížské mírové konferenci dožadovalo řecké západní Thrákie, i ve strachu z autonomistických či dokonce separatistických úmyslů převážné části příslušníků slovan-ské menšiny v severním Řecku. Militantní antikomunismus spolu s vypjatým nacionalismem představoval základní součást oficiální státní ideologie, označované za *nacionální smýšlení* (ethnikofrosini). Její další komponentou bylo netolerantní prosazování monarchismu, sociálního konzervativismu, ortodoxního křesťanství a představ o autoritářském a centralistickém pravicovém státě.

V těsné spojitosti s působením extremistické pravice a jako reakce na její postup se na druhém pólu domácího politického spektra, mezi komunisty a jejich stoupenci, prosazoval proces politické a akční radikalizace. Jeho projevem byl přechod k praktickému uplatňování „dvojí strategie“, schválené stranickým vedením v únoru 1946. Zfetelným signálem úmyslu uplatňovat vedle legálních forem politického boje i násilné akce proti režimu byl přepad četnické stanice v městečku Litochoron v podhůří Olympu ozbrojeným komandem v průběhu předvolební noci z 30. na 31. března 1946. Akce, která přivodila smrt osmi příslušníků bezpečnosti, byla uskutečněna na přímý příkaz Nikose Zachariadis, který chtěl tímto způsobem varovat vládu před důsledky dalšího pokračování „bílého“ teroru. K odpovědnosti za události v Litochoru se vůdce strany ovšem přiznal až téměř s dvouletým zpožděním, na sklonku roku 1947.

Generál „Markos“ Vafiadis

Od jara 1946 začaly vznikat na základě tajných instrukcí vedení KS Řecka v horských oblastech malé oddíly guerilly, které byly složeny z osob, jež zde našly útočiště před „bílým“ terorem, i z těch komunistů, kteří se v povarkizském období ukryli v Jugoslávii. V září 1946 převzal organizaci a řízení partyzánského hnutí v horách na přímý Zachariadisův příkaz Markos Vafiadis, někdejší čelný představitel vojska ELAS. Pod vedením tohoto muže, který vstoupil do dějin pod jménem „generál Markos“, vznikl koncem října 1946 Generální štáb partyzánů. Partyzánské jednotky se začaly od prosince 1946 označovat za *Demokratické vojsko Řecka* DSE (Dimokratikos stratos tis Ellados).

Povstalecké hnutí se oficiálně přihlásilo k vlasteneckým a demokratickým tradicím levicového protifašistického odboje fronty EAM a jejího vojska ELAS a označovalo se proto za *druhý odboj* (deftero antartiko), ve skutečnosti však bezvýhradně plnilo příkazy vedení KS Řecka. DSE při svých akcích uplatňovalo osvědčenou pružnou taktiku partyzánského boje a přes odpor ozbrojených složek režimu převzalo v průběhu roku 1947 pod svou kontrolu asi polovinu území řeckého státu, zejména nepřístupné horské kraje Epiru, Thesálie a Makedonie, přiléhající k jeho severním hranicím. Jejím úspěchům napomáhala okolnost, že protiakce ozbrojených sil režimu neměly zpočátku ofenzivní charakter a nebyly systematicky koordinovány a že Velká Británie své aktivity v Řecku soustavně omezovala.

Výrazným stimulem pro rozšiřování ozbrojených aktivit komunistů byla pomoc, které se jim dostalo od „bratrských“ komunistických režimů sousedních zemí. Klíčovou roli v tomto směru sehrávala Jugoslávie. Městečko Buljkes ve Vojvodině, v němž byl již dříve umístěn utečenecký tábor pro řecké uprchlíky, se přetvořilo ve hlavní výcvikové středisko DSE. Na jugoslávském území byly umístěny hlavní týlové základny partyzánů, odtud vysílala i rozhlasová stanice *Svobodné Řecko* (Eleftheri Ellada). Do Bělehradu trvale přesídlila část politbyra ÚV KS Řecka. Titův režim vyšel z politického hlediska vstříc řeckému komunistickému vedení i tím, že přiměl slavomakedonskou organizaci NOF, jejíž politické a vojenské aktivity oslabovaly pozice řeckých komunistů, k začlenění do regionálního výboru KS Řecka pro Makedonii a Thráki. Na základě ujednání z 26. listopadu 1946 mezi představiteli KS Řecka a NOF byly i ozbrojené oddíly této organizace začleněny do DSE a slavomakedonským komunistům bylo zakázáno vyvíjet jakoukoliv iredentistickou aktivitu. Všestranná Titova podpora poskytovaná řeckým komunistům byla motivována úmyslem překazit začlenění Řecka k Západu a zajistit – v případě jejich vítězství – nastolení jugoslávského mocenského vlivu i nad touto zemí, nejpravděpodobněji prostřednictvím plánované Balkánské federace, a usnadnit budoucí konečné řešení otázky slavomakedonské menšiny v Řecku podle představ Bělehradu.

Souběžně s vytvářením povstaleckého hnutí pokračovalo vedení KS Řecka v duchu Zachariadisovy „dvojí strategie“ v legální politické práci ve městech. Ta část nejvyšších stranických představitelů, která zůstávala v Athénách a k níž patřil i sám Nikos Zachariadis, kategoricky dementovala veškerá obvinění z podněcování ozbrojených aktivit proti režimu a projevovala svou „státotvornost“ nejrůznějšími způsoby, mj. opakovanými výzvami k národnímu „smíření“, k vytvoření široké vládní koalice za účasti komunistů, k účasti na referendu o státním zřízení i odrazováním stranických kádrů z měst od úmyslu odejít do hor. Postup vedení KS Řecka byl zřetelně ovlivněn jeho neznalostí strategických záměrů Moskvy, snahou neodchylovat se od jejích dřívějších instrukcí, které doporučovaly rozvázný postup, a v neposlední řadě i tradiční komunistickou představou, že rozhodující bitva v boji s buržoazií bude i v řeckém případě svedena proletariátem ve městech.

Zachariadisova „dvojí strategie“ nepřinesla řeckým komunistům očekávané výhody. Na jedné straně jim znemožnila soustředit síly na svržení athénskému režimu ozbrojenou cestou v době, kdy pro zdar této akce existovaly relativně největší předpoklady, na druhé straně je neuchránila před represemi vládnou-

ciho „nacionalistického“ tábora. Pravicový režim, který vycházel z přesvědčení, že řečtí komunisté z příkazu Stalina a v jeho zájmu započali ozbrojené povstání, jež má vést k začlenění země do sovětského bloku, a že smířovací výzvy představují pouze zastírací manévr k prosazení tohoto cíle, soustředil své síly nejen na vlastní boj proti „banditům“ v horách, ale i na paralyzování aktivit jejich faktických či potenciálních spojenců ve městech. Preventivní bezpečnostní opatření zahrnovala nejčastěji deportace osob podezřelých z nepřátelského smýšlení vůči režimu na internační ostrovy. K postiženým patřily i bývalé vedoucí kádry vojska ELAS v čele s jeho vrchním velitelem, generálem Stefanosem Sarafisem. Vůdčí představitelé KS Řecká nebyli tímto způsobem postižováni, stávali se však postupně „generály bez vojska“. V zájmu izolace krajů ovládaných DSE od ostatních částí země začalo být obyvatelstvo ohrožených horských oblastí přemísťováno do okolí měst.

V úsilí o potření komunistického povstání athénskému režimu výrazně napomohla okolnost, že se s jeho interpretací protivládního ozbrojeného odporu jako akcí vyvolaných Moskvou, ať již přímo, nebo nepřímo prostřednictvím jejich balkánských satelitů, beze zbytku ztotožnily Spojené státy. Pro washingtonskou administrativu, znepokojenou mocenskou expanzí Sovětského svazu, se vývoj událostí v Řecku stal dokonce bezprostředním impulsem k vyhlášení *Trumanovy doktríny* 12. března 1947 a k zahájení programu vojenské a ekonomické pomoci Řecku (a spolu s ním i Turecku) jako prvnímu kroku k praktické realizaci zahraničněpolitické koncepce „zadržování komunismu“. Spojené státy převzaly tímto způsobem i roli protektorské mocnosti Řecká místo Velké Británie, která jim v únoru 1947 oficiálně sdělila, že vzhledem ke svým ekonomickým a finančním obtížím není schopna pokračovat v poskytování dosavadní podpory Řecku a Turecku a požádala prezidenta Harryho Trumana o převzetí svého dosavadního poslání.

Americký generál Van Fleet (druhý zprava) s třemi představiteli královské řecké armády u ukořistěného praporu 16. brigády DSE

Poskytování americké vojenské a ekonomické pomoci, která za období let 1947–1951 dosáhla výše 1,5 miliardy amerických dolarů, bylo prováděno nastolením totální americké kontroly nad Řeckem a usměrňováním jeho vývoje ve všech sférách státního a veřejného života. Hlavními nástroji prosazování amerického vlivu byly vedle zastupitelského úřadu specializované instituce, především ekonomická mise AMAG (American Mission for Aid to Greece), vojenská mise USAGG (United States Army Group in Greece) a posléze koordinační vojenský orgán pro přípravu a řízení operací řeckých ozbrojených sil JUSMAPG (Joint United States Military Advisory and Planning Group). Ředitelem této instituce a současně velitelem vojen-

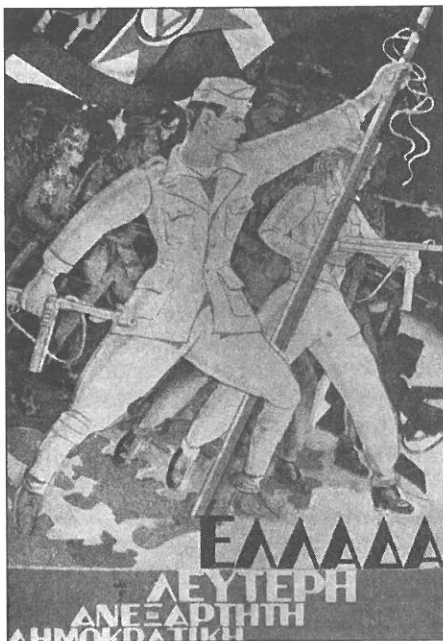
ské mise USAGG byl od ledna 1948 generál James Van Fleet, pozdější nástupce generála MacArthura ve funkci velitele vojsk OSN v Koreji v roce 1951.

Zatímco v oblasti vojenské a ekonomické se americké orgány v Athénách zasazovaly o zkvalitnění bojové přípravy i technického vybavení vládních vojsk v boji proti DSE a o efektivní využití finančních a materiálních prostředků (jejichž rozmístění rovněž kontrolovaly), v politické sféře vyvíjely velkou aktivitu ve prospěch vytvoření reprezentativní domácí vlády, v níž by byly zastoupeny nejen strany pravice, ale i liberálního politického středu. Pod tlakem Washingtonu musel Konstantinos Tsaldaris, který po osmiměsíční přestávce stanul v srpnu 1947 znovu v čele vlády, přepustit již o měsíc později tuto funkci nestorovi domácí politické scény, šestaosmdesátiletému vůdci liberálů Themistoklisovi Sofulisovi, který si přivedl do vlády ještě deset dalších liberálních politiků. Tsaldaris si přesto zachoval významný vliv na řízení státních záležitostí, protože obdržel funkce místopředsedy vlády a ministra zahraničí. Prosazením liberálů do společné vlády s pravíci uzavřeli Američané Sofulisovi a dalším středovým politikům cestu k nalezení případného kompromisního východiska z vojenského konfliktu. Pro Washington i domácí pravici byla jakákoliv jiná alternativa než totální porážka komunistického povstání nepřijatelná.

Zápas „monarchofašistů“ (jak komunisté označovali stoupence athénskému režimu) s „bandity“ či „rudými fašisty“ (jak řecké komunisty označovali jejich domácí i zahraniční odpůrci) byl sice jednoznačně motivován vnitrořeckými důvody, postupně však získával i zřetelný mezinárodní aspekt. Oba znepřátelené domácí tábory se dovolávaly podpory ciziny a tuto pomoc – byť v nestejně výši a rozsahu – ze zahraničí také dostávaly. „Třetí kolo občanské války“ se začalo odvíjet v době, kdy vztah mezi sovětským blokem a Západem dostával podobu tzv. studené války, a bylo také světem vnímáno jako jedno z jejích prvních bojišť.

V souladu s míněním svých spojenců (Velké Británie a USA), že příčina vnitrořeckého konfliktu spočívá v mocenské expanzi Moskvy a světového komunismu, vystoupily Athény v OSN s obviněním, že se severní sousedé Řecká vměšují do jeho vnitřních záležitostí a poskytují podporu komunistickým povstalcům. Rada bezpečnosti OSN 19. prosince 1946 přijala jednomyslné rozhodnutí o vytvoření *Komise pro prošetření řeckých hraničních incidentů* (Commission of Investigation concerning Greek Frontier Incidents), jejímiž členy se stali zástupci zemí působících stále i dočasně v Radě bezpečnosti (tj. včetně SSSR a Polska). Konečným výsledkem jednání tohoto orgánu, působícího od ledna do června 1947, byl většinový dokument z 27. června 1947, který potvrzoval obvinění athénské vlády a doporučoval Radě bezpečnosti, aby vyzvala Albánii, Jugoslávii a Bulharsko k zastavení jejich vměšování do vnitřních řeckých záležitostí. Ve prospěch tohoto dokumentu se z 11 členů komise nevyslovil pouze francouzský delegát, který se zdržel hlasování, a představitelé SSSR a Polska, kteří vypracovali vlastní zprávu, v níž označili diskriminační politiku athénské vlády proti demokraticky smýšlejícím občanům za zdroj napětí v Řecku a obvinění na adresu balkánských sousedů Řecká odmítli jako nepodložená.

Protože se rozpory mezi Řeckem a jeho komunistickými sousedy dále stupňovaly a opakovaná veta sovětského představitel v Radě bezpečnosti Gromyka znemožňovala přijetí jakéhokoliv rozhodnutí v neprospěch Albánie, Jugoslávie a Bulharska, rozhodla se americká diplomacie přenést jednání o vztazích mezi

Plakát vyzývající ke vstupu do povstaleckého DSE: „Řecko svobodné, nezávislé, demokratické“

v USA stanovisko, že „obrana Řecka a Turecka před komunistickou agresí“ představuje strategický zájem země i celého svobodného světa, a kdy byly v tomto smyslu ze strany Washingtonu podniknuty odpovídající kroky, převládá ve vedení KS Řecka pod vlivem Nikose Zachariadise názor, že je třeba opustit dosavadní „dvojí strategii“ a orientovat se jednoznačně na svržení athénské „monarchofašistického“ režimu a na uskutečnění komunistické revoluce v Řecku. První konkrétní závěry přijalo v tomto směru stranické politbyro v únoru 1947.

Ve spojitosti s připravovanou změnou linie opustil Zachariadis v dubnu 1947 incognito Athény a odebral se do Bělehradu. Na sjezdu francouzské KS ve Štrasburku v červnu 1947 představitel KS Řecka, někdejší ministr Papandreovy vlády „národní jednoty“ Miltiadis Porfyrogenis poprvé otevřeně prohlásil, že pokud athénský režim nezmění svůj negativní postoj k levici a nepřistoupí na její požadavky (zahrnující mj. i požadavek regulérních voleb), „nezbude demokratickým silám jiné východisko než přistoupit k vyhlášení svobodného Řecka a k ustavení jeho vládních a státních orgánů“.

Rozhodující slovo v tomto směru vyřklo třetí plénum ÚV KS Řecka, které se uskutečnilo na jugoslávském území, pravděpodobně v Bělehradě, v září 1947, ovšem bez účasti těch svých členů, kteří se nacházeli na řeckém území. Na tomto zasedání spojeném s vojenskou konferencí byl přijat též plán na rozšíření počtu bojovníků DSE nejméně o 100 % (z tehdejších 25 tisíc na 50–60 tisíc osob) a na přeměnu DSE v řádnou armádu, schopnou pro „svobodné Řecko“

Řeckem a jeho sousedy na širší fórum Valného shromáždění OSN. Přes protesty SSSR vůči „nelegitimě“ tohoto kroku Washington svůj úmysl s pomocí spojenců prosadil. VS OSN 21. října 1947 poměrem hlasů 40 ku 6 při 11 absencích schválilo vytvoření svého stálého *Zvláštního výboru Spojených národů pro Balkán UNSCOB* (United Nations Special Committee on Balkans), jehož členy se měli znovu stát představitelé všech stálých i nestálých členských zemí Rady bezpečnosti. Mezi šesti státy, které hlasovaly proti vytvoření tohoto orgánu OSN, bylo vedle zemí sovětského bloku také Československo. Sovětský svaz a Polsko, jimž bylo z titulu jejich účasti v Radě bezpečnosti členství v UNSCOB rezervováno, práci výboru bojkotovaly. Balkánští komunističtí sousedé Řecka neumožnili orgánům UNSCOB přístup na svá území. Pouze Jugoslávie svůj postoj revidovala po roce 1948.

Ve stejném období, kdy se Trumanově administrativě podařilo prosadit

vybojovat rozsáhlé území, které by zahrnovalo i Soluň. Při formulaci svých cílů vycházeli vůdcové KS Řecka z přesvědčení, že „monarchofašistický“ režim bude vystaven nepřekonatelným těžkostem, že dosavadní úspěchy DSE budou dále umocněny, že se komunistickému povstání dostane všestranné pomoci ze strany komunistických sousedů i samotné Moskvy a že se pomoc USA athénskému režimu ukáže stejně málo účinná jako dosavadní britská podpora.

Předpoklady, na nichž vedení KS Řecka založilo svou politiku, se nenaplnily. Athénská vláda reagovala již na hrozbu vytvoření separátního povstaleckého státu, obsaženou v Porfyrogenisově vystoupení, energickými protipatřeními. KS Řecka sice ještě tehdy nebyla s ohledem na cizinu postavena oficiálně mimo zákon, její funkcionáři a členové však byli již masově zatýkáni a internováni. Mezi zajištěnými představiteli strany byl i generální tajemník fronty EAM Mitsos Partsalidis, který byl deportován na ostrov Ikaria. Prostor vojenských operací byl armádou a četnictvem neprodyšně izolován od ostatních částí země. Jen nevelkému počtu komunistů a jejich stoupenců se podařilo proniknout z měst do hor. Vojsko DSE za těchto okolností nemohlo ani nahrazovat narůstající početní ztráty a muselo doplňovat své řady nucenými odvody na omezeném teritoriu, které se nacházelo pod jeho kontrolou.

Závislost komunistického povstání na zahraniční pomoci se za těchto okolností neustále prohlubovala. Sousední komunistické státy, především Jugoslávie, dodávaly sice vojsku DSE ve stále větší míře zbraně, materiál i potraviny a umožňovaly mu využívat týlových základem i úkrytů na svých územích, opožďovaly se však se svou podporou stále výrazněji jak za svými sliby, tak za úrovní pomoci, kterou v téže době athénskému režimu poskytovaly Spojené státy. Tento nepoměr vyvěral nejen ze skromnějších možností komunistických států, ale i z jejich obav z možných sankcí ze strany OSN, Spojených států i athénskému režimu. Samotný Sovětský svaz vyvíjel velkou propagační a diplomatickou aktivitu v neprospěch amerického působení (mj. označoval Řecko za americkou kolonii a navrhoval zavedení správy OSN nad tamní americkou pomocí), na druhé straně si však zachovával překvapivou zdrženlivost k řeckým komunistům. Řada jeho doporučení připomínala spíše výroky Pýthie v delfské věštárně.

Pozoruhodná byla i okolnost, že vedení KS Řecka nebylo přizváno na zakládající konferenci Informbyra v září 1947 (o jeho založení se dozvěděl prostřednictvím tisku) a že sovětský představitel Andrej Alexandrovič Ždanov kategoricky odmítl záměr jugoslávské delegace uvést řeckou otázku na pořad jednání. Přestože mnohé aspekty sovětské politiky vůči Řecku zůstávají dodnes neobjasněny, je zřejmé, že Stalin nebyl ochoten kvůli řeckým komunistům riskovat válečný konflikt se Spojenými státy; že chtěl vyloučit možnost přímého nasazení amerických jednotek v Řecku a současně nepřipustit realizaci Titových dalekosáhlých federálních plánů na Balkáně, které nezřídka kalkulovaly i s Řeckem. Největšího omylu se dopustilo Zachariadisovo vedení při odhadu počínání Spojených států. Poskytování pomoci Athénám nezůstalo na okraji zájmu americké administrativy, naopak se stalo – v souladu se stanoviskem, že obrana Řecka je i obranou základních bezpečnostních zájmů Spojených států – její prioritou. Běh událostí v Řecku se za těchto okolností musel dříve nebo později zvrátit v neprospěch komunistického povstání.

Přestože Zachariadisovo komunistické vedení nemohlo nezaznamenat působení velkého počtu nepříznivých faktorů, nebylo již ochotno ustoupit od svého kursu. Spoléhalo na předpoklad, že logika vývoje donutí SSSR a ostatní státy jeho bloku ztotožnit se bezvýhradně s bojem proti „řeckému monarchofašismu a jeho americkým protektorům“ a poskytnout komunistickému povstání naprostou podporu. Na Štědrý den roku 1947 rozhlasová stanice Eleftheri Ellada sdělila překvapenému světu, že v osvobozených částech severního Řecka byla vytvořena *Prozatímní demokratická vláda Řecka* PDKE (Prosorini dimokratiki kivernisi tis Ellados), jejímž premiérem a ministrem války se stal velitel DSE, generál Markos Vafiadis.

Boj na život a na smrt

Vytvoření „horské vlády“ utvrdilo oba zneprátené bloky v odhodlání bojovat proti sobě s veškerou bezohledností až do definitivního pokoření protivníka. Občanská válka vstoupila za těchto okolností do fáze totální ozbrojené konfrontace, která již nenechávala žádný prostor pro kompromis. „Demokratický“ tábor, reprezentovaný fakticky pouze komunisty a řízený jejich vůdcem Nikosem Zachariadisem, který formálně nepřevzal žádnou vládní funkci v PDKE a činnost tohoto orgánu usměrňoval ze zákulisí, zaměřil své úsilí na to, aby dále rozšířil teritorium „svobodného Řecka“ v duchu závěrů zářijového zasedání ÚV KS a aby zajistil „horské vládě“ mezinárodní uznání. Vojsko DSE, operující z větší části v severním Řecku, se začalo postupně přetvářet v regulérní armádu, uplatňující konvenční způsoby boje. Pokus o ovládnutí západoepirského města Konitza, které se mělo stát prozatímním sídlem PDKE, přesto ztroskotal.

„Nacionalistický blok“ se snažil překazit záměry protivníka protiofenzivami královského vojska a drakonickými policejními a bezpečnostními opatřeními proti obyvatelstvu „nevlasteneckého“ politického smýšlení. Jen početní stav příslušníků národní armády se od konce roku 1946 do konce roku 1948 zvýšil z 90 na 147 tisíc osob. Do výzbroje vojska byla postupně zaváděna nejmodernější americká technika. Bojeschopnost vládních jednotek se nepřetržitě zvyšovala díky množícím se válečným zkušenostem a kvalitnímu výcviku ze strany amerických poradců a instruktorů. Athénský režim reagoval na vyhlášení PDKE okamžitým zákazem činnosti KS Řecka i fronty EAM (tiskové orgány strany a „fronty“ byly potlačeny již v říjnu 1947) a rozpoutal teror proti funkcionářům a členům KS i proti osobám podezřelým ze sympatií ke komunismu. Drakonický výjimečný zákon č. 509/1947 z 27. prosince 1947 umožňoval trestat smrtí či doživotním vězením každého, kdo projevil úmysl svrhnout stávající společenský systém či odtrhnout od Řecka část jeho území. Na jeho základě bylo v letech 1948–1949 skutečně popraveno více než 3 tisíce osob. Podle rozhodnutí bezpečnostních komisí, respektujících stanoviska policejních orgánů, byly desítky tisíc osob odeslány – nezřídka bez rozhodnutí soudů a bez možnosti obhajoby – do internačních táborů na „trestanecké“ ostrovy.

Zvláště místo mezi nimi zaujal ostrov Makronisos poblíž attického pobřeží, na němž byli internováni lidé, kteří byli shledáni nespolehlivými pro výkon vojenské služby (celkově kolem 29 tisíc osob). Podmínkou propuštění z internace byl podpis zvláštních *prohlášení lítosti* (dilosis metanias), vynucovaných těles-

nými tresty i psychickým nátlakem a posléze zveřejňovaných denním tiskem. V těchto deklaracích se kající museli zřít komunistu a zavázat se k loajalitě režimu. Občané, kteří chtěli být zaměstnáni ve státních službách, zamýšleli studovat na vysoké škole nebo chtěli získat cestovní pas či řidičský průkaz, se museli vykázt *potvrzením o společenském smýšlení* (pistopiitiko kinonikon fronimaton), o jehož vydání rozhodovaly policejní orgány. Zhruba 700 tisíc venkovanů, tj. 1/10 všech obyvatel státu, bylo z rozhodnutí režimu přesídleno do nejbližších měst, aby bylo vojsku DSE znemožněno doplňovat početní stav a získávat zásoby.

Žádnému z obou zneprátených táborů se v průběhu roku 1948 nepodařilo dosáhnout konečného vítězství. Královské vojsko sice DSE zasadilo řadu vážných úderů a převzalo samo bojovou iniciativu, jeho úspěchy však nebyly vůbec adekvátní početní a technické převaze (DSE nemělo letectvo, těžké dělostřelectvo ani loďstvo). Navíc měly mnohdy jen krátkodobou platnost (např. pohoří Grammos se po ukončení „vyčišťovací operace“ znovu dostalo do rukou DSE). Na druhé straně se vojsko DSE – i když dosáhlo některých úspěchů v boji proti athénskému režimu – nebylo schopno ani v nejmenším přiblížit žádnému ze svých programových cílů. Ambiciózní vojenský plán *Limnes*, předpokládající ovládnutí řecké Makedonie se Soluní, zůstal pouhou chimérou, ozbrojené „nájezdy“ na menší města severního Řecka nevyústily v žádný trvalý zisk, záměr zdvojnásobit početní stav DSE se nerealizoval a místo ofenzivních operací se musela převážná část jednotek DSE věnovat statické obraně svých dvou hlavních bašt – pohraničních horských oblastí Grammos a Vitsi – před soustředěnými útoky vládních vojsk.

Z dlouhodobého hlediska se situace po všech stránkách měnila v neprospěch komunistického povstání bez ohledu na skutečnost, že athénský režim byl oslabován vnitrokoaličními rozpory mezi liberály a pravíci, kompetenčními spory mezi civilními politiky a představiteli ozbrojených sil, neuspokojivou hospodářskou situací a nedostatkem sympatií ze strany širokých vrstev obyvatelstva. Rozhodujícím faktorem vnitropolitického vývoje byla okolnost, že vojenská a politická pomoc, které se dostávalo komunistům od zemí sovětského bloku, stále více zaostávala za zvyšující se podporou, kterou athénskému režimu poskytovali jeho vnější spojenci, především Spojené státy. Moskva se nemínala výrazněji angažovat ve prospěch řeckých komunistů, neboť dospěla k reálnému poznání, že Washington není ochoten připustit pád athénské vlády a že by případný konflikt kvůli řeckým záležitostem mohl vážně ohrozit sovětské mocenské zisky na Balkáně a ve střední Evropě.

Vládě PDKE se za těchto okolností nedostalo mezinárodního uznání od žádného cizího státu – ani od SSSR a zemí jeho bloku. Svou roli v tomto směru sehrála okolnost, že Trumanova administrativa varovala každou vládu, která by zmíněný krok uskutečnila, a že se Moskva obávala přímého nasazení amerických jednotek do vojenského konfliktu na řecké půdě. Stalinovy obavy nebyly nereálné, neboť možnost nasazení vlastních bojových útvarů v Řecku byla Washingtonem pro případ naléhavé potřeby reálně zvažována. Sovětská pomoc řeckým komunistům měla za těchto okolností – s výjimkou propagandistické sféry – omezený rozsah, v oblasti materiální podpory navíc převážně nepřímý charakter a vycházela z širších celobalkánských i globálních cílů so-

větské politiky. Poskytování pomoci ze strany sovětských satelitů, k nimž se po únoru 1948 zařadilo i Československo, bylo komplikováno jak omezenými možnostmi těchto států, tak těžkostmi dopravy i konspirativním záměrem zakrýt tuto činnost před výborem UNSCOB.

Mimořádně nepříznivý dopad na snažení řeckých komunistů měla roztržka mezi Stalinem a Titem z června 1948, která postavila vedení KS Řecka před nutnost volby mezi orientací na Bělehrad, který poskytoval komunistickému povstání největší část vnější pomoci, a mezi věrností Moskvě. Vedení KS Řecka dalo přednost loajalitě „vůdci světového proletariátu“ Stalinovi v naději, že za tento krok bude odměněno masivní sovětskou vojenskou i politickou podporou. Zachariadisovy pokusy minimalizovat nepříznivé důsledky tohoto rozhodnutí nejrůznějšími způsoby, zejména odkládáním zasedání ÚV KS Řecka o jugoslávské otázky a posléze nezveřejněním svého prosovětského usnesení, se nezdařil. Bělehrad tehdy sice ještě neuzavřel hranice s Řeckem, všechny své dosavadní formy pomoci však postupně omezil a nakonec zcela zastavil. Úlohu hlavních vnějších pomocníků řeckého komunistického povstání převzaly v průběhu druhé poloviny roku 1948 Albánie a v menší míře Bulharsko.

K oslabování postavení řeckých komunistů výraznou měrou napomáhal i athénský režim. V důsledku systematických policejních opatření bylo „svobodné Řecko“ neprodyšně odděleno od ostatních částí země. Vojsko DSE bylo při svých pokusech o zacelení lidských a materiálních ztrát ve stále větší míře odkázáno na násilné odvody, na výpady proti venkovským městům a na реквизиce potravin od zbylého obyvatelstva „svobodného Řecka“. Početní stav DSE dále klesal, v jeho struktuře výrazně narůstal podíl žen na úkor mužů (v roce 1948 již ženy představovaly 25 % bojovníků), mládeže ve věku do 25 let v neprospěch zkušených veteránů vojska ELAS a minoritního slavomakedonského obyvatelstva (30–40 %) na úkor samotných Řeků.

Své plody přineslo i nacionální zaměření antikomunistické kampaně. Přestože nejméně polovina Řeků nepociťovala sympatie k athénskému režimu, ztotožňovala se do jisté míry s jeho tvrzením, že komunisté jsou agenti „slavokomunismu“, kteří ve službách Moskvy a svých severních sousedů zrazují zájmy vlastního národa a státu.

K diskreditaci komunistů v domácím i mezinárodním měřítku bylo využito i evakuace velkého počtu dětí z území „svobodného Řecka“ do komunistických zemí. Akce, která započala již v roce 1947, pokračovala až do roku 1949 a zasáhla asi 28 tisíc dětí, byla athénským režimem označena za *odvod dětí* (pedomazoma), motivovaný úmyslem vystavit tuto mládež komunistické indoktrinaci a odnárodnění. V tomto smyslu řecká vláda vystoupila již v únoru 1948 v OSN s obviněním z genocidy na adresu PDKE, DSE i komunistických zemí a se žádostí o neprodlené vrácení „unesených“ dětí do vlasti. Představitelé PDKE a DSE odpo-

Vojáci DSE

vídali na obvinění tvrzením, že děti byly odsunuty do spřátelených zemí na základě svobodného rozhodnutí rodičů či blízkých příbuzných, aby byly uchráněny před terorem řeckých „monarchofašistů“ a před nuceným umístěním do reakčních výchovných táborů, organizovaných královnou Friederikou. Přestože se tato tvrzení v řadě případů nezakládala na pravdě a motivem evakuace dětí byla nezdůvěrná snaha předejít možné dezerci příslušníků rodin těchto dětí z řad DSE (odsunuté děti byly z tohoto hlediska rukojmími v ruce vedení KS Řecka), byla obvinění z únosů dětí na adresu řeckých komunistů z větší části zveličená. Rozhodující část „unesených“ dětí se dostala do komunistické ciziny se souhlasem svých rodičů či příbuzných. Komunistická indoktrinace dětí nebyla v žádném případě provázena snahou o jejich odnárodnění. Do evakuovaných dětí byla vkládána naděje, že budou představovat jádro „mocenské elity“ budoucího komunistického Řecka. V komunistických zemích našly za těchto okolností většinou příznivější podmínky ke svému vzdělání, než které by je byly čekaly, kdyby zůstaly v severořeckých horách.

Svůj podíl na narůstajících vojenských neúspěších DSE měla i záměrná změna jeho strategie a taktiky – přechod ke konvenčnímu způsobu vedení války, který se ukázal být nevhodným. Pod vlivem množících se válečných porážek začaly sílit i rozpory ve vedení komunistického povstání. Hlavními protagonisty těchto vnitřních sporů byli generální tajemník ÚV KS Řecka Nikos Zachariadis, prosazující zmíněnou přestavbu DSE v řádnou armádu, a předseda PDKE, vrchní velitel DSE Markos Vafiadis, doporučující návrat ke guerillovým formám boje. Konflikt mezi oběma vůdci byl nepochybně motivován i řadou dalších důvodů (mj. jejich vzrůstající osobní averzí), nebyl však střetem stoupenců prosovětské a projugoslávské linie, za který byl později označen oběma hlavními protagonisty i mnohými historiky. V otázce prosovětské orientace panovala v době sovětsko-jugoslávské roztržky mezi oběma funkcionáři názorová shoda.

Vůdce KS Zachariadis převzal osobně řízení vojenských operací v srpnu 1948, po bojích v pohořích Grammos, kdy Vafiadis prodělal nervový záchvat a byl přes albánské území odeslán na léčení do SSSR. Konflikt mezi oběma vůdci eskaloval po Vafiadisově návratu z Moskvy na zasedání politbyra dne 15. listopadu 1948, kdy „generál Markos“ v písemném dokumentu obvinil vůdce strany z prosazování chybné politické a vojenské linie a z porušování vnitrostranické demokracie a kdy Zachariadis prosadil přijetí usnesení, jež Vafiadise označilo za „dobrodruha, frakcionáře a trockistu“, který straně způsobil vážné škody. Stranické politbyro současně rozhodlo, že titulárně nejvyšší představitel „svobodného Řecka“ má být až do doby definitivního potvrzení rozhodnutí příštím plénem ÚV KS Řecka držen v domácím vězení.

Páté plénium, které se konalo koncem ledna 1949 v pohoří Vitsi, proběhlo zcela v režii Nikose Zachariadise, který podrobil zdrcující kritice nejen Vafiadiseovo působení, ale i činnost stranického vedení v letech války. Georgios Siantos, bývalý vůdce strany, který náhle zemřel v roce 1947, byl posmrtně dokonce označen za „britského agenta“. „Generál Markos“ byl rozhodnutím tohoto orgánu zbaven všech svých dosavadních funkcí a vyloučen ze strany. S ohledem na velkou popularitu, které se těšil v DSE, a na možný negativní vliv jeho politické likvidace na morálku bojujících vojsk, bylo jeho potrestání utajeno před

474 veřejností a jeho odchod z funkcí byl zdůvodněn zdravotními problémy. Do doby připravované reorganizace PDKE byl jejím prozatímním řízením pověřen Zachariadisův spolupracovník a dosavadní ministr vnitra „horské vlády“ Jannis Ioannidis. Vafiadis byl jako válečný zajatec převezen do Albánie a odtud odeslán do Moskvy, kde byl držen v domácím vězení.

Na pátém plénu Zachariadisovo vedení rozhodlo nejen o exemplárním postrestání vnitrostranické opozice, ale i o nastoupení nového kursu v „makedonské otázce“. Zatímco do ledna 1949 se KS Řecka vyslovovala pouze ve prospěch minoritních práv slavomakedonského obyvatelstva severního Řecka, v lednu 1949 se znovu přiblížila někdejší kominternovské linii z let 1924–1935, jež se zazobovala o vytvoření samostatné a sjednocené Makedonie a Thrákie v rámci Balkánské komunistické federace. Vedení KS Řecka nyní prohlásilo, že po nastolení lidovědemokratického zřízení budou moci Slavomakedonci uplatnit své právo na sebeurčení a na vytvoření vlastního celku v rámci Balkánské federace.

Zmíněný obrat ve stranické linii byl nepochybně motivován záměrem zajistit vojsku DSE podporu místních Slavomakedonců. Současně však měl i zřetelný protititovský informbyrovský aspekt, neboť usiloval o přetrhání dosavadních vazeb řeckých Slavomakedonců k jugoslávskému státu a k Titovu režimu. Předpokládaný „makedonský“ státní útvar neměl tvořit součást Jugoslávie, ale Balkánské federace. Druhému záměru nasvědčovala i okolnost, že z vedení politického seskupení řeckých Slavomakedonců, z fronty NOE, bylo odstraněno jeho dosavadní projugoslávské vedení v čele s Michailo Keramitčievem.

Změna koncepce nacionální politiky KS Řecka, která byla nepochybně předem konzultována s Moskvou, se promítla i do reorganizované podoby „horské vlády“, v níž byli od dubna 1949 zastoupeni také dva Slavomakedonci: nový předseda NOE Paskal Mitrevski jako ministr zásobování a Ilija Dimovski-Goce jako tajemník pro národnostní menšiny. Funkce předsedy PDKE byla svěřena někdejšímu generálnímu tajemníkovi EAM Mitsosovi Partsalidisovi, který se do „svobodného Řecka“ dostal teprve v březnu 1949 po svém dramatickém útěku z internace na ostrově Ikaria. Ve funkci jeho zástupce působil nadále Zachariadisův člověk Jannis Ioannidis. Radikální obrat v přístupu k národnostní otázce nepřinesl řeckým komunistům očekávané zisky. Naopak dále citelně oslabil jejich vliv v řecké společnosti. Jejich postup odsoudily prakticky všechny domácí politické subjekty (včetně stran nekomunistické levice). Široká veřejnost do značné míry akceptovala tvrzení oficiální propagandy, že komunisté takto podali důkaz své vlastizrádné politiky.

Zatímco komunistické povstání zápasilo se vzrůstajícími vnitřními těžkostmi, připravoval se athénský režim v součinnosti se svými spojenci (USA a Velkou Británií, která stále udržovala na řeckém území svůj jakkoliv symbolický vojenský kontingent) na závěrečné operace proti DSE. Početná síla vládních ozbrojených formací již v polovině roku 1949 dosáhla výše 300 tisíc osob. Z tohoto počtu připadala na vlastní armádu více než polovina. Do výzbroje vládních vojsk byly zařazeny některé nejmodernější zbraně, např. letadla typu Helldivers a napalмовé bomby. Vrchní velení ozbrojených sil převzal v lednu 1949 na základě amerických doporučení generál Alexandros Papagos, někdejší náčelník generálního štábu z let Metaxasovy diktatury a velitel řeckých pozemních vojsk na albánské frontě v letech 1940–1941. Tomuto veliteli byl svěřeny

475 rozsáhlé, takřka diktátorské pravomoce v záležitostech válečných operací. Jeho doporučení byla závazná i pro ministra války. Příznivé vnitropolitické podmínky pro závěrečné operace vytvořilo na počátku roku 1949 i překonání chronické vládní krize a vytvoření nového koaličního kabinetu, opět pod vedením Themistoklise Sofulise. Starý vůdce liberálů setrval v premiérské funkci až do 24. června 1949, kdy ve věku 88 let zemřel.

Ofenziva „národní“ armády proti komunistickému povstání započala na přelomu roku 1948/1949. Jejím charakteristickým rysem bylo postupné „čištění“ horských oblastí od partyzánů z jihu na severozápad. Do konce března 1949 byl tímto způsobem definitivně zlikvidován komunistický odpor na Peloponésu. V průběhu jarních měsíců bylo cíle dosaženo v jižních a středních částech pevninského Řecka a ve východní Makedonii. V létě 1949 vzdorovaly vládnímu vojsku již pouze dvě poslední základny „svobodného Řecka“ v pohořích Grammos a Vitsi.

Vojsko DSE se snažilo odpovídat na postup vládních vojsk výpady proti některým menším městům severního Řecka (21. ledna 1949 se ocitlo v jeho rukou na 14 dní okresní město Karpenisio), postupně se však muselo plně soustředit na obranu dvou zmíněných horských oblastí. Přetrvávající naděje na vojenskou pomoc ze strany SSSR se definitivně vytratily v polovině dubna 1949, kdy se Zachariadisovi, povolánému urychleně do Moskvy, dostalo od Stalina příkazu neprodleně ukončit bojové operace nejpozději do konce května 1949. Sovětský vůdce zdůvodnil svůj verdikt tím, že by v případě dalšího pokračování občanské války hrozilo Albánii akutní nebezpečí ozbrojeného útoku ze strany USA a athénskému režimu. Stalin své rozhodnutí učinil na základě informací albánské komunistické vůdce Envera Hoxhy, který jej prosil o zákrok u vedení

Zajatí příslušníci povstaleckého vojska DSE jsou odváděni do internace ulicemi Soluně

KS Řecká ve prospěch okamžitého ukončení bojů. Na zhoršující se situaci DSE nezměnila nic ani skutečnost, že Stalin svůj původní příkaz v květnu 1949 odvolal, poté co se přesvědčil, že jsou Hoxhovy poplašné zprávy o nadcházejícím americko-řeckém útoku na Albánii zveličené. Dalšího pokračování řeckého komunistického povstání naopak zamýšlel využít v protititovské kampani.

Trumanova americká administrativa se sice jednoznačně postavila proti představě athénskému režimu o preventivním útoku proti Albánii, současně jej však jasně podpořila v jeho odhodlání nepřistoupit na žádný kompromis s PDKE/DSE a vést boj až do jejich definitivního zničení. Z těchto důvodů kategoricky odmítla pokus „horské vlády“ odvrátit konečnou porážku návrhem na smírné ukončení ozbrojeného konfliktu a postavila se i proti mírovým sondám tehdejšího sovětského delegáta v OSN Andreje Andrejeviče Gromyky a proti projektu australského ministra zahraničí a předsedy VS OSN z let 1948/1949 Herberta Evanse o dosažení smíření mezi balkánskými státy.

Dlouho připravovaná závěrečná operace proti komunistickému povstání započala v prvních červencových dnech roku 1949. Rychlé zhroucení obrany v prostoru východně od pohoří Vitsi, přiléhajícím bezprostředně k řecko-jugoslávským hranicím, které přimělo velení DSE přesunout jednotky z této oblasti přes albánské území do pohoří Grammos, se stalo pro vedení KS Řecká i pro země sovětského bloku příležitostí ke vznesení obvinění, že jugoslávští „titovci“ poskytli řeckým vládním silám pomoc a zasadili vojsku DSE rozhodující ránu do zad (pisoplato chtypima). Bělehrad označil tyto výroky za „informbyrovskou provokaci“ a reagoval na ně uzavřením jugoslávsko-řecké hranice s platností od 10. července 1949.

Poslední bitva občanské války se odehrála v srpnu 1949 v pohoří Grammos na albánsko-řeckých hranicích. Zbytek vojska DSE v síle přibližně 12 tisíc mužů a žen se zde snažil vzdorovat vládním jednotkám, které měly pětinasobnou početní převahu a byly podporovány těžkým dělostřelectvem a letectvem. V boji o Grammos bylo proti obhájčům poprvé použito i napalмовých bomb. Pod hrozbou obklíčení vydalo velení DSE rozkaz k evakuaci. Spolu s partyzány přešli do Albánie také jejich rodinní příslušníci a rukojmí i zajatci. V noci z 30. na 31. srpna 1949 poslední grammoské jednotky opustily řecké území.

Přítomnost řeckých emigrantů v Albánii neměla dlouhé trvání. Většina z nich byla na žádost Envera Hoxhy, obávajícího se protiaktí ze strany Západu, urychleně přemístěna do SSSR a do dalších zemí sovětského bloku (s výjimkou Bulharska).

Přestože ještě v následujících dnech a týdnech docházelo na řeckém území ke sporadickým ozbrojeným srážkám ve spojitosti s pokusy menších partyzánských skupin probít se do Albánie či Bulharska, občanská válka v pravém smyslu slova skončila na Grammosu porážkou komunistů. Jejich političtí

Král Pavel I. si prohlíží zbraně ukořistěné Národní armádou v průběhu závěrečných operací proti povstaleckému vojsku

a vojenští představitelé se zdráhali tuto skutečnost veřejně připustit. Oficiální prohlášení o zastavení bojových operací bylo proto ze strany PDKE vydáno teprve v říjnu 1949.

Celková bilance občanské války let 1946–1949 byla pro Řecko katastrofální. Téměř 50 tisíc osob z řad bojovníků obou táborů i civilistů doplatilo na tento ozbrojený konflikt svými životy. Nemenší počet obyvatel utrpěl těžší či lehčí zranění. Kolem 100 tisíc lidí zemi opustilo, většinou pod hrozbou perzekuce ze strany vítězné pravice. Desítky tisíc lidí komunistického smýšlení se ocitly ve vězeních a internačních táborech. Občanská válka měla navíc svými přímými i nepřímými důsledky ovlivňovat život Řeků po řadu následujících desetiletí.

2 OD „ŘÍZENÉ DEMOKRACIE“ PO PÁD VOJENSKÉ DIKTATURY

Nezdar liberalizačních pokusů

Na dráhu svého poválečného vývoje vstoupilo Řecko na podzim roku 1949 s více než čtyřletým zpožděním (způsobeným domácím ozbrojeným konfliktem) ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi. Přechod od války k míru se formálně odehrával v podmínkách parlamentní demokracie a liberálního státního systému. S ohledem na cizinu i domácí veřejnost skuteční vítězové občanské války – představitelé vojenských, represivních i civilních složek krajní pravice – nepřevzali politickou moc *de iure*, ponechali u vlády koalici liberálů a „lidovců“ a nepřekazili ustavení nové politické reprezentace. Již 5. března 1950 proběhly nové parlamentní volby podle systému poměrného zastoupení, a to v podmínkách relativně regulérnějších, než které panovaly v roce 1946. Mezi 44 zúčastněnými politickými stranami chyběla pouze zakázaná Komunistická strana Řecka, jejíž příslušníci, pokud nebyli připraveni o volební právo, hlasovali ve prospěch *Demokratického tábora* (Dimokratiki parataxis), skupení nekomunistické levice, které získalo 9,7 % hlasů a 18 míst v novém, dvousetpadesátičlenném parlamentu. Nejsilnější stranou zůstala nadále pravcová Lidová strana, která však obdržela pouze 18,8 % hlasů a 62 křesel.

Největší počet voličů (44,3 %) se vyslovil ve prospěch politického středu, který si v novém parlamentu zajistil nadpoloviční většinu 136 míst (54 %). Rozhodující zásluhu na tomto úspěchu měla nepochybně koncepce *národního smíření* a demokratizace domácích politických poměrů, se kterou centristické strany vystupovaly. Středový tábor byl roztržštěn do několika samostatných politických subjektů, v jejichž čele stály významné osobnosti: generál Nikolaos Plastiras, bývalý premiér exilové vlády z let 1941–1944 Emmanuil Tsuderis, syn Eleftheria Venizela Sofoklis Venizelos a Georgios Papandreu.

Vůdcové jednotlivých složek liberálního tábora se nevyznačovali ani názorovou jednotou (ani v otázce, do jaké míry je možno tolerovat komunisty, poražené v občanské válce), ani přílišnou ochotou ke vzájemné spolupráci. Tato okolnost nepochybně přispívala k nestabilitě koaličních vládních kabinetů, jichž se v období od roku 1950 do listopadu 1952 vystřídal celkem devět, nejčastěji pod řízením Sofoklise Venizela a Nikolaose Plastirase. Liberální politikové prosadili zrušení

Stoupenci středového politického tábora vezou ve volební kampani na Krétě portréty generála Nikolaose Plastirase (vlevo) a Emmanuila Tsuderise

výjimečného stavu (mezi prosincem 1949 a únorem 1950), zastavení poprav komunistů odsouzených k trestu smrti i zmírnění soudních postihů odpůrců režimu. Jejich zásluhou došlo i k vydání nové ústavy řeckého státu. Tento dokument, který byl schválen zákonodárným sborem v prosinci 1951 a vstoupil v platnost 1. ledna 1952, nepřinášel sice žádnou zásadní revizi předchozích royalistických ústav z let 1864 a 1911 a zachovával charakteristiku státního systému jako *vasilevomeni dimokratia* (demokracie s králem v čele), obsahoval však řadu ustanovení o rovnoprávnosti lidských a politických práv všech občanů. V roce 1952 proběhla v zemi i poslední fáze pozemkové reformy. Mezi 125 tisíc rolnických rodin (z nichž téměř 79 tisíc představovaly rodiny bezzemků) bylo rozděleno přibližně 18 tisíc ha půdy.

Liberálové dosáhli zřetelných úspěchů i v úsilí o začlenění země k západnímu světu a o upevnění jejího mezinárodního postavení. V únoru 1952 bylo Řecko přijato (spolu s Tureckem) do Severoatlantické aliance. O dva měsíce dříve se stalo na dvouleté období členem Rady bezpečnosti OSN. Pozitivním rysem bilaterálních vztahů k zemím středomořského regionu bylo výrazné zlepšení poměru k Itálii, Jugoslávii a Turecku. Vztahy k zemím sovětského bloku zůstaly naproti tomu na úrovni z let občanské války. Nejen pravice, ale i liberální střed podezřívaly sousední komunistické státy z expanzivních úmyslů vůči Řecku a za všemi podvrtnými činy v zemi spatřovaly „ruku Moskvy a světového komunismu“. Na druhé straně se nezřekly svých vlastních územních aspirací na severní Epir (jižní Albánie) a podporovaly všechny pokusy o svržení albánského komunistického režimu Envera Hoxhy. Výrazem odmítavého přístupu k Tiraně bylo i tvrzení, že mezi oběma zeměmi nadále přetrvává válečný stav, neboť Albánie prý v roce 1940 napadla Řecko společně s fašistickou Itálií a k jednáním o uzavření míru mezi oběma zeměmi nedošlo. Krajně nepříznivý charakter měly i vztahy s Bulharskem, zatížené reparační otázkou i územními nároky. Hraniční spory za těchto okolností hrozily přerůst v roce 1952 ve válečný konflikt s širšími mezinárodněpolitickými důsledky.

Navzdory zmíněným okolnostem nepředstavovalo Řecko ani po skončení občanské války demokratický a právní stát západoevropského typu. Pod vnějším povrchem demokratického státního zřízení a politického pluralismu působil „paralelní“ státní systém autoritářského, extrémně pravcového typu, který pokračoval i v nových podmínkách v uplatňování represivního kursu z let občanské války a který sféru jeho působnosti rozšířil z komunistů na všechny občany „nenárodního“ politického smýšlení. Právní základnu tohoto systému, který měl povahu „politického apartheidu“ vůči nepohodlným skupinám obyvatelstva, představovaly bezpečnostní zákony z let občanské války, které zůstávaly nadále v platnosti bez ohledu na okolnost, že byly v přímém rozporu s ustanoveními nové ústavy.

Souběžně spolupůsobení obou protichůdných právních norem, které řecký právní historik Nikos Alivizatos výstižně charakterizoval jako *ústavní dualismus*, bylo formálně zdůvodňováno *tezí o permanentním charakteru občanské války*. Jejím základem bylo tvrzení, že *válka proti banditům* (symmoritopolemos), jak byla občanská válka oficiálně označována, nebyla ukončena žádným oficiálním právním aktem. K formálnímu zrušení výjimečných zákonů došlo až v roce 1961 v zájmu dosažení podpisu asociační dohody s Evropským spole-

Potvrzení o společenském smýšlení (pistopiitiko), vydané dva roky po skončení občanské války

psychóza akutního ohrožení státu recidivou komunistického puče. K jejímu dlouhodobému udržování přispívala nejen extremistická pravice militantní antikomunistickou propagandou a politikou (každý komunista byl automaticky považován za sovětského agenta a jako takový souzen za protistátní činnost), ale paradoxně i sama KS Řecka svým vlastním postupem. Její vedení, které přeneslo těžiště působení do zemí sovětského bloku, zejména do Rumunska, kde měly své sídlo ústřední stranické orgány i zvláštní rozhlasová stanice, dávalo otevřeně najevo, že bude i v emigraci pokračovat v ozbrojeném boji proti nenáviděnému „monarchofašistickému“ režimu.

Snaha o destabilizaci poměrů v Řecku se projevovala propagandistickou aktivitou, vysíláním kádrů pověřených zpravodajskými úkoly či posláním obnovit v zemi narušenou ilegální stranickou síť a organizovat záškodnické jednotky. Jedno ze školících středisek tohoto typu působilo i na území Československa – v Mikulovicích na severní Moravě. Bezpečnostním složkám režimu se podařilo zneškodnit větší část těchto komunistických aktivistů. Mezi dopadenými byli i dva funkcionáři pověřeni řízením stranických operací, Nikos Belojannis a Nikos Plumbidis. Oba byli po soudních procesech odsouzeni k trestu smrti a popraveni (Nikos Belojannis se třemi spolupracovníky v roce 1952 a Nikos Plumbidis o dva roky později). Zatímco na záchranu prvního z obou funkcionářů zorganizovala exilová KS Řecka za podpory komunistických stran zemí sovětského bloku i Západu rozsáhlou podpůrnou kampaň, která se setkala s vel-

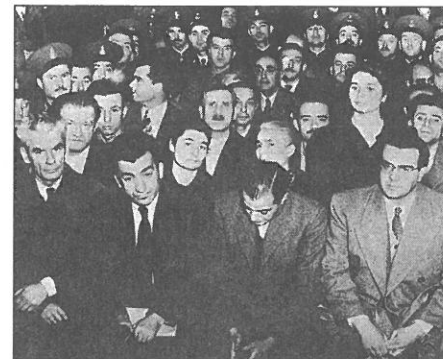
čenstvím. Ve skutečnosti však ustanovení *paraústavy* (tj. zmíněných bezpečnostních zákonů) zůstala v platnosti a byla odstraněna teprve po pádu sedmileté vojenské diktatury (1967–1974). Hlavními nositeli autoritářského kursu byla dvě mocenská centra, která se nejen vymykala kontrole vlády a parlamentu, ale navíc nad nimi dominovala silou svého mimořádného mocenského vlivu. První z nich představoval královský dvůr, reprezentovaný panovníkem Pavlem I. a jeho politicky aktivní manželkou, královnou Friederikou, druhý tvořily řídicí složky armády a bezpečnostního aparátu.

Liberální politické síly, setrvávající formálně u moci, nebyly schopny účinně odolávat soustředěnému a převážně spolupůsobícímu tlaku královského dvora a armádních i policejních představitelů. Jejich postavení oslabovala nejen vnitřní nejednota a nerozhodnost liberálů, ale i řada dalších faktorů. Jedním z nich byla nepochybně

kou odezvou ve světě (např. Pablo Picasso zvěčnil Belojannise jako „muže s karafiátem“), ve prospěch Plumbidise naopak nevystoupila a dokonce jeho osobní tragédii umocnila smyšleným obviněním, pramenícím ze stalinistické podezřívavosti, že tento ilegální pracovník stranu „zradil“ a nebyl svými „monarchofašistickými chleboďárci“ popraven, ale tajně ukryt. K přiznání „omylu“ se stranické vedení oddolalo teprve v roce 1961.

V neprospěch záměrů liberálních vlád působily i mezinárodněpolitické okolnosti, především prudká eskalace tzv. studené války mezi Západem a sovětským blokem, k níž došlo po zahájení korejského konfliktu v červnu 1950, a s ní související změny americké politiky ve vztahu k Řecku. Její prioritní snahou nebylo nyní orientováno na liberalizaci tamních poměrů, ale na budování systému znemožňujícího obrodu komunismu v Řecku a pronikání sovětských vlivů, jenž měl zajistit Spojeným státům výsadní mocenské postavení ve východním Středomoří. Místo úsilí o udržení nestabilních liberálních kabinetů, jež výhledově neposkytovaly záruku zachování dostatečně razantního antikomunistického kursu, se Washington začal stále zřetelněji orientovat na vytvoření autoritativní pravice vlády „tvrdé ruky“. Jeho představám v tomto směru nejlépe odpovídal generál Alexandros Papagos, který se jako „vítěz nad komunisty“ těšil mimořádnému obdivu ve vojenských i civilních kruzích řecké pravice, který však současně nebyl stoupencem otevřeného vyhlášení vojenské diktatury. Svůj „parlamentní“ přístup dal najevo odmítavým postojem k vojenskému puči, který v jeho prospěch v květnu 1951 zorganizovala tajná důstojnická organizace IDEA.

Alexandros Papagos, který dosáhl zcela ojedinělých vojenských poct (krátce po skončení občanské války byl jmenován maršálem a v roce 1950 generalisimem řeckých ozbrojených sil), se 31. května 1951 v zájmu své politické kariéry zřekl všech dosavadních vojenských funkcí a založil po vzoru de Gaullovy politické formace Rassemblement du Peuple Français své vlastní politické seskupení – *Řecké sjednocení* (Ellinikos synajermos). Během krátkého období tento nový politický subjekt zaujal nejen dominantní postavení v pravé části řeckého politického spektra, ale stal se i nejsilnější politickou silou. V nových parlamentních volbách, které se podle pozmeněného volebního systému poměrného zastoupení (tzv. zesíleného poměrného zastoupení) konaly 9. září 1951, získal 36,5 % všech hlasů a 44,2 % poslaneckých křesel, tj. 114 z 258. Pouze vzájemná součinnost nejsilnějších středových formací a Papagosův negativní postoj k sestavení koaliční vlády s centristy umožnily další přetrvání liberálně orientovaných kabinetů, opírajících se od podzimu 1951 jen o zcela nepatrnou parlamentní většinu. Záříjové volby roku 1951 přinesly překvapivý úspěch i nově vytvořené radikální levicové straně *Jednotná demokratická levice* EDA

Soudní přelíčení s Nikosem Belojannisem (v popředí druhý zleva) a dalšími funkcionáři ilegální KS Řecka

„Řecký de Gaulle“ Alexandros Papagos

to naléhání. Za uskutečnění Papagosových záměrů se totiž jednoznačně postavily Spojené státy. Tehdejší americký velvyslanec v Athénách John Peurifoy otevřeně označil zavedení většinového volebního systému za podmínku dalšího pokračování americké finanční a ekonomické pomoci Řecku.

Za těchto okolností se v listopadu 1952 uskutečnily nové volby, a to podle scénáře prosazovaného Papagosem. Jejich jednoznačným vítězem se podle očekávání stalo jeho Řecké sjednocení, které získalo 49,2 % všech odevzdaných hlasů a 82 %, tj. 247 míst v třisetčlenném parlamentu. O nevelký zbytek mandátů se rozdělil *Svaz stran* (Enosis kommaton), volební blok větší části liberálů a nekomunistické levice a dva nezávislí poslanci. „Kryptokomunistická“ EDA, vedená Ioannisem Pasalidisem (pontským Řekem, který byl v roce 1918 menševickým poslancem v parlamentu Gruzínské republiky a za druhé světové války členem ÚV EAM), obdržela sice 9,6 % všech odevzdaných hlasů, zůstala však v důsledku většinového volebního systému bez parlamentního zastoupení.

Papagosova léta

Alexandros Papagos jako vítěz parlamentních voleb zformoval jednostranicovou vládu Řeckého sjednocení a přistoupil neprodleně k uskutečňování svých představ o autoritativním pravicovém režimu. Budování nového státního systému spočívalo na základech „řecko-křesťanské“ civilizace, za jejichž stěžejní sloupy byly označeny tři instituce (vlast, náboženství a rodina) a tři hodnoty (klid, pořádek a bezpečí), a opíralo se o již zmíněnou ideologii *národního*

(Eniea dimokratiki aristera), která získala 10,6 % hlasů. V novém parlamentu jí přesto připadlo pouze 10 křesel (tj. 3,9 %). Komunisté využívali stranu EDA jako náhradu za svou vlastní zakázanou stranu a do značné míry ji také kontrolovali.

Volební úspěch z roku 1951 se stal pro Papagose impulsem k ofenzivě za získání totálního vítězství nad liberály. Vůdce Řeckého sjednocení prohlásil, že terčem jeho útoků není zahraniční politika liberálů, se kterou se bezvýhradně ztotožňuje, ale jejich vnitropolitický smířlivý poměr ke komunistům. V této souvislosti vyslovil kategorický požadavek rozpuštění nově zvoleného parlamentu a vypsání nových parlamentních voleb podle většinového systému. Liberální kabinet, fakticky řízený s ohledem na dlouhodobou nemoc premiéra Nikolaose Plastirase Sofoklisem Venizelem, nebyl schopen trvale vzdorovat tomu-

smýšlení (ethnikofrosini), která představovala svéráznou kombinaci vyhrcovaného antikomunismu, militantního nacionalismu, náboženského fundamentalismu ortodoxní církve a myšlenkového a kulturního konzervatismu. Prvořadým cílem režimu bylo vyloučit možnost převzetí moci odpůrci, především komunisty, a stabilizovat zemi z politického i ekonomického hlediska.

Při prosazování svých záměrů Papagosův režim nadále využíval metod násilí, zastrašování, propagandistického ovlivňování i diskriminace, které přetrvávaly od dob občanské války. Zajišťování vnitřní bezpečnosti představovalo hlavní náplň činnosti policie, četnictva a milice *Prapory národní bezpečnosti* TEA (Tagmata ethnikis asfalias), působící na venkově, ale také prvořadě posílaní armády. Koordinátorem všech aktivit na poli vnitřní bezpečnosti se stala tajná policie *Ústřední informační služba* KYP (Kendriki ypiresia pliroforion), založená v roce 1953. Tato organizace shromažďovala informace o všech občanech. Na základě jejich vyhodnocení byli Řekové rozčleněni do několika skupin: „nacionálně smýšlející“ osoby (ethnikofrosini) prvního (Epsilon 1) a druhého stupně (Epsilon 2), „levičáky“ (Alfa), „kryptokomunisty“ (Beta), nebezpečné komunisty (Gamma) a osoby dosud nezařazené (Chi-X).

Faktický statut každého občana a příslušníků jeho rodiny byl závislý na zmíněném bezpečnostním hodnocení, které však nebylo považováno za neměnné. „Nacionálně uvědomělí“ občané mohli v případě neloajality k režimu snadno přijít o své privilegované postavení. Na druhé straně lidé původně zařazení mezi nespolehlivé mohli dosáhnout svého „povýšení“ do skupiny „ethnikofrosini“, ale pouze druhého stupně (E 2), pokud absolvovali zvláštní procedury, označované jako *apochromatismos* („odbarvení“), které předpokládaly mj. odvolání dřívějších závadných politických názorů a poskytování informací o spolupracovnících, přátelích i členech vlastních rodin. Z řad těchto lidí (a z příslušníků společenské spodiny) vzešla rozhodující část placených policejních informátorů, jejichž počet dosahoval ještě v roce 1962 60 tisíc.

Pod mimořádnou kontrolou bezpečnostních orgánů se nalézaly zejména odbory, jejichž řídicí orgány všech stupňů se v důsledku stálého vměšování a usměrňování ze strany režimu přetvořily na pouhé úřadovny ministerstev vnitra a práce, a levicová strana EDA, vystavená stálému pronásledování a diskriminaci. Papagosův režim přesto nepřikročil k jejímu zákazu, neboť očekával, že legální existence této strany může působit jako prostředek k vábení komunistů a ostatních nespolehlivých politic-

Za osvození politických vězňů v Řecku probíhala rozsáhlá agitační kampaň i v zahraničí

Ekonom a politik Spyros Markezinis

Ve své ekonomické politice se vláda zaměřila na provedení reformy, které měly dát podnět ke strukturální přeměně a rychlejšímu rozvoji stagnujícího hospodářství, jehož produkce dosáhla předválečné úrovně teprve na počátku 50. let. Reformy měly současně umožnit rychlejší vzestup středních vrstev, v nichž režim zamýšlel najít svou nejspolehlivější sociální oporu. Hlavním iniciátorem ekonomických opatření vlády nebyl Alexandros Papagos, který se sám zaměřil především na otázky vnitropolitické a zahraničněpolitické, nýbrž ministr koordinace, národohospodář a politik Spyros Markezinis. Na jeho popud došlo již v roce 1953 k devaluaci řecké drachmy ve vztahu k americkému dolaru o 50 %, ke zrušení převážné většiny dovozních i vývozních zákazů a omezení, k podstatnému snížení cel i k přijetí zvláštního zákona, umožňujícího zahraničnímu kapitálu vstup do země za zvýhodněných podmínek. Vládní opatření ve prospěch liberalizace ekonomiky a jejího intenzivnějšího začlenění do světového hospodářství neznamenal ovšem ani zdaleka odklon od koncepce státní zásahů do ekonomického vývoje. Stát působil na hospodářský život jednak prostřednictvím bankovní sféry, kde se jeho nástrojem vedle Monetární komise, určující pravidla úvěrové politiky, stala největší obchodní banka (Národní banka Řecka), nalézající se pod státní kontrolou, jednak svou vlastní investiční aktivitou při budování infrastruktury (silnice, přístavy, telekomunikace ad.) a energetického systému.

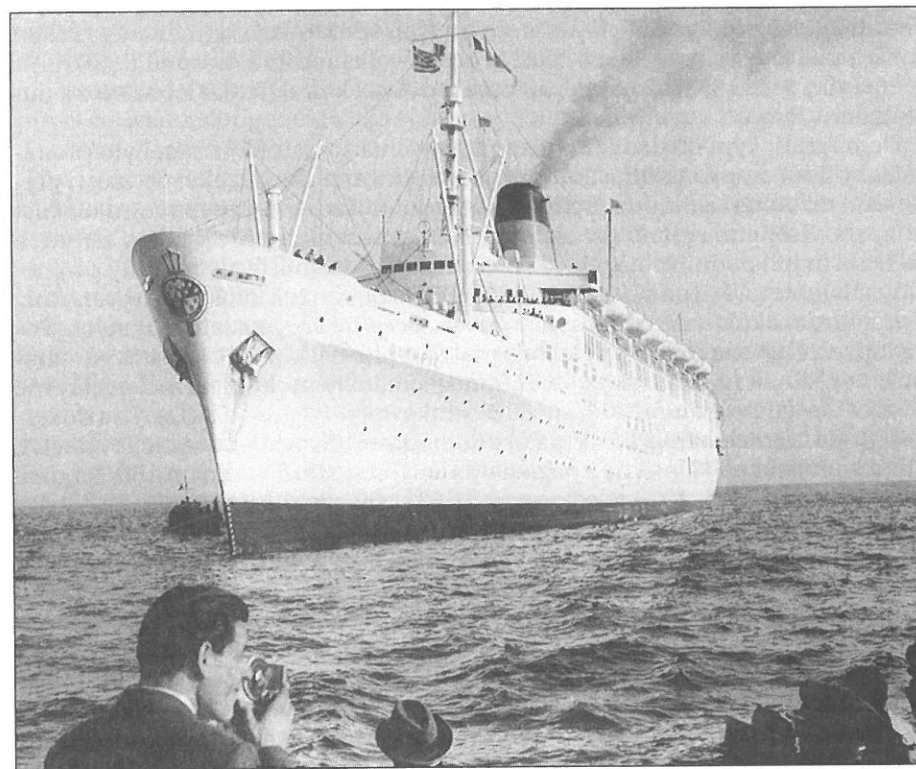
Markezinisova reformní opatření nepochybně výrazným způsobem napomohla k oživení řecké ekonomiky a k nastartování jejího rychlého rozvoje od poloviny 50. let. Průměrné roční přírůstky HDP se tehdy začaly pohybovat mezi 6–7 %. Národní důchod na obyvatele se v letech 1951–1956 zvýšil ze 112 na 270 dolarů. Zřetelný hospodářský vzestup Řecka však nebyl rovnoměrný a bezproblémový. Významnou roli v tomto směru hrála okolnost, že zahraniční i domácí kapitál investoval pouze do těch ekonomických odvětví, která slibovala rychlé a bezrizikové zisky, a že větší část svých finančních výnosů ukládal do zahraničních bank, do lodní dopravy, do nemovitostí a dalšího majetku a nikoliv do produktivních oborů.

Skutečný ekonomický rozvoj se začal projevovat zejména v bytové výstavbě, která absorbovala přibližně 50 % všech soukromých kapitálových investic,

kých elementů z přítmi ilegality, a tím i k jejich rychlejšímu odhalování. K loajalitě a k aktivní podpoře režimu se snažila Papagosova vláda přivést obyvatelstvo nejen politickým nátlakem, ale také poskytováním ekonomických výhod. „Nacionálně smýšlející“ občané měli na rozdíl od osob méně spolehlivých otevřenou cestu k získání zaměstnání ve státním aparátu či ve veřejném sektoru, k dosažení půjček od státem kontrolovaných bank a k zajištění sociální pomoci finanční, bytové (v případě osob, které ztratily možnost ubytování) i jiné.

a v nejrůznějších úsecích terciární sféry, zejména v turistickém průmyslu a lodní dopravě. Řecká obchodní flotila, především díky aktivitám řady rejdařů z vlastního Řecka i z diaspory (Stavros Niarchos, Aristotelis Onassis, bratři Livanisové ad.), rychle zacelila rány způsobené válkou (významnou roli v tomto směru sehrálo postoupení 100 lodí typu „Liberty“ americkou vládou řeckým loďářům za výhodných finančních podmínek) a stala se během několika let jednou z největších na světě. Její větší část tehdy ovšem ještě působila pod „lacinými“ cizími vlajkami Panamy, Libérie a dalších zemí. Obě základní hospodářská odvětví – zemědělská výroba a průmysl – sice rovněž zvyšovala svou produkci, trpěla však nadále nedostatkem kapitálových investic a zachovávala si do značné míry tradiční malovýrobní a nekoordinovaný charakter. Opoždovala se tak ve vývoji jak za svými vlastními možnostmi, tak za dynamickým rozvojem terciární sféry – zejména za lodní dopravou a turistickým průmyslem.

Situace zemědělské výroby, která nadále zaměstnávala nadpoloviční počet ekonomicky aktivního obyvatelstva země (roku 1952 56,8 %; 1962 53,4 %) a na tvorbě HDP se podílela přibližně jen jednou třetinou (1952 33,5 %; 1962 27,6%), a stav průmyslové výroby, jejíž podíl na zaměstnanosti obyvatelstva představoval necelou čtvrtinu (1952 21,1 %; 1962 22,1 %) a v rámci hrubého domácího

Zaoceánský parník Olympia, postavený v roce 1950. Jeho vlastníkem byl známý loďář Leonidas Gulandris

produktu byl jen nepatrně vyšší (1952 21,4 %; 1962 26,6 %), se promítal i do obchodní bilance státu, která v důsledku stále převahy dovozu nad vývozem vykazovala trvalý a neustále se prohlubující schodek. Nepříznivý dopad tohoto deficitu na platební bilanci státu zmírňovala finanční pomoc Spojených států a tzv. *neviditelné příjmy* (adili pori), tj. příjmy z lodní dopravy, z peněžních poukazů Řeků působících v cizině a z jiných finančních převodů.

Ekonomický vývoj Řecka měl se svými zvláštnostmi a úskalími závažné sociální důsledky pro obyvatelstvo. Na jedné straně nepochybně přispíval ke zvyšování obecné životní úrovně, na druhé straně přinášel výrazné prohloubení dosavadních sociálních rozdílů. Z hospodářského vzestupu země nejvíce těžil státní aparát (civilní i vojenský), loďaři a podnikatelé působící v nevýrobních odvětvích ekonomiky. Tyto složky středních vrstev, většinou rentiérského či zprostředkovatelského charakteru, představovaly nejpevnější sociální oporu pravicového autoritativního režimu. Negativní aspekty hospodářského vývoje naproti tomu dopadaly nejvíce na sociálně slabší vrstvy měst a venkova. Vývoj dělnických mezd se výrazně opožďoval za růstem HDP a produktivity práce a teprve v roce 1956 dosáhl reálné hodnoty předválečného stavu. V neprospěch lidových vrstev působila i daňová soustava, v níž převažovaly z více než tří čtvrtin nepřímé daně, jež navíc stále rostly, a přímé daně měly výrazně regresivní charakter. Nejobtížnější byla situace chudých venkovanů, zejména ve vzdálených a neúrodných oblastech, jimž jejich nevelká rodinná hospodářství (průměr činil v roce 1952 3,2 ha) nezajišťovala dostatek prostředků k obživě a k důstojnému životu.

Demografickým důsledkem hospodářských a sociálních změn bylo především rychlé tempo vylidňování venkova. Vesničané přicházející do měst, především do Athén a Soluně, byli vystaveni mimořádným existenčním těžkostem, souvisejícím zejména s nedostatkem pracovních příležitostí v tamních průmyslových podnicích, které si do značné míry zachovávaly rodinný a řemeslný charakter. Většina přistěhovalců do měst se za těchto okolností věnovala nevýrobním aktivitám nebo rozmnožovala početné řady nezaměstnaných. Počet obyvatel produktivního věku bez práce se právě v letech 1952–1955 dramaticky zvýšil z 54 na 121 tisíc osob. Namnoze jediným východiskem z neutěšené situace se stal pro mnohé Řeky (z 80 % venkovany) odchod do ciziny za dočasnou prací či trvalou emigrací. Vlna ekonomicky motivovaného vystěhovalectví, která započala na sklonku Papagosovy vlády, se v druhé polovině 50. let dále šířila (v letech 1955–1959 odešlo ze země 238 909 osob) a v průběhu 60. let vyvrcholila. Podíl emigrantů ve struktuře ekonomicky aktivního obyvatelstva činil v letech 1955–1971 celkem 13,6 %. Zatímco v polovině 50. let největší počet vystěhovalců odcházel – stejně jako v meziválečném období – do zámoří (USA, Jižní Amerika, Austrálie), staly se od roku 1958 hlavním cílem řecké emigrace západoevropské státy, především Spolková republika Německo.

Masový exodus statisíců Řeků do ciziny představoval pro pravicový režim vítanou bezpečnostní pojistku před nebezpečím vzplanutí sociálních nepokojů a současně cenný zdroj devizových příjmů pro státní pokladnu. Peněžní poukazy občanů pracujících v cizině příslušníkům jejich rodin v Řecku napomáhaly výrazným způsobem ke zmírňování schodku platební bilance státu. Pobyt v zahraničí napomohl mnoha Řekům k získání či zvýšení pracovní kvalifikace

a k zlepšení majetkových poměrů. Současně jim však poskytl příležitost ke srovnání situace vyspělé ciziny s neutěšenými sociálními i politickými podmínkami ve vlasti. Důsledkem poznání křiklavých rozdílů mezi Řeckem a většinou ostatních zemí západní Evropy byla vzrůstající nespokojenost pracujících vrstev, která však v té době ještě nebyla s to otrást stabilitou pravicového režimu.

S pomocí armády, policie, byrokratického aparátu, sympatizujících sociálních vrstev i vlastního charismatu se premiéru Papagosovi podařilo nejen zmařit pokus nespokojeného obyvatelstva o vyhlášení generální stávk, ale též uskutečnit většinu svých mocenských záměrů. Jeho výsadním postavením nedokázaly otrást ani intriky panovnického páru, zejména královny Friederiky, která usilovala o usměrňování státních záležitostí ve svůj prospěch, ani postup hospodářského reformátora Spyrose Markezinise, který v roce 1954 opustil se svými stoupenci Řecké sjednocení a založil vlastní politický subjekt – *Pokrokovou stranu* (Proodeftiko komma).

Přes výrazné úspěchy při provádění hospodářské a politické stabilizace země se Papagos nemínil zřítí netolerantní pravicové ideologie *ethnikofrosini* a umožnit svobodnou výměnu názorů a šíření pluralitních politických i kulturních idejí. Myšlenkový i kulturní život řecké společnosti byl za těchto okolností charakterizován nejen strnulostí, ale i zpátečnictvím. Jeho projevem byl v neposlední řadě i odklon od liberálních reforem meziválečného období, odmítání všech moderních ideových a kulturních proudů a znovu zdůrazněné prosazování klasického řeckého vzdělání a „čistého“ jazyka (kathareusy) na úkor jazyka lidového (dimotiki). K přetrvávání zmíněných tendencí nepochybně přispívala i atmosféra studené války mezi Západem a Východem a neméně ztrnulé počínání největších nepřátel režimu – komunistů, kteří při svých ilegálních aktivitách slepě uplatňovali stalinistický kurs Zachariadisova exilového vedení.

Ve svém zahraničněpolitickém počínání vycházela Papagosova vláda – ve shodě s předchozími liberálními kabinetem – z předpokladu, že Řecko je permanentně vystaveno „hrozbě ze severu“ (tj. nebezpečí expanze sovětského bloku) a že potenciálnímu ohrožení může čelit pouze posilováním své účasti v západoevropském obranném společenství NATO a dalším utužováním přímých svazků s USA. V duchu těchto principů došlo v říjnu 1953 k podpisu prvního vojenského dokumentu o zřízení amerických vojenských základů na řeckém území. Na jeho podkladě a na základě pozdějších smluvních ujednání z druhé poloviny 50. let získaly Spojené státy řadu privilegií, mj. též právo exterritoriality pro svůj vojenský a civilní personál těchto základů (i pro příslušníky jeho rodin) a posléze v roce 1959 i možnost umísťovat na řecké půdě jaderné zbraně.

Královna Friederika vyvíjela rozsáhlou společenskou a politickou aktivitu

Prvořadým nástrojem amerického působení na athénský režim byla vojenská pomoc Řecku, která na rozdíl od ekonomické podpory nebyla omezována, ale naopak dále vzrůstala. Kontakty amerických orgánů s představiteli řeckých ozbrojených sil a bezpečnosti se nezdálo odehrávat bez vědomí a kontroly athénské vlády. Obavy z expanze Sovětského svazu a jeho bloku stály i v pozadí sbližovacího procesu Řecka s Jugoslávií a Tureckem. Výsledkem třístranných jednání byl podpis několika dokumentů, především *Smlouvy o přátelství a spolupráci mezi Řeckým královstvím, Tureckou republikou a Federativní lidovou republikou Jugoslávie* z 28. února 1953 (tzv. ankarské smlouvy) a *Smlouvy o spojenectví, politické spolupráci a vzájemné pomoci* z 9. srpna 1954 (tzv. bledské smlouvy), které znamenaly vytvoření politicko-vojenského bloku zmíněných tří států, tzv. Balkánského paktu. Tento spojenecký svazek, který se těšil plné podpoře Spojených států a Severoatlantické aliance (a byl jimi do značné míry iniciován), měl napomáhat k ochraně členských zemí před hrozbou sovětské agrese a současně zabránit vzniku vzájemných konfliktů.

Částečného uvolnění mezinárodního napětí po smrti sovětského diktátora Stalina a po uzavření příměří v Koreji v roce 1953 se snažila Papagosova vláda využít k obohacení a rozšíření svých zahraničněpolitických aktivit. Do popředí pozornosti athénské diplomacie se tehdy dostala i otázka normalizace vztahů s komunistickými zeměmi. V poměru k většině z nich, zejména k Bulharsku (nikoliv však k Albánii) se začaly prosazovat některé pozitivní tendence, které se promítly především do rozšíření vzájemné obchodní výměny. Výraznějším zlepšením styků mezi Řeckem a zeměmi sovětského bloku bránila ovšem nadále vzájemná ideologická nedůvěra pravicového domácího režimu a státních systémů komunistických zemí i výhrady Athén k přítomnosti a podpoře řecké komunistické emigrace ve státech sovětského bloku.

Nejpozoruhodnějším z nových rysů řecké zahraniční politiky, souvisejícím nepochybně s částečným uvolněním napětí mezi Západem a Východem, a tím i s oslabením obav z mocenské agrese Sovětského svazu a jeho satelitů proti Řecku, byla okolnost, že se Papagosova vláda rozhodla přerušit dosavadní mlčení Athén v záležitostech Kypru a vystoupit na podporu národněosvobozeneckého snažení tamních Řeků, kteří tehdy činili asi 80 % kyperské populace, v jejich narůstajícím konfliktu s britskou koloniální správou. Vývoj poměrů na Kypru byl již od přelomu 40. a 50. let charakterizován stále důraznějším prosazováním požadavku na *enosis* (sjednocení s Řeckem) ze strany řecko-kyperského obyvatelstva. Řídící úlohu v tomto snažení hrála tamní ortodoxní církev jako duchovní a politická představitelka řecko-kyperského prostředí (ethnarchie). Z její iniciativy se v lednu 1950 na ostrově uskutečnil plebiscit, v němž se 96 % tamních Řeků vyslovalo pro *enosis*. Kyperská Turci, kteří tvořili 18 % kyperského obyvatelstva, se hlasování nezúčastnili. K dalšímu šíření národněosvobozeneckých nálad řecko-kyperského obyvatelstva napomohla i okolnost, že byl do čela tamní ortodoxní církve v listopadu 1950 zvolen jako nový kyperský arcibiskup Makarios III. (vlastním jménem Michail Muskos), nadšený propagátor myšlenky *enosis*.

Papagosova vláda, která chtěla dosáhnout realizace vytočeného národního cíle bez vyhrocení vztahů s tradičním velmocenským protektorem Řecka, Velkou Británií, se snažila přimět Londýn k zahájení přímých bilaterálních jednání o Kypru. Za přepuštění ostrova slibovala Velké Británii nejen zachování

jejích vojenských základů na Kypru, ale i zřízení čtyř nových v samotném Řecku. Britská diplomacie zaujala k požadavkům Papagosovy vlády jednoznačně odmítavý postoj. Ministr zahraničí a pozdější předseda vlády Anthony Eden dal řeckému představiteli v roce 1953 otevřeně najevo, že „*britské impérium není na výprodej*“ a že „*pro Londýn neexistuje žádná kyperská otázka*“.

Pod vlivem kategorického britského odmítnutí, tlaku řeckého veřejného mínění i vlastních nacionálních aspirací se Papagosova vláda rozhodla požádat v srpnu 1954 o zařazení kyperské otázky na program nadcházejícího Valného shromáždění OSN. První pokus o internacionalizaci tohoto problému prostřednictvím Spojených národů ztroskotal, stejně jako jeho repríza v následujícím roce. Hořkým zklamáním pro Papagosovu vládu i pro celou řeckou veřejnost bylo zjištění, že všechny spojenecké státy Severoatlantické aliance (s výjimkou Islandu) projeví pod vlivem USA solidaritu s Velkou Británií. Na druhé straně byla s viditelnými rozpaky přijímána skutečnost, že komunistické státy – nejen spřátelená Jugoslávie, ale také země sovětského bloku zastoupené v OSN – se postavily zcela jednoznačně na stranu Řecka. Základním motivem postupu Sovětského svazu a jeho satelitů bylo škodit „britskému imperialismu“ a využívat vnitřních rozporů jihovýchodního křídla NATO k vytváření předpokladů pro budování vlastních pozic ve východním Středomoří.

Slabou útěchou pro řeckou diplomacii bylo v roce 1955 rozhodnutí Londýna přistoupit na zahájení přímých jednání o kyperské otázce bez zprostředkování OSN. Modifikace dosavadního nesmiřitelného postoje nebyla výrazem ochoty Velké Británie k ústupkům ve prospěch Řecka, ale projevem jejího záměru využít v boji proti enosis turecké síly. V souladu s touto strategií podínil Londýn zahájení jakýchkoliv jednání o kyperské otázce spoluúčastí Ankaru. Papagosově vládě nezbylo jiné východisko než na britskou podmínku přistoupit. Třístranná britsko-řecko-turecká konference o úpravě kyperského problému, která započala 29. srpna 1955 v Londýně, nedospěla k žádnému řešení. Žádný z jejích účastníků se nezřekl svých výchozích stanovisek. Britský ministr zahraničí Harold Macmillan trval na zachování britské suverenity nad ostrovem, jeho řecký kolega Stefanos Stefanopoulos prosazoval nadále linii *enosis* a šéf turecké diplomacie Fatin Zorlu vystoupil s alternativním návrhem, který byl pro Řeky zásadně nepřijatelný: buď zachovat existující postavení ostrova jako britské kolonie, nebo jej vrátit zpět pod plnou tureckou svrchovanost, pod níž se nacházel před rokem 1878. Pro případ poskytnutí autonomie Kypru Ankara požadovala zajištění naprosto stejných práv pro příslušníky menšinové turecko-kyperské komunity.

K vyhrocování kyperské otázky přispívaly nejen názorové rozdíly mezi Velkou Británií a Tureckem na straně jedné a Řeckem na straně druhé při jejím posuzování, ale i události na samotném ostrově. Na jaře 1955 se zde přihlásilo svými teroristickými akcemi o slovo tajné nacionalistické řecko-kyperské seskupení *Národní organizace kyperských bojovníků* EOKA (Ethniki organosi kyprion agoniston), založené a řízené pravicově extremistickým plukovníkem Georgiosem Grivasem, někdejší vůdce antikomunisticky orientované tajné organizace X (Chi), která působila ve vlastním Řecku v závěrečném období druhé světové války. Organizace EOKA zprvu své útoky zaměřovala proti „nevlasteneckým“ kyperským Řekům, brzy se však začala soustředit též na boj pro-

ti britské koloniální správě a proti příslušníkům turecké komunity na ostrově. Britské úřady se snažily čelit násilným akcím EOKA mj. vytvářením zvláštních domácích ozbrojených jednotek, složených většinou z kyperských Turků. Extrémní složky turecké komunity odpověděly na násilnosti Grivasových stoupců založením tajného sdružení VOLKAN, přejmenovaného posléze na *Tureckou obrannou organizaci* TMT (Türk Müdafaa Teşkilâtı) a obdobnými teroristickými aktivitami.

Prohlubující se napětí na Kypru přispělo významnou měrou k prudkému zhoršení řecko-tureckého poměru v roce 1955. Výbuch nálože v zahradě tureckého generálního konzulátu v Soluni, u rodného domu Mustafy Kemala Atatürka, se stal impulsem k zahájení protiřeckých násilností v Turecku, zejména v Istanbulu. Z 80 tamních řecko-ortodoxních chrámů zůstalo jen devět nedotčených a 29 bylo zcela zdemolováno. Byl vypleněn i velký počet obchodů a domů patřících příslušníkům istanbulské řecké komunity. Jak se později prokázalo, stál v pozadí těchto činů (i provokativního výbuchu v Soluni) tehdejší krajně pravicový turecký ministerský předseda Adnan Menderes.

Napětí mezi Řeckem a Tureckem ovlivnilo i činnost vojensko-politických paktů, jejichž členy byly oba státy. Pod jeho rozhodujícím vlivem, ale i v důsledku oslabení zájmu Bělehradu o proces vojensko-politické integrace Balkánu po normalizaci mezistátních jugoslávsko-sovětských vztahů v polovině 50. let, přestal třístranný Balkánský pakt prakticky fungovat, přestože nikdy nedošlo k jeho formálnímu zrušení. Nevyhnutelným důsledkem vyostření turecko-řeckého poměru bylo i oslabení soudržnosti jihovýchodního křídla Severoatlantické aliance. Papagosova vláda tehdy dokonce začala operovat s hrozbou přímého vystoupení z organizace a uskutečnila v tomto směru – s poukazem na nemožnost pokračovat v dosavadní součinnosti s Tureckem – několik dílčích kroků (např. odvolání řeckého personálu ze štábu NATO v tureckém Izmiru nebo zrušení řecké účasti na některých vojenských cvičeních). Napjaté vztahy s Tureckem se nakonec zřetelně promítly i do vztahu Řecka k západním spojencům. Nejen široká veřejnost, ale i domácí politická reprezentace si stěžovaly, že prý tyto státy, zejména však USA, neprojevíly dostatek pochopení pro potřeby Řecka a že zaujaly jednoznačně proturecké postoje. V souvislosti s tímto přístupem se začaly v nezanedbatelné části řecké společnosti hlásit o slovo antiamerické nálady. Řecké komunistické hnutí doma i v emigraci se snažilo této atmosféry využít k oživení svých ilegálních aktivit. V době citelného narušení dosavadních zahraničně-politických vazeb utrpěl autoritářský pravicový režim další citelnou ztrátu. Dne 4. října 1955 zemřel jeho dosavadní vůdce Alexandros Papagos.

Karamanlisův vzestup

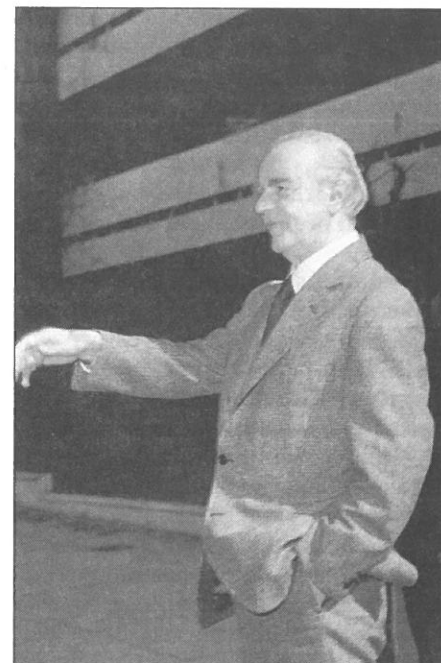
V rozporu s očekáváním, že se nástupcem zesnulého Papagose stane jeden ze dvou jeho nejbližších spolupracovníků a náměstků (ministr zahraničí Stefanos Stefanopoulos nebo ministr obrany Panajotis Kanellopoulos), pověřil král Pavel I. sestavením nové vlády Konstantina Karamanlise, dosavadního ministra veřejných prací. O překvapivém mocenském vzestupu tohoto politika, který nevzešel z prostředí athénské politické elity a doposud nezaujímal vůdčí postavení v hierarchii režimu, rozhodly nejen jeho mimořádné organizační i politické schop-

nosti, ale také další faktory – především jeho dobré vztahy s americkými politickými a ekonomickými představiteli, s nimiž byl již z titulu své funkce v Papagosově kabinetu v těsném kontaktu, ale i kalkulace panovnické rodiny. Král Pavel I. a zejména jeho panovačná žena, královna Friederika, předpokládali, že se jimi vybraný premiér, nedisponující vlivem v armádě a bezpečnosti, nestane překážkou obnovy jejich nadvlády nad těmito klíčovými mocenskými strukturami, o kterou je připravil vývoj posledních let.

Konstantinos Karamanlis dokázal nabídnuté příležitosti mistrně využít k rychlému upevnění vlastních mocenských pozic jak v táboře domácí pravice, tak v celém řeckém politickém systému. Po zformování nového kabinetu přistoupil k založení vlastní strany *Národněradikální svaz* ERE (Ethniki rizospastiki enosis), do níž přešla většina členů Řeckého sjednocení, které se po Papagosově smrti rozpadlo, a začal připravovat nové parlamentní volby. K ovládnutí domácí politické scény mu měl napomoci vedle ideologie *ethnikofrosini* a represivních opatření i nový svérázný volební systém, který předpokládal paralelní uplatnění většinového, poměrného i smíšeného volebního zastoupení podle odhadované síly ERE v jednotlivých volebních obvodech.

Nevybíravé metody Karamanlisova postupu popudily většinu jeho odpůrců a konkurentů – bez ohledu na jejich postavení v rámci domácího politického spektra – a vedly ke zformování bizarního volebního bloku *Demokratický svaz* (Dimokratiki enosis), k němuž příslušely opoziční síly pravicové i levicové orientace včetně kryptokomunistické strany EDA. Přes nerovné podmínky politického soupeření získala protikaramanliovská koalice ve volbách 19. února 1956 48,2 % hlasů, což bylo o 0,8 % více, než si ve svůj prospěch mohla připsat strana ERE. S pomocí pružné kombinace několika volebních způsobů Karamanlis svého vnitropolitického záměru přesto dosáhl. Jeho strana si zajistila 165 z 300 poslanceckých mandátů, a tím i výraznou parlamentní převahu nad různorodými stranami Demokratického bloku, které dohromady obdržely pouze 132 křesel a navíc ihned ukončily svou účelovou spolupráci. Specifickým rysem voleb roku 1956 byla okolnost, že v nich poprvé hlasovaly do parlamentu také ženy.

Přestože se Karamanlisovým odpůrcům podařilo dosáhnout nahrazení hybridního volebního systému tzv. zesíleným poměrným zastoupením a znovuzavedení ustálené praxe, že vlastní provádění voleb má být svěřeno „neutrálním“ úřednickým kabinetům, zvítězila strana ERE i v následujících parlamentních

Konstantinos Karamanlis

volbách v květnu 1958, kdy získala 41,2 % voličských hlasů a 171 ze 300 poslaneckých mandátů. K jejímu úspěchu vedle nejrůznějších forem manipulace, korupce i nátlaku napomohla významnou měrou i naprostá roztržitost středových politických sil. Nejsilnější opoziční stranou se stala – k znepokojení pravice i příslušníků středových stran – prokomunistická levicová strana EDA, vystupující s programem demokratizačních sociálních, hospodářských a politických reforem a se zahraničněpolitickou koncepcí neutrality a normalizace vztahů s komunistickými zeměmi. Získala tehdy 24,4 % odevzdaných hlasů a 79 poslaneckých mandátů.

Karamanlisův kabinet spatřoval v prudkém šíření vlivu strany EDA (k jejímž funkcionářům patřili např. populární novinář a hrdina národněosvobozeneckého odboje z let druhé světové války Manolis Glezos a průkopník mírového hnutí, lékař a bývalý olympionik Grigorios Lambrakis) projev znovuoživené „komunistické hrozby“ a reagoval na něj zostřením bezpečnostních opatření a odhalováním skutečných či smyšlených protistátních komunistických aktivit. Hon na komunisty pokračoval bez ohledu na změny mezinárodněpolitické situace i postupu exilového vedení KS Řecka.

Pod vlivem procesu polovičaté destalinizace, který probíhal v Sovětském svazu a v zemích jeho satelitů z podnětu Nikity Sergejeviče Chruščova, začal i mezi řeckými komunisty v exilu sílit odpor proti dogmatickému a autoritářskému vůdci Nikosu Zachariadisovi. Vnitřní spory v táboře řecké emigrace dokonce na některých místech vyústily v násilné srážky, při nichž mnohdy docházelo i ke ztrátám na lidských životech (zejména v uzbeckém Taškentu v září 1955). Zachariadisovi se nepodařilo obhájit svou dosavadní pozici. Na plénu ÚV KS Řecka konaném v Bukurešti v březnu 1956, krátce po 20. sjezdu KSSS, byl zbaven funkce generálního tajemníka strany a v následujícím roce 1957, na 7. plénu ÚV KS Řecka, byl ze strany vyloučen jako představitel „dogmatické, sektářské a dobrodružné linie“. Zbývající léta svého života musel prožít ve faktické internaci, nejdříve v novgorodské oblasti a posléze na Sibiři, kde nakonec 1. srpna 1973 spáchal sebevraždu. Nové „očistěné“ vedení KS Řecka, jehož vůdčí postavou se posléze stal Kostas Kolijannis, se navenek distancovalo od stalinistických metod Nikose Zachariadise, ve skutečnosti však, po vzoru „bratrských“ komunistických stran, pod jejichž kuratelou v zemích sovětského bloku působilo, zůstávalo věrné dosavadnímu dogmatickému postupu.

Nové tendence hospodářského a sociálního vývoje

Oblast ekonomiky představovala jednu z prioritních sfér Karamanlisova působení. Dynamický a ambiciózní premiér nejen dále rozšířil a prohloubil koncepci přestavby, modernizace a rychlého rozvoje řeckého hospodářství, která se zrodila v předchozím Papagosově období, ale přistoupil také s velkým odhodláním k jejímu praktickému uskutečňování. Mimořádně aktivně si počínal zejména při prosazování industrializace, kterou pokládal za klíčovou složku i nezbytnou podmínku hospodářského vzestupu Řecka. Příznivé výchozí podmínky pro rozvoj průmyslu i dalších ekonomických odvětví se snažil vytvořit jak uskutečňováním velkorysého programu veřejných prací, financovaného ze

státních zdrojů a z prostředků zahraničních půjček, tak nastolením měnové a finanční stability v zemi a poskytováním nejrůznějších zvýhodnění soukromému, zejména zahraničnímu kapitálu, v zájmu překonání jeho nedůvěry k produktivním investicím do řecké ekonomiky.

Karamanlisovo mimořádné úsilí bylo korunováno řadou nesporných úspěchů. Během osmi let jeho vládního působení (1955–1963) se podstatně rozšířila a zkvalitnila dopravní a komunikační síť, vyrostly významné vodní i tepelné elektrárny, byla dokončena elektrifikace země, započala výrobní činnost řady moderních průmyslových podniků (rafinerie ropy, loděnice, doly, cukrovary ad.) a byla vybudována moderní infrastruktura pro turistický průmysl. Zahraniční kapitál se začal výrazněji prosazovat v hospodářském životě. Průkopnickou roli v tomto směru sehráli řečtí loďaři z diaspory, zejména Stavros Niarchos, který vybudoval loděnice ve Skaramangasu u Pirea, a Aristotelis Onassis, jenž zřídil leteckou společnost Olympic Airways. Nejrozsáhlejšími investicemi zahraničního kapitálu byly závod na zpracování bauxitu a výrobu hliníku v Aspra Spitia (severně od Korintského zálivu), který měla v rukou mnohonárodní společnost pod vedením francouzského hliníkárenského koncernu Péchiney, a rozsáhlý průmyslový komplex u Soluně, zahrnující rafinerii ropy, závod na výrobu umělých hnojiv, petrochemický podnik a ocelárnu. V roce 1962 jej začala budovat americká společnost ESSO, dceřiná společnost koncernu Standard Oil, spolu se svým hlavním koncesionářem, Řekoameričanem Thomasem Pappasem.

Hospodářské pokroky země se promítly do vývoje hrubého domácího produktu (HDP), který se v letech 1957–1966 zvýšil o 81,4 %. Tempo jeho růstu (průměr 6,6 %) bylo v některých letech dokonce vyšší než u všech ostatních členských zemí organizace OECD s výjimkou Japonska. Nejdynamičtěji se rozvíjejícím odvětvím zůstávalo nadále stavebnictví, jehož průměrné tempo růstu činilo 11 %. Průmyslová výroba byla v roce 1959 již dvakrát, v roce 1964 dokonce třikrát vyšší než v roce 1938. Obrovský nárůst zaznamenal i cestovní ruch. Počet návštěvníků Řecka byl v roce 1961 ve srovnání s rokem 1938 již pětkrát vyšší. Řecké obchodní loďstvo se zařadilo mezi největší na světě. Celková tonáž lodí plavících se pod řeckou vlajkou se zvýšila v letech 1956–1966 o 451 %. Jistými úspěchy se mohla vykázat i další hospodářská odvětví, dokonce i nedostatečně se rozvíjející zemědělství, jehož průměrný roční přírůstek činil pouze 3 %. V roce 1958 dosáhlo řecké zemědělství poprvé soběstačnosti v produkci obilovin.

Přestože řecká ekonomika zaznamenala významný vzestup, nedokázala se oprostit od mnoha chronických problémů. Řada z nich se za Karamanlisovy vlády dokonce dále vyhroutil. Rozdíly v úrovni vývoje jednotlivých hospodářských odvětví i zeměpisných oblastí se nejen nezmenšily, ale naopak dále prohloubily. Proces zaostávání zasáhl nejvíce zemědělství a odlehlé horské regiony. Specifickým důsledkem tohoto jevu bylo mj. i další vyliďňování venkova a soustřeďování obyvatelstva do dvou hlavních městských aglomerací – athénské (jejíž součástí představoval i přístav Pireus) a soluňské. Počet obyvatel hlavního města se během 30 let (od roku 1951 do roku 1981) zvýšil z 1,37 na 3,02 milionu osob.

Také přestavba hospodářské struktury země nepostupovala v souladu s vládními představami. Podíl průmyslové výroby na tvorbě HDP se v letech 1950–1963 zvýšil pouze z 21,2 % na 26,3 %. K pomalému tempu tohoto růstu nepochybně přispíval i vysoký podíl drobných „průmyslových závodů“, ve sku-

tečnosti spíše rodinných podniků převážně řemeslného charakteru. Rozhodující část pracovních sil nadále působila v zemědělství a podíl průmyslu na tvorbě HDP teprve v roce 1963 převážil nad podílem zemědělství. Hlavními předměty vývozu zůstávaly nadále tradiční řecké zemědělské produkty (tabák, jižní ovoce, olivy a olivový olej ad.), jež v roce 1960 tvořily dokonce 80 %, a suroviny. Většina průmyslových výrobků a spotřebního zboží byla nadále dovážena. Pasivní schodek obchodní bilance se stále prohluboval. V roce 1960 a posléze znovu v roce 1965 poklesl poměr vývozu a dovozu na kritický bod 28,9 %.

Pod vlivem nepříznivých tendencí vláda v letech 1959–1961 přistoupila k zásahům do principu volného obchodu a k zavádění dovozních omezení. Obraz řecké ekonomiky by byl nepochybně ještě nepříznivější, kdyby v něm nefigurovala lodní doprava, turistický průmysl a práce řeckých občanů v cizině. Zisky z těchto odvětví, které představovaly hlavní součást tzv. *neviditelných příjmů* (adili pori), přispívaly velmi podstatně k omezování pasivního salda platební bilance státu. Práce řeckých občanů v cizině představovala navíc významný nástroj ke snižování nezaměstnanosti, která by v opačném případě dosáhla hrozivých rozměrů, jež by měly destruktivní sociální a politické důsledky. Díky emigraci se snížil podíl nezaměstnaných mezi praceschopným obyvatelstvem z 24 % v roce 1961 na 11 % v polovině 60. let. Počet Řeků, kteří se vydávali za prací do ciziny se stále zvyšoval. Jen mezi dvěma po sobě následujícími roky 1959 a 1960 se více než zdvojnásobil (z 23 684 na 47 768 osob).

Přestavba řecké ekonomiky probíhala bez jakýchkoliv ohledů na životní prostředí a způsobila krajině i lidem vážné ekologické škody. Důsledkem změn bylo i výrazné prohloubení existujících sociálních rozdílů mezi různými skupinami obyvatelstva. Podle odhadů publikovaných řeckým badatelem Nikosem Muzelidem získávalo 40 % Řeků nižších příjmových skupin z národního důchodu (po odpočtu daní a sociálních příspěvků) pouze 9,5 %. Naproti tomu na 17 % nejmajetnějších občanů připadalo 58 % národního důchodu. V důsledku soustředění pozornosti na modernizaci ekonomiky chyběly navíc státu síly a prostředky k zlepšení neutěšeného stavu sociální péče, zdravotnictví i školství.

Ve znamení Kypru

Zahraničněpolitická aktivita Karamanlisovy vlády byla do značné míry podřízena kyperským záměrům. Jejím ideálním cílem bylo prosadit takové řešení kyperské otázky, které by v maximální možné míře odpovídalo představám o *enosis* a současně odstranilo existující napětí ve vztazích k severoatlantickým spojencům. Rozladění vyplývající z faktu, že se řecké aspirace na Kypr setkávaly s nesouhlasem přátel v NATO a se souhlasem nepřátelských zemí Varšavské smlouvy, snažících se vnést rozkol do jihovýchodního křídla Severoatlantické aliance, v sobě obsahovalo zárodek možné krize celé řecké zahraničněpolitické orientace. Sladit myšlenku *enosis* se zájmy spojenců NATO bylo pro řeckou diplomacii stále nesnadnějším úkolem. Turecko v reakci na řecké sjednocovací záměry začalo od roku 1957 otevřeně prosazovat myšlenku dělení Kypru, vtělenou do hesla *taksim* (rozdělení).

Velká Británie dávala v téže době otevřeně najevo, že nemíní ustoupit před jakýmikoliv tlaky řeckého či řecko-kyperského prostředí. Přistoupila k popra-

vám příslušníků EOKA, usvědčených z teroristických akcí, a v březnu 1956 deportovala arcibiskupa Makaria III. na Seychellské ostrovy. Svůj krok zdůvodnila tvrzením, že se církevní a politický vůdce kyperských Řeků dostatečným způsobem nedistancoval od teroristických akcí organizace EOKA. Pod tlakem světového veřejného mínění musel být *ethnarchos* Makarios v dubnu 1957 propuštěn z internace, nemohl se však pro odpor Britů vrátit na rodný ostrov a našel útočiště v Athénách. Řecké naděje na *enosis* neuspokojila ani změna britské strategie po roce 1957. Vlivem řady okolností, mj. i suezské krize roku 1956, dospěl Londýn k závěru, že vlastní kontrolu nad Kypru může uskutečňovat účinnějším způsobem než udržováním přežilých koloniálních správ. Na tomto novém přístupu byl založen plán britského premiéra Harolda Macmillana z roku 1958 na ustavení prozatímní britsko-řecko-turecké správy ostrova, která by byla spojena s tamní samosprávou. V neprospěch *enosis* působila i situace na samotném ostrově, kde v roce 1958 etnické napětí mezi Řeky a Turky vyústilo v novou vlnu vzájemných srážek.

S přihlédnutím k reálnému zhodnocení mezinárodní situace, která nevytvářela předpoklady pro uskutečnění *enosis*, vzhledem k vlastnímu odmítavému stanovisku k Macmillanovu plánu i v zájmu odstranění třecích ploch ve vztahu ke spojencům přistoupil Karamanlis na zahájení jednání o kompromisu, který měl vést k osamostatnění Kypru. Pro řeckého premiéra neznamenal tento krok úplné zavržení myšlenky *enosis* (a tedy ani zradu „národních zájmů Řecka“, jak jej hodnotila liberální i levicová opozice), ale pouze dočasné odložení realizace vytouženého nacionálního cíle na příhodnější dobu. Mezinárodní jednání, která vyvrcholila v únoru 1959 ve švýcarském Curychu, nevybočila z rámce tradiční „mocenské“ diplomacie. Konala se totiž pouze za účasti Velké Británie jako dosavadního vlastníka ostrova a „mateřských“ zemí Řecka a Turecka, ale bez přítomnosti zástupců obou etnických společenství, jichž se zamýšlená úprava měla týkat, tj. samotných Kypřanů – Řeků i Turků.

Tripartitní konference dospěla k závěru, že Kypr nemá být ani „sjednocen“ s Řeckem, ani rozdělen mezi Řecko a Turecko, nýbrž že se má stát samostatným státem, jehož nezávislost, územní integrita i bezpečnost bude garantována smluvními stranami, které mohou v zájmu splnění svých závazků v případě potřeby podnikat společné či individuální akce. Z curyšských jednání vzešlo i rozhodnutí, že si Velká Británie podrží pod plnou suverenitou několik vojenských základů na ostrově a že budoucí kyperská vláda musí uzavřít s Řeckem a Tureckem garanční spojenecké smlouvy, na jejichž základě oba státy umístí na Kypru své nevelké „styčné“ vojenské kontingenty. Vnitřní struktura předpo-

Demonstrace za osvobození kyperských Řeků a za sjednocení Kypru s Řeckem přerostly na mnoha místech Řecka ve srážky s policií

Arcibiskup Makarios se po podpisu curyšsko-londýnských ujednání vrací na Kypr

kládaného nového státu měla spočívat na principu paralelní koexistence obou etnických komunit ve společném státě a na jejich vzájemné ochraně před majorizací.

S výsledky curyšských jednání byli reprezentanti kyperských Řeků a Turků (arcibiskup Makarios a Fadil Küçük) seznámeni na následující konferenci, která proběhla v druhé polovině téhož měsíce v Londýně. Kyperským představitelům nebyla ovšem poskytnuta možnost diskutovat o textu ujednání, směli jej pouze přijmout, nebo odmítnout. Arcibiskup Makarios, který na rozdíl od Fadila Küčüka s koncepcí curyšsko-londýnských dokumentů nesoouhlasil, se odhodlal k jejich podpisu

pouze pod vnějším tlakem, zejména ze strany Karamanlise, a pod vlivem vlastních obav z rozdělení ostrova v případě ztroskotání připraveného kompromisu.

Vlastnímu vyhlášení nezávislosti Kypru, k němuž došlo v srpnu 1960, předcházelo ještě sestavení a schválení ústavy nového státu. Zmíněný dokument byl podrobným a rozvěklým rozpracováním principů, obsažených v curyšsko-londýnských ujednáních. Zvýrazňoval úlohu obecních orgánů a obou etnických společenství, určoval jejich konkrétní podíl na výkonu státní moci a vytvářel systém záruk před případnou majorizací. Jeho ustanovení poskytovala více výhod kyperským Turkům, kteří bez ohledu na svůj 18 % podíl ve struktuře obyvatelstva získávali ve státních orgánech Kyperské republiky 30 % zastoupení (ve velitelských sborech ozbrojených sil měli dokonce nárok na 40 %) a mohli zahránit přijetí jakéhokoli usnesení, které by nevyhovovalo jejich představám. Ke schválení zákona v padesátičlenném Národním shromáždění, složeném z 35 Řeků a 15 Turků a voleném odděleně podle etnické skladby příslušníky obou komunit, bylo třeba získat souhlas většiny poslanců v každé z obou etnických reprezentací. Úřad hlavy státu – prezidenta republiky, vykonávajícího současně funkci předsedy vlády – byl vyhrazen kyperským Řekům. Kyperští Turci naproti tomu volili ze svých řad viceprezidenta, který sice nemohl hlavu státu zastupovat, měl však právo schvalovat tři turecké členy desetičlenné vlády a směl naplňovat ustanovení ústavy o vzájemném právu veta mezi prezidentem a viceprezidentem.

Curyšsko-londýnské řešení kyperské otázky mělo podle představ svých tvůrců otevřít cestu k překonání rozporů jak ve vztazích mezi signatářskými státy (především Řeckem a Tureckem), tak mezi oběma kyperskými etnickými komunitami. Ve skutečnosti však tento záměr nesplnilo, a vytvořilo dokonce předpoklady pro budoucí vyhrocování napětí. Všechny tři ručitelské státy přistupovaly ke Kyperské republice, která zůstala členem britského Commonwealthu, jako ke státu s „omezenou suverenitou“ a využívaly každé příležitosti, aby jej dostaly pod svůj vliv. Arcibiskup Makarios, který byl zvolen prezidentem Kyperské re-

publiky (Fadil Küçük se stal viceprezidentem), se nemínil podvolit vnějším tlakům a snažil se uplatňovat samostatnou kyperskou politiku. Nepřistoupil na „gentlemanskou“ dohodu premiérů Řecka a Turecka Karamanlise a Menderese, že se Kypr stane členem NATO (s odůvodněním, že Severoatlantická aliance zaujímal v nedávné minulosti probritská stanoviska, nepřátelská kyperskému národněosvobozenckému hnutí), zapojil se aktivně do krystalizujícího hnutí nezúčastněných zemí a nepřistoupil na doporučené sankce proti silné radikálně levicové straně AKEL, sdružující kyperské komunisty.

Makariosův postup vyvolával krajně nepříznivou odezvu nejen u vedoucích představitelů Řecka, Turecka a Velké Británie, ale i ve Spojených státech, které se obávaly, že by se Kypr mohl stát středomořskou Kubou a „rudý“ arcibiskup novým Fidelem Castrem. Rozpory mezi Kyperskou republikou a NATO představovaly pro Sovětský svaz vítanou příležitost k vystupňování úsilí o posílení vlastních pozic ve východním Středomoří. Ani ve vzájemných vztazích obou kyperských etnických komunit nedošlo po vytvoření kyperského státu k trvalejšímu uvolnění napětí. Menšinová kyperští Turci se nezbavili nedůvěry a strachu z většinových Řeků. U těch naopak stále narůstal pocit, že byli oklamáni a poškozeni. Rozčarování byli jak členové rozpuštěné Grivasovy organizace EOKA, jimž se nesplnil sen o *enosis*, tak přívrženci prezidenta Makaria, kteří v nadproporční účasti Turků na řízení státu spatřovali vážnou překážku rozvoje Kyperské republiky jako samostatného státu.

Spor o Kypr působil na řeckou zahraniční politiku přímo i zprostředkovaně. Pod jeho vlivem se chování Řecka v některých případech zřetelně odlišovalo od postojů jeho severoatlantických spojenců. Řecko jako jediný stát NATO na podzim 1956, v době suezské krize, otevřeně podporovalo Násirův Egypt proti Velké Británii a Francii. Specifický byl i jeho velký zájem na navazování přátelských vztahů s dalšími arabskými státy a podpora národněosvobozenckých hnutí na půdě OSN.

Přestože řecká zahraniční politika zaujímal některé originální postoje, neměla v úmyslu – pod nepochybným vlivem Konstantina Karamanlise – jakkoliv zpochybňovat svou základní proatlantickou a proamerickou orientaci. Důkazem byl podpis dvou dalších ujednání o amerických základnách na řeckém území a odmítavý postoj k záměru Moskvy a jejího bloku oslabit vazby Řecka k Severoatlantické alianci a Spojeným státům buď po dobrém (prostřednictvím návrhů rumunského ministra zahraničí Chivu Stoicy z let 1957–1959 na vytvoření bezjaderného pásma na Balkáně a v jadranském regionu, projektů multilaterální či bilaterální součinnosti balkánských států ad.), nebo po zlém: pomocí výhrůžek o odvetných krocích sovětského bloku proti Řecku v případě umístění amerických raket středního doletu vybavených jadernými hlavicemi na řeckém území.

Konstantinos Karamanlis se snažil vnést do řecké zahraniční politiky názor, že spolupráce se Západem by se neměla omezovat pouze na styky s USA a na vojenskou součinnost s NATO. V tomto přesvědčení jej utvrdilo i sdělení Washingtonu v roce 1958, že Spojené státy v blízké budoucnosti přestanou poskytovat Řecku dosavadní ekonomickou pomoc a omezí se pouze na poskytování vojenské podpory. K faktickému zastavení americké civilní pomoci došlo nakonec až v roce 1964. Karamanlisova pozornost se upínala především k Francii a ke Spolkové republice Německo, tedy k zemím, které představovaly pilíř

šestičlenného EHS a které mohly zajistit Řecku vstup do zmíněné organizace a poskytnout mu nezbytné finanční prostředky. Řecký premiér tuto koncepci prosazoval přes odpor levicové a části středové opozice, která namítala, že tento postup zemi přivodí řadu komplikací (mj. že způsobí ztrátu východoevropského trhu), i proti vůli části pravicové mocenské elity, reprezentované královským párem, který doporučoval, aby se Řecko po vzoru Velké Británie zaměřilo na připojení k Evropskému sdružení volného obchodu EFTA.

Karamanlisovo systematické úsilí přineslo první ovoce v podobě rostoucích investic západoevropského kapitálu (zejména francouzského a německého) do řecké ekonomiky, získání půjčky od Spolkové republiky Německo a především podpisu asociační smlouvy Řecka s EHS 8. července 1961. Na základě tohoto dokumentu se Řecko stalo přidruženým členem EHS s platností od 1. listopadu 1962. Plnohodnotným příslušníkem organizace se mělo stát až po uplynutí přechodného období, v roce 1984. Ve spojitosti s asociační dohodou obdrželo Řecko od EHS první půjčku ve výši 125 milionů amerických dolarů.

Karamanlisův ústup ze slávy

Relativní politická a hospodářská stabilita režimu, nastolená v průběhu 50. let za pravicových vlád Alexandra Papagose a Konstantina Karamanlise, začala na počátku nového desetiletí dostávat citelné trhliny. Méně majetné vrstvy obyvatelstva dávaly stále hlasitěji najevo svůj nesouhlas s negativními sociálními důsledky hospodářské modernizace, nacionalistické kruhy stupňovaly protesty proti vládní politice v kyperské otázce a političtí protivníci projevovali odpor k represivním metodám *řízené demokracie*. Zřetelným signálem měnící se společenské a politické atmosféry v zemi byly již zmíněné volební úspěchy strany EDA v roce 1958. Konstantinos Karamanlis čelil zesílenému vlivu levice tradičními prostředky: diskreditační kampaní, v níž se snažil ztotožňovat stranu EDA s Komunistickou stranou Řecka, a opětovným zostřením násilných opatření. Na přelomu 50. a 60. let proběhlo v Řecku několik politických procesů s „protistátními živly“. Mezi osobami odsouzenými k několikaletému vězení byl i populární Manolis Glezos.

Uplatňování zesílených represí jako prostředku k upevnění otrěsené stability režimu se navenek zdálo být velice účinné. V nových parlamentních volbách, které se konaly 29. října 1961, zaznamenala „kryptokomunistická“ EDA, kandidující tentokrát společně s nepatrnou Národní rolnickou stranou ve volebním bloku *Všedemokratická rolnická fronta Řecka*, hluboký propad. Hlasovalo pro ni o 10 % méně voličů než v roce 1958 (14,6 %) a 24 získaných mandátů netvořilo ani třetinu mandátů dosavadních. Spíše než zásluhou vlády bylo oslabení levice důsledkem procesů odehrávajících se ve středové části řeckého politického spektra. Devět dosud roztržštěných liberálních a centristických stran, znepokojených svými dosavadními neúspěchy i aktivitou pravice a levice, se rozhodlo postupovat společně a sjednotit se do společné strany. V čele tohoto nového politického subjektu *Svazu středu* (Enosis kendru), vytvořeného krátce před volbami roku 1961, stanul zkušený liberál Georgios Papandreu. Pod jeho vedením se nová strana začala orientovat na *boj na dvou frontách*, na paralelní zápas proti pravici i levici. Přestože Svaz středu nadále představoval spíše účelovou koalici středových sil než moder-

ní politickou stranu, dosáhl již v říjnových volbách roku 1961 pronikavých úspěchů. Jeho volební aliance s Pokrokovou stranou Spyridona Markezinise získala 33,7 % hlasů a 100 poslaneckých křesel. Na samotný Svaz středu jich připadlo 86.

Úspěchy Papandreova bloku by byly nepochybně ještě větší, kdyby měly parlamentní volby regulérní průběh. Oficiální i parastátní instituce režimu *řízené demokracie*, znepokojené rychlým růstem vlivu nového protivníka, uplatnily i proti němu diskriminační praktiky, používané do té doby převážně vůči levici. Zvláště aktivně si v tomto směru počínaly parastátní instituce na venkově, zejména antikomunistická milice TEA. Vládnoucí strana ERE za těchto okolností dosáhla absolutního volebního vítězství. Získala 50,8 % hlasů a 58,7 % (tj. 176) poslaneckých mandátů. Svaz středu však nebyl ochoten podvolit se machinacím svých pravicových protivníků. Jeho vůdce Georgios Papandreu veřejně obvinil režim z podvodů, volebních machinací i teroru a oznámil, že jeho strana neuznává výsledky voleb a že využije všech legálních prostředků k tomu, aby docílila jejich opakování za regulérních podmínek. Nový stranický program *Anendotos agon* (Nesmiřitelný boj), počítal s pořádáním protestních shromáždění a demonstrací, s obstrukcí parlamentu, s otevřeným pranýřováním režimu v cizině a s řadou dalších kroků.

Politické napětí mezi pravicovým táborem na jedné straně a středovými i levicovými politickými silami na straně druhé se za těchto okolností den ze dne vyhrcovalo. Konstantinos Karamanlis v zájmu upevnění vlastních mocenských pozic zamýšlel prosadit i změny v ústavě. Jeho návrh směřoval mj. k výraznému posílení úlohy výkonných orgánů státní moci na úkor parlamentu i panovníka. Premiérovo snažení se nesetkalo s podporou královského dvora, který nemínil přistoupit na omezení svých pravomocí a nechtěl se vzdát vlivu na armádu, a nenalezlo odezvu ani u zahraničních spojenců. Zejména nová Kennedyova americká administrativa dospívala k názoru, že stabilitu poměrů v Řecku je možno nejlépe obnovit nahrazením dosavadního autoritářského pravicového režimu režimem liberálním.

Aktivita pravicových extremistů, kteří se v zájmu zachování dosavadních poměrů neštíteli – dokonce proti vůli Karamanlise či přinejmenším bez jeho vědomí – používat proti politickým protivníkům zákeřných teroristických metod, nezlepšovaly pověst vlády doma ani v zahraničí – naopak ji dále zhoršovaly. Tak tomu bylo zejména v souvislosti s vraždou oblíbeného levicového politika a průkopníka mírového hnutí Grigoriase Lambrakise 22. května 1963 v Soluni. Pohnuté události a jejímu spletitému politickému pozadí se dostalo později působivého uměleckého ztvárnění v románu řeckého spisovatele Vasilise Vasilikose „Z“ a ve stejnojmenném filmu francouzského režiséra řeckého původu Costy Gavrasy, natočeném podle zmi-

Lambrakisův pohřeb se stal mohutnou manifestací proti vládě pravice

něné literární předlohy. Přestože vyšetření celého případu nakonec prokázalo, že smrtelná „nehoda“ poslance Lambrakise byla dílem extremistických složek pravice a že s ní premiér Karamanlis neměl žádnou spojitost, nedůvěra veřejnosti k jeho osobě po této tragické události zesílila. Za situace, kdy nebyl schopen získat kontrolu nejen nad opozicí, ale ani nad vlastním táborem řízené *demokracie*, se zklamáný premiér rozhodl rezignovat. Pod formální záminkou, že král Pavel I. a jeho žena Friederika dali veřejně najevo, že nemíní respektovat jeho doporučení, aby odvolali plánovanou státní návštěvu Velké Británie, podal dne 11. června 1963 demisi.

S Karamanlisovým odchodem poklesly výrazně i šance jeho strany na setrvání u moci. Nový premiér Panajotis Pipinelis byl spíše exponentem zájmů královského dvora než reprezentantem ERE. Pod tlakem opozice ostatně musel již v říjnu 1963 uvolnit místo prozatímnímu úřednickému kabinetu, který měl v duchu řeckých zvyklostí zajistit provedení voleb. Jejich výsledek dovršil zklamání Konstantina Karamanlise, který se ve volební kampani osobně angažoval pro opětovné vítězství kandidátů vlastní strany. ERE se ziskem 39,4 % hlasů a 132 poslancekými mandáty prohrála soubor s Papandreovým Svazem středu, který obdržel 42,0 % hlasů a 138 křesel. Někdejší premiér neměl v úmyslu převzít roli opozičního politika. Ohlásil proto odchod z politického života a usadil se ve Francii. Jeho pobyt v dobrovolném exilu se měl protáhnout na téměř jedenáct následujících let.

Liberální éra

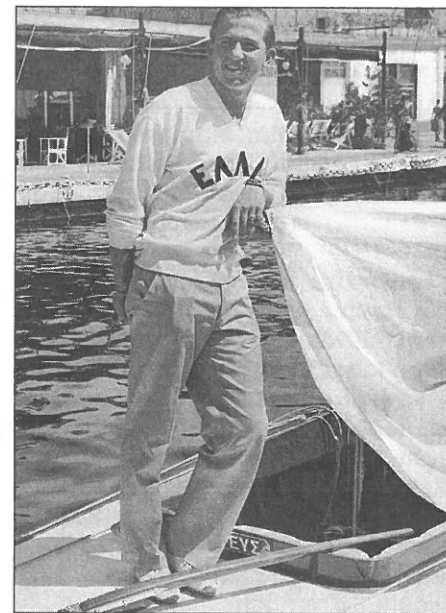
Přestože výsledky voleb přivedly Georgiose Papandrea do funkce nového premiéra, nepřinesly mu dostatečné uspokojení. Upevnění jeho osobních mocenských pozic i uskutečnění programových cílů strany záviselo buď na spolupráci s pravíci, proti níž vedl v posledních dvou letech *Nesmiřitelný boj*, nebo na součinnosti s prokomunistickou levicí, k níž zaujímal po celý život odmítavý postoj. Papandreu však nebyl ochoten přistoupit na žádnou z obou zmíněných alternativ. Od svého rozhodnutí se nenechal odvrátit ani naléháním královského dvora, který se vyslovoval ve prospěch kooperace obou hlavních „státotvorných“ politických formací, ani nabídkami strany EDA na společný postup proti „reakci“, doplněnými upozorněním, že bez hlasů jejích poslanců by se jeho vládě nedostalo schválení parlamentem. Od prvních dnů existence menšinového kabinetu podřizoval proto Georgios Papandreu veškeré své politické kroky snaze zajistit Svazu středu podmínky pro vítězství v novém měření domácích politických sil.

Nové volby, které se uskutečnily se souhlasem churavějícího krále Pavla I. v únoru 1964, přinesly vůdci Svazu středu plné uspokojení. Jeho strana, vystupující tentokrát již samostatně, dosáhla zcela ojedinělého vítězství. Obdržela 52,7 % všech odevzdaných hlasů a zajistila si 171 poslancekých mandátů. Vytvoření většinové vlády Svazu středu nyní nemohla ohrozit ani pravicová ERE (kandidující ve volebním bloku s Pokrokovou stranou, který dohromady získal 35,2 % hlasů a 107 poslancekých křesel; z toho ERE 99), ani prokomunistická EDA, která dostala 11,8 % hlasů a 22 poslancekých míst. K upevnění vůdčího postavení Georgiose Papandrea přispěly vedle výsledků voleb a Karamanlisovy

nepřítomnosti i další okolnosti, především úmrtí jeho dlouholetého rivala v zápase o vedení liberálního a středového tábora Sofoklise Venizela a dosavadního krále Pavla I. Nový, teprve čtyřadvacetiletý panovník Konstantin II., jehož pozornost byla do té doby upřena na sport (na olympijských hrách v roce 1960 získal zlatou medaili v jachtingu) a na osobní život (krátce po svém nastoupení na trůn uzavřel sňatek s dánskou princeznou Annou Marií), nevyvolával na první pohled představu člověka, schopného konkurovat zkušenému a obratnému vůdci liberálů. Mladý panovník se svým okolím nebyl sice nadšen jednobarevnou vládou Svazu středu, nepovažoval ji však za tragédii, neboť doufal, že neohrozí kontrolu královského paláce nad ozbrojenými silami a současně bude představovat spolehlivou ochranu před levicovým nebezpečím.

Georgios Papandreu vskutku neměl v úmyslu otrávit základy existujícího hospodářsko-spoločenského a politického pořádku, iniciovat provádění strukturálních přeměn revolučního charakteru, vyhrocovat sociální a politické konflikty či vyvolat roztržku s králem. Jeho záměrem naopak bylo zajistit Řecku hospodářskou, sociální a politickou stabilitu liberalizací stávajícího systému řízené *demokracie*, odstraněním existujících sociálních nespravedlností a křivd a rozvojem kultury a vzdělanosti. K uskutečnění těchto cílů směřoval program reform, které měly umírněný ráz a nekonzfrontační charakter. Aktivita liberálů na politicko-mocenském poli byla soustředěna na zeslabení represivních funkcí státu vůči občanům a na potlačení aktivit extrémně pravicového parastátu. Papandreova vláda rozpustila některé jeho militantní organizace, omezila pravomoce antikomunistické venkovské milice TEA i bezpečnostních orgánů, propustila velký počet politických vězňů z let občanské války, uvolnila cenzuru tisku a zmírnila státní kontrolu nad odbory. Na druhé straně ovšem neodvolala existující zákaz KS Řecka, neprovedla rehabilitaci levicové fronty EAM a ponechala nadále část politických vězňů v žalářích.

V ekonomické sféře vláda pokračovala v politice urychleného rozvoje výroby za podpory cizího kapitálu, snažila se však hospodářský pokrok skloubit se zlepšováním sociálních a životních podmínek širokých vrstev obyvatelstva. Prosadila revizi některých smluv se zahraničními společnostmi ve smyslu více příznivém pro řecký stát, umožnila výrazné zvýšení platů a mezd, přistoupila k poskytování dotací zemědělcům, omezila o 10 % vojenské výdaje a podnikla kroky k zlepšení dosavadní neuspokojivé sociální a zdravotní péče o široké

Konstantin II. před svým nástupem na trůn dosáhl nejvyšších sportovních poct

vrstvy obyvatelstva. Hospodářský vývoj se i nyní vyznačoval rychlým tempem růstu HDP (v roce 1964: 9 %; 1965: 7 %). Pasivita obchodní bilance však zaznamenávala ve srovnání s Karamanlisovým obdobím dramatický nárůst (z 57 milionů v roce 1963 na 172 milionů amerických dolarů v roce 1964).

Nejdůležitějším reformním krokem Svazu středu v kulturní oblasti byla nepochybně zásadní přestavba řeckého vzdělávacího systému. Její uskutečnění bylo přímo spojeno s osobou samotného premiéra, který působil současně jako ministr školství (tuto funkci ostatně zastával již dříve ve Venizelově vládě v letech 1930–1932). Papandreův kabinet prodloužil délku povinné školní docházky z šesti na devět let, zavedl bezplatné vzdělávání na státních školách všech stupňů, výrazně zvýšil státní dotace pro oblast školství a kultury, prosadil plné uplatnění lidového jazyka (*dimotiki*) a provedl zásadní modernizaci učebních programů za účelem posílení úlohy přírodovědných a technických disciplín.

V rozporu s očekáváním Papandreova kabinetu, že provádění umírněných reforem povede k upevnění jeho postavení uvnitř země i vzhledem k cizině, byl vývoj vnitropolitických i zahraničněpolitických poměrů charakterizován vzrůstajícím napětím a komplikacemi. Oslabování mezinárodněpolitických pozic liberálního režimu mělo svou základní příčinnou spojitost s vývojem kyperské otázky a s postojem, který k němu kabinet zaujal. Po více než dvou a půl letech relativního klidu, který panoval na konfliktním ostrově po vytvoření Kyperské republiky, se vztahy mezi tamními Řeky a Turky znovu prudce vyhrotily. Prvotní impuls k nové etapě jejich vzájemného napětí vzešel od samotného prezidenta Makaria, který 30. listopadu 1963 vystoupil s návrhem na schválení třinácti doplňků k ústavě, které jednoznačně směřovaly k odbourání dosavadních, podle jeho názoru nadměrných a nadproporčních výsad turecké komunity (včetně zrušení práva veta) a k její přeměně v národnostní menšinu unitárního kyperského státu. V souladu s míněním Ankary kyperští Turci kategoricky odmítli přistoupit na Makariův projekt, který by představoval jednostranné porušení mezinárodních dohod o vzniku Kyperské republiky. Ústavní krize rychle přerostla v ozbrojené srážky mezi příslušníky obou společenství.

Do konfliktu, přetvářejícího se v etnickou válku, se rychle vmísily obě „mateřské“ mocnosti prostřednictvím svých oficiálních jednotek na ostrově, jejichž početní stav se – rovněž v rozporu s ustavujícími dokumenty Kyperské republiky – neustále zvyšoval tajnými přísunými nových vojáků z pevniny. Za součinnosti Velké Británie jako arbitrážní mocnosti a Spojených států bylo posléze dosaženo příměří, na jehož základě byla mezi zneprátenými stranami vytvořena v hlavním městě Nikosii neutrální „zelená“ zóna, která se v létě 1964 dostala pod kontrolu OSN. Na dodržování podmínek příměří zprvu dohlížely britské jednotky. Bez ohledu na zmíněné ujednání konflikt dále pokračoval s měnící se intenzitou. Ankarská vláda dávala opakovaně najevo, že je odhodlána na obranu kyperských Turků vojensky intervenovat.

Z obav před možným válečným konfliktem mezi dvěma členskými státy NATO a před jeho zneužitím ze strany Sovětského svazu dospělo vojenské velení Severoatlantické aliance na podnět USA k závěru pacifikovat ostrov pomocí 10 tisíc vojáků NATO. Kyperský prezident Makarios však s navrhovaným severoatlantickým řešením nesouhlasil a rozhodl se požádat o smírnou úpravu konfliktu OSN. V tomto směru se mu dostalo plné podpory jak ze strany nezúčastněných

zemí, tak od sovětského bloku, snažícího se těžit z internacionalizace kyperské otázky. Chruščov dokonce prohlásil, že Sovětský svaz poskytne Kypru pomoc proti jakékoli vojenské agresi. Valné shromáždění OSN mezitím v březnu 1964 vyhovělo žádosti kyperského prezidenta a vyslalo na Kypr svůj mírový vojenský sbor UNFICYP (United Nations Force in Cyprus). Prvním zplnomocněncem generálního tajemníka OSN pro kyperské záležitosti se stal finský diplomat Sakari Tuomioja. Podle původních předpokladů měly mezinárodní mírové jednotky setrvat na ostrově pouze tři měsíce. Jejich pobyt se však v důsledku narůstajících komplikací ve vývoji kyperské otázky „protáhl“ až do dnešní doby.

Internationalizace kyperské otázky prostřednictvím OSN se nejevila Spojeným státům jako dostatečná záruka proti vzniku válečného konfliktu mezi Řeckem a Tureckem a proti pronikání sovětského vlivu do východního Středomoří. Americká diplomacie proto pokračovala nezávisle na zprostředkovatelském úsilí světové mezinárodní organizace v hledání vlastních cest k řešení krize. Dospěla přitom k závěru, že jediným reálným východiskem z komplikované situace ve východním Středomoří může být kompromis mezi Řeckem a Tureckem, který by likvidoval samostatnost Kyperské republiky. Zmíněná koncepce dělení Kypru, eufemisticky označená za tzv. *dvouj* *enosis*, našla svůj odraz v plánu, který se svými spolupracovníky vypracoval v létě roku 1964 Dean Acheson, někdejší státní tajemník Spojených států Trumanovy éry, který byl v roce 1964 pověřen prezidentem Lyndonem Johnsonem funkcí amerického zprostředkovatele při řešení kyperské otázky.

Achesonův plán předpokládal, že největší část kyperského území připadne Řecku a že v rámci této řecké zóny budou vytvořeny jeden nebo dva turecké autonomní kantony. Turecko mělo naproti tomu získat vojenskou základnu na menší části kyperského území. Ze strany Řecka mělo být navíc odškodněno postoupením menšího dodekaneského ostrova Kastelorizo. Achesonův plán přes své několikeré úpravy nakonec nebyl realizován. Jeho principy se však po celých deset následujících let promítaly do postupů vlád Řecka i Turecka.

Papandreova vláda sama o sobě neměla podstatnější výhrady k Achesonovu plánu, neboť jej považovala za dosti blízký svým představám o *enosis*. S ohledem na smýšlení kyperského prezidenta Makaria i nacionálně citlivé domácí veřejnosti však k němu zaujala stejně odmítavý postoj jako k předchozímu projektu na umístění vojsk NATO na Kypru. Západní spojenci Řecka, zejména Spojené státy, spatřovali v postojích řeckého premiéra odklon od linie spolupráce se Západem a reagovali na ně odměřenějším přístupem k Athénám. Souběžně s nepříznivým vývojem vztahů Řecka a jeho západních spojenců se však dostával do krize i poměr mezi Athénami a Nikosíí. Papandreova vláda, která ve své kyperské politice vycházela z přesvědčení, že má jako reprezentantka „metropole helénismu“ právo usměrňovat politiku kyperských Řeků, nebyla ochotna smířit se s nezávislým chováním prezidenta Makaria a s jeho odmítavým přístupem k *enosis* a připustit snahy o faktickou nezávislost Kyperské republiky na Řecku. Úsilí o oslabení pozic kyperského prezidenta se proto stalo integrální součástí jejího zahraničněpolitického působení. Tento záměr, spolu s úmyslem udržovat na Kypru živou myšlenku *enosis*, stál nepochybně v pozadí Papandreova souhlasu s opětovným vysláním Makariova soka Georgiose Grivase (vystupujícího pod pseudonymem Digenis) na Kypr. Někdejší vůdce naciona-

listické organizace EOKA, který po zastavení její činnosti pobýval v Řecku, kde se mu dostalo i ocenění v podobě povýšení na generála, převzal v létě 1964 vedení řeckých jednotek na Kypru i nově vytvořené Kyperské národní gardy.

Zatímco oslabení zahraničněpolitického postavení Papandreovy vlády souviselo do značné míry s jejími postoji ke kyperskému problému, bylo narůstající vnitropolitické napětí v zemi důsledkem stupňujících se rozporů mezi Svazem středu, podporovaným liberálně i levicově orientovanou veřejností na straně jedné, a pravicovou částí mocenské elity, zahrnující zejména krále, většinu představitelů armády a bezpečnostních složek a exponenty parastátu na straně druhé. K eskalaci napětí došlo přesto či právě proto, že vláda nevystupovala proti militantním představitelům krajní pravice s dostatečnou rozhodností a že vyšla panovníkovi vstříc jmenováním jeho důvěrníka, generála Petrose Garufaliase ministrem obrany. Právě tento funkcionář se stal vážnou překážkou očisty ozbrojených sil od nositelů autoritářských a protidemokratických idejí. Pravicové složky vládnoucí mocenské vrstvy se obávaly, že Georgios Papandreu získá kontrolu nad armádou a nad tajnou službou KYP a že se pokusí zlikvidovat extremistické polovojenské organizace. Král nebyl ochoten zřít se vlivu na „svou“ armádu a podřídit se stanovisku premiéra, že „panovník má panovat a nikoliv vládnout“. Představitelé ozbrojených sil, bezpečnosti i KYP se nemínili smířit ani se snižováním státních výdajů na vojenské a bezpečnostní účely a se snahou vlády o provedení očisty těchto institucí. Exponenti parastátu byli odhodláni pomstít se vládě i za to, že v roce 1964 přinesla veřejnosti důkazy o tom, že při parlamentních volbách v říjnu 1961 bylo k zastrašování a ovlivňování tehdejší opozice užito jejich zvláštního tajného operačního plánu *Perikles*.

Ve svém boji proti Papandreově kabinetu se jeho radikální pravicoví odpůrci snažili využít nedostatečné spolupráce mezi liberály a levicí, vnitřní nejednotnosti Svazu středu i výhrad mnohých liberálů k autoritářským postupům premiéra a k údajnému zvýhodňování jeho syna Andrease. Mladý Papandreu, který prožil 21 let v USA, kde studoval a posléze vyučoval ekonomii na uni-

Andreas Papandreu na počátku své politické dráhy

verzité v Berkeley, působil po návratu do vlasti v roce 1961 nejdříve jako ředitel Střediska pro hospodářský výzkum a plánování. V roce 1964 byl zvolen poslancem, jmenován ministrem v úřadu předsedy vlády a posléze náměstkem ministra (hospodářské) koordinace. A verze řady liberálů vyplývala nejen z jeho postavení vyvolaného následníka slavného otce, ale i z radikálních politických názorů Andrease Papandrea. Pro svůj antiamerikanismus, odhodlání prosazovat strukturální hospodářské, sociální a politické přeměny i ochotu spolupracovat s prokomunistickou levicí byl všeobecně pokládán za vůdce levého křídla Svazu středu.

Pravicové složky domácí elity nebyly ochotny připustit uskutečnění záměrů vlády, neboť je považovaly za existenční ohrožení svých nejvlastnějších mocenských zájmů. Hlavními nositeli odporu se stali král, řídicí struktury ozbrojených sil a parastátní organizace, zejména tajná služba KYP a konspirativní důstojnické organizace: „stará“ IDEA, existující od roku 1944, a *Národní svaz mladých důstojníků* EENA (Ethniki enosis neon axiomatikon). Protiofenziva pravice započala útokem proti premiérovi synovi Andreasi. KYP informovala veřejnost o odhalení ilegální organizace levicových důstojníků *Aspida* (Štít), která měla připravovat převrat „násirovského“ typu. V souvislosti se zatčením většího počtu vojenských osob bylo vzneseno i obvinění proti Andreasi Papandreovi, který měl být ideovým a politickým vůdcem spiklenců. Za účelem oslabení postavení vlády byly militantní pravici rozšiřovány i pověsti o benevolenci úřadů vůči akutní hrozbě komunistického převratu a konstruována obvinění o komunistických sabotážích v armádě. K předním tvůrcům těchto dezinformačních kampaní patřil Georgios Papadopoulos, jeden z vůdců pozdějšího vojenského puče z dubna 1967.

K dalšímu vystupňování aktivit pravice v květnu 1965 výraznou měrou přispělo rozhodnutí premiéra Papandrea odstranit z vlády ministra obrany, generála Petrose Garufaliase a převzít osobně i řízení tohoto klíčového mocenského resortu. Král Konstantin II. odmítl přistoupit na toto řešení – s odvoláním na nevyjasněnou roli premiérova syna Andrease v aféře *Aspida* – a využil dokonce následného sporu s neústupným premiérem k tomu, aby i jeho samotného připravil o moc. Aniž vyčkal písemného podání demise, kterou mu Georgios Papandreu naznačil v osobním rozhovoru 15. července 1965, pověřil sestavením nové vlády Georgiose Athanasiadis-Novase, dosavadního člena Svazu středu.

Vnitropolitická krize poloviny šedesátých let

V souvislosti s červencovými událostmi roku 1965 vnitropolitické napětí přerostlo do podoby obtížně řešitelné krize. Ze strany krále i celého pravicového křídla domácí mocenské elity pokračovala ofenziva proti Georgiovi a Andreasi Papandreovým. Jejím hlavním strategickým cílem bylo nyní rozbít Svaz středu, přimět co největší počet liberálů k odklonu od bývalého premiéra a s přispěním těchto odštěpenců získat potřebnou parlamentní většinu. Za sliby křesel ve vládě i ve státní správě a s použitím nejrůznějších metod korupce opustilo Georgiose Papandrea postupně několik desítek poslanců Svazu středu. Snaha o vytvoření vládního kabinetu z těchto *odpadlíků* (apostates), který by se mohl opřít o podporu pravicových stran ERE a Pokrokové strany, nebyla zpočátku úspěšná. Ani novému premiéru Athanasiadisovi-Novasovi, ani jeho nástupci Iliasi Tsirimokosovi se nepodařilo získat důvěru většiny parlamentu. Záměr krále vyšel teprve na třetí pokus. Stefanos Stefanopoulos, pravicový politik, který ve Svazu středu působil dříve spíše ze zášti vůči Karamanlisovi než z náklonnosti k liberálním idejím, prošel úskalím hlasování o důvěře, když si zajistil nepatrnou většinu dvou poslanců v parlamentu.

„Odpadlické“ kabinety, především Stefanopoulosova vláda, se ve své zahraniční politice důsledně vrátily k uplatňování severoatlantické solidarity a projevovaly značné porozumění pro principy Achesonova plánu na konečné řeše-

ní kyperské otázky. Na druhé straně převzaly po Georgiosovi Papandreovi jeho koncepci *nacionálního centra helénismu* a v souladu s ní dále stupňovaly řecké vměšování do vnitřních záležitostí Kypru. Obě tendence se promítly do zákulisních jednání mezi Athénami a Ankarou o Kypru, která se uskutečnila nejen bez účasti, ale také bez vědomí představitelů Kyperské republiky a obou jejích etnických komunit.

Přestože se domácí pravici, stále výrazněji podporované též zahraničními spojenci, zejména Spojenými státy, podařilo vyvolat ve Svazu středu vnitřní otřesy, vliv Georgiose Papandrea a jeho stoupenců v zemi nejen nepoklesl, ale naopak dále zesílil. Bývalý premiér se nesmířil s porážkou, ostře odmítl královo vměšování do politického života a přehlížení demokratických principů a začal znovu prosazovat koncepci *Nesmířitelného boje* za své znovujmenování ministerským předsedou a posléze za uskutečnění nových regulérních parlamentních voleb. Tímto směrem vyvíjel sám i prostřednictvím svých stoupenců horečnou politickou aktivitu, organizoval masová shromáždění a protestní demonstrace. Iniciativa Georgiose Papandrea se setkala s mimořádným ohlasem veřejnosti. Na její podporu vystoupily i levicové síly, především strana EDA, přestože spolupráci s ní starý vůdce liberálů kategoricky odmítl. Neaktivnější roli ve vystoupeních proti pravici hrála *Lambrakisova mládež* (Neolea Lambraki), formálně nezávislá mládežnická organizace, která ve skutečnosti sdružovala mladší názorové stoupence strany EDA. Vůdčí postavou této organizace se stal stále populárnější hudební skladatel Mikis Theodorakis.

Souběžně s rozšiřováním *Nesmířitelného boje* proti pravici docházelo i k názorové radikalizaci mnohých jeho nositelů. Zápas o vypsání nových voleb byl stále častěji spojován se zpochybňováním další existence monarchie a s prosazováním strukturálních hospodářsko-spoločenských a politických přeměn země. Proces radikalizace se projevil i v samotném Svazu středu, jehož faktické vedení převzalo levé křídlo v čele s Andreasem Papandreem, které systematicky napadalo krále, velení armády a hospodářskou oligarchii a vznášelo obvinění, že tajná služba KYP je financována a řízena americkou CIA.

Na rozdíl od levého křídla Svazu středu spatřoval Georgios Papandreu spolu s některými dalšími umírněnými politiky této strany jediné možné východisko ze složité situace v jednání s králem a s demokratickou pravici. Za dosažení jejich souhlasu s uskutečněním parlamentních voleb byl ochoten zaplatit vlastními ústupky. Z tajných zákulisních rozhovorů mezi Georgiosem Papandreem, králem a vůdcem strany ERE Panajotisem Kanellopulem v prosinci 1966 vzešla dohoda, že se parlamentní volby uskuteční do pěti měsíců a že jejich realizace bude svěřena přechodné úřednické vládě. Bývalý premiér se naopak zavázal, že Svaz středu nebude ve volební kampani zpochybňovat postavení panovníka a monarchistického zřízení a upustí od prosazování zásadních změn v řídicích strukturách ozbrojených sil. Levicové křídlo Svazu středu přijalo zprávu o uzavření kompromisu s pravici s krajním rozhořčením. Andreas Papandreu označil dokument za „*královův výtvor*“ a obvinil svého otce z opuštění pozic Svazu středu. Georgios Papandreu na oplátku prohlásil, že se jeho syn svými postoji „*sám vyřadil ze stranických řad*“.

Přes výhrady k Andreasovým politickým postojům Georgios Papandreu celou vahou své politické autority vystoupil na synovu obranu před snahami pra-

vice docílit jeho zatčení v souvislosti s aférou *Aspida*. Prostřednictvím poslanců Svazu středu prosadil v parlamentu přijetí zákona o tom, že imunita dosa-
vadních poslanců zůstane v platnosti i po rozpuštění parlamentu až do ustavení nového zákonodárného orgánu. Na protest proti tomuto zákonu podala prozatímní vláda Joannise Paraskevopulose demisi. Provedení voleb bylo králem Konstantinem II. nakonec svěřeno Panajotisi Kanellopulovi, důvěryhodnému demokratu pravicové orientace, stojícímu v čele strany ERE po Karamanlisově odchodu.

Odhady politických pozorovatelů zřetelně naznačovaly, že ve volbách, chystaných na den 28. května 1967, zvítězí s největší pravděpodobností Svaz středu a že dojde i k posílení vlivu levicové strany EDA. Tato perspektiva naplňovala hlubokým znepokojením domácí pravici i zahraniční spojence, zejména Spojené státy. Zatímco demokratické složky pravice byly ochotny respektovat svobodně vyjádřenou vůli voličů – za předpokladu nenarušení základů stávajícího společenského a politického zřízení – síly pravicové reakce dospěly k rozhodnutí předejít vlastní porážce nastolením diktatury. Na uskutečnění této varianty se nezávisle připravovaly dvě mocenské skupiny – jednak král s řídicími složkami armády, které stály pod jeho kontrolou, jednak radikální pravicoví extremisté z řad vyšších a středních důstojníků armády a bezpečnosti, propojení s parastátními vojenskými a polovojenskými institucemi.

Pověsti o hrozbě vojenského puče stále více znepokojovaly širokou veřejnost. Žádná z parlamentních politických sil, ale ani ilegální KS Řecka však nepodnikly žádná politická a organizační protiopatření, aby zamezily nežádoucímu vývoji situace. Cesta k vojenskému puči byla za těchto okolností otevřená. Rozhodující slovo v dalším vývoji událostí však překvapivě neměla mít králi oddaná generalita, tzv. *velká junta*, která své vystoupení chystala na dobu parlamentních voleb, ale druhá skupina, složená z „*neznámých*“ důstojníků, kteří nepatřili k řídicím strukturám ozbrojených sil (*malá junta*). Projevila totiž větší rychlost a rozhodnost při realizaci svých záměrů, v neposlední řadě i díky informacím, které sama nashromáždila o přípravách konkurenční generálské kliky.

Vojenská junta u moci

„*Revoluční výbor*“ spikleneckých důstojníků, v jehož čele stál triumvirát, složený ze dvou plukovníků – Georgiose Papadopulose a Nikolaose Makarezose – a brigádního generála Stylianose Pattakose, přistoupil k uskutečnění plánovaného puče v noci z 20. na 21. dubna 1967. Přestože disponoval pouze nevelkou ozbrojenou silou asi 3000 mužů a 150 tanků, dosáhl svého cíle s mimořádnou lehkostí a takřka bez jediného výstřelu. V průběhu necelých tří hodin pučisté obsadili všechny klíčové body hlavního města, obklíčili královský palác, přerušili komunikační spojení se světem, zajali většinu politických osobností a očekávaných nepřátel a vyhlásili na základě „*královského dekretu*“, o jehož existenci překvapený panovník neměl tušení, výjimečný stav v zemi. Devět milionů obyvatel Řecka se během jedné noci ocitlo v područí vojenské diktatury.

K hladkému provedení puče vedle momentu překvapení nepochybně významně napomohl operační vojenský plán *Prométheus*, připravený v součinnosti s orgány NATO pro případ komunistického převratu, který pučisté uplatnili bez vě-

Pučistické tanky v ulicích Athén
(duben 1967)

královského vedení ozbrojených sil. Premiér Kollias nezískal vliv na řízení státních záležitostí. Skutečnou moc převzali pučisté z řad revolučního výboru, především zmínění triumvirové. Nejdůležitější z nich, plukovník Georgios Papadopoulos, se formálně spokojil s funkcí ministra v úřadu předsedy vlády. Generál Stylianos Pattakos převzal řízení ministerstva vnitra a plukovník Nikolaos Makarezos začal vykonávat funkci nejdůležitějšího hospodářského činitele vlády – ministra koordinace.

Tito lidé spolu se svými spolupracovníky z „revolučního výboru“ s konečnou platností rozhodli o rozpuštění parlamentu, o zrušení politických stran a dalších organizací a spolků, o zákazu stávek a shromažďování občanů, o pozastavení činnosti odborů, o zavedení předběžné cenzury, o vytvoření zvláštních soudních tribunálů. Na základě jejich vůle bylo zatčeno a uvězněno či internováno, často bez udání jakéhokoliv důvodu, velké množství občanů. Hlavním terčem teroru se stali příslušníci levice, zejména komunisté. Represe se nezastavily ani před liberály a nepohodlnými příslušníky demokratické pravice. Mezi osobami drženými v internaci či v domácím vězení byli i vůdčové obou nejsilnějších politických stran Svazu Středu a ERE Georgios Papandreu a Panajotis Kanellopoulos. Andreas Papandreu byl uvězněn. Do provozu byly znovu uvedeny internační tábory na vyhnaneckých ostrovech Leros a Jaros.

Vojenský puč nebyl „plukovníky“ zdůvodňován skutečnými motivy (tj. obavami z podlomení pozic parastátních struktur v případě volebního vítězství středových liberálů a levice a snahami o převzetí vůdčí role ve státě), ale vznesenými ideály vlastenectví, národní spásy, ozdravení společnosti a sociální spravedlnosti. Prostřednictvím „*revoluce 21. dubna 1967*“, jak strůjci převratu označili svou akci, bylo prý Řecko zachráněno před akutní hrozbou komunis-

tického puče a vysvobozeno z chaosu a anarchie „falešného“ parlamentarismu a dosavadní „zkorumpované“ demokracie. Za vlastní smysl snažení režimu byla označena obroda národa a státu v duchu „řecko-křesťanské civilizace“, na jejímž základě budou moci Řekové hrát znovu vůdčí civilizační roli ve světě. Ideologie „plukovníků“, která nevynikala originalitou, hloubkou ani soudržností, navazovala v mnohém (např. v hesle „Řecko křesťanských Řeků“) na myšlenkové výdobytky předválečného Metaxasova režimu. Jejím charakteristickým rysem byl vedle ultranacionalismu a antikomunismu radikální populismus. Představitelé junty, kteří většinou pocházeli z nižších středních vrstev venkova, často zdůrazňovali svůj lidový původ a slibovali vymýcení dosavadní korupce a nastolení sociálně spravedlivých poměrů. K hlavním „teoretikům“ režimu překvapivě patřilo i několik někdejších komunistů. Jeden z nich, Georgios Georgalas, bývalý politický emigrant, který se do vlasti vrátil z Maďarska v roce 1957, „vynikl“ jako „vědecký tvůrce“ termínu *dubnová revoluce* a jako autor oficiálního propagandistického pamfletu *Ideologie revoluce*.

Proces „ozdravování“ řecké společnosti a státu se v politické praxi režimu projevoval především pokračujícími represemi a očištěním všech institucí, zejména ozbrojených sil, bezpečnosti, státní správy, soudnictví a školství, od nespolehlivých elementů. Ušetřena nakonec nezůstala ani řecká ortodoxní církev. Hlavními vykonavateli záměrů vojenské junty se staly tajná služba KYP, *Asfalia* (Bezpečnost) a vojenská policie ESA. Na chod institucí dohlíželi komisaři, jmenovaní vládou z řad aktivních i dříve penzionovaných důstojníků. Papandreova liberál-

Král Konstantin II. s členy první pučistické vlády (v první řadě zleva Georgios Papadopoulos, vůdce „plukovnícké junty“, a premiér Konstantinos Kollias)

ní školská reforma byla odvolána a preferovaným jazykem se stala znovu umělá kathareusa na úkor lidového jazyka dimotiki. K ochraně národa před „škodlivými“ ideologickými vlivy komunismu, „antinárodního myšlení“ a „dekadence“ Západu měly přispět směšné zákazy „závadné“ literatury (k zapovězeným knihám patřila i některá klasická díla řecké a světové literatury, bulharsko-řecký slovník a učebnice ruštiny pro samouky), hudby (skladby Mikise Theodorakise) a filmů (např. těch, v nichž hrály herečky Melina Merkuriová a Irina Papasová) i nevhodného ustrojení (minisukně u žen, dlouhé vlasy u mužů).

Přestože se „plukovnický“ režim všemožně snažil získat náklonnost veřejnosti propagačním působením i vstřícnými sociálními kroky (např. anulováním dluhů rolníků u Agrární banky, zvyšováním platů a důchodů apod.), netešil se v zemi oblíben. Přílišných úspěchů nedosáhl ani mezi politickou pravici, jejíž demokratická část se nedala lákat jeho antikomunistickým vábením ke kolaboraci. Aktivní odboj proti vojenské juntě přesto nenabyl větších rozměrů. Svou roli v tomto směru nepochybně hrály jak brutální represivní postupy diktatury, tak poměry v táboře jejích aktivních protivníků. Uvnitř země i v exilu působilo roztržité několik nepříliš velkých a navzájem nezávislých odbojových organizací. Nejdůležitějšími z nich byly *Demokratická obrana* (Dimokratiki amyna), jejíž příslušníci patřili především ke Svazu středu, *Vlastenecká protidiktátorská fronta* PAM (Patriotiko antidiktatoriko metopo), složená většinou ze stoupců levice, a *Všeřecké osvobozené hnutí* PAK (Panellinio apeleftherotiko kynima), které založil Andreas Papandreu po svém propuštění z vězení a odchodu do exilu v roce 1968 ve Stockholmu.

Ačkoliv v roce 1971 vznikla exilová *Národní rada odporu* jako koordinační výbor opozice proti diktátorskému režimu, do níž se zapojila část odbojových organizací včetně royalistických, ke skutečnému sjednocení rezistence nedošlo. Stranou zůstalo především seskupení PAK, jehož vůdce Andreas Papandreu trval na začlenění požadavku na referendum o státní formě do společného programu boje proti juntě. V období vojenské diktatury se také definitivně vyhrortily vnitřní rozpory komunistického hnutí v emigraci i ve vlasti mezi vyznavači naprosté loajality Moskvě a stoupcem reformního eurokomunistického kursu. V únoru 1968 přerostly v konečnou roztržku, která posléze vedla k ustavení samostatné *vnitřní* KS Řecka (KKE esoteriku). Hlavními představiteli této nové strany se stali Mitsos Partsalidis a Antonis Brillakis. Dosavadní dogmatická KS Řecka, vedená Kostasem Kolijannisem, byla od té doby pro svůj submisivní vztah k Moskvě označována odpůrci jako *vnější* (KKE exoteriku). Konflikt mezi *vnitřními* a *vnějšími* komunisty se dále vyhrortil v souvislosti se sovětskou okupací Československa. Oba zneprátelené proudy k ní zaujaly zcela protichůdné postoje.

Na rozdíl od levice a politického středu se pravicová část odpůrců vojenské junty vyslovovala spíše ve prospěch nenásilných odbojových akcí. Nejvýraznější osobnost parlamentní pravice, Konstantinos Karamanlis, se nepřipojil k žádnému seskupení rezistence a omezil se na sporadickou kritiku poměrů v Řecku. Ve svých vystoupeních z pařížského exilu jednoznačně zavrhoval myšlenku „celonárodního“ povstání, s níž vystupoval Andreas Papandreu, a vyzýval vojenskou juntou, aby sama pokojnou cestou předala moc do rukou občanských politiků.

Domácí odboj měl za těchto okolností převážně charakter agitačního působení a individuálních násilných akcí. Nejzávažnější z nich nepochybně představoval nezdařený atentát na Georgiose Papadopula, o který se v srpnu 1968 pokusil bývalý důstojník Alexandros Panagulis. Široká veřejnost svůj odpor k diktatuře projevila nejvýrazněji v listopadu téhož roku při pohřbu vůdce Svazu středu Georgiose Papandrea. O svržení vojenské junty se již dříve, v prosinci 1967, neúspěšně pokusil král Konstantin II, rozladěný nedůstojnou rolí loutky, kterou mu přiřkli „plukovníci“, i diskreditací svého jména v očích veřejnosti. Jeho pokus o vlastní puč, uskutečněný s pomocí royalistických sil v armádě, skončil fiaskem. Konstantin II. hledal s rodinou i s premiérem Kolliasem ochranu v úteku ze země. Zahraniční odboj se zasloužil velkou měrou o seznámení ciziny s poměry v Řecku a o podnícení jejich aktivit proti diktatuře. K jeho nejoblíbenějším postavám patřili vedle Andrease Papandrea další dřívější vězňové či zajatci junty: levicový hudební skladatel Mikis Theodorakis, centristicky orientovaná Amalia Flemingová (řecká manželka zesnulého objevitele penicilínu Skota Alexandra Fleminga) a neohrožená liberálně-konzervativní novinářka a vydavatelka Eleni Vlachou.

Pro širší zapojení veřejnosti do akcí proti režimu chyběly po dlouhou dobu i potřebné sociálně-ekonomické předpoklady. Řecká ekonomika pokračovala i po dubnu 1967, prakticky až do sklonku roku 1972, ve svém rychlém vzestupu, charakterizovaném jak rychlým růstem HDP (průměrně o 8 % ročně), tak zvyšováním národního důchodu (jeho hodnota na jednoho obyvatele stoupla mezi léty 1967 a 1972 ze 700 na 1200 amerických dolarů). Dosažené výsledky byly více důsledkem procesů započatých před rokem 1967 než zásluhou vlastní hospodářské aktivity pravicového vojenského režimu, právě jemu však přinášely potřebný užitek. Ve své ekonomické politice se i „revoluční vláda“ přes svou radikální populistickou rétoriku ve prospěch nižších vrstev důsledně orientovala na spolupráci s cizími i domácími průmyslníky, bankéři a loďaři a zvyšovala je za jejich začleňování do domácí ekonomiky.

Ze zahraničněpolitického hlediska se postavení junty jevílo na první pohled značně labilní. Světová veřejnost, mezinárodní organizace i většina cizích vlád odsuzovaly „řecké plukovníky“ za jejich puč, za likvidaci parlamentního systému i za brutální porušování lidských práv. Nejrozhodnější kritiky diktátorského režimu byly malé západoevropské státy, zejména skandinávské (Norsko, Švédsko, Dánsko), a Parlamentní shromáždění Rady Evropy. Ve snaze předejít nadcházejícímu vyloučení Řecka z této organizace ohlásila sama athénská vláda v prosinci 1969 vystoupení z Rady Evropy. Negativní postoj k diktátorskému režimu však zaujalo i EHS, které „zmrazilo“ platnou asociační dohodu s Řeckem z roku 1961, a americká administrativa, která vyhlásila embargo na vývoz těžkých zbraní do Řecka.

Zahraničněpolitické postavení „plukovníků“ bylo ve skutečnosti méně nepříznivé, než jak vypadalo na první pohled, a nepředstavovalo existenční ohrožení jejich režimu. Přes všechna odsuzující prohlášení na adresu vojenské junty s ní většina spojeneckých států nepřerušila styky, ale naopak je dále rozvíjela. Američané své embargo na vývoz těžkých zbraní nejdříve obcházeli a nakonec zcela zrušili. Řecko zůstalo nadále členem Severoatlantické aliance a ustanovení asociační dohody s EHS byla v praxi uskutečňována i přes oficiál-

ní pozastavení její platnosti. Velké státy NATO, především USA, se stejně jako celá Severoatlantická aliance odchylovaly od proklamovaných demokratických principů v zájmu dosažení svých prioritních strategických a bezpečnostních cílů. Do spolupráce s řeckými „plukovníky“ byly z tohoto hlediska vkládány naděje na udržení kompaktnosti jihovýchodního křídla NATO a na odvrácení destabilizačních tendencí, vyplývajících ze změn v oblasti Středomoří (šestidenní izraelsko-arabská válka v červnu 1967, přítomnost sovětské námořní flotily, Kaddáfího revoluce v Libyi v roce 1969, jordánská krize roku 1970, egyptsko-izraelský konflikt v říjnu 1973) i střední Evropy (sovětská agrese proti Československu v srpnu 1968).

Vojenská junta si byla vědoma své úlohy v plánech spojenců a zejména ke Spojeným státům projevovala plnou loajalitu. Za červnové arabsko-izraelské války roku 1967 dala svůj námořní a vzdušný prostor plně k dispozici americkým a izraelským ozbrojeným silám. V roce 1972 uzavřela se Spojenými státy vojenskou dohodu, na jejímž základě se Elefsina u Pirea stala „domovským“ přístavem šesti americké flotily. Americko-řecké styky se nejintenzivněji projeví po nástupu republikánské Nixonovy administrativy v roce 1970. Ve prospěch vojenské junty se zvláště zasazoval tehdejší nejvýznamnější představitel vlivné řecké lobby ve Spojených státech, viceprezident Spiro Agnew, který sám pocházel z řecko-amerického prostředí (původní příjmení jeho rodiny znělo Anagnostopoulos).

Převážná část řecké veřejnosti projevovala rozčarování nad těsnými kontakty Američanů s juntou a vyvozovala z nich závěr, že se americké instituce, jmenovitě CIA, spolupodílely na dubnovém puči roku 1967 nebo k němu přinejmenším zaujaly blahosklonný postoj. Antiamerické nálady zaznamenaly za těchto okolností další nárůst. Vojenský režim se snažil vyvrátit tvrzení o své závislosti na Spojených státech. Pozornost vzbudil zejména zaujetím neutrálních postojů k egyptsko-izraelskému konfliktu v říjnu 1973, rozvíjením tradičních řecko-arabských kontaktů a diplomatickou iniciativou ve vztahu ke komunistickým zemím, která ostře kontrastovala s vyhrocenou antikomunistickou ideologií. V roce 1971 dokonce navázal diplomatické styky s Albánií (a tím fakticky ukončil válečný stav Řecka s touto zemí, který trval od roku 1940). O rok později uznal Čínskou lidovou republiku a v následujícím roce 1973 též Německou demokratickou republiku.

Generál Georgios Grivas (muž s baretem)

Řecká zahraniční politika se i za diktátorského režimu prioritně zaměřovala na kyperskou otázku. Právě na tomto prestižním poli utrpěla junta již v prvním roce své existence dvě ponižující porážky. První z nich představoval nezdařený pokus o dosažení *enosis* zajištěním diplomatického souhlasu Turecka a jeho územním odškodněním v jiném regionu. Turecký premiér Süleyman Demirel tuto možnost v září 1967 kategoricky odmítl. Druhý neúspěch, který se odehrál o dva měsíce později, byl prímým dů-

sledkem teroristické akce extremistického generála Georgiose Grivase, který s oddílem Národní gardy zaútočil na dvě z vesnic obývaných kyperskými Turky. „Plukovnícký“ režim odvrátil Ankaru od vojenské intervence pouze za cenu odvolání generála Grivase a 10 tisíc řeckých vojáků z Kypru.

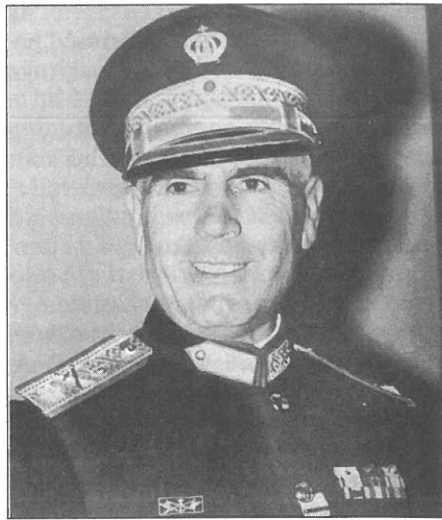
Vojenská junta nepřerušila ani poté svou aktivitu na Kypru, zaměřila ji však cíleně na odstranění prezidenta Makaria, kterého pokládala za hlavní překážku šíření svého vlivu na ostrově. Její agenti proti němu v letech 1970–1972 podnikli několik nezdařených pokusů o atentát. Zatímco se vztahy mezi kyperskými Řeky a Turky od roku 1968 jistým způsobem normalizovaly, což umožnilo zahájit rozhovory mezi zástupci obou komunit Glafkosem Kleridisem a Raufem Denктаšem, občanská válka uvnitř kypersko-řeckého společenství mezi stoupenci prezidenta Makariose a „enosisty“, podněcovanými a usměrňovanými z Athén, se dále vyhrocovala. Do boje proti Makariosovi se znovu zapojil jeho úhlavní nepřítel, generál Georgios Grivas, který se v roce 1971 tajně vrátil na Kypr a postavil se do čela nově založené organizace *EOKA 2*, orientované výhradně na teroristické akce. Součástí konfliktu mezi Grivasem a Makariosem byl mj. skandál s československými zbraněmi, které nechal prezident tajně přivést na Kypr, aby jimi vybavil nově vytvořené „záložní četnické sbory“, které se měly stát protiváhou Kyperské národní gardy, usměrňované Athénami. Po Grivasových stížnostech a protestech vojenské junty nezbylo Makariosovi jiné východisko než československé zbraně, jejichž držení dlouho popíral, vydat do rukou mírového sboru UNFICYP.

Diktátorský režim prošel v mezidobí některými změnami, které se odrazily na jeho vnitřní struktuře i vnější podobě. Po útěku krále ze země po nezdařeném prosincovém puči roku 1967 představitelé junty ovládli nejvýznamnější vládní pozice i *de iure*. Georgios Papadopoulos si přisvojil úřad premiéra a ministra obrany. Navíc do roku 1972 zastával svou dosavadní ministerskou funkci a posléze vykonával i úřady ministra školství a kultury (1969–1970) a zahraničí (od roku 1970). Jeho spojenec Stylianos Pattakos se stal i náměstkem předsedy vlády, stejně jako od roku 1971 Nikolaos Makarezos. Dosavadní monarchistická forma státního zřízení zůstala zachována s ohledem na domácí royalistickou pravici a na potřebu uchování zdání mezinárodněprávní kontinuity. Král byl sice kritizován za to, že „rezignoval na plnění svých ústavních povinností“, současně byl ovšem tajně vyzván k nápravě svého neuváženého kroku a k návratu do vlasti. Formální hlavou státu se z vůle vojenské junty stal generál Georgios Zoitakis v hodnosti místokrále.

Vývoj vnitřních poměrů uvnitř vojenského režimu byl charakterizován názorovými i osobními různicemi mezi jeho jednotlivými představiteli, kteří nikdy netvořili jednolitý celek, a zřetelným opouštěním počátečních principů „kolektivního vedení“. Georgios Papadopoulos přestával být k rozladění mnoha svých dřívějších kolegů „prvním mezi rovnými“ a měnil se v autoritativního „vůdce dubnové revoluce“. Jeho mocenský vzestup nebyl plodem intelektuální převahy či osobního kouzla (Papadopoulos stejně jako ostatní vůdčové převratu z roku 1967 postrádal jakékoliv charisma), ale výsledkem jeho mimořádné politické a organizační obratnosti. Nový premiér dokázal nejlépe vyvažovat názorové rozdíly mezi jednotlivými frakcemi junty, těžil z jejich vzájemných třenic a nacházel rovnováhu mezi tlaky spojenců Řecka a existenčními zájmy diktatury.

Plukovník Georgios Papadopoulos

Generál Stylianos Pattakos

Papadopoulos si byl vědom toho, že z vnitropolitických důvodů i s ohledem na zahraniční spojence není možno ignorovat požadavek na liberalizaci režimu, současně však chtěl udělat vše, aby v žádném případě nebyly ohroženy jeho základy. Ve své praktické politice se proto pokoušel překlenout vzájemnou neslučitelnost obou cílů. Nástrojem jejího uskutečňování se stala pseudoliberalizační opatření, která měla podobu zcela protichůdných rozhodnutí. Papadopoulosova vláda se na jedné straně snažila vyvolat dojem smířlivosti a tolerance. Propustila některé osobnosti z vězení či internace a umožnila nejznámějším z nich, např. Andreasovi Papandreovi, Mikisovi Theodorakisovi, Amalii Flemingové i Eleně Vlachou, odjezd do ciziny, zrušila některé internační tábory, omezila působnost výjimečného stavu a vyzvala politické uprchlíky k návratu do země. Na druhé straně v téže době přistoupila k dalšímu zatýkání, ke zřizování nových internačních táborů i k odnímání řeckého státního občanství dalším emigrantům. Aby otupila ostří zahraničním kritikám z porušování lidských práv, přistoupila v roce 1969 dokonce na vytvoření instituce ombudsmana, současně však do této funkce jmenovala penzionovaného šéfa státní bezpečnosti.

Snaha o stabilizaci postavení režimu pseudoliberalizací stála i v pozadí manévru s vypracováním a schválením nové ústavy v roce 1968. Dokument se hlásil k monarchistickému státnímu zřízení, k parlamentarismu i k respektování práv občanů. Ve srovnání s dosavadní ústavou z roku 1952 byl nesrovnatelně méně liberální. Navíc svými zvláštními ustanoveními zajišťoval ozbrojeným silám autonomii i funkci ručitele a ochránce celého státního systému. Vojenská junta se snažila vyvolat dojem, že ústava byla vypracována za součinnosti občanů a že se těší jejich podpoře. Proto nejdříve inscenovala „diskusi“ o návrhu tohoto dokumentu a posléze referendum o jeho schválení. V podmínkách strachu, nsvobody a povinné účasti se pro ústavu podle oficiálních údajů vyjádřilo 94,9 % občanů, kteří se dostavili k hlasování (celková absence představovala 22 %), 4,7 % ji

odmítlo. Vojenská junta si nedělala starosti s dodržováním přijatých závazků. Platnost řady článků ústavy, včetně těch, které se týkaly práv občanů, byla okamžitě pozastavena. K obnově parlamentního života za celou dobu existence junty nedošlo. Částečnou náhradu za neexistující parlament měla představovat tzv. *konzultativní rada*, ustavená koncem roku 1970. Měla výhradně poradní funkci a byla z větší části sestavena z řad kandidátů navržených některými korporacemi. Konečný výběr členů této instituce prováděl sám Papadopoulos.

Souběžně s uskutečňováním „liberalizačního“ programu prováděl premiér vojenské vlády reorganizační změny, při nichž se zbavoval těch členů „revolučního výboru“, kteří proti němu vystupovali z názorových či osobních důvodů, a dosazoval na jejich místa své vlastní stoupence. V prosinci 1968 jmenoval svého bývalého nadřízeného a současně oddaného přívržence, generála Odyssea Angelise do funkce vrchního velitele ozbrojených sil. V březnu 1972 odňal Georgiosovi Zoitakisovi úřad místokrále a připojil jej ke svým dosavadním funkcím. Hlavním cílem jeho snažení se posléze stalo zrušení monarchie a vytvoření *prezidentské parlamentní republiky*, která by stála pod jeho řízením. K uskutečnění tohoto kroku využil nezdaru vzpoury ve vojenském námořnictvu v květnu 1973. Označil exilového krále za strůjce puče a prohlásil se 1. června 1973 prezidentem nově vzniklé republiky. Její ústavu a současně i svůj vlastní úřad si nechal zanedlouho potvrdit novým referendem. Podle úředního sdělení se jej zúčastnilo 75 % občanů. 78,4 % z nich dalo údajně svůj hlas republice a Papadopoulosovi, 21,6 % se vyslovilo pro monarchii. Papadopoulos který ve svých rukou koncentroval veškerou moc, si za svého zástupce (viceprezidenta) posléze vybral generála Odyssea Angelise.

Za nejbezpečnější cestu k uchování výsadního postavení považoval prezident Papadopoulos dovršení svého „liberalizačního“ úsilí v podobě přetvoření stávajícího systému vojenské diktatury v méně násilný systém *řízené demokracie* pod svým autoritativním vedením. K dosažení tohoto cíle potřeboval získat podporu a pochopení pravicové části politiků i veřejnosti. Po inscenovaném referendu slíbil, že v budoucnu dojde k obnově parlamentní demokracie a k vypsání „spravedlivých voleb“ a vyhlásil amnestii pro „zločiny uskutečněné po 21. dubnu 1967“ (včetně atentátu, který na něj spáchal Alexandros Panagulis). Součástí změn bylo i zrušení výjimečného stavu, uvolnění cenzury a jmenování občanského politika, někdejšího vůdce Pokrokové strany Spyrose Markezinise předsedou civilní vlády 1. října 1973.

Vůdce diktatury nenašel se svým „liberalizačním experimentem“ v řecké společnosti odezvu, kterou očekával. Žádný z dřívějších významných politiků nenásledoval Markezinisova příkladu. Demokratická část pravice se neztotožnila s jeho záměry. Široká veřejnost přijala pseudoliberalizační opatření jako výzvu k oživení svých dřívějších aktivit. Zvláště iniciativní byla v tomto směru vysokoškolská mládež v Athénách, Soluni a Patrasu, která předkládala požadavek akademických svobod a univerzitní autonomie. Rostoucí nespokojenost obyvatelstva byla současně důsledkem nepříznivého obratu ve vývoji ekonomické a sociální situace. Růst HDP i národního důchodu se nejen zastavil, ale začal zaznamenávat záporné hodnoty. Inflace, do té doby nejnižší ze všech členských zemí OECD (roční průměr 2,45 % za léta 1967–1972), se zvýšila v roce 1973 na 15,5 %. Růst životních nákladů a maloobchodních cen způsoboval širokým vrstvám obyvatelstva vážné problémy.

Papadopulosova politika na druhé straně vyvolávala krajně odmítavé reakce nejen ve veřejnosti, ale i v samotném táboře vojenské junty. Odpor většiny členů „revolučního výboru“ vyvěral jak ze zklamání nad ztrátou dosavadních funkcí a moci, které si na jejich úkor přisvojil „vůdce revoluce“, tak z věcných výhrad k jeho novému programu. Papadopulosovi odpůrci uvnitř junty považovali „liberalizační“ tendence za hlavní příčinu narůstajících potíží režimu. Tvrdé jádro junty, do jehož čela se postupem doby dostal velitel vojenské policie ESA, brigádní generál Dimitrios Ioannidis, dospělo za těchto okolností již v létě 1973 k závěru, že nadešel čas, aby se *dubnová revoluce* zbavila nepohodlného prezidenta a aby skoncovala s jeho nebezpečnou linií.

Realizaci tohoto záměru usnadnily fundamentalistickému křídlu junty některé vnější a vnitřní okolnosti. Přední místo mezi nimi měly nepochybně narůstající výhrady Spojených států k prezidentu Papadopulosovi kvůli jeho odmítnutí zaujmout proizraelské postoje v době arabsko-izraelské války v říjnu roku 1973 a naprostá diskreditace Papadopulosova postupu v očích domácí i cizí veřejnosti v důsledku jeho brutálních zásahů proti demonstrující mládeži. V polovině listopadu 1973 skupiny radikálních studentů a dělnické mládeže obsadily areál Polytechnia (athénské technické univerzity) a vyzvaly obyvatelstvo k protestním akcím proti diktatuře. Mezi výzvami, které demonstranti šířili nejrůznějšími způsoby, mj. prostřednictvím ilegální vysílačky, se objevovala i hesla požadující svržení Papadopulose, vystoupení ze Severoatlantické aliance a zrušení amerických vojenských základů na řeckém území. Prezident odpověděl na demonstrace opětovným vy-

Protestní shromáždění studentů athénské univerzity (na plakátu nápis: „Pryč s juntou!“)

hlášením výjimečného stavu v zemi a krvavým potlačením nepokojů. V časných ranních hodinách dne 17. listopadu 1973 vojenské jednotky s pomocí tanků násilím obsadily Polytechnio. Několik desítek demonstrantů zaplatilo za svůj postoj životem, stovky dalších utrpěly zranění nebo byly zatčeny.

Rozklad a pád vojenské diktatury

Osmý den po pohnutých událostech na Polytechniu se Řecko dočkalo nového – a jak se mělo brzy ukázat – neméně nepřijemného překvapení. Skupina příslušníků nejextrémnějšího křídla junty pod vedením generála Dimitriose Ioannidise uskutečnila dlouho připravovaný „převrat uvnitř junty“. Pod hesly „záchrany vlasti“ před nebezpečím chaosu a anarchie svrhla „zrádce dubnové revoluce roku 1967“, prezidenta Papadopulose, viceprezidenta Angelise i Markézinisu vládu. Novými nejvyššími funkcionáři režimu se formálně stali generál Faidon Gizikis jako prezident a civilista Adamantios Andrutsopulos jako premiér. Skutečná moc v zemi se však ocitla v rukou generála Dimitriose Ioannidise, který nepřevzal žádnou vládní funkci a řídil chod státních záležitostí ze zákulisí.

Řecká veřejnost přijala odstranění Papadopulosova režimu s úlevou jako první krok k nápravě poměrů. Ioannidisova skupina se prostřednictvím loutkové vlády pokoušela v zájmu bezproblémového převzetí moci utvrzovat obyvatelstvo v těchto představách propagandou i některými konkrétními činy. Vyhlásila omezení pravomocí prezidenta, uvolnění cenzury, propuštění zatčených účastníků nepokojů na Polytechniu i přísné vyšetření korupce svržených funkcionářů. Počáteční euforie veřejnosti však byla vzápětí vystřídána pocity hlubokého rozčarování, neboť vyšlo najevo, že noví držitelé moci neusilují o odstranění diktatury, ale naopak o její oživení a posílení. Ioannidisova junta nastolila v zemi teror, který svou šíří i intenzitou výrazně předčil brutalitu diktátorského prezidenta Papadopulose a jeho přívrženců. Vládla s pomocí výjimečného stavu a nebrala ohledy na jakékoliv ústavní principy. Hlavním vykonavatelem její vůle se stala vojenská policie ESA, jejíž početní stav přesáhl 20 tisíc mužů.

Teroristický postup Dimitriose Ioannidise a jeho společníků nevedl k překonání vnitřní krize diktátorského režimu, ale naopak k jejímu prohloubení. Vojenská junta se dostala do naprosté izolace od obyvatelstva. Navíc začala ztrácet dosavadní pozice i mezi samotnými představiteli ozbrojených sil a nejbohatších společenských vrstev. K destabilizaci její situace významnou měrou přispíval i nepříznivý ekonomický vývoj, který nabyl nejen podoby krize, ale dokonce počínajícího hospodářského rozvratu. Nepříznivé ekonomické tendence zčásti vyplývaly z působení vnějších vlivů (zejména z účinků světové ropné krize), v rozhodující míře však byly důsledkem krátkozraké ekonomické politiky, uskutečňované vládami junty. Zahraniční zadlužení státu, které v roce 1967 činilo 1107 milionů amerických dolarů, se zvýšilo na 3300 milionů v roce 1973 a k 20. červenci 1974 dosáhlo 4519 milionů dolarů. Mezi březnem 1973 a březnem 1974 přesáhla inflace 33 %. Pokusy vlády o nápravu situace restriktivními opatřeními se mýjely ekonomickým účinkem a vedly pouze k vážným sociálním komplikacím. Míra růstu HDP v roce 1973 činila 3,8 % a v roce 1974 4,2 %. Životní náklady a ceny nejdůležitějších spotřebních výrobků se v roce 1973 a v první polovině roku 1974 zvýšily o 55–100 %.

Ani zahraničněpolitický vývoj nepostupoval v souladu s představami Ioannidisova režimu. Komplikované vztahy k Turecku dostaly nové třetí plochy. V souvislosti se zahájením těžby ropy z mořského dna u severoegejského ostrova Thasos začala Ankara zpochybňovat závěry ženevské konference o mořském právu z roku 1958 (jejíž konvenci o mořském šelfu nepodepsala) a domáhat se suverenity nad celou polovinou Egejského moře (s výjimkou pásu o velikosti šesti námořních mil kolem jednotlivých ostrovů). Řecká vojenská junta nároky Turecka kategoricky odmítla a na jeho kroky, k nimž patřilo i vydání těžebních koncesí a vyslání výzkumné lodě Sismik do sporné oblasti, odpověděla soustředěním vlastních vojenských plavidel.

Vedle rodící se egejské otázky, zahrnující kromě kontinentálního šelfu i problém rozhraničení výsostných vod a vzdušného prostoru mezi oběma státy, se do popředí znovu dostával spor o Kypr. Novým impulsem pro jeho vyostření se stala vyhlášení tehdejšího tureckého premiéra Bulenta Ecevita z února a března 1974, že jeho vláda bude v zájmu kyperských Turků požadovat přetvoření Kyperské republiky na federaci. Okamžitým důsledkem tohoto kroku bylo přerušování dosavadních vnitrokyperských rozhovorů, probíhajících mezi Glafkosem Kleridisem a Raufem Denктаšem od roku 1968, a nové vyhocení napětí mezi oběma tamními etnickými společenstvími. Řecká junta nebyla nakonec úspěšná ani ve snažení o nastolení hegemonie nad kyperskými Řeky. Všechny pokusy o odstranění prezidenta Makaria prostřednictvím atentátů a intrik, které athénský vojenský režim financoval ze svých zdrojů, organizoval spoluprací s řeckými důstojníky Kyperské národní gardy a uskutečňoval pomocí teroristické organizace EOKA 2, skončily nezdarem. Postavení kyperského prezidenta se naopak upevnilo v důsledku smrti jeho nepřítele, generála Grivase v lednu 1974. Zřejmě nejvíce však pobouřila Ioannidisovu juntou skutečnost, že prezident Makarios požádal ultimativním způsobem athénskou vládu o stažení větší části řeckých důstojníků Kyperské národní gardy do Řecka a že počátkem července 1974 otevřeně pranýřoval postup junty proti Kyperské republice a proti své osobě.

Nezdar dosavadní kyperské politiky neodradil Ioannidise a jeho společníky od úmyslu pokračovat v dosavadních protimakariovských aktivitách, ale přivedl je k rozhodnutí uskutečnit na Kypru neprodleně státní převrat prostřednictvím svých exponentů. Úspěšné završení tohoto podniku mělo otevřít cestu k *enosis*, zajistit juntě zahraniční úspěch i domácí popularitu a odvést pozornost obyvatelstva od hluboké vnitřní politické a hospodářské krize. Hazardní plán vycházel z předpokladu, že Spojené státy, vnímající Makaria jako prosovětského a proarabského politika, podpoří jeho svržení nebo je alespoň budou tolerovat a že Turecko převrat nepřekazí, bude na něj reagovat umírněně a nakonec dospěje s Řeckem k dohodě o *dvojí enosis*.

Kyperská operace započala 15. července 1974 protimakariovským pučem, který vyvolali řeční důstojníci Kyperské národní gardy spolu s příslušníky teroristické organizace EOKA 2. Do boje proti legální kyperské vládě se brzy zapojili i vojáci řeckého vojenského kontingentu. Vývoj událostí přesto nepostupoval v souladu s představami athénské diktátorského režimu. Pučisté sice svrhli prezidenta Makariose a dosadili na jeho místo svého člověka, novináře a někdejšího teroristu organizace EOKA Nikose Sampsona, konečného cíle však přesto nedosáhli. Prezidentu Makariosovi se podařilo uniknout do ciziny, obyvatel-

stvo Kypru zaujalo k dosazenému loutkovému režimu odmítavý postoj, světová veřejnost odsoudila počínání řecké junty a postavila se proti Nikosovi Sampsonovi a Turecko reagovalo v naprostém rozporu s Ioannidisovými předpoklady.

Hazardním a dobrodružným krokem Ioannidisův režim otevřel Turecku široký prostor k uplatňování jeho zájmů na Kypru. Ankarská vláda nabídnuté příležitosti mistrně využila. Ve svém počátečním postupu se obratně snažila vyvolat dojem, že jejím cílem je nejen hájit zájmy kyperských Turků, ale i suverenitu Kyperské republiky. Premiér Bülent Ecevit vyzval Velkou Británii ke společné akci ve prospěch obnovy ústavních poměrů na ostrově a dokonce se zasazoval o okamžitý návrat svrženého prezidenta Makariose. Jakmile Londýn neprojevil ochotu podílet se na zmíněné operaci, došlo k první závažné změně v postoji Ankaru. Dne 20. července 1974 se turecké oddíly vylodily na severovýchodním pobřeží Kypru u Kyrenie a vytvořily zde během dvou dnů, do okamžiku uplatnění příměří, strategické vojenské předmostí o rozloze přibližně 4 % území ostrova. Ankara však ani nyní svůj krok neoznačovala za invazi, ale za legitimní opatření, vycházející z textu dokumentů o vzniku Kyperské republiky a usilující o obnovu poměrů před akcí Ioannidisova vojenského režimu.

Na překvapivý zvrat ve vývoji událostí na Kypru reagovala řecká junta vyhlášením všeobecné mobilizace a urychlením příprav na plnou válečnou konfrontaci s Tureckem. Při provádění těchto vojenských opatření vyšlo v plné míře najevo, že se Ioannidisův režim nachází nejen v naprosté mezinárodní izolaci, ale také ve stadiu úplného vnitřního rozkladu. Obyvatelstvo, které považovalo juntou za viníka katastrofální vnitřní situace i za strůjce zahraničněpolitického fiaska, přestalo respektovat její rozkazy a nařízení. Řada představitelů armády dospěla k závěru, že je třeba v zájmu odvrácení celonárodní katastrofy v případě války s Tureckem, zamezení vnitřního chaosu a lidového povstání a především záchrany svého vlastního postavení urychleně vypovědět poslušnost Ioannidisovi a přispět k okamžitému předání moci občanským politikům.

Generál Faidon Gizikis, prezident dosazený juntou, v duchu ultimativních požadavků některých představitelů armády pozval 23. července 1974 ke společnému jednání o nalezení východiska z kritické situace několik pravicových politických osobností a Georgiose Mavrose, Papandreova titulárního nástupce ve vedení Svazu středu. Konference dospěla nakonec k rozhodnutí povolání Konstantina Karamanlise z jeho pařížského exilu a dát mu plnou moc k řešení situace. Někdejší autoritářský vůdce strany ERE, který se ve svých dřívějších exilových vystoupeních sám zasazoval o obdobný způsob odstranění junty, nabídku přijal (poté co se mu dostalo ujištění o všeobecné podpoře pravicových i středových politiků a o tom, že se vojáci „vrátí do kasáren“) a přiletěl ještě v průběhu noci z 23. na 24. července 1974 z Paříže do Athén. Prezident Faidon Gizikis mezitím oznámil Ioannidisovi, že jeho diktatura je u konce (loutkovému premiéru Andrutso-pulovi se nedostalo ani tohoto sdělení) a vyhlásil ještě ve večerních hodinách, že „*ozbrojené síly se rozhodly vrátit moc v zemi civilní vládě*“. Po 2650 dnech své existence – sedmi letech, třech měsících a dvou dnech – přestala nenáviděná vojenská junta existovat. Nestalo se tak cestou celonárodního povstání, nýbrž spěšnou „*revolucí shora*“.

3 ŘECKO NA CESTĚ DEMOKRATICKÉHO ROZVOJE

Od diktatury k legalitě

Bezprostředně po svém návratu do vlasti vytvořil Karamanlis vládu *národní jednoty*, složenou z reprezentativních politických osobností pravice i středu (nikoliv však z představitelů levice a levého středu) a přistoupil k uskutečňování opatření, která měla zajistit mírový přechod od diktatury k legalitě. Jeho záměrem však nebylo restaurovat předjuntovský systém *řízené demokracie*, k jehož vůdčím nositelům jako někdejší premiér a vůdce ERE sám patřil. Chtěl naopak vybudovat systém nový, založený na pronikavé politické a sociální liberalizaci dřívější „autoritativní“ demokracie. Karamanlisův politický přerod vyvěral nejen z nových zkušeností, získaných během jedenáctiletého exilového pobytu v Paříži, ale i z poznání a pochopení hlubokých proměn, kterými za je-

Konstantinos Karamanlis skládá přísahu po svém jmenování ministerským předsedou (červenec 1974)

ho nepřítomnosti prošla řecká společnost. Sedmileté panování vojenské junty dovršilo proces diskreditace represivního kursu, praktikovaného v zemi od dob občanské války, i jeho ideologie *ethnikofrosini* a jeho vojenských a civilních nositelů, podlomilo pozice krále a monarchie a prohloubilo pochybnosti veřejnosti o účelnosti dosavadní zahraničněpolitické orientace na Spojené státy a Severoatlantickou alianci.

Karamanlis dobře věděl, že v zájmu upevnění vlastních pozic musí reformovat státní systém a aspoň částečně vycházet vstříc domácímu veřejnému mínění. Transformačním záměrům staronového premiéra se však stavěla do cesty řada překážek. Ozbrojené síly se stále ještě nacházely pod kontrolou svých dosavadních projuntovských velitelů, kteří se snažili vykonávat nátlak na vládu. Evangelos Averoff, blízký Karamanlisův spolupracovník a nově jmenovaný ministr obrany, později prohlásil, že v kritickém přechodném období byl vládní kabinet „zajatcem armády“. Proces *dejuntizace* (apochuntopiisi) navíc začal v období, kdy se země dostala na pokraj válečného konfliktu s Tureckem a do kritické ekonomické situace a kdy bylo třeba vynaložit velké úsilí na stabilizaci zahraničněpolitického i ekonomického postavení nově se vytvářejícího demokratického režimu.

V důsledku všech zmíněných okolností měla liberalizační opatření umírněný a často polovičitý charakter. Vláda na jedné straně anulovala diktátorskou ústavu z let 1968/1973, obnovila platnost ústavy z roku 1952 (s výjimkou ustanovení o hlavě státu a státní formě, o jejichž podobě mělo rozhodnout referendum), zrušila výjimečný stav, propustila politické vězně a umožnila příslušníkům obou komunistických stran vyvíjet legální politickou činnost. Na druhé straně postupovala velmi liknavě vůči osobám zodpovědným za zločiny vojenské diktatury. Hlavní představitelé junty byli zatčeni s velkým zpožděním („triumvirové“ Georgios Papadopoulos, Stylianos Pattakos a Nikolaos Makarezos teprve 23. října 1974, Dimitrios Ioannidis dokonce až na sklonku roku). Soudní řízení proti nim započalo teprve po ustavení řádné vlády, vzešlé z parlamentních voleb, aby se předešlo obviněním z předpojatosti a pomstychtivosti. Umírněným postupem vůči exponentům vojenské diktatury chtěl rodící se demokratický režim nepochybně vyloučit možnost nového pokusu o puč ze strany stoupenců junty. Za vlády *národní jednoty* nedošlo ani k očistě ozbrojených sil od projuntovských důstojníků. Stalo se tak se zdůvodněním, že není vhodné ohrozit morálku armády ve chvílích akutní hrozby válečného konfliktu s Tureckem.

Přestože Karamanlis skoncoval s agresivní kyperskou politikou vojenské junty, jejíž chráněncem Nikos Sampson byl přinucen vrátit již 23. července 1974 moc do rukou legitimních kyperských orgánů, nemohl zastavit chod neblahých událostí, které vyvolal svržený řecký vojenský režim svým protimakariovským převratem na Kypru. Jednání o smírnou úpravu kyperského sporu, která se uskutečnila z iniciativy britského ministra zahraničí Jamese Callaghana v Ženevě ve dvou kolech na sklonku července a počátkem srpna 1974, zprvu pouze mezi garančními mocnostmi a posléze za spoluúčasti zástupců obou kyperských komunit, ztroskotala s ohledem na stupňující se požadavky Turecka a turecko-kyperské strany. Jejich přerušení se stalo pro Ankaru signálem k zahájení nové, mnohem rozsáhlejší vojenské operace na Kypru.

Dne 14. srpna 1974 turecká vojska o síle 40 tisíc mužů zaútočila ze svého strategického předmostí kolem Kyrenie a během dvou dnů, do okamžiku nastolení nového příměří prosazeného Radou bezpečnosti OSN, obsadila severní část ostrova o rozloze 37 % jeho území. Čára nejzazšího postupu tureckých jednotek, tzv. *Attilova linie*, která v délce 180 km protíná ostrov od západu k východu a prochází i hlavním městem Nikosíí, představuje od té doby geografickou hranici, která od sebe územně odděluje obě kyperská etnická společenství. Průvodním jevem srpnových válečných událostí byly totiž útek i násilné vypuzování kyperských Řeků ze severní části ostrova na jih a obdobný přesun kyperských Turků, vystavených násilnostem ze strany Kyperské národní gardy a organizace EOKA 2 z jihu na sever, do tureckého pásma.

Invaze na Kypr, která již neměla nic společného s dřívějšími deklaracemi Ankary o mírové operaci v zájmu ochrany suverenity kyperského státu a která představovala přímou agresi, vyvolala nejen na Kypru, ale i v samotném Řecku vlnu pobouření. Značná část obyvatelstva obracela svůj hněv jak proti Turkům, tak proti USA a Severoatlantické alianci. Řecká veřejnost, která již dříve činila Spojené státy spoluzodpovědnými za dubnový puč roku 1967, za dlouhodobou existenci vojenské junty i za protimakariovský převrat na Kypru, obviňovala nyní Američany i organizaci NATO i z toho, že nepřekazili turecký zásah a že ze strategických pohnutek zaujali proturecká stanoviska. Na rozjitřený antiamerikanismus řecké a řecko-kyperské veřejnosti doplatili svými životy i americký velvyslanec na Kypru Roger Davies a nový rezident CIA v Athénách, kteří se stali oběťmi atentátů – první v srpnu 1974, druhý v listopadu 1975.

Pod tlakem událostí byl Karamanlis krátce po ustavení vlády *národní jednoty* nucen zvažovat otázku vstupu Řecka do války proti Turecku v zájmu obnovy statu quo ante Kyperské republiky. S ohledem na nepoměr vojenských sil Řecka i Turecka, nedostatečnou připravenost řecké armády i možné důsledky případného ozbrojeného konfliktu pro územní integritu Helénské republiky a pro stabilitu rodícího se demokratického zřízení však nakonec válečnou alternativu odmítl. Místo ní se spolu s vládou *národní jednoty* rozhodl zaměřit pozornost řeckého státu ve vojenskopolitické oblasti na systematické posilování jeho obranyschopnosti a na postupné vytváření vojenské rovnováhy ve vztahu k Turecku. Karamanlis pokládal ovšem za nutné vyjít částečně vstříc převládajícím náladám veřejnosti a dát najevo protest proti postupu Spojených států a NATO. Dne 14. srpna 1974, bezprostředně po obnovené turecké invazi na Kypr, prohlásil, že Řecko vystupuje z vojenské struktury Severoatlantické aliance (nikoliv však z organizace NATO jako takové) a že znovu posoudí otázku další existence amerických vojenských základů na svém území. Na druhé straně Řecko krátce po změně režimu obnovilo přerušené členství v Radě Evropy.

Nová demokracie na vzestupu

Transformace diktatury na demokracii postupovala sice v přechodném období pozvolným tempem, přinášela však viditelné výsledky. Země se nestala dějištěm krveprolití a rozbrojí a směřovala zřetelně k vnitřní stabilitě. Tato okolnost byla považována za politický zázrak a přispívala podstatnou měrou k zvýšení prestiže „obnovitele demokracie“ Konstantina Karamanlise. Charis-

matický vůdce pravice si byl vědom své mimořádné autority a dospěl k závěru, že je třeba ji využít k plnému uskutečnění vlastních mocenských představ. Počátkem října 1974 jménem vlády *národní jednoty* stanovil konání parlamentních voleb na 17. listopad 1974 a přislíbil následné uskutečnění referenda o státní formě i přípravu a schválení nové ústavy.

Karamanlisovi političtí oponenti se cítili znevýhodnění brzkým termínem voleb a upozorňovali na to, že jejich vyhlášení měla předcházet očista státního aparátu od stoupenců junty, konsolidace jednotlivých politických subjektů, kterým bylo poskytnuto pouze několik týdnů na organizační obnovu a na navázání kontaktů s širší veřejností, a reforma volebního zákona, která by přinesla snížení věkové hranice voličů a umožnila účast ve volbách i řeckým občanům působícím v zahraničí. Odložení data voleb se jim přesto nepodařilo dosáhnout. Karamanlis do předvolebního klání nevstoupil se svou někdejší „starou“ stranou ERE, ale s novou politickou formací *Nová demokracie* (Nea Dimokratia), kterou založil 26. září 1974 bez konzultace se svým nástupcem ve vedení ERE Panajotisem Kanellopulosem.

Smyslem jeho postupu bylo distancovat se nejen od extrémní pravice, ale i od některých aspektů své vlastní „předjuntovské“ politiky a získat sympatie pravicových i středových voličů. Nová demokracie se úzkostlivě vyhýbala pojmenování „konzervativní“ a nezdídky se ústy svých představitelů označovala za „pokrokovou stranu středu“ či za „radikálně liberální“ seskupení, vyplňující prostor mezi tradičním liberalismem a demokratickým socialismem. Její program se nevyznačoval přílišnou ideologickou soudržností a obsahoval vedle pravicových prvků i některé body vyslovené sociálnědemokratického charakteru (např. důraz na státní kontrolu ekonomiky, na rozšiřování veřejného sektoru a na sociálně spravedlivější přerozdělování národního důchodu). V otázce státní formy Nová demokracie oficiálně zaujímala neutrální postoj, aby od sebe neodradila royalisty, ve své faktické politice však zřetelně působila proti monarchii (především tím, že znemožnila návrat krále do země před konáním referenda). Přestože se Nová demokracie sama označovala za politické seskupení moderního typu, zachovávala si nadále charakter tradiční klientelské strany, sdružené kolem „řídícího muže“. Charismatický politik Konstantinos Karamanlis představoval také její hlavní volební trumf. Podle ústředního hesla Nové demokracie *Karamanlis nebo tanky!* byl veřejnosti prezentován jako jediná bezpečná záruka politické stability země před možnou recidivou vojenského puče.

Političtí oponenti Nové demokracie vyvíjeli předvolební agitaci ve čtyřech odlišných formacích. První z nich reprezentovala tradiční centristickou politiku a byla tvořena koalici Strany středu, vedené Georgiose Mavrosem, a malé intelektuálské skupiny *Nové síly* (Nees dynamis), v jejímž čele stál Ioannis Pasmazoglou. Toto seskupení bylo programově dosti blízké Nové demokracii a lišilo se od ní nejvýrazněji svým otevřeným republikanismem. Druhým protivníkem Nové demokracie se stalo *Panhelénské socialistické hnutí* PASOK (Panellinio sosialistiko kynima), které vzniklo v září 1974 a hlásilo se k tradicím levého křídla předjuntovského Svazu středu a odbojové exilové organizace PAK z let 1968–1974. Zakladatelem a vůdcem této strany byl Andreas Papandreu. Tento politik, který se organizačními schopnostmi i darem ovlivňovat veřejnost mohl měřit s Karamanlisem, označil svou stranu za „*nedogmatické marxistické hnu-*

tí“, které bude bojovat za „nezávislé, socialistické a demokratické“ Řecko a za „třetí cestu k socialismu“, diametrálně odlišnou od „reálného socialismu“ sovětského bloku i od eurokomunismu a od západoevropské sociální demokracie.

Radikální antikapitalistický a nacionalistický program strany PASOK v mnoha směrech připomínal revoluční rétoriku „socialistických“ režimů zemí třetího světa. Papandreův PASOK pod heslem *Řecko patří Řekům* usiloval o zásadní reorientaci zahraniční politiky, především o vystoupení z NATO a odstranění amerických vojenských základů („základů smrti“) z řeckého území. Neméně rezolutně odmítal i členství své země v EHS se zdůvodněním, že toto integrační seskupení je „druhou tvář Severoatlantické aliance“ a „klubem nadnárodních monopolů“, který má zájem na udržení Řecka v postavení periferní a závislé země. Program strany PASOK kladl velký důraz i na strukturální domácí proměny, na socializaci klíčových odvětví hospodářství, na regionální decentralizaci a na radikální přestavbu vzdělávací soustavy a systému sociálního zabezpečení.

Dalším uchazečem o hlasy voličů se stala *Sjednocená levice* (Inomeni aristetera), politická koalice tří radikálně levicových stran: dvou donedávna ilegálních komunistických stran (prosovětské *vnější* a eurokomunistické *vnitřní*) a strany EDA, početně oslabené přechodem mnoha svých dosavadních členů (kryptokomunistů) do obou legalizovaných komunistických stran. Poslední volební formaci představoval *Národní demokratický svaz* EDE (Ethniki dimokratiki enosis), seskupení stoupenců autoritářské prodiktátorské pravice.

Převažující radikální politická atmosféra v zemi po pádu junty se na výsledku parlamentních voleb, které se uskutečnily 17. listopadu 1974, výraznějším způsobem neprojevila. Obě levicově orientované formace – PASOK a Sjednocená levice – nedosáhly pronikavějších úspěchů. První z nich obdržela 13,6 % hlasů a 12 míst v třísetčlenném Národním shromáždění, druhá získala 9,5 % hlasů a 8 křesel. Za svým očekáváním zůstala i centristická koalice Svazu středu a Nových sil, která si zajistila 20,4 % hlasů a 60 míst. Seskupení pravicových extremistů Národní demokratický svaz utrpělo naprosté fiasko, když získalo pouze 1,1 % hlasů a zůstalo bez mandátu.

Jednoznačným vítězem voleb se stala Nová demokracie, pro niž se vyslovila nadpoloviční většina (54,4 %) hlasujících voličů (volební účast činila 79,5 %). Její reprezentanti obsadili 220 poslaneckých křesel (73,3 %). Novou demokracii nepochybně zvýhodnil volební systém zesíleného poměrného zastoupení, s jehož pomocí získala osmnáctkrát více mandátů než PASOK, přestože poměr hlasů odevzdaných v její prospěch byl pouze čtyřikrát větší. Rozhodujícím faktorem vítězství Nové demokracie byl však nepochybně její charismatický vůdce, který si některými svými kroky (zejména ve vztahu ke Spojeným státům a k Severoatlantické alianci) získal i sympatie části levicových voličů a který se většině občanů jevil jako nejbezpečnější záruka stabilního vývoje země do budoucna. Jeho zmíněné volební heslo (*Já nebo tanky*) nepochybně zapůsobilo na řecké voliče.

Nová Karamanlisova vláda, která již nebyla vládou koaliční, ale jednobarevnou, se po svém ustavení zaměřila na urychlené provedení referenda o budoucím státním zřízení. V souladu s programem Nové demokracie zaujala v této věci formálně neutrální postoj. Konstantin II. dostal prostor pro royalistickou agitaci, mohl se však do ní zapojit pouze prostřednictvím rozhlasu a te-

levize, nikoliv osobně. Referendum, které se uskutečnilo 8. prosince 1974, potvrdilo, že jen necelá třetina občanů (30,8 % při 77 % účasti při hlasování) je nakloněna monarchii a návratu krále. Téměř 70 % voličů rozhodlo, že se země znovu stane republikou. Dočasným prezidentem byl do doby schválení nové ústavy zvolen Michail Stasinopulos, právník a někdejší předseda nejvyššího správního soudu – *Státní rady* (Symvulio Epikratias).

Bezprostředně po svém ustavení přistoupilo Národní shromáždění k práci na reformě ústavy. Více než dvoutřetinová většina poslanců Nové demokracie v parlamentu umožnila Karamanlisovi prosadit do připravovaného návrhu dokumentu – přes protesty opozice – všechny vlastní legislativní záměry. Byly mezi nimi i ty, o jejichž realizaci neúspěšně usiloval na počátku 60. let. Nová ústava, která byla schválena 8. června 1975, se od své předchůdkyně z roku 1952 lišila nejen republikánským charakterem, ale také dalším posílením exekutivy na úkor parlamentu i tím, že vybavovala prezidenta republiky mimořádnými pravomocemi.

Opozice kvalifikovala uplatnění obou principů jako narušení a omezení demokracie (aniž by při svém hodnocení brala zřetel na okolnost, že k praktickému uplatnění výjimečných pravomocí prezidenta mohlo podle textu ústavy dojít pouze za krizových situací) a jako pokus vůdce Nové demokracie připravit si půdu pro převzetí funkce hlavy státu v budoucnu. Odmítavý postoj dala najevo i svou neúčastí při schvalování ústavního dokumentu. Přestože byla červnová ústava roku 1975 opozičními politiky označena za „reakční“ (Georgios Mavros) a „totalitní“ (Andreas Papandreu), šlo o moderní dokument, obsahující řadu inovací charakteru demokratického, zčásti i socialistického.

Stát měl podle ústavy právo kontrolovat, aby soukromé vlastnictví a soukromá hospodářská iniciativa nebyly využívány v neprospěch veřejných a národních zájmů a lidských práv jiných občanů, mohl omezovat právo na soukromé vlastnictví (nerostné a surovinové zdroje, archeologická místa ad.) a přistupovat v zákonem stanovených případech i k vyvlastnění soukromého majetku. Na druhé straně měl stát pečovat o zdraví i sociální zabezpečení svých občanů, o jejich vzdělání (bezplatná výuka na státních školách všech stupňů) a zaměstnání i o „*všestranný rozvoj jejich osobností*“. Tyto změny byly nepochybně odrazem skutečnosti, že řecká společnost po neblahých zkušenostech s režimem vojenské junty zaznamenala zřetelný názorový posun doleva. Po schválení ústavy došlo 19. července 1975 k nové volbě prezidenta republiky. Stal se jím

Politické souboje mezi stranami Nová demokracie a PASOK v karikatuře Franka Bendy (1. obrázek: „Lupiči! Zloději!“; 2. obrázek: „Podvodníci!“)

na přání Konstantina Karamanlise a díky hlasům poslanců Nové demokracie jeho osobní přítel a oddaný stoupenec, akademik a profesor právnické fakulty Konstantinos Tsatsos. Opoziční poslanci zčásti hlasovali pro jeho protikandidáta, někdejšího vůdce strany ERE Panajotise Kanellopulose, nebo volbu hlavy státu zcela bojkotovali.

Proces konstituování demokratického státního zřízení vyžadoval nejen budování jeho právních základů, ale i očistu státního aparátu a veřejných institucí od představitelů a nositelů vojenské diktatury. Na naléhavost tohoto úkolu upozornilo i odhalení pokusu o projungtovský státní převrat v únoru 1975. V průběhu let 1975–1976 proběhlo v zemi několik soudních procesů proti exponentům vojenského režimu z let 1967–1974. Trestní stíhání bylo vedeno (s výjimkou zločinů korupce) pouze proti vojákům a nikoliv proti civilním osobám a neskončilo ani v jednom případě vykonáním nejvyššího trestu. Všechny rozsudky smrti byly z iniciativy a rozhodnutí vlády změněny na tresty doživotního vězení. Řada aktivních vykonavatelů vůle junty byla ve stejném období propuštěna ze státních služeb.

Stabilizace vnitropolitických poměrů nebyla myslitelná bez oživení ekonomiky a zlepšení dosavadní tíživé sociálně-ekonomické situace širokých vrstev obyvatelstva. Karamanlisova vláda zamýšlela dosáhnout obou cílů současně. Přijímala proto urychlená opatření ve prospěch rozvoje průmyslu, rozšíření exportu i zvyšování platů a mezd. Překvapivým rysem ekonomické politiky kabinetu, hlásícího se k „radikálnímu liberalismu“, bylo důrazné prosazování etatistických tendencí a systematické rozšiřování veřejného sektoru. Do jeho rukou se mj. dostala i Onassisova letecká společnost Olympic Airways a Niarchosovy loděnice ve Skaramangasu. Stát převzal tehdy kontrolu nad bankovním konsorciem vedeným Obchodní bankou, které do té doby ovládal finančník a průmyslník Stratis Andreadis. Tehdejší ministr průmyslu a energetiky a pozdější vůdce Nové demokracie Miltiadis Evert s pýchou zdůrazňoval, že právě za Karamanlisovy vlády získal stát bezprecedentní kontrolu nad ekonomickým životem (mj. nad 95 % bank, 100 % energetických společností, 50 % rafinerií ropy, 50 % loděnic) a že podíl veřejného sektoru ve struktuře národního hospodářství přesáhl 60 %.

Úsilí vlády o oživení ekonomiky bylo provázeno, zejména v prvních letech, některými pozitivními výsledky. Roční přírůstek HDP se v letech 1975–1978 pohyboval kolem 4 % (a byl tehdy větší než u většiny ostatních členských zemí OECD). Příznivé tendence byly patrné i v průmyslové výrobě, ve vývozu zboží (zejména zpracovaných výrobků), a zvláště pak v lodní přepravě. Počet obchodních lodí plavících se pod řeckou vlajkou se v letech 1975–1981 zvýšil z 3145 na 3896 a jejich celkový výtlač vzrostl z 24,08 miliónů BRT na 42,49 miliónů (tj. z 7,7 % celosvětové tonáže na 10,1 %). Velikost řecké obchodní flotily byla ve skutečnosti ještě větší, neboť řada řeckých lodí se nadá-

Letadla řecké společnosti Olympic Airways

le plavila pod „lacinými“ vlajkami cizích zemí. S jejich započtením se v roce 1981 nalézalo v řeckých rukou celkem 4366 obchodních lodí o celkovém výtlaču 52,00 miliónů BRT. Finanční přínos lodní přepravy pro řeckou ekonomiku dosáhl ve zmíněném roce výše 1,8 miliard amerických dolarů.

I přes působení zmíněných pozitivních faktorů se řecká ekonomika ani v relativně úspěšných letech nenacházela v příznivé situaci. Pasivní schodek obchodní bilance se s ohledem na rychlý růst dovozu stále zvyšoval, produktivita práce zůstávala na nízké úrovni, většina investic směřovala do „turistického průmyslu“ a do bytové výstavby (nikoliv do výrobních odvětví) a růst HDP zřetelně zaostával za vzestupem platů a mezd. Nepříznivý dopad působení těchto faktorů a finanční zátěže, vyplývající ze značných rozpočtových výdajů na vojenské účely, dále umocnil vliv tzv. druhé světové ropné krize z let 1979–1980. Důsledkem spolupůsobení všech zmíněných jevů bylo prudké zvýšení inflace (její míra v roce 1979 dosáhla dokonce 24,9 %) a hospodářská recese. Růst HDP se snížil z 3,6 % v roce 1979 na -0,2 % v roce 1981. Pasivní schodek obchodní bilance ve stejném období stoupl z 4,4 na 6,7 miliard amerických dolarů (tj. na 18 % HDP), deficit platební bilance zaznamenal v letech 1979–1981 nárůst z 1,9 miliardy na 2,4 miliardy dolarů. Zahraniční dluh řeckého státu dosáhl v roce 1981 výše 7,9 miliard dolarů. Nezaměstnanost se v letech 1979–1981 zvýšila z 1,9 % na 4,1 %.

Své odhodlání modernizovat domácí společnost projevovovala Karamanlisova vláda nejrůznějšími reformními kroky. Při reorganizaci vzdělávacího systému se zaměřila na rozšíření povinné školní docházky a na přizpůsobení výuky potřebám techniky a praktického života. Podnikla některá konkrétní opatření k právnímu i faktickému zrovnoprávnění žen ve společnosti (např. zrušením povinnosti věna a uzákoněním rozvodu na základě dohody). Za oficiální řeč Helénské republiky v roce 1976 vyhlásila (namísto dosavadní kathareusy) dimotiki, spisovný jazyk, vycházející z živé, mluvené lidové řeči.

Integrace do Evropského společenství

Zahraničněpolitické úsilí vlády Nové demokracie bylo z dlouhodobého hlediska prioritně zaměřeno na vztahy k Evropskému hospodářskému společenství (dnešní Evropské unii). Karamanlis se nemínil spokojit s obnovou platnosti asociační dohody Řecka s EHS, zmrazené v letech vojenské junty, a usiloval přes odpor svých kritiků z řad levice a části politického středu o plnou integraci do této organizace, která se stále výrazněji prosazovala nejen v hospodářském, ale i v politickém životě Evropy. V červnu 1975 jménem Řecka oficiálně předložil žádost o vstup do EHS. K uskutečnění tohoto kroku jej vedla řada roz-

Tankery – významná složka řecké obchodní flotily

ličných důvodů. Karamanlis byl pevně přesvědčen, že EHS představuje nejvhodnější strukturu k zajištění rychlého hospodářského rozvoje Řecka a k odstranění jeho existujícího zpoždění ve vztahu k vyspělým západoevropským zemím. Z vnitropolitického hlediska vytvářelo členství v EHS bezpečnou vnější záruku pro stabilitu formujícího se demokratického státního zřízení. Příslušnost k západoevropskému hospodářskopolitickému integračnímu seskupení otevírala nakonec cestu k dosažení dalších zahraničněpolitických cílů. Na jedné straně měla dále upevnit spojení země s demokratickým Západem v duchu Karamanlisova hesla *Patříme k Evropě*, na druhé straně měla vést k oslabení dosavadních forem závislosti na Spojených státech. Od vstupu do EHS si Karamanlis sliboval i upevnění pozic své země ve vztahu k Turecku.

Cesta k plnému začlenění Řecka do EHS, v němž Karamanlis spatřoval jeden z vrcholů svého celoživotního politického snažení, nebyla jednoduchá. Komise EHS zprvu nedoporučila žádost athénské vlády – s ohledem na vyhrocené vztahy mezi Řeckem a Tureckem. Konstantinos Karamanlis musel vynaložit mnoho energie, aby si na Radě ministrů EHS vymohl změnu negativního postoje a zahájení rozhovorů o vstupu Řecka do této organizace v červenci 1976. Francouzský prezident Giscard d'Estaing ocenil později nezastupitelnou úlohu řeckého premiéra v tomto procesu slovy: „*Do Evropy nevstoupilo Řecko, ale Karamanlis.*“ V průběhu jednání bylo třeba překonat řadu problémů, vyplývajících

Konstantinos Karamanlis podepisuje smlouvu o vstupu Řecka do EHS (28. května 1979)

z rozdílných stanovisek, zejména v otázkách harmonizace a podpory zemědělské výroby a rozpočtových příspěvků Řecka do společné pokladny EHS. Vyjednávací proces byl nakonec, po téměř tříletém úsilí, korunován 28. května 1979 podpisem *Athénské dohody* o vstupu Řecka do EHS. Dohoda vstoupila v platnost k 1. lednu 1981, poté co ji ratifikovaly parlamenty Helénské republiky a členských zemí dosavadní západoevropské „devítky“.

Turecký faktor v řecké zahraniční politice

V popředí zahraničněpolitické pozornosti Řecka stály pochopitelně i nyní vztahy k Turecku, které se vyznačovaly existencí většího počtu třecích ploch a vzájemnou nedůvěrou. Karamanlisova vláda vyvinula velké úsilí, aby na jedné straně omezila zdroje možných konfliktů a aby na druhé straně byla schopna čelit případnému tureckému útoku. Svůj výrazný zájem na snížení řecko-tureckého napětí dala najevo zejména opakovanými návrhy na uzavření smlouvy o neútočení mezi oběma zeměmi a radikální změnou dosavadní řecké politiky v kyperské otázce. Upustila od prosazování koncepce *enosis*, zřekla se vměšování do vnitřních záležitostí Kypru a zaujala stanovisko, že kyperská otázka není sporem mezi Řeckem a Tureckem, ale problémem vytvořeným tureckou agresí proti Kyperské republice, který může být vyřešen pouze okamžitým stažením tureckých jednotek z ostrova a nepředpojatými jednáními mezi oběma znepřátelenými etnickými komunitami.

Nový přístup ke kyperské otázce nepřinesl Athénám očekávané výsledky. Kyperský stát, v jehož čele působil od doby svého návratu do Nikosie v lednu 1975 až do své smrti v srpnu 1977 znovu arcibiskup Makarios III. jako prezident, kvalifikoval postoj Karamanlisovy vlády jako projev slabosti, alibismu a neochoty pomoci ohroženým kyperským Řekům. Ankarská vláda nepokládala za nutné odvděčit se Athénám za jejich vstřícnější kyperskou politiku. Ignorovala opakované řecké i mezinárodní výzvy ke stažení svých vojsk z Kypru a podporovala kyperské Turky v jejich úsilí o konzervaci existujícího územního rozdělení ostrova. V únoru 1975 došlo dokonce k vyhlášení separatistického státního útvaru *Turecký federativní stát Kypr*, jehož prezidentem se stal (po schválení vlastní ústavy plebiscitem z 8. června 1975) dosavadní vůdce kypersko-turecké komunity Rauf Denктаş. Přestože se tomuto celku, nacházejícímu se pod ochranou tureckých vojsk, dostalo oficiálního uznání pouze ze strany Ankary, mnohé cizí státy, zejména Velká Británie, s ním udržovaly faktické styky.

V procesu řešení kyperské otázky nebyl zaznamenán žádný trvalejší pokrok ani v dalším období. Z iniciativy ciziny, zejména tehdejšího generálního tajemníka OSN Kurta Waldheima a jeho zplnomocněného představitele na Kypru a pozdějšího nástupce Javiera Péreze de Cuéllar, došlo několikrát k obnově přerušovaných kontaktů představitelů obou etnických kyperských společenství (a to i na nejvyšší úrovni v podobě vídeňských setkání prezidenta Makaria a po jeho smrti nového kyperského prezidenta Spyrose Kypriana s vůdcem kyperských Turků Denктаšem) a k přijetí myšlenky o účelnosti federativního přebudování kyperského státu.

Vlastní vnitrokyperská jednání však opakovaně ztroskotávala na problémech konkrétní ústavněprávní podoby předpokládané federace, územní velikosti

obou jejích částí i na otázce bezpečnostních záruk pro minoritní turecké obyvatelstvo ostrova. Kyperští Řekové byli ochotni přistoupit na federaci pouze za předpokladu existence silné centrální vlády, uplatnění principu tzv. *tří svobod* (pohybu, usazování a získávání majetku pro všechny kyperské občany na celém území kyperského státu), neprodleného stažení tureckých vojsk z ostrova a územní redukce té jeho části, která se nalézala pod tureckou správou. Kyperští Turci naproti tomu trvali na tom, že společný kyperský stát, má-li vůbec existovat, musí mít podobu volné federace (tj. fakticky konfederace) dvou plně nezávislých státních celků, jejichž územní rozsah by v podstatě odpovídal stavu vytvořenému tureckou invazí. Jedině v tomto teritoriálním ohledu projevovali ochotu k dílčím ústupkům a odmítali – s odvoláním na potřebu zajištění bezpečnosti kyperskoturecké komunity – požadavek předběžného stažení tureckých vojsk z ostrova. Po smrti prezidenta Makaria odmítli kyperští Turci přiznat jeho nástupci Spyrosu Kyprianovi statut kyperského prezidenta a označili jej pouze za hlavu řecko-kyperské části ostrova. Ankara se snažila konzervovat existující rozdělení ostrova i tím, že do jeho severní části, kterou měla pod kontrolou svých vojsk, umísťovala turecké osadníky, většinou z Anatólie. K nim v pozdějších letech přibývali i mnozí turečtí utečenci z Bulharska.

Ve srovnání se svým zdrženlivým postupem v záležitostech Kypru projevovala Karamanlisova vláda – z obavy před další tureckou rozpínavostí – velkou rozhodnost ve vztahu k problémům tvořícím součást komplikované egejské otázky. Spory o kontinentální šelf, které se zrodily v souvislosti s objevením ložisek ropy u ostrova Thasos v roce 1973, v druhé polovině 70. let nejen neutichly, ale naopak se dále vyhrotily. Athény nepřistoupily na stanovisko Ankary, že východoegejská oblast představuje součást anatolského kontinentálního šelfu, a trvaly na tom, že každý z tamních řeckých ostrovů má právo na svůj vlastní šelf. Na vyslání turecké výzkumné lodi Sismik do sporné zóny v létě 1976 proto reagovaly nejen protestními notami do Ankary a stížnostmi u orgánů OSN, ale i vojenskými přípravami. Vůdce opoziční strany PASOK Andreas Papandreu vyzýval dokonce vládu k potopení Sismiku. Řešení sporu nepřinesla ani pozdější bilaterální jednání, ani okolnost, že se Řecko obrátilo na Mezinárodní soudní dvůr se žádostí o nestranné rozhodnutí. Haagský soud se prohlásil v prosinci 1978 nekompetentním ve věci egejského šelfu.

Konfliktní podobu si udržoval i spor o vymezení teritoriálních vod v egejské oblasti, těsně související se zmíněnou záležitostí. Athény si s odvoláním na ustanovení mezinárodních dohod nadále vyhradovaly právo rozšířit své územní vody v tomto prostoru z existujících 6 na 12 námořních mil. Ankara naproti tomu opakovaně zdůrazňovala, že uskutečnění zmíněného kroku by pro ni představovalo důvod k válce, neboť podíl Řecka na vlastnictví Egejského moře by se zvýšil z dosavadních 35 % na 63,9 % na úkor Turecka (jehož část by se rozšířila v tomto případě pouze z 8,8 % na necelých 10 %) a na účet mezinárodních vod, jejichž podíl by se zde prudce snížil z dosavadních 56,0 % na 26,1 %. Lodní doprava z tureckých egejských přístavů do Středozemního moře by za změněných okolností musela protínat řecké teritoriální vody. Egejské moře by se v tomto případě fakticky stalo „vnitrořeckým jezerem“.

Zdrojem řecko-tureckého napětí byly po roce 1974 nejen tyto, ale i zcela nové aspekty egejské otázky. Ankara přestala uznávat prohlášení Athén z roku

1931 o desetímílových hranicích vzdušného prostoru Řecka a požadovala, aby se jejich šíře shodovala s dosavadními hranicemi tamních teritoriálních vod (šest mil). Přes řecké protesty vyhlásila zavedení vlastní kontroly nad civilním i vojenským leteckým provozem ve východoegejské oblasti. S ohledem na vystoupení Řecka z vojenské struktury NATO souhlasilo vedení Severoatlantické aliance s přenesením vojenské letecké kontroly v tomto prostoru na turecké vzdušné síly. V důsledku zmíněných řecko-tureckých sporů došlo k četným hraničním incidentům a k dočasnému přerušení mezinárodní letecké dopravy ve východoegejské oblasti.

Dalším jablkem sváru mezi oběma zeměmi se stalo opevňování a ozbrojování řeckých ostrovů poblíž Dardanel a podél maloasijského pobřeží Turecka. Tento krok představoval reakci Athén na tureckou invazi na Kypr a na vytvoření tzv. *egejské turecké armády* s velitelstvím v Izmiru, která nepodléhala spojeneckému velení NATO. Ankara kategoricky požadovala, aby Řecko respektovalo jak ustanovení lausanské mírové smlouvy z roku 1923 o tom, že ostrovy poblíž Dardanel (Limnos a Samothraki) mají být demilitarizovány zcela a ostrovy podél maloasijského pobřeží (Lesbos, Chios, Samos a Ikaria) částečně, tak ustanovení pařížské mírové smlouvy s Itálií z roku 1947 o demilitarizaci Dodekaneských ostrovů. Karamanlisova vláda se odmítla podřídit tomuto ultimátu s odůvodněním, že příslušné závěry lausanské mírové smlouvy byly anulovány mezinárodní dohodou z Montreux o režimu černomořských Úžin z roku 1936 a že navíc žádná smlouva nemůže upřít Řecku právo na obranu jeho územní integrity ohrožené tureckou rozpínavostí.

Egejské spory nakonec nepochybně přispěly i ke znovuoživení řecko-tureckého napětí v minoritních otázkách. Karamanlisova vláda obviňovala Turecko ze snahy vyhladit dosavadní řeckou menšinu v Istanbulu a na ostrovech Imroz (Imvros) a Bozcaada (Tenedos) a protestovala proti tureckému zákonu z roku 1964 omezujícímu dispoziční práva Řeků vypuzených z Turecka na jejich tamní majetek. Ankara naproti tomu vystupovala s tvrzením o potlačování práv turecké menšiny v řecké Thrákii.

Napjatý poměr k Turecku působil krajně negativním způsobem i na vztahy k USA a k Severoatlantické alianci. Nejen široká veřejnost, ale i většina domácích politiků byla přesvědčena o tom, že americká administrativa i řídicí složky NATO s ohledem na větší vojenský potenciál a významnější strategickou úlohu Turecka v případě konfliktu se Sovětským svazem či na Středním východě vědomě upřednostňují Ankaru a tolerují její expanzi na úkor Athén. Karamanlis tehdy dokonce prohlásil, že „*zůstává jediným přítelem Spojených států v Řecku, že si však neodvažuje tuto skutečnost připustit*“. Z obavy před dalším otřesem americko-řeckých vztahů a jeho důsledky dokonce prosadil, že byla z obžalovacího spisu proti pučistickému generálu Ioannidisovi vyňata obvinění z trestného činu inscenování protimakariovského převratu na Kypru v červenci 1974. Svůj postup, konzultovaný i s představiteli opozice, zdůvodnil potřebou „*neodvádět pozornost od řešení současných kyperských problémů a předejít narušení mezinárodních vztahů země*“. Věrohodnost jeho obav posléze nepřímou potvrdil i americký prezident Gerald Ford tím, že zvláštním komisím kongresu vyšetřujícím účast CIA na protimakariovském puči znemožnil přístup k vyžádaným úředním dokumentům.

Napětí ve vztazích s Tureckem vedlo k růstu výdajů na armádu i na válečné loďstvo

Na podezřívavém postoji Řeků vůči USA nezměnilo nic ani částečné americké embargo na vývoz zbraní do Turecka, které schválil americký Kongres přes nesouhlas prezidenta Forda a státního tajemníka Henryho Kissingera v roce 1974. Podpis turecko-americké smlouvy o obranné spolupráci z 27. března 1976, na jejímž základě se Washington zavázal nejen odvolat zmíněné embargo, ale také poskytnout Ankaře čtyřletou vojenskou pomoc ve výši jedné miliardy amerických dolarů výměnou za zachování amerických vojenských základen na tureckém území, uvedl do pohybu novou vlnu řeckého antiamerikanismu. Karamanlis nebyl stoupencem tohoto vývoje, v neposlední řadě i proto, že si uvědomoval, že by další vyhrocování vztahů se Spojenými státy a Severoatlantickou aliancí přineslo jednostranné výhody opět pouze Turecku. Zvolil proto po vzoru Ankary jednání s USA, která zahrnovala i otázku revize statutu amerických vojenských zařízení na řecké půdě. Výměnou za udržení několika amerických základen, které jen formálně přešly pod řeckou suverenitu, se Washington rozhodl poskytovat Athénám i nadále vojenskou pomoc. Její hodnota měla dosáhnout výše 700 milionů dolarů a představovala tudíž 7/10 částky, kterou Spojené státy smluvně zajistily Turecku. Poměrný klíč 7:10 při rozdělování vojenské pomoci oběma zemím byl uplatňován z americké strany i později, přestože dohoda o obranné spolupráci mezi USA a Řeckem, parafovaná v červenci 1977, zůstala neratifikována.

Karamanlisovo úsilí o odstranění nedorozumění ve vztazích se Spojenými státy bylo provázeno i snahou o návrat Řecka do vojenské struktury NATO. Proti jeho záměrům působila nejen domácí levicová a středolevá opozice, ale i turecká vláda, která vetovala znovupřijetí Řecka a případnou změnu postoje vázala na prosazení svých požadavků ve věci operační letecké kontroly v egejské oblasti při bilaterálních jednáních s Řeckem. K překonání patové situace

a k obnově plnohodnotného členství Řecka v Severoatlantické alianci došlo teprve v říjnu 1980, v neposlední řadě v důsledku záříjového vojenského převratu roku 1980 v Turecku. Aby ukázala dobrou vůli při řešení zahraničněpolitických problémů své země, odvolala nová ankarská vláda dosavadní turecké veto a dohodla se s athénskou vládou, jejíž vedení převzal v květnu 1980 (po zvolení Konstantina Karamanlise prezidentem) Georgios Rallis, na přijetí kompromisního řešení, navrženého tehdejším vrchním velitelem vojsk Severoatlantické aliance, generálem Rogersem. Tzv. *Rogersova formule* stanovovala, že se má linie operační vojenské kontroly v době míru shodovat s řecko-tureckou hranicí, procházející mezi východoegejskými ostrovy a maloasijským tureckým pobřežím. Pro případ války naopak předpokládala zavedení stavu nastoleného Tureckem v červenci 1974 a založeného na uplatňování jeho operační vojenské kontroly nad celou východní polovinou egejské oblasti.

Turecký faktor sehrál nepochybně významnou roli i při utváření nové zahraničněpolitické linie ve vztahu k balkánským zemím. Prostřednictvím normalizace situace na severních hranicích a rozšiřování styků s balkánskými komunistickými státy – bez zřetele na jejich vnitřní odlišnosti – zamýšlel Karamanlis nejen získat protiváhu proti tureckému tlaku, ale také zajistit Řecku funkci „mostu“ mezi Západem a Východem. Při prosazování těchto záměrů mohl úspěšně těžit i z příznivé atmosféry vytvořené *Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* (červenec 1975) a podpisem jejího *Helsinského závěrečného aktu*. Výsledkem Karamanlisova úsilí bylo výrazné rozšíření bilaterálních styků, zejména hospodářských a obchodních, se všemi partnery regionu – nejen s tradičním balkánským spojencem Jugoslávií, ale i s Ceaușescovým Rumunskem, Živkovovým Bulharskem a Hoxhovou Albánií.

Významný byl i přínos řeckého premiéra k rozvoji mezibalkánské multilaterální spolupráce. Karamanlis se stal hlavním iniciátorem regionálních balkánských konferencí. První z nich se na úrovni náměstků ministrů hospodářského plánování také uskutečnila za účasti zástupců všech balkánských zemí (s výjimkou Albánie) ve dnech 26. ledna–5. února 1976 v Athénách. Prostřednictvím ekonomické spolupráce zamýšlel Karamanlis dospět nepřímou cestou i k nastolení politického porozumění mezi balkánskými státy. Jeho úsilí v tomto směru ovšem nepřineslo očekávané výsledky vzhledem k diametrálně odlišným orientačním režimům jednotlivých zemí regionu a obavám tamních komunistických diktátorů, zejména Todora Živkova a Envera Hoxhy z „kapitalistické infiltrace“.

Svou politiku „otevírání“ Řecka zamýšlel Karamanlis nakonec uplatnit i vůči nebalkánským komunistickým státům. Jako první řecký ministerský předseda navštívil SSSR, některé další země sovětského bloku (včetně Československa) i Čínskou lidovou republiku. Jeho „východní“ politika výrazně přispěla k rozšíření obchodních a kulturních styků s těmito partnery. Karamanlis neopomíjel rozvíjet i tradiční dobré vztahy Řecka se zeměmi arabského světa. Jeho působení napomáhala významnou měrou okolnost, že Řecko jako jediný stát západní Evropy neuznalo de iure Izrael a udržovalo s ním pouze faktické styky.